JOGAILOS IR VYTAUTO LAIKAI

MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS,
SKIRTAS ŽALGIRIO MŪŠIO 600-OSIOMS METINĖMS

JOGAILOS IR VYTAUTO LAIKAI

MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS,
SKIRTAS ŽALGIRIO MŪŠIO 600-OSIOMS METINĖMS

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KAUNAS, 2011

UDK 947.45.03
Jo-81

Redakcinė kolegija:

Prof. dr. Zigmantas Kiaupa (Vytauto Didžiojo universitetas) – pirmininkas

Doc. dr. Vaida Kamuntavičienė (Vytauto Didžiojo universitetas)

Prof. habil. dr. Lidia Korczak (Jogailaičių universitetas)

Mgr. Mantas Simanavičius (Vytauto Didžiojo universitetas)

Prof. habil. dr. Stanisław A. Sroka (Jogailaičių universitetas)

Doc. dr. Jonas Vaičenonis (Vytauto Didžiojo universitetas)

Recenzentai:

Dr. Jolita Sarcevičienė (Lietuvos istorijos institutas)

Doc. dr. Rita Urbaitytė (A. Stulginskio universitetas)

Viršelyje:

Lietuvos kunigaikščio Vytauto Didžiojo herbinio antspaudo horizaontaliai apverstas vaizdulys

Leidinį parėmė:

Lietuvos Respublikos
Užsienio reikalų ministerija

ISBN 978-9955-12-748-2

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2011

TURINYS

PRATARMĖ 7

Rimvydas Petrauskas
IKI IR PO DIDŽIOJO MŪŠIO: POLITINIAI POKYČIAI RYTŲ PABALTIJYJE
ŽALGIRIO MŪŠIO EPOCHOJE 8

Krzysztof Ożóg
VOKIEČIŲ ORDINO POLITIKA LIETUVOS ATŽVILGIU VLADISLOVO
JOGAILOS LAIKŲ LENKŲ MOKSLININKŲ AKIMIS 21

Jan Tęgowski
UDZIAŁ GIEDYMINOWICZÓW W „WIELKIEJ WOJNIE“ Z ZAKONEM KRZYŻACKIM 35

Lidia Korczak
BENDRI JOGAILOS IR VYTAUTO DIPLOMATINIAI VEIKSMAI 58

Andrzej Radzimiński
KOŚCIÓŁ KATOLICKI W POLSCE, NA LITWIE I W PAŃSTWIE ZAKONU KRZYŻACKIEGO
W PRUSACH W CZASACH JAGIEŁŁY I WITOLDA 66

Edmundas Rimša
VYTAUTO DIDYSIS ANTSPAUDAS – PIRMOJI VALDŽIOS IR VALSTYBĖS
HERBINĖ MANIFESTACIJA 82

Jūratė Kiaupienė
1413 M. HORODLĖS DOKUMENTŲ PANAUDOJIMAS LENKIJOS KARALYSTĖS
TEISĖS KODIFIKAVIMO PROCESE XVI A. 97

Віталій Михайловський
PODOLE PO GRUNWALDZIE (1410–1430): WALKA WITOLDA Z JAGIEŁŁĄ 117

Андрей Федорук
ВЛИЯНИЕ ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ 1409–1411 ГГ. НА МЕЖДУНАРОДНОЕ
ПОЛОЖЕНИЕ МОЛДАВСКОГО ВОЕВОДСТВА 126

Мирослав Волощук
PROBLEM TYTULARNEGO KONFLIKTU MONARCHÓW WĘGIER I POLSKI
O ZIEMIĘ HALICKĄ W KOŃCU XIV W. 144

Maria Molenda
GARMENTS AND TEXTILES IN CREATING THE SPLENDOUR OF JAGIEŁŁO AND WITOLD'S COURTS 152

Marcin Starzyński
LIETUVA IR LIETUVIAI VIDURAMŽIŲ KROKUVOS SĄSKAITŲ KNYGOSE. 161

Piotr Rabiej
UŽMIRŠTAS PAMINKLAS. 1425 M. KRIKŠTYKLA KROKUVOS ŠV. STEPONO BAŽNYČIOJE . . . 170

Zigmantas Kiaupa
VYTAUTO PALIKIMAS KAUNE 187

Zenonas Norkus
GINTARO BERESNEVIČIAUS AR ANTANO SMETONOS TEZĖ?
LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTIJA KAIP IMPERIJA TARPUKARIO IR ŠIUOLAIKINĖS LIETUVOS ISTORIJOS KULTŪROJE 198

APIE AUTORIUS 221

PRATARMĖ

2010 m., Žalgirio kautynių 600-ųjų metinių metai, užderėjo keliomis tai sukakčiai skirtomis konferencijomis. Vieną iš jų 2010 m. rugsėjo 9-10 d. Kaune organizavo Vytauto Didžiojo universitetas ir Jogailaičių universitetas Krokuvoje, jos organizavimo mintis užgimė Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje, kuri šią konferenciją ir globojo. Dabar pristatoma knyga yra mokslinių straipsnių, kuriuos parengė konferencijos dalyviai, teminis rinkinys, kuris nėra tai, ką mokslo biurokratai, nuvertindami mokslininkų darbą, vadina *konferencijos medžiaga*. Tai originalūs, autorių išsamiais tyrinėjimais pagrįsti ir kolegų išdiskutuoti straipsniai, kiekvienas iš jų neša didelį mokslinės naujovės krūvį.

Šioje knygoje dėmesys sutelktas ne į pačias Žalgirio kautynes ir jų epochos karinius reikalus, o į sąjungininkų Lietuvos ir Lenkijos didžiojo karo su Vokiečių ordinu laikais Jogailos ir Vytauto valdymo Lietuvoje ir Lenkijoje vykusius politinius, visuomeninius, kultūrinius procesus, kitaip sakant, į karo politinį, visuomeninį ir kultūrinį kontekstą. Ilgametis pusbrolių Jogailos ir Vytauto varžybų dėl valdžios ir bendradarbiavimo laikotarpis yra unikali Lietuvos ir Lenkijos istorijų dalis, ypatingas lietuvių ir lenkų santykių tarpsnis.

Ilgaamžė Lietuvos ir Lenkijos partnerystė personalinės/dinastinės unijos sąlygomis kartu su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos karūnavimu Lenkijos karaliumi 1386 m., kaip ir Lietuvos krikštas 1387 m., jos christianizacija kartu su integracija į Vakarų Europos kultūros erdvę, valstybinio ir kultūrinio gyvenimo naujovių kupinas Vytauto (1362–1430) valdymas Lietuvoje, Vokiečių Ordino grėsmę pašalinusi pergalė Žalgirio lauke 1410 m., abiejų valdovų išskirtinė padėtis Vidurio Rytų Europos regione – tai yra svarbiausi įvykiai ir iš jų kilę procesai bei reiškiniai abiejose valstybėse valdant Jogailai ir Vytautui.

Knygoje atiduodama duoklė XIV a. pabaigos – XV a. pradžios Lietuvos, Lenkijos ir visos Vidurio Rytų Europos politinei istorijai. Bet siekta, kad ji, politinė istorija, nenustelbtų šių valstybių kultūros, valstybinės santvarkos ir visuomeninės minties istorijos. Pastariesiems dalykams skirta dauguma knygos straipsnių. Knygos autoriai yra Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos istorikai. Straipsniai skelbiami ta kalba, kuria autoriai juos pateikė.

Knygos parengėjai dėkoja Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui prof. Zigmui Lydekai ir mokslo prorektoriui prof. Juozui Augučiui, sudariusiems galimybes gimti šiai knygai, bei visiems kolegoms, prisidėjusiems prie konferencijos organizavimo ir šios knygos rengimo.

Rimvydas Petrauskas
Vilniaus universitetas

IKI IR PO DIDŽIOJO MŪŠIO: POLITINIAI POKYČIAI RYTŲ PABALTIJYJE ŽALGIRIO MŪŠIO EPOCHOJE

1409 m. pabaigoje Vokiečių ordino didysis magistras Ulrikas fon Jungingenas laiške nežinomam vokiečių kunigaikščiui ne be kartėlio apie Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą parašė: „jis užėmė mūsų Žemaitijos žemę, sudarė taiką su Maskvos kunigaikščiu ir su Pskovu, taip pat pasiuntė savo vietininką į Naugardą ir susijungė su totorių chanu“[1]. Tokiu būdu Ordino vadovas ne tik pabrėžė krikščionių kunigaikščiui nederamus santykius su pagonimis bei kitatikiais, bet ir nusakė per kelis metus pakitusią situaciją regione. Politiniai pokyčiai, jų dinamika bei Žalgirio mūšio poveikis regiono istorijai yra pagrindinė šio straipsnio problema. Populiarioje literatūroje, o ir akademiniuose tekstuose dažnai galima skaityti, kad šis mūšis žymėjo tam tikrą ribą Lenkijos ir Lietuvos bei Vokiečių ordino istorijoje. Dar XIX a. pabaigoje rusų istorikas Aleksandras Barbaševas savo dvi monografijas apie Vytautą perskyrė Žalgirio mūšio data[2]. XXI a. pradžioje amerikiečių istorikas Williamas Urbanas kiek postmodernią regiono istorijos sintezę užvardijo „Žalgiris ir kas po jo“[3].

Didžiausias dėmesys straipsnyje bus skiriamas Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Kita vertus, pastarųjų dešimtmečių istoriografijoje galutinai įsitvirtino požiūris, kuris atskirų valstybių politinę istoriją ar dviejų šalių konfliktus reikalauja nagrinėti platesnių procesų tarptautinės politikos kontekste, įvertinant ne tik nuolat besikeičiančias politines aplinkybes, bet ir mentalinius bei komunikacinius vienos ar

[1] *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (toliau – *CEV*), ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, p. 205 (*...sich unsers landes czu Samayten hat underwunden, und sich sust mit dem konige von Moskaw vorbunden hat und mit den von Pleskaw. Ouch so hat her sinen hewptman czu Nawgarten, und sich sust mit den Tatherschen keiser vorbunden und voreinet hat*).

[2] А. И. Барбашев, *Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1410 г.)*, С.-Петербург, 1885; А. И. Барбашев, *Очерки литовско-русской истории XV века. Витовт. Последние двадцать лет княжения (1410–1430)*, С.-Петербург, 1891.

[3] W. Urban, *Žalgiris ir kas po jo. Lietuva, Lenkija ir Vokiečių ordinas – nemirtingumo beieškant*, Vilnius, 2004 (orig.: *Tannenberg and After: Lithuania, Poland and the Teutonic Order in search of immortality*, Chicago, 2002).

kitos epochos ypatumus[4].

Analizuojant politinę istoriją, metodologiškai itin svarbu laikytis chronologinio principo, kuris leidžia išvengti galimų anachronistinių vertinimų iš *post hoc* perspektyvos. Žinantiems „kuo viskas baigėsi" istorikams sunku išvengti pagundos priskirti istoriniams veikėjams toli siekiančius planus, o iš faktų rekonstruoti tariamai nuoseklias politines koncepcijas. Tačiau sudėtinga ir kintanti politinė tikrovė bei to meto komunikacinės galimybės nubrėžė protagonistams tam tikras veikimo ribas. Kanceliarijų[5] darbas, pasiuntinių[6] (ir žvalgybos[7]) tarnybos vėlyvaisiais Viduramžiais išgyveno spartaus vystymosi laikotarpį, bet jos ir toliau egzistavo įprastame viduramžiškame laike ir erdvėje. Užtenka pažiūrėti išlikusioje to meto Ordino pareigūnų korespondencijoje (unikalus ir vis dar nepakankamai panaudotas šaltinis to meto politinių realijų pažinimui)[8], koks neužtikrintas buvo Vytautas, 1409-1410 m. priimdamas sprendimus dėl Žemaitijos ir santykių su Ordinu, idant suabejotumėme istorikų nukaltomis, regis, tokiomis akivaizdžiomis tiesomis apie konsekventiškus ir planingus Vytauto veiksmus: iš pradžių įsigalėjimas rytuose, o po to jau „eilė Ordinui"[9]. Visa tai nesumenkina didžiojo kunigaikščio politikos, kuri buvo išties plati ir daugiaplanė, tačiau neturėtumėme jo politikos įsivaizduoti kaip modernios valstybės užsienio politikos krypčių.

[4] Plg. naujesnius darbus: M. Kintzinger, *Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Siegmunds*, Stuttgart, 2000; *Außenpolitisches Handeln im späten Mittelalter. Akteure und Ziele*, hrsg. von S. Dünnebeil und Ch. Ottner, Köln-Weimar-Wien, 2007.

[5] J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły*, t. 1–2, Poznań, 1972–1979; *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku*, pod red. J. Trupindy, Malbork, 2006.

[6] A. Szweda, *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń, 2009.

[7] S. Jóźwiak, *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. Studium nad sposobami pozyskiwania i wykorzystywaniem poufnych informacji w późnym średniowieczu*, Malbork, 2004.

[8] Dalis medžiagos paskelbta *CEV*. Tačiau nemažai šios korespondencijos tebelieka prieinama tik Berlyno archyve (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, toliau – *GStA PK*), į kurį pateko kadaise Karaliaučiuje saugotas Vokiečių ordino archyvas.

[9] Svarbesnės Vytautui skirtos monografijos: A. Prochaska, *Dzieje Witołda w. księcia Litwy*, Wilno, 1914; J. Pficneris, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, Kaunas, 1930 (orig.: J. Pfitzner, *Großfürst Witold von Litauen als Staatsmann*, Brünn etc., 1930); *Vytautas Didysis*, red. P. Šležas, Kaunas, 1930 (1 leid.), Vilnius, 1988 (2 leid.); H. Łowmiański, *Witold wielki książę litewski*, Wilno, 1930. Taip pat žr. J. Nikodem, *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Władysława Jagiełły i Witolda Kiejstutowicza*, Poznań, 2004; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich. T. 2. Od Krewa do Lublina*, cz. 1, Poznań, 2007.

Bandant atpažinti politinius pokyčius regione po Žalgirio[10], iš pradžių lengviau pasakyti, kas nepasikeitė. Visų pirma liko tos pačios sienos – tiek lenkų Dobrynė, tiek lietuvių Žemaitija buvo atgautos dar iki mūšio, o ir anksčiau Vokiečių ordinui tose žemėse įsigalėti nepavyko. Dar trumpesnis buvo marginalinis Jogailos ir Vytauto valdymas Ordino teritorijoje. Nors jie ir mėgino patraukti į savo pusę dalį Prūsijos visuomenės elito, tačiau nepanašu, kad tuomet jų pastangas būtų lydėjusi didesnė sėkmė. Nepaisant to, kad Žalgirio mūšyje žuvo kone visa Ordino aukščiausia vadovybė, Ordinas stebėtinai greitai atstatė valdymo struktūrą. Todėl beprasmiška kaltinti Lenkijos ir Lietuvos valdovus už „praleistą progą“ užimti Marienburgą vienu žygiu[11]. Dar didesnis anachronizmas yra neretai pasitaikantys teiginiai apie Ordino sunaikinimo galimybes ar net planus. Vienalaikiuose šaltiniuose apie tokius svarstymus nieko nerasime (pirmieji siūlymai perkelti Ordiną ar jo dalį atsiras tik vėliau), bet kuriuo atveju Ordino likimas visų pirma turėjo būti sprendžiamas ne Lenkijoje ir Lietuvoje, bet Romos popiežiaus ir imperatoriaus. Istoriografijoje paprastai tvirtinama, kad Vytautas po Žalgirio mūšio puoselėjo planus įsigalėti kai kuriose rytinėse Prūsijos žemėse. Vis dėlto jo skambios deklaracijos Prūsijos žemių atžvilgiu neabejotinai buvo retorinės figūros, retos ir išsakytos tik trumpu laikotarpiu vis dar nesibaigiant konfliktui dėl Žemaitijos, o ne kokių nors Prūsijos teritorijų užvaldymo „programa“ (Josefo Pfitznerio teorija[12]). Nėra jokių patikimų duomenų apie tai, kad Vytautas realiai būtų mėginęs atimti iš Ordino žemes. Antai Benedikto Makros komisijos darbo metu, lenkams keliant Pamario ir Kulmo sugrąžinimo reikalavimus, lietuvų pusės noras buvo užsitikrinti Veliuonos pilies valdymą. Vytauto požalgirinę politiką veikiau išskiria mėginimas laviruoti tarp Ordino ir Lenkijos.

Iš pirmo žvilgsnio nedaug pasikeitė ir tarptautinis jėgų balansas regione. Ordiną toliau rėmė Vengrijos karalius Zigmantas Liuksemburgietis, imperijos kunigaikščiai, Lenkija ir Lietuva sąjungininkų galėjo rasti Čekijoje, Moldovoje, Valakijoje. Kiek vėliau sudaryta sąjunga su skandinaviškomis Kalmaro unijos valstybėmis[13] to meto

[10] Apie mūšį: S. Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg 1410. Quellenkritische Untersuchungen. Bd. 1: Einführung und Quellenlage*, Berlin, 1982; A. Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane*, Olsztyn, 1990; M. Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius, 1999 (2 leid.); S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork, 2010.

[11] Plg. taip pat S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, s. 450–463.

[12] J. Pficneris, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, p. 163-195. Kartojama dar: S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, s. 521.

[13] Z. H. Nowak, *Współpraca polityczna państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej w latach 1411–1425*, Toruń, 1996.

regiono situacijos reikšmingiau nepaveikė, nors atspindi intensyvėjančius Lenkijos ir Lietuvos veiksmus formuoti palankesnį tarptautinį kontekstą ir ieškoti potencialių sąjungininkų. Šiuo laikotarpiu reikšmingesnės buvo Lenkijos pastangos užmegzti naujus ryšius imperijos teritorijoje, kurios prasidėjo dar gerokai prieš karą su Ordinu. Nuo 1402 m. galima stebėti Lenkijos ir Meiseno bei Tiuringijos kunigaikštysčių suartėjimą, prie kurio nemažai prisidėjo ir vedybinė politika[14]. Ši politika buvo tęsiama ir po „didžiojo karo", o vienas efektingiausių jos vaisių buvo 1412 m. pradžioje sudaryta vedybų sutartis, ištekinant Jogailos seserėnę Mazovijos kunigaikštytę Aleksandrą už hercogo Ernesto Habsburgo[15]. Apskritai dinastinių vedybų politika Europoje jau senokai buvo virtusi vienu svarbiausių instrumentų, realizuojant vidaus ir užsienio politikos tikslus, nedaug čia atsiliko ir Lenkijos bei Lietuvos valdovai[16].

Iki ir po karo toks pats liko ir tarptautinės prekybos pobūdis[17] – ir toliau svarbiausią vaidmenį čia vaidino Ordino miestai ir uostai, todėl nuo taikių kontaktų su Ordinu nemaža dalimi priklausė Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pirklių sėkmė. Todėl to meto prekybos sutartyse buvo įrašoma, kad karo veiksmai negali trukdyti pirklių sandoriams, o visų kraštų valdovai aktyviai gynė savo pirklių interesus.

Vienas naujas dalykas regione po Žalgirio vis dėlto pastebimas – tai 1410 m. rugsėjį Romos karaliumi išrinkto Zigmanto Liuksemburgiečio auganti įtaka[18]. Žinoma, Rytų Pabaltijys ir Lenkija buvo tik viena iš daugelio jo politikos sričių, tačiau jo dėmesys šiam regionui akivaizdžiai didėjo. Dar 1409-1411 m. kare išbandęs savo kaip taikos tarpininko galimybes, kuomet jo pasiuntiniai kone iki pat mūšio dienos mėgino užglaistyti konfliktą, jis labai greitai sugebėjo pasiekti savo kaip aukštesniojo arbitro/

[14] J. Tęgowski, Mikołaj Trąba a polityka małżeńska króla Władysława Jagiełły, *Mikołaj Trąba mąż stanu i prymas Polski*, pod red. F. Kiryka, Kraków, 2009, s. 105–106.

[15] Ibid., p. 108–109.

[16] Plg. K.-H. Spieß, Europa heiratet. Kommunikation und Kulturtransfer im Kontext europäischer Königsheiraten des Spätmittelalters, *Europa im späten Mittelalter. Politik–Gesellschaft–Kultur*, hrsg. von R. C. Schwinges, Ch. Hesse, P. Moraw, München, 2006, S. 435–464. Lenkijos ir Lietuvos atvejis: S. C. Rowell, Pious Princesses or the Daughters of Belial: Pagan Lithuanian Dinastic Diplomacy 1279–1423, *Medieval Prosopography*, vol. 15, 1994, p. 3–80; R. Petrauskas, Vengrija–Lenkija–Lietuva: dinastinių unijos paieškos, *Šventoji Jadvyga ir Lietuva*, Vilnius, 2010, p. 17–26.

[17] R. Czaja, Strefa bałtycka w gospodarce europejskiej w XIII–XV wieku, in: R. Czaja, M. Dygo, S. Gawlas, G. Myśliwski, K. Ożóg, *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, pod red. S. Gawlasa, Warszawa, 2006, s. 195–245.

[18] S. Wefers, *Das politische System Kaiser Siegmunds*, Stuttgart, 1989; J. K.Hoensch, *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit (1368–1437)*, München, 1996; *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, hrsg. von M. Pauly und F. Reinert, Mainz, 2006.

tarpininko statusą[19]. Pirmieji etapai čia buvo 1412 m. Budos suvažiavimas, Liubovlės sutartis ir 1413 m. arbitražas. Vargu ar pagrįstas istoriografijoje vyraujantis Zigmanto politikos vertinimas kaip antilenkiškos ir prokryžiuotiškos. To meto veikėjai taip toli gražu nemanė, Ordino vadovybė jo poelgius ar ketinimus neretai vertindavo kritiškai. Romos karaliaus veiksmus pirmiausia lėmė grėsmės ir konfliktai jo valdose (Vengrijoje turkų pavojus, vėliau Čekijoje „husitų revoliucija“) bei „krikščioniško imperatoriaus“ savimonė. Tai, kad dar jo tėvo imperatoriaus Karolio IV laikais sukurta ir paties Zigmanto aplinkoje išplėtota universalios imperinės Liuksemburgų dinastijos valdžios idėja nuo pat pradžių buvo pripažįstama ir Lenkijoje bei Lietuvoje, liudija 1411 m. Torunės sutartyje įrašytas punktas, leidžiantis jį įtraukti į sudarytą taikos sutartį.

Pereinant prie politinių permainų regiono šalių viduje, jos didžia dalimi vyko ta kryptimi, kuri buvo išryškėjusi iki Žalgirio. Lenkijoje Jogailai po karalienės Jadvygos mirties ilgainiui pavyko ne tik įtvirtinti savo padėtį, bet ir (apie 1405 m.) pagaliau suburti jam labiau ištikimą valdžios grupuotę[20]. Be kita ko, tai padėjo jam sukurti palankesnę visuomenės nuomonę galimo Lietuvos karo su Ordinu atveju. Tačiau teritorializacijos procesas Lenkijoje vis dar buvo nepasibaigęs – Mazovijos kunigaikščiai nuo karaliaus buvo priklausomi tik vasalinės ištikimybės ryšiais[21]. Žalgirio mūšis čia nieko nepakeitė, nors šiaip ilgalaikėje perspektyvoje Ordino silpnėjimas neišvengiamai mažino Mazovijos kunigaikščių galimybes išsaugoti savarankiškumą.

Vokiečių ordino[22] situaciją gerai atspindi tai, kad 1402/1403 m. įvyko jo paskutinieji „reizai“ į Lietuvos teritoriją. Taip jau sutapo, kad tais pačiais metais Romos popiežius Bonifacas IX uždraudė Ordinui puldinėti Lietuvą. Aišku, kad tuo metu niekas negalėjo žinoti, kad karas toliau iš esmės vyks tik Ordino žemėse, bet turbūt jau nuo XIV a. paskutiniojo ketvirčio tarp Ordino ir LDK susiklostė tam tikra pusiausvyra, o vienintelis Ordino teritorinis interesas liko Prūsijos ir Livonijos

[19] Z. H. Nowak, *Międzynarodowe procesy polubowne jako narzędzie polityki Zygmunta Luksemburczyka w północnej i środkowowschodniej Europie (1412–1424)*, Toruń, 1981.

[20] J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków, 1997; J. Sperka, *Szafrańcowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice, 2001.

[21] P. Węcowski, *Mazowsze w Koronie. Propaganda i legitymizacja władzy Kazimierza Jagiellończyka na Mazowszu*, Kraków, 2004; A. Supruniuk, *Mazowsze Siemowitów (1341–1442). Dzieje polityczne i struktury władzy*, Warszawa, 2010.

[22] H. Boockmann, *Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003 (orig.: *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*, 4. Aufl. München, 1999); K. Militzer, *Die Geschichte des Deutschen Ordens*, Köln, 2005; *Państwo Zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup i R. Czaja, Warszawa, 2009.

valdas skirianti Žemaitija[23]. Lenkijos–Lietuvos unija ir Lietuvos krikštas buvo lūžis regiono politikoje. Tačiau ilgalaikės šių įvykių pasekmės pradėjo ryškėti tik vėliau. Ordino vadovybės (ar jos dalies) nenorą pripažinti besikeičiančią situaciją ir ieškoti adekvatesnių veikimo formų, galėjo nulemti ir specifinė Ordino narių kilmė bei verbavimas (dauguma jų buvo atvykėliai iš įvairių Vokietijos žemių ir naujame krašte neturėjo ilgalaikių ryšių), bei tai, kad nemaža jų dalis priklausė tai kartai, kuri jaunystėje dar dalyvavo „šventame kare" prieš pagonis ir priešišką aplinką toliau suvokė to karo kategorijomis[24]. Antai Žalgirio mūšyje kritęs didysis magistras Ulrikas fon Jungingenas 1390 m. drauge su Vytautu dalyvavo Vilniaus pilių apgultyje, o vėliau didžiąją gyvenimo dalį praleido rytinėse Ordino komtūrijose[25]. Panašią karjerą buvo praėję ir kiti aukščiausi Ordino pareigūnai.

Tuo tarpu iš toliau viskas buvo matyti kur kas geriau. Kad ir ne iškart, tačiau neišvengiamai Vakarų pasaulyje, Wernerio Paravicinio žodžiais tariant, „Ordino renomė išliko dar ilgai, bet kaip praeities, o ne dabarties dalelė"[26]. Nauja grėsminga dabartimi vis labiau tapo turkai, ypač po skausmingo krikščionių pralaimėjimo 1396 m. ties Nikopoliu. Šiuo pokyčiu „Europos grėsmių žemėlapyje" kiek vėliau gerai pasinaudojo Lenkijos ir Lietuvos valdovai, be kita ko, iškeldami idėją apie Ordino perkėlimą toliau link Dunojaus. Kita vertus, geopolitinį Ordino padėties blogėjimą lydėjo tolesnis institucinis Ordino valstybės stiprėjimas. Raštvedyba, iždo apskaita, pasiuntinių ir žvalgybos tarnybos – visa tai nuo XIV a. pabaigos patyrė reikšmingus postūmius ir buvo savotiškas pavyzdys Lenkijos ir Lietuvos valdančiajam elitui. Ordino archyve išlikęs tarnybinės dokumentacijos korpusas savo lygiu ir apimtimi dar ilgai neturėjo analogų regione.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pradžioje aiškiai pastebima itin aktyvi Vytauto politika siekiant įtvirtinti 1401 m. sutartimi pagaliau legalizuotos didžiojo

[23] Žemaitijos klausimas: R. Krumbholtz, *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno–See*, Königsberg, 1890; Z. Ivinskis, Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų, *Athenaeum*, t. 6, 1935, p. 1–64; B. Dundulis, *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės*, Vilnius, 1960; A. Nikžentaitis, Žemaitija XIII–XV a. pirmoje pusėje, *Žemaitijos istorija*, Vilnius, 1997, p. 53-102; V. Almonaitis, *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*, Kaunas, 1998. Žemaičių bajorų politika: R. Petrauskas, Žemaičių diduomenė ir politinė padėtis Žemaitijoje XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje, *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, sudarė A. Ivinskis, Vilnius, 2004, p. 151–172.

[24] Į tai dėmesį atkreipia ir K. Kwiatkowskis: S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, s. 436–437.

[25] S. Ekdahl, Ulrich von Jungingen, *Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994*, hrsg. von U. Arnold, Marburg, 1998, S. 106–113.

[26] W. Paravicini, Prasmingas švaistymas: žygiai į Prūsiją ir Lietuvą Pierre Bourdieu kapitalų teorijos požiūriu, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 26, 2010, p. 9–21.

kunigaikščio valdžios suverenumą[27]. Ši politika reiškėsi keliais lygmenimis. Visų pirma buvo plėtojama teritorinė politika. Svarbų žingsnį šiame lauke Vytautas žengė 1404 m., pagaliau užvaldydamas Smolenską. Iš dalies su šia politika siejasi ir 1406-1408 m. suaktyvėję veiksmai Maskvos ir Pskovo bei Naugardo kryptimis. Neaišku, kokie buvo Vytauto tikslai, tačiau jam pavyko pasiekti tai, ko ligtol dar nebuvo pavykę jokiam LDK valdovui: Naugarde ir Pskove vienu metu „pasodinti" savo kunigaikščius – Simoną Lengvenį ir Jurgį Nosą[28]. Tiesa, negalima šių žygių vertinti vien tik teritorinės politikos kategorijomis. Žygiai prieš stačiatikius neabejotinai turėjo svarbią tarptautinės didžiojo kunigaikščio propagandos paskirtį. Laiškuose Ordino vadovybei Vytautas minėjo riterius, kurie kartu su juo norėjo vykti į „reizą" Rusioje[29]. Pagal nuo Ordino laikų jam gerai pažįstamą formatą rengiamuose žygiuose dalyvavo riteriai iš Lenkijos, Prūsijos, Livonijos, atvyko net tolesnių kraštų atstovai (kaip antai du heroldai iš Burgundijos). Todėl negalima atskirti teritorinės politikos nuo netrukus aptarsimų reprezentacinių priemonių, stiprinančių didžiakunigaikštiškos valdžios suverenumą. Taip pat ir 1409 m. prasidėjusį konfliktą dėl Žemaitijos, kuris galiausiai atvedė prie karo ir Žalgirio mūšio, lėmė ta pati Vytauto teritorinės politikos tendencija: palankiai susiklosčiusi situacija pietuose, rytuose ir šiaurės rytuose leido didžiajam kunigaikščiui pamėginti išspręsti dar vieną teritorinę problemą. Monarcho valdžios stiprinimą atskirose Didžiosios Kunigaikštystės žemėse negatyviai atspindi ir Gediminaičių bei kai kurių kitų aukštos kilmės Lietuvos kunigaikščių bėgimai į Maskvą – Švitrigaila, Aleksandras Alšėniškis ir kt.[30] Verta atkreipti dėmesį į tai, kad po 1401 m. nebepasitaikė Lietuvos dalinių kunigaikščių homagialinių ištikimybės priesaikos dokumentų Jogailai. Vytautas kaip suverenus valdovas nuo šio laiko niekam neleido kištis į savo ir pavaldinių santykius.

Tarptautinis politikos aktyvėjimas reiškėsi ir kitomis priemonėmis. 1407 m. Vytautas pasinaudojo šiaip jau jam likimo ne taip gausiai suteiktomis progomis vedybinei politikai, už Silezijos Ratiboro kunigaikščio išleisdamas jo dvare augusią

[27] J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija. IV tomas. Nauji horizontai: Dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 368–387.

[28] L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, 1 (1377–1499), Warszawa, 1930, s. 86; R. Pletnia, Działalność wielkiego księcia Witolda na północno-wschodnich obrzeżach państwa litewskiego w latach 1404–1408, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. 125, 1998, s. 28.

[29] Pvz., 1406 m. Vytauto laiškas Ordino maršalui, kuriami minimi atvykstantys svečiai, ketinantys su juo *reisen* į Rusią (*GStA PK*, OBA 962).

[30] O. P. Backus, *Motives of West Russian nobles in deserting Lithuania for Moscow 1377–1514*, Kansas-Lawrence, 1957, p. 96–97.

kunigaikštytę Eleną Kaributaitę[31]. Dar svarbesni ryšiai buvo su artimiausiu kaimynu vakaruose. Laikotarpis nuo 1404 m. Racionžo taikos iki 1409 m. „sukilimo" Žemaitijoje, ko gero, buvo intensyviausias periodas Vytauto ir didžiųjų magistrų komunikacijoje, kuri daugiausia reiškėsi tarpusavio pasiuntinybėmis bei įvairiomis dvaro riterių kultūros formomis (tarp jų ir minėti bendri žygiai prieš stačiatikių kraštus)[32]. Panašu, kad su Konradu fon Jungingenu Vytautą siejo ir asmeninės draugystės ryšys, 1404 m. Kaune paskelbtu dokumentu jis didžiajam magistrui net buvo patikėjęs savo žmonos Onos globą jo ankstesnės mirties atveju[33]. Šioje vietoje prisimintinas dinastinės politikos faktorius, juk XV a. pradžioje niekas negalėjo žinoti, kad Vytautas mirs nesulaukęs įpėdinio, todėl klausimai apie paveldėjimą, tėvoniją, globą buvo ne tik „valstybinės", bet ir šeimos politikos dalykas.

1406 m. Kopyso prekybos taika tarp Rygos ir Polocko atspindi Vytauto bandymą sustiprinti LDK miesto padėtį Baltijos jūros prekyboje[34]. Būtent čia, prie Dauguvos, tęsdamas tradicinę savo pirmtakų politiką, Vytautas mėgino veikti prekybinius santykius, tuo tarpu jo siekiai įsigalėti Nemuno baseine (su tuo siejant tariamas teritorines pretenzijas Ordinui[35]) yra dar viena istoriografijos teorija, neparemta šaltinių duomenimis ir to meto Lietuvos prekybos realijomis. Todėl šis Nemuno prekybos veiksnys nenulėmė nei karo, nei vėlesnių santykių su Ordinu.

XV a. pirmame dešimtmetyje išryškėjo Vytauto naujos reprezentacinės politikos bruožai. Prasideda didžiojo kunigaikščio rezidencinių pilių statybos laikotarpis. 1408 m. buvo užbaigta Trakų salos pilies statyba. Kiek galima spręsti, tuo metu rezidenciniams tikslams buvo pritaikyta ir Kauno pilis. 1408 m. sausį čia vyko suvažiavimas su Ordino didžiuoju magistru Ulriku fon Jungingenu. Turbūt iš dalies su šiuo susitikimu reikėtų sieti po mėnesio Kaunui suteiktą savivaldos privilegiją[36].

[31] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań-Wrocław, 1999, s. 113–114.

[32] R. Petrauskas, Der Frieden im Zeitalter des Krieges. Formen friedlicher Kommunikation zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen zu Beginn des 15. Jahrhunderts, *Annaberger Annalen*, Bd. 12, 2004, S. 28–42.

[33] *CEV*, p. 105–106 (išlikęs tik atsakomasis Ritersverderyje prie Kauno paskelbtas didžiojo magistro dokumentas).

[34] S. Rohdewald, *Vom Polocker Venedig. Kollektives Handeln sozialer Gruppen einer Stadt zwischen Ost- und Mitteleuropa*, Stuttgart, 2005.

[35] J. Pficneris, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, p. 180–189. Plg. kritišką požiūrį: Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su Prūsais iki XVI a. pradžios*, Kaunas, 1938 (pagrindžiama tezė, kad Nemunas LDK visuomenei ir prekybai reikšmingesnį vaidmenį pradėjo vaidinti tik nuo XV a. antrosios pusės).

[36] Z. Kiaupa, 1408 m. Vytauto privilegija Kauno miestui, *Lietuvos istorijos metraštis 1979*, Vilnius, 1981, p. 5–19.

Toliau plėtojama valdovo dvaro organizacija[37], atsiranda didžiojo maršalo, taurininko, virtuvininko ir (nepaskutinėje vietoje) heroldo pareigybės. 1407 m. pirmąkart paliudytas Vytauto majestotinis antspaudas (karališko tipo, nors ir naudojant kunigaikštiškas insignijas) simbolizavo suverenaus monarcho savivoką[38].

Apžvelgiant tai, kas pasakyta, galima konstatuoti, kad visose regiono valstybėse iki Žalgirio išryškėję politiniai pokyčiai ir po 1410 m. vyko tomis pačiomis kryptimis. Vis dėlto 1409–1411 m. karas turėjo ir tiesioginių pasekmių. Jis atvėrė kelią tiems procesams, kurie senai brendo, bet vis negalėjo iškilti į paviršių. Nors tąkart Ordinas ir nepatyrė didesnių teritorinių nuostolių, tačiau vis pastebimesni tapo įtrūkiai teritorializacijoje. Anksčiau teritorijos įsisavinimo ir kontrolės požiūriu regione išsiskirianti ir kitiems pavyzdžiu tarnaujanti valstybė po 1410 m. patyrė ženklią vidinę krizę[39]. Čia matome kažkuria prasme priešingą procesą, lyginant su LDK. 1413 m. pirmą kartą Livonijos magistrą išrinko ne generalinė kapitula, o patys Livonijos ordino riteriai, didžiajam magistrui palikdami tik patvirtinimo teisę. Dar labiau sustiprėjo Ordino valdas imperijoje administruojančio Vokietijos magistro savarankiškumas. O ekonominė krizė, be kita ko, sąlygota Ordinui uždėtų didelių reparacijų po Žalgirio mūšio, didino įtampą tarp Ordino kaip krašto senjoro ir jo pavaldinių – kilmingųjų ir miestiečių. Galbūt Svenas Ekdahlis ir teisus, teigdamas, kad Ordino pralaimėjimą Žalgirio mūšyje iš dalies nulėmė klaidos verbuojant samdinius[40], tačiau pats samdinių kariuomenės faktoriaus stiprėjimas Ordino politikoje prasidėjo Ordinui ekonomiškai itin nepalankiu metu.

Kas tikrai pasikeitė po Žalgirio – tai du tarpusavyje susiję dalykai. Pirmiausia, rašytinės komunikacijos pagyvėjimas ir poleminės politinės literatūros atsiradimas. Tuoj po mūšio Lenkijoje buvo suorganizuota turbūt pirmoji tokio laipsnio propagandinė kampanija, kurios metu poleminiais tekstais ir diplomatinėmis misijomis buvo pristatoma tiek pergalė, tiek „teisinga“ Lenkijos karaliaus politika. Politinės kovos „suraštinimas“ vis labiau darėsi vienu svarbiausių uždavinių. Suvokta tokios politikos reikšmė, o kartu rastos priemonės ją įgyvendinti. Lenkijos kanceliarijos ir Krokuvos universiteto vaidmuo šiame konflikto su Ordinu fronte yra gerai žinomas[41],

[37] R. Petrauskas, Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje), *Lietuvos istorijos metraštis 2005/1*, Vilnius, 2006, p. 5–38.

[38] Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa, 2003, s. 94–99.

[39] K. Militzer, Žalgirio mūšio padariniai Vokiečių ordinui, *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, sud. R. Čapaitė ir A. Nikžentaitis, Vilnius, 1993, p. 78–93.

[40] S. Ekdahl, Diplomatie und Sölderwerbung vor der Schlacht bei Žalgiris, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 25, 2010, p. 48–61.

[41] K. Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384-1434)*, Kraków, 2004, s. 177–257.

bet panašias tendencijas galima įžvelgti ir Vytauto aplinkoje. Pakanka palyginti Vytauto korespondencijos iki ir po 1410 m. mastus, idant paaiškėtų kokie poslinkiai turėjo įvykti kanceliarijos personalo ir pasiuntinių tarnybos veikloje. Netrukus po „didžiojo karo" Vytauto kanceliariją papildė vėliau vieni svarbiausių jo raštininkų/sekretorių Mikalojus Sapienskis ir Mikalojus Maldžikas (kiti du svarbūs raštininkai – Mikalojus Cebulka ir Jokūbas iš Glinianų – buvo įdarbinti keli metai prieš karą)[42]. Dar vieno raštininko Konrado fon Frankenbergo perkėlimas į pietinę Kremeneco pilį galėjo būti sąlygotas minėto augančio Romos ir Vengrijos karaliaus Zigmanto vaidmens regiono politikoje ir būtinybės rinkti bei vertinti su tuo susijusią informaciją[43]. Visi šie ir kiti raštininkai buvo ne tik atsakingi už dokumentų ir laiškų parengimą, jiems buvo patikimos svarbiausios diplomatinės misijos, padedant Lietuvos didikams atstovauti didžiojo kunigaikščio interesus. Naujas reiškinys buvo ir Vytauto didikų[44] tolimosios pasiuntinybės (ne vien trumpalaikės į Lenkiją ar Ordiną) – Jono Butrimo į Čekiją 1410 m., Jurgio Gedgaudo į Vengriją 1411 ir 1423 bei Konstancą 1416 m. (kiek vėliau pas Romos karalių vyko ir jo sūnus Petras Senka Gedgaudaitis), Jono Butrimo ir Alberto Manvydo į Maskvą – atitinkamai 1419 ir 1420 m.

Būtent šioje epochoje Lenkijoje ir Lietuvoje atsirado naujos politinės ir diplomatinės komunikacijos būdai, išsilavinusių tarėjų argumentų naudojimas politinėje kovoje, kurį gali iliustruoti kad ir totorių būrių buvimo Žalgirio mūšio lauke pateisinimo pavyzdys[45]. „Netikėlių" parama buvo bene svarbiausias argumentas Ordino požalgirinėje propagandinėje kovoje su Lenkija ir Lietuva dėl „teisingo karo" interpretacijos. Totoriai Europoje jau senokai buvo įgavę neišdildomą tikėjimo priešų įvaizdį, o apkaltinti sąjunga su jais buvo populiarus diskredituojantis motyvas. Jogailos ir Vytauto atstovai (šiuo atveju Stanislovas iš Skarbimiro) visai neneigė totorių dalyvavimo, bet perkėlė diskusiją į naują lygmenį, pareikšdami, kad totoriai galėjo dalyvauti mūšyje, nes yra karaliaus valdiniai. Panašus „išgalvotas" tarėjų

[42] Jų biografijos: S. Szybkowski, Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, t. 3, 1998, p. 75–94. Taip pat plg.: S. Szybkowski, Kancelaria wielkiego księcia Witolda w dobie wielkich konfliktów z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1422. Oganizacja, zadania, personel, *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku*, pod red. J. Trupindy, Malbork, 2006, s. 299–318.

[43] Istoriografijoje šis perkėlimas paprastai siejamas su „antivokiška" to meto Vytauto politika, kurios dalimi tariamai tapo vokiečių kilmės Frankenbergo „išstūmimas" iš valdovo kanceliarijos (plg. S. Szybkowski, Kancelaria wielkiego księcia Witolda w dobie wielkich konfliktów z Zakonem Krzyżackim, s. 312).

[44] R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003.

[45] Žr. L. Ehrlich, *Polski wykład prawa wojny XV wieku. Kazanie Stanisława ze Skarbimierza De bellis iustis*, Warszawa, 1955.

argumentas buvo suformuluotas 1413 m. ginče dėl Žemaitijos. Vytauto atstovas raštininkas Mikalojus Cebulka, atsakydamas į Ordino argumentus dėl Žemaitijos atidavimo, kurie buvo gerai paremti Jogailos ir Vytauto dokumentais, tvirtino, kad nors žemaičiai ir pripažįsta esą šių valdovų valdiniai, tačiau nesuteikė jiems teisės disponuoti jų žemėmis[46]. Tokių aiškinimų reikšmė buvo juo didesnė, atsižvelgiant į vis dar menkas žinias Vakarų Europoje apie Lietuvą, įsivaizduojant ją ir toliau kaip pagonių ir „saracėnų" kraštą. Todėl tarptautinės komunikacijos intensyvinimas buvo vienas didžiausių Lenkijos ir Lietuvos iškovojimų Žalgirio mūšio epochoje.

Naujos propagandinės priemonės radosi ir didžiųjų magistrų retorikoje, Ordiną vis dažniau vaizduojant kaip „krikščionybės skydą" ir „kilmingųjų prieglaudą". Tačiau šie motyvai jau neatitiko naujos situacijos dvasios. Tai, kad tokius pat krikščionybės gynybos lozungus netrukus ėmė naudoti Lenkija su Lietuva, aiškiai liudija, kad po 1386/1387 m. Ordino vis atnaujinami bandymai ir toliau vaizduoti Lietuvą kaip pagonišką kraštą žlugo[47]. Jogailos ir Vytauto misijų politika, kaip lygiavertė Ordinui, buvo pripažinta jau 1411 m. Torunės sutartyje[48]. Sąmoningai deklaruojamą krikščioniško valdovo savimonę gerai atspindi 1412 m. gegužės 1 d. Kaune surašytas Vytauto laiškas Kastilijos infantui Fernandui, kuriame užsimenama apie „tolimose pasaulio srityse" gyvenančių šalių bendrumą, kovojant su tikėjimo priešais[49].

Antras ryškus požalgirinis pokytis buvo propagandines priemones lydėjęs konflikto perkėlimas į tarptautinį forumą – užsitęsęs Romos karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio arbitražas ir Konstanco bažnytinis susirinkimas (1414–1418). Lenkijos ir Lietuvos pusė čia jau turėjo išankstinį pranašumą (nepaisant Zigmanto ryšių su Ordinu) ir tai patvirtina ta aplinkybė, kad 1412–1413 m. Zigmanto pasiųstas ginčo tarp Lenkijos–Lietuvos ir Ordino arbitras Benediktas Makra veikė LDK teritorijoje (Vilniuje ir Kaune). Taigi konflikto internacionalizavimas greitai ėmė veikti Lenkijos ir Lietuvos naudai. Vienas jo efektų buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto vardo pagarsinimas ir tolimesnėse Europos valstybėse, ką liudijo netrukus po Žalgirio įvykusios Alfonso Mudarros iš Ispanijos ir Anglijos bei Prancūzijos

[46] S. Szybkowski, Kariera Mikołaja Cebulki z Czechowa w służbie wielkiego księcia Witolda 1407–1430, *Władcy, mnisi, rycerze*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk, 1996, s. 253–320.

[47] H. Boockmann, *Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späteren Mittelalters*, Göttingen, 1975; S. F. Kwiatkowski, *Der Deutsche Orden im Streit mit Polen-Litauen: eine theologische Kontroverse über Krieg und Frieden auf dem Konzil von Konstanz (1414–1418)*, Stuttgart, 2000.

[48] S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, s. 715, 758.

[49] S. C. Rowell, Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose, *Lietuvos istorijos metraštis 2003/1*, Vilnius, 2004, p. 171–172.

karalių atstovo Gilberto de Lanua pasiuntinybės. Šis Vytauto išgarsinimas, kartu su sėkminga politika Konstanco bažnytiniame susirinkime, lėmė naujus sprendimus: 1418 m. popiežius Martynas V jį paskyrė apaštališkuoju vikaru *in temporalibus* Lietuvoje, Žemaitijoje, Rusioje, Naugardo ir Pskovo žemėse bei Tartu (vėliau ir kitų Livonijos) vyskupijų globėju.

Grįžtant prie to meto politinių veikėjų tikslų ir veikimo galimybių klausimo, būtina pabrėžti, kad „Ordino sunaikinimas" nebuvo Jogailos ir Vytauto tikslas, kaip teigė įtakingą teoriją apie „amžiną lietuvių [o ir lenkų] tautos priešą" sukūrusi sovietinio laikotarpio ideologija ir istoriografija[50]. Pasinaudojęs palankia padėtimi, Vytautas laimėjo Žemaitiją savo naudai. Tačiau ne mažiau svarbu buvo tai, kad nuo šiol jis įgijo erdvę kur kas įvairesniems politiniams žaidimams. Ordinas Vytautui buvo politinė realybė, su kuria jis buvo išmokęs gyventi nuo pat jaunystės laikų[51]. Ši kaimyninė valstybė, kaip ir visos kitos, galėjo kelti karinę grėsmę. Tačiau pasikeitus aplinkybėms, ji galėjo tapti ir potencialia sąjungininke. Todėl galima manyti, kad po 1411 m., o dar labiau po „amžinosios" Melno taikos (1422 m.) Vytautas siekė derinti Lenkijos ir Ordino politiką. Jis mėgino tarpininkauti šių šalių konfliktuose ir šioje srityje sėkmingai veikė iki pat mirties. Ordino šaltiniai liudija, kad po Torunės taikos taikingas nuostatas Ordino atžvilgiu turėjo ir Lietuvos didikai[52], kurie tokią politiką tęsė kartu su Vytauto įpėdiniais didžiojo kunigaikščio soste.

Apibendrinant, galima konstatuoti, kad pergalė Žalgirio mūšyje ir sėkmingas 1409-1411 m. karo su Ordinu užbaigimas Jogailai ir Vytautui buvo svarbus dviem požiūriais. Visų pirma tai buvo reikšmingas įvykis tolesniam jų valdžios įtvirtinimui Lenkijoje ir Lietuvoje. Po Torunės taikos, antrąją 1411 m. pusę Jogaila ir Vytautas su gausia palyda praleido tolimoje iškilmingoje kelionėje po svarbiausius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrus, iš Vilniaus (veikiausiai tuo metu Vilniaus katedroje buvo iškabintos iš mūšio lauko atsivežtos Ordino vėliavos) apsilankydami Polocke, Vitebske, Smolenske, Kijeve, Podolėje, pakeliui priimdami Riazanės, Pskovo, Naugardo pasiuntinius[53]. Įdomu, kad tąkart jie taip ir nenuvyko į Žemaitiją, kurioje drauge pabuvojo tik po Horodlės suvažiavimo 1413 m. pabaigoje. Tai dar kartą

[50] R. Petrauskas, D. Staliūnas, Die drei Namen der Schlacht: Erinnerungsketten um Tannenberg/Grunwald/Žalgiris, *Verflochtene Erinnerungsorte. Polen und seine Nachbarn im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von M. Aust, K. Ruchniewicz, S. Toebst, Köln-Weimar-Wien, 2009, S. 119–136.

[51] K. Heinl, *Fürst Witold von Litauen in seinem Verhältnis zum Deutschen Orden in Preußen während der Zeit seines Kampfes um sein litauisches Erbe 1382–1401*, Berlin, 1925.

[52] 1414 m. Ordino pareigūnų pranešimas: *CEV*, p. 299 (*die baior gemeineclich gerne segen ewigen frede*).

[53] J. Purc, Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 roku – 27 października 1430 roku), *Zeszyty naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Historia*, t. 11, 1971, s. 71–115; A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły (1386–1434)*, Warszawa, 1972.

išraiškingai parodo, kad nors Žemaitija ir buvo tiesioginis karo pretekstas, tačiau visos regiono politikos požiūriu ji pusbroliams buvo ne pirmaeilės svarbos kraštas. Antra, po Žalgirio prasideda nauja tarptautinė šių dviejų valdovų politika, kurios svarbiausi bruožai buvo diplomatinių misijų intensyvinimas, naujų propagandos priemonių pasitelkimas ir komunikacinio horizonto išplėtimas. Tai buvo politika, kuri kiek vėliau Lenkijos ir Lietuvos valstybėms bei Jogailaičių dinastijai užtikrins tarptautinę galią ir prestižą, ir ne tik Rytų Pabaltijo regione.

Rimvydas Petrauskas
Vilnius University

Before and after the Great Battle: Political Changes in Eastern Baltic Region During the Era of the Battle of Grunwald

Summary

The article analyzes the political processes in Eastern Baltic region in the beginning of the 15th century. From the end of the 14th century to the beginning of the 15th century, the international situation in the region was constantly changing. The states of the region were influenced by important internal changes. A very important question is how much influence the War and the Battle of Grunwald between the united republic of Poland – Lithuania and the Teutonic Order had. The article also controverts to a popular view about Vytautas' plans to take over the lands in the East of Prussia and the plans to destroy the Teutonic Order. Witold had a main goal to establish himself as the Great Duke of the Great Duchy of Lithuania and to regain the land of Samogitia, which had belonged to The Order. The most important changes after the Battle of Grunwald were the revival of international written communication, the birth of a polemic political literature, and also the transferal of regional conflicts to the wider European context. Internationalization of the conflict was useful to Poland and Lithuania. One of the useful effects was that Witold made a name for himself in farther European countries. The victory in the Battle of Grunwald and the fortunate completion of the War against the Teutonic Order were important for Jagiello and Witold in two ways. First of all, it was a significant event for their further establishment of their authority in Poland and Lithuania. Secondly, a new international policy started between Witold and Jagiello. It featured intensive diplomatic missions, wider communicative horizons and invoking new propagandic instrumentality.

Krzysztof Ożóg
Jogailaičių universitetas

VOKIEČIŲ ORDINO POLITIKA LIETUVOS ATŽVILGIU VLADISLOVO JOGAILOS LAIKŲ LENKŲ MOKSLININKŲ AKIMIS

Non contendas adversus hominem frustra, cum ipse tibi nihil mali fecerit (Proverbia 3, 30)

Vladislovui Jogailai apkrikštijus Lietuvą, Krokuvos aplinkoje susibūrę lenkų mokslininkai pradėjo reaguoti į kryžiuočių ir lietuvių santykius, nes ordinas ir toliau tęsė savo kryžiaus karų politiką. Ypatingą vaidmenį nuomonės formavimui turėjo trys žymūs lenkų kanonų teisininkai Stanislovas iš Skarbimiežo, Andrius Laskaris bei Paulius Vladkovicas. Šiame straipsnyje apžvelgiamos jų mintys ir darbai, skirti kryžiuočių politikai Lietuvos atžvilgiu ordino ir Lenkijos Karalystės santykių kontekste. Visi trys teisininkai išsilavinimo pagrindus gavo Prahos universiteto Laisvųjų menų fakultete, o po to ėmėsi kanonų teisės studijų. Stanislovas iš Skarbimiežo 1396 m. Prahoje tapo babažnytinės teisės daktaru, o Andrius Laskaris ir Paulius Vladkovicas – kanonų bakalaurais ir tęsė mokslus Paduvos utramontanų universitete. Laskaris 1405 m. tapo kanonų daktaru, o Vladkovicas 1408 m. įgijo bažnytinės teisės licenciją (daktaro laipsnis jam suteiktas Krokuvoje 1411 m.). Paduvos universitete jie suartėjo su žymiais italų teisininkais, žinomiausias iš kurių buvo Pranciškus Zarabela, ir tai turėjo didelės įtakos jų intelektualiniam formavimuisi[1]. 1400 m. atnaujinus Krokuvos universitetą, Stanislovo iš Skarbimiežo ir Pauliaus Vladkovico dėka jis tapo reikšmingu teisės mokslo minties centru, kurio tyrinėjimai buvo skirti pagonims, netikintiems ir jų ryšiams su krikščioniškuoju pasauliu. Tuo metu susiformavo Krokuvos tarptautinės teisės mokykla. Krokuvos teisininkų požiūris į *ius naturale* ir *ius gentium* formavosi didelių Lietuvos ir Lenkijos konfliktų bei ginčų su kryžiuočių ordinu fone[2].

[1] R. M. Zawadzki, Spuścizna pisarska Stanisława ze Skarbimierza. Studium źródłoznawcze, Kraków, 1979, s. 107–124; K. Ożóg, Udział Andrzeja Łaskarzyca w sprawach i sporach polsko-krzyżackich do soboru w Konstancji, Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu, red. K. Ożóg, S. Szczur, Kraków, 2000, s. 159–186; J. Fijałek, Polonia apud Italos scholastica saeculum XV, Cracoviae, 1900, p. 3–9; S. F. Belch, Paulus Vladimiri and his Doctrine concerning International Law and Politics, London-The Hague-Paris, 1965, vol. I, p. 115–155; M. Czyżak, Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448, Poznań, 2003, s. 377–378.

[2] S. Wielgus, Polska średniowieczna doktryna ius gentium, Lublin, 1996, s. 42-77; K. Ożóg, Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434), Kraków, 2004, s. 54–59, 177–257.

Nuo 1386 m. Krokuvos karaliaus dvaras skatino teisininkus ir diplomatus tarptautiniame forume, ypač Apaštalų Soste, ginti karalių Vladislovą Jogailą, jo santuoką su Jadvyga Anžujiete, neseniai apkrikštytus lietuvius, kuriamą Vilniaus bažnyčią ir ginčyti kryžiuočių teises į Lietuvą. Šiam monarchijai tarnavusių intelektualų būriui priklausė Paduvos universiteto absolventai Krokuvos vyskupas (1392–1412), abiejų teisių daktaras Petras Vyšas, Poznanės vyskupas (1384–1394) ir Gniezno arkivyskupas (1394–1401), kanonų daktaras Dobrogostas iš Naujojo Dvaro, bei Paduvos universiteto absolventas, bažnytinės teisės daktaras Jonas Šledžas iš Liubieno, vėliau buvęs Pžemyšlo vyskupu (1420–1435)[3].

Ideologinė kova ypač sustiprėjo 1409 m. pavasarį Žemaitijoje įvykus sukilimui. Su karaliaus kanceliarija susiję intelektualai, vadovaujami vicekanclerio Mikolajaus Trombo, propagandinės kovos tikslais paruošė du oficialius Vladislovo Jogailos raštus krikščioniškajam pasauliui. Jie buvo paskelbti 1409 m. rugpjūčio 10 d. Opatove bei tų pačių metų rugsėjo 9 d. Volbože ir išsiuntinėti po Europą[4]. Juose buvo atmesti kaltinimai karaliui ir pabrėžti jo nuopelnai krikštijant Lietuvą, bei apkaltinti taiką laužantys, žemes atiminėjantys, naujus tikinčiuosius persekiojantys ir bažnyčias Lietuvoje naikinantys, su schizmatikais susidedantys kryžiuočiai. Remiantis šv. Augustino mintimi kryžiuočiai pavadinti velnio sūnumis, paklūstančiais jo valiai. Tuo metu panašūs raštai didžiojo kunigaikščio Vytauto vardu buvo išsiuntinėti į Europos dvarus, kuriuose buvo aiškinamos priežastys, privertusios jį užimti kryžiuočių ordino okupuotus Žemaičius, ir vardijamos Lietuvoje ir Lenkijoje nuo kryžiuočių patiriamos skriaudos[5].

Į ideologinį karą su kryžiuočių ordinu ryžtingai įsitraukė Krokuvos universiteto teisininkai. Kanonų teisės profesorius Stanislovas iš Skarbimiežo 1410 m. pirmojoje pusėje, kai Jogailaičių monarchija ruošėsi pagrindiniam susidūrimui su kryžiuočiais, paruošė pamokslą *De bello iusto*, kuriame aiškino teisę į teisėtą karą[6]. Krokuvos kanonų

[3] K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 177–182, 257–262.

[4] *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, I leid. Zakrzewski, Posnaniae 1892 (editio 2), t. II, nr. XLIX, p. 436–439; *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. X-XI (1406–1412), red. D. Turkowska et alii, Varsaviae, 1997, p. 34–38; *Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, red. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. 426; E. Potkowski, Pismo i polityka. Początki publicystyki politycznej w Polsce XV w. / E. Potkowski, *Książka i pismo w średniowieczu. Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*, Pułtusk, 2006, s. 37–38; S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork, 2010, s. 64–69, 187–189.

[5] *Codex epistolaris Vitoldi*, nr. 427; E. Potkowski, *Pismo i polityka*, s. 322–323; S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 64–66.

[6] Stanisław ze Skarbimierza, *Sermones sapientiales*, red. B. Chmielowska, I–III, Warszawa, 1979 (*Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia*, vol. IV, fasc. 1–3), I, nr. 30, p. 323–340; L. Ehrlich, *Polski wykład prawa wojny XV wieku. Kazanie Stanisława ze Skarbimierza De bellis iustis*,

teisės žinovas iš teorinės pusės palietė svarbiausiuosius su lietuvių-lenkų-kryžiuočių konfliktu susijusius aspektus; nors tiesiogiai jo ir neminėjo, bet suformulavo požiūrį į teisėtą karą. Pagal pamoksle pateikiamas išvadas Lietuva ir Lenkija vykdė teisėtą karą su ordinu. Be to, jame įrodoma krikščioniškos valdžios teisė padėti pagonims teisėtame kare, nors ir vykstančiame prieš krikščionis[7]. Besiremdamas popiežiaus Inocento IV autoritetu, autorius pripažino, kad pagonys ir netikintieji gali teisėtai ir nenusikalsdami turėti valstybę, nuosavybę ir valdžią, nes *non tantum pro fidelibus, sed pro omni rationali creatura, facta sunt*[8]. Dėl tos pačios priežasties nevalia popiežiui ar krikščionims atimti iš netikinčiųjų valstybę ar valdžią. Papildomai Stanislovas iš Skarbimiežo atkreipė reikiamą dėmesį į tai, kad krikščionis gali kartu su pagonimis diegti moralinę dorovę, ypač jei tai veda link išganymo, nes *iustitia et magnanimitas sint virtutes cardinales communes fidelibus et infidelibus*[9]. Šias išvadas teisininkai grindė prigimtine ir tautų teisėmis, o jo požiūris Krokuvos aplinkoje sulaukė pasekėjų su Pauliumi Vladkovicu priešakyje[10].

Neabejotinai pamokslas *De bello iusto* buvo išplatintas intelektualų rate, nes gerai žinomas Krokuvos dominikonas Jonas Falkenbergas pasisakė prieš Stanislovo iš Skarbimiežo ir karaliaus dvaro požiūrį[11]. Prieš 1410 m. liepos mėn. Jonas Falkenbergas Vienos universitete iškėlė klausimą *Utrum fas sit principes fideles ducere infideles ad extirpandum fideles* ir išdėstė aštrų savo požiūrį į karalių neofitą Vladislovą Jogailą (nors jo vardu ir neminėjo), pasipriešindamas doktrinai ryžtingai atmetė krikščioniškosios valdžios karinio bendradarbiavimo galimybę su pagonimis ir netikinčiaisiais ir

Warszawa, 1955, s. 3–75, 90–145; J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej w XV wieku*, Poznań, 1972–1979, I, s. 155–158; R. M. Zawadzki, *Spuścizna Stanisława ze Skarbimierza*, s. 116, 123; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 182–183.

[7] L. Ehrlich, *Polski wykład*, s. 3–75; W. Świeboda, *Innowiercy w opiniach prawnych uczonych polskich w XV wieku*, Kraków, 2010 (nespausdinta mokslų daktaro disertacija), s. 129–136.

[8] Stanisław ze Skarbimierza, *Sermones sapientiales*, I, nr. 30, p. 337.

[9] Ibid., nr. 30, p. 336.

[10] L. Ehrlich, *Polski wykład*, s. 44–48, 77–79; F. H. Russel, Paulus Vladimiri's attack on the just war: a case study in legal polemics, *Authority and Power*, red. B. Tierney, P. Linehan, Cambridge, 1980, p. 237–254; S. Kwiatkowski, *Zakon niemiecki w Prusach a umysłowość średniowiecza. Scholastyczne rozumienie prawa natury a etyczna i religijna świadomość Krzyżaków około 1420 roku*, Toruń, 1998, s. 123–127.

[11] H. Boockmann, *Johannes Falkenberg, der Deutschen Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späten Mittelalters mit einem Anhang: Die Satira des Johannes Falkenberg*, Göttingen, 1975, S. 134–155; M. Zdanek, *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Warszawa, 2005, s. 108–111, 127–128; J. Miethke, Heiliger Heidenkrieg? Theoretische Kontroversen zwischen Deutschen Orden und dem Königreich Polen vor und auf dem konstanzer Konzil, *Heilige Kriege. Religiöse Begründungen militärischer Gewaltanwendung: Judentum, Christentum und Islam im Vergleich*, hg. v. K. Schreiner unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, München, 2008, S. 112–117.

pasmerkė tuos kunigaikščius ir valdančiuosius, kurie tarnauja karui prieš krikščionis[12].

Stanislovo iš Skarbimiežo argumentais greičiausiai rėmėsi Plocko vyskupas kanonistas Jokūbas iš Kurdvanovo 1410 m. liepos 2 d. Červinske lenkiškai pasakytame pamoksle karališkajai kariuomenei išvykstant į žygį prieš ordiną[13]. Po Žalgirio mūšio neabejotinai juo rėmėsi Poznanės vyskupas Vaitiekus Jastžembiecas 1410 m. liepos 29 d. laiške nurodydamas lenkams Romoje kaip reikėtų atremti kryžiuočių kaltinimus, kad Jogaila kare prieš ordiną pasitelkė pagonis ir schizmatikus[14]. Kaip ir Krokuvos kanonistas, Jastžembiecas akcentavo, kad karalius šioje kovoje pasinaudojo saviškiais, pavaldžiais krašto gynybai, tarp kurių buvo ir totoriai bei schizmatikai, paklūstantys Vytauto monarchijai. Be to, Poznanės vyskupas pažymėjo, kad lygiai taip pat kryžiuočių karių gretose būta daug nekrikštytų prūsų[15].

Iškart po Žalgirio mūšio Jogaila surašė kelis laiškus, tarp jų ir Krokuvos universitetui, kuriuose pranešė apie pergalę ir paliepė perskaityti padėkos maldas[16]. Atsakydamas į karaliaus laišką, universitetas surengė specialias pamaldas, greičiausiai šv. Onos bažnyčioje, kurių metu šventinę kalbą pasakė teologijos bakalauras Jonas iš Kliučborko. Jis liaupsino Jogailą kaip pavyzdingą krikščionių vadą, tikėjimu stiprinantį savo karalystę. Kalbėtojas ragino melstis už taiką ir už tolimesnes karaliaus ir Vytauto pergales. Šioje krokuviečio magistro kalboje nebuvo tiesioginių sąsajų į besitęsiantį karą su kryžiuočiais[17]. Kitas pamokslas, *De sancto Briccio et rege*, kurį po kelių mėnesių šv. Mišių universitete metu tų pačių metų lapkričio 13 d. paskelbė teologijos bakalauras Lukas iš Didžiojo Kožmino, jau buvo aštriai nukreiptas prieš kryžiuočius[18]. Šis Krokuvos profesorius gynė Jogailą nuo kryžiuočių primetamų kaltinimų, kad jis neva pamynė tikrąjį tikėjimą ir kartu su baronais susitepė

[12] Johannes Falkenberg (?), Quaestio in Universitate Viennensi disputata, red. Z. Włodek / Z. Włodek, La Satire de Jean Falkenberg. Texte inédit avec introduction, *Mediaevalia Philosophica Polonorum* 18, 1973, p. 96–120; H. Boockmann, *Johannes Falkenberg,* S. 155–179; W. Świeboda, *Innowiercy*, s. 136–138.

[13] Ioannis Dlugossii Annales, lib. X–XI (1406–1412), p. 65; S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, Wojna Polski i Litwy, s. 310–311.

[14] *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. III, hg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig, 1866, p. 427–429.

[15] *Ioannis Dlugossii Annales*, lib. X–XI (1406–1412), p. 125–126; S. Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg*, S. 127–132.

[16] *Ioannis Dlugossii Annales*, lib. X–XI (1406–1412), p. 125–126; S. Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg*, S. 127–132.

[17] Z. Budkowa, Mowa mistrza Jana z Kluczborka na cześć króla Władysława Jagiełły, *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa, 1960, s. 159–176.

[18] Kraków, Biblioteka Jagiellońska, ms 2215, fol. 162v–168r; M. Kowalczyk, Mowy i kazania Łukasza z Wielkiego Koźmina, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 12, 1960, nr. 2, s. 17–18.

pagoniškais paklydimais. Jis pripažino karaliaus pergalę prieš ordiną kaip Dievo ženklą ir lenkų monarcho nekaltybės įrodymą, nes jis su Aukščiausiojo palaiminimu įveikė savo priešus, ketinusius jį kartu su kitais paimti į nelaisvę ir nužudyti. Pasak Luko iš Didžiojo Kožmino, karalius Vladislovas, tai *rex christianissimus*, pasižymintis pamaldumu, teisingumu bei gyvenimo būdo skaistumu[19]. Šie pasisakymai dėl universitetinės aplinkos, suburiančios studentus ir magistrus iš daugelio šalių, turėjo įtakos tarptautinės nuomonės apie lietuvių-lenkų-kryžiuočių karą susiformavimui.

Aptariamo laikotarpio mokslininkų nuomonę apie ordino politiką Lietuvos ir Lenkijos atžvilgiu ko gero apibendrino Andrius Laskaris 1411 m. kalboje Jonui XXIII[20]. Pirmiausia jis gyrė Jogailą, Dievo pašauktąjį į karališkąjį sostą, jo panašumą į Dovydą, Dievo apdovanotą išmintimi, teisingumu, romumu. Pažymėjo, kad Jogaila konflikto su ordinu metu Prūsijoje siekė taikos derybų būdu, bet kryžiuočiai paskelbė karą ir naikindami viską įsiveržė į nuo seno apkrikštytas žemes, žudė žmones ir ėmė belaisvius. Tokioje situacijoje valdovas ėmėsi teisėtos gynybos (*legitima defensio*), žinodamas, *quod non sine causa gladium portat – minister enim Dei est et vindex in iram ei qui male agit*[21]. Būdamas teisingu ir dievobaimingu (*iustus et pius*) karaliumi, siekdamas tikrosios gerovės, jis sutiko su paliaubų sudarymu ir kompromisiniu Vaclovo IV Liuksemburgiečio sprendimu, nepaisydamas patiriamų nuostolių. Nieko nedavė karaliaus pastangos siekti teisėtos taikos pasitelkiant gailestingumą, nuolankumą ir teisybę, o ne prievartą ir naikinimą. Pasak Laskario, kryžiuočiai darė viską, kad vyktų karas. Kalbėtojas tiksliai nupasakojo, kaip didysis magistras atsiuntė du kalavijus ir per šauklius pakartojo Jogailai perduotus žodžius bei šiojo atsakymą į juos. Toms aplinkybėms apibūdinti jis pasitelkė biblijinius pasakojimus[22]. Taip pat priminė lenkų riterių prieš Žalgirio mūšį giedotą giesmę *Bogurodzica* ir tvirtino, kad šią didžią karaliaus pergalę nulėmė Dievas[23]. Jogaila, *rex invictissimus pius et perfectus christianus*, įsivėlė į šį karą, kad pasiektų taiką, kurią ir sudarė su kryžiuočiais nuolankiai paklusdamas popiežiaus raginimui. Kalbėtojas pabrėžė karaliaus nuopelnus apkrikštijant Lietuvą ir ginant krikščionybę nuo netikinčiųjų. Jogailą ir Vytautą jis pavadino galingais

[19] K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 101–104.

[20] *Ioannis Dlugossii Annales*, lib. X–XI (1406–1412), p. 183–184; *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, Ordensbriefarchiv, 1633*; Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, ms I Q 381, fol. 97v–98v; S. Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg*, p. 151–153, 297–307; M. Kowalczyk, Mowa obediencyjna do antypapieża Jana XXIII, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 46, 1996, s. 19–24; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 186–188.

[21] S. Ekdahl, Die Schlacht bei Tannenberg, S. 300–301.

[22] Ibid., S. 301-303.

[23] Ibid., S. 304.

tikėjimo monarchais, nenugalimais krikščionybės šarvais[24].

Ligtoliniams lietuvių – lenkų santykiams su ordinu Zigmanto Liuksemburgiečio taikos proceso metu (1412–1414 m.) suteikta gilesnė intelektuali prasmė[25]. Svarbų vaidmenį tuo metu suvaidino Andrius Laskaris, veikęs kartu su kanonų daktarais Mykolu Blida, Mikalojumi Vigandi iš Krokuvos, vicekancleriu Duninu iš Skžyno ir Vytauto sekretoriumi Mikalojumi Sapienskiu. 1412–1413 m., kai savo misiją vykdė Zigmanto siųstas komisaras Benediktas Makra, svarbiausiu tapo žemaičių ir Veliuonos pilies klausimas[26].

1413 m. sausio 25 d. Kaune kryžiuočių atstovas Kasparas Schuvenpflugas Benediktui Makrai pateikė artikulus, susijusius su ordino teisėmis į Veliuoną[27]. Juose jis akcentavo, kad ordinas buvo popiežiaus įkurtas tam, kad skleistų krikščioniškąjį tikėjimą, atimtų žemes iš pagonių ir paverstų jas sau naudingomis. Dėl Veliuonos pilies ordino atstovas pareiškė, kad ji yra pagonių žemėje, taigi, kryžiuočiai turi teisių į ją. Pacitavo Klemenso IV, Aleksandro IV bules, Mindaugo dokumentus bei Salyno, Racionžo ir Torunės sutartis. Toliau pagrįsdamas šį požiūrį Kasparas Schuvenpflugas komisarui pateikė šešiolikos popiežiaus, imperatoriaus bei karaliaus Mindaugo dokumentų santraukas[28]. Savo ruožtu Lenkijos atstovas Andrius Laskaris komisarui pateikė artikulus, įrodančius, kad Veliuona priklauso Lietuvai. Pirmenybė buvo suteikta argumentui, kad Veliuonos pilis yra Žemaitijoje, nuo neatmenamų laikų siekiančioje Baltijos jūrą, ir pagal paveldimumo teisę (*iure paterno et hereditario*) priklausančioje Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei bei esančioje Jogailos ir Vytauto *patrimonium*[29]. Sausio 27 d. Laskaris, atsakydamas į kryžiuočių argumentus, teigė netikįs, kad ordinas, specialiai popiežiaus ir imperatoriaus paskirtas atiminėti žemes iš pagonių *et si ad hoc fuisset institutus, sine iuris alieni lesione intelligitur instytutus*[30].

[24] M. Kowalczyk, *Mowa obediencyjna*, s. 23; S. Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg*, S. 305–306; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 186–188.

[25] Z. H. Nowak, *Międzynarodowe procesy polubowne jako narzędzie polityki Zygmunta Luksemburskiego 1412–1424*, Toruń, 1981, s. 31–47; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 189–206.

[26] Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, The History of Lithuania before 1795, Vilnius, 2000, p. 142–143; З. Гудавичюс, История Литвы с древнейших времен до 1569 года, Москва, 2005, с. 241–244; W. Sieradzan, Misja Benedykta Makraia w latach 1412–1413. Z dziejów pokojowych metod rozwiązywania konfliktów międzynarodowych w Europie Środkowo-Wschodniej w późnym średniowieczu, Malbork, 2009, s. 6–178; K. Ożóg, Uczeni w monarchii, s. 191–202.

[27] Lites ac res gestae, II, nr. 32, p. 96–106; W. Sieradzan, Misja Benedykta Makraia, s. 67.

[28] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 107–135.

[29] Ibid., nr. 32, p. 136–140.

[30] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 97, 140; W. Sieradzan, *Misja Benedykta Makraia*, s. 67–68.

Žemaičių problema tapo iš anksto suplanuoto Lietuvos-Lenkijos teisinio ir diplomatinio žaidimo objektu. Vytauto žmonos Onos ir jų dukters Sofijos bei žemaičių didikų vardu Lietuvos didžiojo kunigaikščio sekretorius Mikalojus Cebulka paprieštaravo Žemaitijos perdavimui ordinui[31]. Jo nuomone, šių žemių prijungimas buvo neteisėtas, nes įvyko be Sofijos, Vytauto palikuonės, ir žemaičių didikų sutikimo, jiems patiriant skriaudą, o tai prieštarauja ordino teisei *quod omnes tangit, ab omnes debet approbari*[32]. Andrius Laskaris kaip Jogailos ir Vytauto atstovas komisaro B. Makros akyse oficialiai darė spaudimą Mikalojui Cebulkai, kad šis atsiimtų savo pareiškimą ir taip nepamintų Torunės sutarties ir Budzisko nutarimo. Tuo pačiu Sofijos ir žemaičių didikų įgaliotinis paaiškino, kad žemaičiai niekada nesutiko su tokiu susitarimu ir nesutiks su Sofijos (didžiojo kunigaikščio dukters ir karaliaus giminaitės) bei galingųjų, baronų ir visų laisvųjų Žemaitijos žemių gyventojų teisių pažeidimu[33]. Šiek tiek vėliau (tų pačių metų balandžio 28 d.) panašų protestą Inovroclave pateikė magistras Mikalojus Višlička, Jadvygos, vienintelės Vladislovo Jogailos įpėdinės, teisinis globėjas (*tutor)*, teigdamas, kad žemaičių išsižadėjimas būtų skriauda jai, kaip būsimai karalienei[34]. Verta atkreipti dėmesį į šio proceso metu panaudotus naujus argumentus dėl paveldėjimo teisės, karūnavimo priesaikos bei kanonų teisės principus *quod omnes tangit, ab omnes debet approbari*. Pastaroji kanonų teisės srities detalė neabejotinai buvo panaudota Laskario iniciatyva[35].

1413 m. balandžio 18 d. Zlotorijoje Andrius Laskaris komisarui Makrai pateikė memorialą kaip atsakymą į šešiolika dokumentų, kuriuos, gindamas kryžiuočių teises į Veliuoną, Kaune buvo pateikęs Kasparas Schuvenpflug[36]. Laskario rašte išdėstyta lenkų pozicijos esmė ginče su kryžiuočių ordinu dėl Žemaitijos. Pirmiausia

[31] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 146–147; S. Szybkowski, Kariera Mikołaja Cebulki z Czechowa w służbie wielkiego księcia Witolda 1407–1430, *Władcy, mnisi, rycerze*, red. B. Śliwiński, Gdańsk, 1996, s. 278–285; W. Sieradzan, *Misja Benedykta Makraia*, s. 71–73; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *The History of Lithuania before 1795*, p. 142; З. Гудавичюс, *История Литвы с древнейших времен до 1569 года*, с. 242–243.

[32] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 149–151; Z. H. Nowak, *Międzynarodowe procesy*, s. 39; Y. Congar, Quod omnes tangit, ab omnibus tractari et approbari debet, *Die geschichtlichen Grundlagen der modernen Volksvertretung*, hrsg. v. H. Rausch, Darmstadt, 1980, S. 115–182.

[33] Lites ac res gestae, II, p. 150–152; W. Sieradzan, Misja Benedykta Makraia, s. 71–73.

[34] *Lites ac res gestae*, II, p. 304–305; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 193–194.

[35] W. Sieradzan, *Misja Benedykta Makraia*, s. 72–73; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 193.

[36] Lites ac res gestae, II, nr. 32, p. 294–300; L. Winowski, Sprawa stosunku do pogan w polsko-krzyżackim procesie z lat 1412–1414, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Seria A, nr. 6, Prawo 2, 1956, s. 103–111; Z. H. Nowak, Międzynarodowe procesy, s. 40; A. Wojtkowski, Tezy i argumenty polskie w sporach terytorialnych z Krzyżakami, Olsztyn, 1968, s. 47–49.

jis suabejojo popiežių Klemenso IV, Aleksandro IV ir Inocento IV bulių dėl Lietuvos galiojimu, nes kryžiuočiai ne tik kad nutylėjo teisybę, bet ir sąmoningai suklaidino Apaštalų Sostą. Jie klaidindami teigė, kad kovojo už katalikų tikėjimą ir siekė į jį atversti netikinčiuosius. O iš tiesų, kaip akcentavo Laskaris, nieko jie neatvertė ir atversti negalėjo, nes buvo eiliniai diletantai, ne tik kad nežinantys šventojo Rašto, bet ir gramatikos, ir visą laiką puldinėjo netikinčiųjų žemes godžiai kėsindamiesi jas užimti ir primesti savo valdžią[37]. Be to, kryžiuočiai nuslėpė teisybę, kad dominikonai ir pranciškonai Lietuvoje vykdė misijas, skleidė katalikų tikėjimą ir niekas jiems to nedraudė. Lietuviai neužėmė jokių krikščioniškų žemių *sed in suis paternis semper morabantur prout nunc morantur, nec ipsos Christianos et terras eorum invaserunt, nisi se et sua defendendo*[38]. Lenkų teisininkas atskleidė tikruosius ordino veiklos motyvus, – gobšumą. Ir, kas svarbiausia, ordinas, ginklu versdamas pagonis, neatvertė jų į krikščionišką tikėjimą, nes nenoras skleisti krikščionišką tikėjimą buvo šios veiklos priežastis. Be to, Andrius Laskaris papasakojo, kad Lietuvoje pagonys buvo taikiai nusiteikę krikščioniškojo pasaulio atžvilgiu ir į būtiną kovą stojo tik gindami savo tėvynę ir nuosavybę. Pagal Inocentą IV ir sutikdamas su tomizmo *ius naturale* samprata Laskaris pripažino netikinčiųjų teisę į nuosavybę ir valstybę. Šių teisių pažeidimas be pagrįstos priežasties prieštarauja Dievo įstatymui ir yra plėšimas bei grobimas[39]. Dėl to ir nedera leisti, kad popiežiai ir katalikų imperatoriai, prieštaraudami Dievo įstatymui ir pasitelkę savo valdžios galią, leistų skriausti artimą savo, nes galiausiai kiekvienas netikintis yra artimas. Dėl to neturėtų jis būti ginklu verčiamas priimti tikėjimą, nes tai nepatinka Dievui, o turėtų būti atvedamas pasitelkiant į pagalbą vien tik dvasinį ginklą, t. y. Dievo žodį. Bet pastaruoju, deja, kryžiuočiai nesiremia, nes yra *layci illiterati*[40]. Laskaris, remdamasis Graciano, Inocento IV ir tikriausiai Šv. Tomo Akviniečio autoritetais, pabrėžė, kad netikintieji yra tokie patys artimi, kaip ir krikščionys[41]. Tolesnėje memorialo dalyje Andrius Laskaris išdėsto dar vieną svarbų kanonų teisės argumentą, nukreiptą prieš popiežių ir imperatorių įgaliojimus. Po

[37] Lites ac res gestae, II, nr. 32, p. 295.

[38] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 295; L. Winowski, Sprawa, s. 103–105.

[39] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 295; L. Winowski, *Innowiercy w poglądach uczonych zachodniego chrześcijaństwa XIII-XIV wieku*, Wrocław, 1985, s. 41–45; J. Wyrozumski, Wpływ nauki papieża Innocentego IV na rozwój myśli tolerancyjnej w Polsce, *Analecta Cracoviensia*, 27, 1995, s. 669–678.

[40] Lites ac res gestae, II, nr. 32, p. 295–296.

[41] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 295; „constat enim de iure, quod infidelis fidei Christiane non minus est proximus noster asserendus". Cf. *Decretum Gratiani*: Decretum Gratiani:„Non illi tantum proximi nostri credendi sunt quos nobis gradus sanguinis iungit: sed proximi nostri credendi sunt omnes homines naturae nostrae ... participes". c. 5 Charitas, *De poenitentia* dist. 2; L. Winowski, *Innowiercy*, s. 41. sqq.

Lietuvos apkrikštijimo, kurio ėmėsi Jogaila ir Vytautas, šie įgaliojimai neteko teisinės galios pagal *cessante causa, cessare debet effectus ipsarum* taisyklę[42]. Dėl šios priežasties, pasikeitus situacijai, kai Lietuva perėjo į naują tikėjimą, kryžiuočių privilegijos neteko galios. Lenkijos atstovas smulkiai išanalizavo ir anksčiau minėtus imperatoriaus, Mindaugo dokumentus bei 1398, 1404 ir 1411 metų taikos sutartis, paneigdamas visas juose keliamas kryžiuočių teises į Lietuvą ir Žemaitiją[43]. Apibendrindamas visus savo aiškinimus Andrius Laskaris teigė, kad Veliuona yra ant karaliaus Vladislovo ir kunigaikščio Vytauto *patrimonium* ribos ir dėl to karaliui *debeat imperpetuum remanere*. O visi ordino teikiami dokumentai ir įrodymai, kad Veliuonos pilis yra kryžiuočių žemėje, turi būti atmesti[44].

Andrius Laskaris ištobulino sėkmingą kryžiuočių teisių į Lietuvą ir Žemaitiją paneigimo metodiką panaudodamas anksčiau kanonų teisėje pripažintus principus. Šiame kontekste jis nuodugniai ištyrinėjo imperatorių, popiežių ir monarchų dokumentus, kuriais rėmėsi kryžiuočiai, ir nuginčijo jų teisėtumą. Pagrindiniu Laskario argumentu reikėtų laikyti nuostatą, kad pagonys yra krikščionių artimieji; ši nuostata tapo lietuvių-lenkų pusės idėjinės doktrinos pagrindu. Andriaus Laskario sukurtą metodą ir argumentaciją perėmė ir išplėtojo Paulius Vladkovicas Konstanco bažnytinio susirinkimo metu, apie ką liudija jo traktatai[45].

Jogaila ir Vytautas į Konstanco susirikimą išsiuntė žinomus pasiuntinius, vadovaujamus Gniezno arkivyskupo Mikalojaus Trombos. Be Andriaus Laskario ir Pauliaus Vladkovico (tuometinio Krokuvos universiteto rektoriaus), vyko ir kanonų daktaras Plocko vyskupas Jokūbas iš Kurdvanovo, žinomi riteriai Kališo kaštelionas Jonas iš Tuliškovo ir Zaviša Juodasis. Jų laukė sunkios užduotys ne tik susijusios su bažnytinės schizmos likvidavimu, Bažnyčios reforma, husitizmu, bet ir su lietuvių-lenkų-kryžiuočių ginču, Žemaitijos krikštu, unija su stačiatikiais[46]. Didelę reikšmę turėjo karaliaus Vladislovo ir didžiojo kunigaikščio Vytauto 1415 m. rudenį į Konstanco susirinkimą pasiųsti apsikrikštiję žemaičiai (60 asmenų), turėję atstovauti Žemaitijos krikštijimo bei ginčo su kryžiuočių ordinu klausimus. Į susirinkimą jie atvyko lapkričio 28 d. nešini atitinkamais Jogailos ir Vytauto laiškais, kuriuos

[42] Lites ac res gestae, II, nr. 32, p. 296; X 2, 24, 26; H. Boockmann, Johannes Falkenberg, S. 110.

[43] *Lites ac res gestae*, II, nr. 32, p. 296–299; L. Winowski, *Sprawa*, s. 108–111*Lites ac res gestae*, II, nr. 32, 296–299 p.; L. Winowski, *Sprawa*, 108–111 p.

[44] Lites ac res gestae, II, nr. 32, p. 299-300; W. Sieradzan, Misja Benedykta Makraia, s. 76–77.

[45] K. Ożóg, *Udział Andrzeja Łaskarzyca*, s. 183–186; W. Świeboda, *Innowiercy*, s. 147–149.

[46] A. Prochaska, Sobór w Konstancji, Kraków, 1996; W. Brandmüller, Das Konzil von Konstanz 1414-1418, Bd. I-II, Padeborn 1991-1998; K. Ożóg, Uczeni w monarchii, s. 206–222, 266–280.

susirinkimui gruodžio 4 d. perskaitė Andrius Laskaris[47]. Po to jis pasakė kalbą apie savo noru atsivertusius žemaičius, pakrikštytus abiejų monarchų rūpesčiu, ir išgyrė jų misijos naudą bei pateikė unijos su stačiatikiais planus[48]. Žemaičių pasiuntiniai ir lenkų mokslininko pasisakymas padarė didelį įspūdį susirinkimo nariams[49]. 1415 m. gruodžio 8 d. laiške karaliui iš Konstanco Paulius Vladkovicas patarė išnaudoti šią sėkmę ir imtis Žemaitijos apkrikštijimo į pagalbą pasitelkiant Krokuvos universiteto magistrus ir daktarus bei susirinkime pradėti teisinį procesą dėl kryžiuočių pagrobtų valdų Žemaitijoje. Jo nuomone, procesas turėtų remtis liudininkų parodymais. Vladkovicas siūlė, kad kaltintojais būtų nukentėjusieji, t. y. privatūs asmenys iš *universitas terre Samagitarum*. Krokuvos teisininkas išreiškė viltį, kad bus įstengta pareikšti galutinį nuosprendį, smerkiantį kryžiuočių ordiną, ir bus atimta jo teisė valdyti prūsus[50]. Bet Lenkijos karalius vis tik ėmėsi kitokių veiksmų. Žemaičiai 1416 m. vasario 13 d. pareiškė kaltinimus ordinui, taip vadinamą *Propisitio Samagitarum*, išryškindami tų žemių gyventojų nuo kryžiuočių patirtas skriaudas ir prašydami, kad susirinkimas paskirtų Jogailą ir Vytautą Žemaitijos apkrikštijimo iniciatoriais, o tiesiogiai šią misiją atlikti pavestų Lvovo arkivyskupui ir Vilniaus vyskupui[51]. Laišką turbūt surašė Vytauto sekretorius Mikalojus Sapienskis ir Krokuvos universiteto profesorius, kanonų teisės licencijatas Petras Volframas, tuo metu buvęs Konstance. Jie panaudojo žemaičių dar 1407 m. surašytą skundą prieš kryžiuočius[52]. Panašų skundą prieš ordiną, taip vadinamą *Propositio Polonorum,* toje pačioje visuotinio susirinkimo sesijoje Lenkijos pasiuntinių vardu pateikė Petras Volframas ir italų teisininkas Augustinas iš Pizos[53].

[47] *Magnum Oecumenicum Constantiense concilium*, red. H. v. der Hardt, t. I–VI, *Francofurti-Lipsiae* 1696–1700, IV, p. 546–551; *Codex epistolaris Vitoldi*, nr. 651.

[48] *Acta Concilii Constantiensis*, hg. v. H. Finke, Bd. I–IV, Münster, 1896–1928, II, p. 266–268.

[49] Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an die Kurie, hg. v. H. Koeppen, K. Forstreuter, Bd. II, Göttingen, 1960, Nr. 136; J. Wiesiołowski, Prace i projekty Pawła Włodkowica - Konstancja, zimą 1415 i 1416 roku, Roczniki Historyczne, 35, 1969, s. 121–122, nr. II; A. F. Grabski, Polska w opiniach Europy Zachodniej w XIV–XV wieku, Warszawa, 1968, s. 320–321; W. Brandmüller, Das Konzil von Konstanz 1414–1418, Bd. II, S. 156–157.

[50] J. Wiesiołowski, Prace, s. 121–122, nr. II.

[51] *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 1018–1024; H. Boockmann, *Johannes Falkenberg*, S. 219–222; W. Brandmüller, *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*, Bd. II, S. 157-162; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *The History of Lithuania before 1795*, p. 143.

[52] *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 1021–1023; W. Brandmüller, *Das Konzil von Konstanz 1414-1418*, Bd. II, S. 159; З. Гудавичюс, *История Литвы с древнейших времен до 1569 года*, с. 248-249; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 210–211.

[53] *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 1001–1018; *Acta Concilii Constantiensis*, IV, sp. 605–606; *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, red. J. D. Mansi, t. XXVII, Venetiis, 1783, sp. 832; H. Boockmann, *Johannes Falkenberg*, S. 206–208, 219–222; W. Brandmüller, *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*, Bd. II, S. 159-160.

Šiame rašte surašyti nuo kryžiuočių ir jų sąjungininkų patirti nuostoliai Lietuvoje po krikšto ir Lenkijoje Jogailos valdymo laikais. Pagrindinė abiejų pareiškimų mintis buvo aiški: kryžiuočių ordinas savo veikla kenkia krikščionybės plitimui ir vykdo karą su tikinčiaisiais Kristumi, todėl nevykdo savo misijos. Dėl šios priežasties reikia jį reformuoti ir perkelti į krikščioniškojo pasaulio paribius arčiau sienos su turkais ir totoriais (*in metis Tartharorum et Turcorum*)[54].

Iš Pauliaus Vladkovico susirašinėjimo su karaliumi 1416 metų pradžioje matyti, kad jis rengė prieš ordiną nukreiptus laiškus, kuriuos nusiuntė Krokuvos universiteto magistrams ir daktarams[55]. Tuo metu surašytame išsamiame traktate *Ad aperiendam* Vladkovicas nusitaikė į ordino teisinius ir ideologinius pagrindus ir stengėsi įrodyti, kad kryžiuočiai yra žiauri eretikų sekta, kurią reikia panaikinti iš krikščioniškojo pasaulio[56]. Šių kaltinimų sustiprinimui magistras Paulius parengė 156 artikulus, nukreiptus prieš ordiną[57]. Bet vis tik dėl nežinomų priežasčių *Articuli* nebuvo panaudoti teismo procesui prieš kryžiuočius Konstance[58].

1416 m. pirmojoje pusėje Vladkovicas parašė garsų traktatą, prasidedantį žodžiais *Saevientibus olim Pruthenis*, bei jo santrauką *Opinio Ostiensis*, susidedančią iš 52 tezių[59]. Magistras Paulius teigė, kad taikoje gyvenantys pagonys pagal prigimtinę ir tautų teises (*ex iure naturali et gentium*) turi teisę į nuosavybę bei savo valstybę. Jis plačiai išnagrinėjo popiežiaus ir imperatoriaus valdžios netikintiesiems problemą. Vladkovicas paneigė bet kokią imperatoriaus teisę į pagonių žemes. Jo nuomone, visos kryžiuočių iš popiežiaus gautos privilegijos bei imperatoriaus dovanojimo dokumentai

[54] Codex epistolaris Vitoldi, p. 1002, 1017; H. Boockmann, Johannes Falkenberg, S. 221; M. Thumser, Eine neue Aufgabe im Heidenkampf. Pläne mit dem Deutschen Orden als Vorposten gegen Türken, Europa und die Türken in der Renaissance, hg. v. B. Guthmüller, W. Kühlmann, Tübingen, 2000, S. 141–142.

[55] J. Wiesiołowski, Prace, s. 118–120, nr. I.

[56] *Pisma wybrane Pawła Włodkowica. Works of Paul Wladimiri (a Selection)*, red. L. Ehrlich, vol. I–III, Warszawa, 1966–1969, I, p. 144–259; II, p. 2–167; P. W. Knoll, The University of Cracow and the Conciliar Movement, *Rebirth, Reform and Resilience. Universities in Transition 1300–1700*, red. J. M. Kittelson, P. J. Transue, Columbus, 1984, p. 196; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 212–213; W. Świeboda, *Innowiercy*, s. 10–163.

[57] Paulus Vladimiri, *Articuli contra Cruciferos de Prussia*, red. S. F. Belch / S. F. Belch, *Paulus Vladimiri*, vol. II, p. 905–988; J. Wiesiołowski, *Prace*, s. 118–120, nr. I; W. Świeboda, *Innowiercy*, s. 163–165.

[58] J. Wiesiołowski, Prace, s. 101; H. Boockmann, Johannes Falkenberg, S. 228–229.

[59] *Pisma wybrane*, I, s. 2–98, 113–137; S. F. Belch, *Paulus Vladimiri*, vol. II, p. 792–844, 864–884; *Staatsschriften des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, hg. v. E. Weise, Bd. 1: *Die Traktate vor dem Konstanzer Konzil (1414–1418)*, Göttingen, 1970, S. 130–149; H. Boockmann, *Johannes Falkenberg*, S. 225–234; L. Ehrlich, *Paweł Włodkowic i Stanisław ze Skarbimierza*, Warszawa, 1954, s. 67–71, 138–141; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 213–215.

neturi galios, nes prieštarauja prigimtinei ir Dievo teisėms. Dar jis tvirtino, kad su netikinčiaisiais buvo kovojamas neteisingas karas, laužantis visas prigimtines, Dievo, kanonų ir civilines teises bei buvo pasukta nuodėmės keliu užgrobiant žemes ir turtus. Kryžiuočiai, panaudodami jėgą prieš pagonis, patys pastūmėjo į nuodėmę daug su jais bendradarbiavusių krikščionių. Abiejų dokumentų įžangose Paulius Vladkovicas pateikė ordino ir Lietuvos su Lenkija konflikto istoriją kaip teisininkas , o ne karaliaus pasiuntinys, ir suformulavo savo išvadas susirinkimui, kad šis pašalintų ir išnaikintų klaidas, nesutampančias su krikščionišku mokymu[60]. Lenkai siekė, kad susirinkimas doktrinų proceso būdu pripažintų ordiną eretišku ir jį panaikintų[61]. Tuomet pasisakė keli mokslininkai, atstovaujantys kryžiuočiams: Jonas Urbach, Jokūbas Balardi, vyskupas Lodi, Ardicinius de Novara, Dominykas de Ponte, Rudolfas Arzt, Andrius iš Escobaro ir Jonas Falkenbergas, kurie bendrai gynė imperatoriaus ir popiežiaus teises disponuoti pagonių žemėmis ir įrodinėjo kiekvieno karo su netikinčiaisiais teisėtumą bei užsipuolė Lenkijos karalystę ir Jogailą[62]. Vladkovicas poleminiuose traktatuose laikėsi tvirtos išankstinės savo nuomonės[63]. Susirinkime vis tik nebuvo pasiekta galutinio lietuvių-lenkų-kryžiuočių ginčo sprendimo. Vėliau vykusiuose Zigmanto Liuksemburgiečio ir popiežiaus Martyno V inicijuotuose procesuose lietuvių – lenkų pusė naudojosi šios srities mokslininkų pasiekimais[64]. Romos proceso metu (1420–1423 m.) Paulius Vladkovicas pasirūpino, kad lietuvių-lenkų poziciją paremtų žinomi Italijos teisininkai[65]. Dėl žemaičių nuomonę išsakė Dominykas iš San Gimignano ir

[60] Pisma wybrane, I, s. 2–98, 113–137; S. F. Belch, Paulus Vladimiri, vol. II, p. 792–844, 864–884; H. Boockmann, Johannes Falkenberg, S. 229–234; Ch.J. Reid, Jr., Paulus Vladimiri, the Tractatus, Opinio Hostiensis, and the Rights of Infidels, Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV, ed. P. Krafl, Praha, 2008, p. 418-423; J. Miethke, Heiliger Heidenkrieg, S. 118–121; W. Świeboda, Innowiercy, s. 165–180.

[61] Die Berichte, II, nr. 164; L. Ehrlich, Paweł Włodkowic, s. 67–71; H. Boockmann, Johannes Falkenberg, S. 230–234; Z. H. Nowak, Międzynarodowe procesy, s. 75.

[62] Acta Concilii Constantiensis, IV, p. 680–709; Staatsschriften des Deutschen Ordens, Bd. 1; Utrum bella contra infideles licitum sit movere? red. S. F. Bełch, publikuota: S. F. Bełch, Theologi anonymi Utrum bella contra infideles licitum sit movere?, Mediaevalia Philosophica Polonorum 19, 1974, p. 3–63; J. Wolny, Nieznany traktat przeciw pismom Pawła Włodkowica, Studia Mediewistyczne 9, 1968, s. 294–306; A. F. Grabski, Polska, s. 332–340; H. Boockmann, Johannes Falkenberg, S. 234–256 ; S. Kwiatkowski, Zakon niemiecki, s. 116–120; W. Brandmüller, Das Konzil von Konstanz 1414–1418, Bd. II, S. 163-168; J. Miethke, Heiliger Heidenkrieg, S. 121–122; W. Świeboda, Innowiercy, s. 180–194.

[63] K. Ożóg, *Uczeni w monarchii*, s. 214–216.

[64] K. Ożóg, Uczeni w monarchii, s. 222–257.

[65] *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum* (editio 1), [red. T. Działyński], t. III, Posnaniae, 1856, p. 224–293; *Consilia Pauli de Castro eminentissimi et acutissimi iuris interpretis volumen primum, Francoforti 1582*, consilium LXX, k. 36r–37v; K. Ożóg, Les juristes italiens au service de la diplomatie polonaise sous Ladislas II Jagellon, *Quaestiones Medii Aevi Novae 3*, 1998, p. 57–67;

Jonas Milis, kurie pripažino niekinėmis visas imperatoriaus ir popiežiaus suteiktas privilegijas dėl kryžiuočių teisių į Žemaitiją. O Lietuvos teisę į Žemaitiją ir Sūduvą bei savos valstybės turėjimą pripažino tautos teise (*ius gentium*)[66]. Taigi, italų mokslininkų požiūris atitiko Andriaus Laskario ir Pauliaus Vladkovico koncepcijas[67].

Apibendrinant pateiktus pastebėjimus reikia pažymėti, kad Lenkijos teisininkas (Stanislovas iš Skarbimiežo, Andrius Laskaris ir Paulius Vladkovicas), vertindami Vokiečių ordino politiką, doktrinine prasme rėmėsi tomistine prigimtinės teisės (*ius naturale*) ir tautos teisės (*ius gentium*) samprata, bei požiūriu į pagonis ir netikinčiuosius kaip krikščionių artimus. Pasiremdami šiomis idėjomis, jie suformavo naują pagonių ir netikinčiųjų teisių koncepciją, teigdami, kad krikščionys turi šiuos gerbti ir abu pasauliai turi taikiai egzistuoti greta vieni kitų[68]. Šalia to Lenkijos teisininkai išmintingai naudojosi tuometiniu Europos mokslininkų įdirbiu, ypač susijusiu su kanonų teise.

K. Ożóg, Współpraca prawników włoskich z Pawłem Włodkowicem w procesie polsko-krzyżackim w Rzymie w latach 1420–1421, *Nasza Przeszłość* 76, 1991, s. 83–105.

[66] *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum* (editio 1), III, p. 240–247, 263–265; K. Ożóg, Współpraca prawników, s. 87, 90–91.

[67] K. Ożóg, Uczeni w monarchii, s. 233–236.

[68] S. Wielgus, *Polska średniowieczna doktryna ius gentium*, s. 58–77; W. Świeboda, *Innowiercy*, s. 305–308.

Krzysztof Ożóg
Jagiellonian University

The Policy of the Teutonic Order towards the Grand Duchy of Lithuania in the Reflections of Polish Scholars at the Time of the Reign of Władysław Jagiełło

Summary

Polish scholars who were gathered in the Cracow milieu discussed a problem of the Teutonic-Lithuanian relations after the Christianization of the Grand Duchy of Lithuania, when the Teutonic Knights continued their policy of the Crusades. An exceptional role in the development of the reflections on this issue is assigned to three outstanding lawyers (of Canon Law): Stanislas of Skalbmierz, Andrzej Łaskarzyc and Paulus Vladimiri, who prepared a range of treatises for the purpose of the Polish-Lithuanian-Teutonic processes in 1412-1423 and for the discussion on the pagans' and infidels' rights at the Council of Constance (1414–1418). For Polish scholars, the doctrinal foundation to evaluate the policy of the Teutonic Order towards the Grand Duchy of Lithuania was grounded in the Thomistic view of the natural law (ius naturale) and the law of nations (ius gentium) as well as in the view that the infidels and pagans are the Christians' brothers. This foundation led them to form a precursory concept of the rights of infidels and pagans as well as the concept of Christians' respect for them and the principles of the peaceful co-existence of two worlds. Moreover, they questioned the foundations of the doctrine of the emperor's and the Pope's rights to administer the pagans' lands, and they also questioned the Teutonic ideology of the Crusades. For this purpose, they skillfully applied the European works, in particular with those on Canon law.

Jan Tęgowski
Uniwersytet w Białymstoku

UDZIAŁ PRZEDSTAWICIELI DYNASTII GIEDYMINOWICZÓW W „WIELKIEJ WOJNIE" Z ZAKONEM KRZYŻACKIM

Wielka Wojna państwa polsko – litewskiego z Zakonem Krzyżackim ma swoją bogatą literaturę, której rzetelne omówienie mogłoby stanowić materiał na książkę, toteż nie zamierzam w swoim wystąpieniu analizować przebiegu samej wojny, ani podłoża jej wybuchu, lecz skupię się na częściowym spełnieniu postulatu badawczego wyrażonego między innymi przez Mariana Biskupa w sprawie rozpoznania udziału Litwy w tym ważnym fakcie dziejowym[1]. Dzięki dwóm wielkim źródłom relacjonującym przebieg wojny państw unii polsko – litewskiej z Zakonem Krzyżackim, Kronice Jana Długosza[2], anonimowej „Kronice konfliktu"[3], a także licznym źródłom obocznym, udział rycerstwa polskiego, w tym i mazowieckiego, w tej wojnie jest stosunkowo dobrze rozpoznany. Znacznie więcej danych posiadamy o najemnikach z Czech i Śląska niż o osobach biorących udział w wojnie ze strony litewsko – ruskiej części państwa Władysława Jagiełły. O udziale w tej wojnie jednego z przedstawicieli strony litewskiej, o którym nie wspomina Jan Długosz, mamy dość niepewne co do swej wiarygodności informacje Kroniki Bychowca[4].

W niniejszym przyczynku będziemy mówić o męskich krewnych króla polskiego, potomkach Giedymina, którzy wzięli udział w wojnie, a oni w większości reprezentowali Wielkie Księstwo Litewskie. To właśnie od panowania Giedymina w Wielkim Księstwie Litewskim i Władysława Łokietka w Polsce datuje się pierwszy przykład możliwości współpracy polsko – litewskiej przeciwko wspólnemu wrogowi – państwu Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Sojusz zawarty przez króla Władysława

[1] M. Biskup, Stan badań nad bitwą grunwaldzką, *Studia Grunwaldzkie*, t. I, Olsztyn, 1991, s. 16.

[2] *Joannis Dlugossi Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, liber decimus et liber undecimus 1406–1412*, Varsoviae, 1997, s. 27–181.

[3] *Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum Cruciferis anno Christi 1410*, ed. Z. Celichowski, Poznań, 1911.

[4] *Chronika Bychovca*, wyd. N. N. Ulaščik, Moskva, 1966.

Łokietka ze wspomnianym władcą litewskim, umocniony małżeństwem jego syna Kazimierza z księżniczką litewską Anną Giedyminówną w 1325 r., był pierwszym przełamaniem uprzedzeń co do możliwości zawierania korzystnych i względnie trwałych traktatów z państwem, które oficjalnie uznawane było za pogańskie. Może sprzyjał temu wyjątkowy układ sił politycznych w Europie, gdyż i ówczesny papież Jan XXII, będący w ostrym konflikcie z cesarzem Ludwikiem Witelsbachem, godził się nawet na sojusz Łokietka z poganami – byle przeciwko Witelsbachowi[5]. Małżeństwo Kazimierza Wielkiego z Anną nie było pierwszym mariażem Piasta z księżniczką litewską, bo przecież już książę mazowiecki Bolesław II poślubił Gaudemundę Zofię, córkę wielkiego księcia Trojdena, zaś jego syn Wacław około 1316 r. pojął za żonę córkę Giedymina Elżbietę[6]. To właśnie od XIV wieku te małżeństwa Litwinek z książętami polskimi zaczęły zdarzać się częściej – oczywiście księżniczki one przyjmowały chrzest i stapiały się z polską kulturą, jednak w Polsce oswajano się z myślą, że sąsiedzi północno – wschodni Królestwa Polskiego mogą być jego trwałym partnerem i naturalnym sojusznikiem. Współpraca polsko – litewska, której początkiem było małżeństwo Kazimierza Wielkiego z Anną Giedyminówną, trwała przez kilka lat, a do 1340 r. nie dochodziło między obu państwami do wzajemnej agresji. Śmierć Anny Giedyminówny w 1339 r., a następnie zgon władcy księstwa halicko – wołyńskiego Bolesława Jerzego II, po którym scheda była przedmiotem zainteresowania obu państw sprawiły, że drogi Polski i Litwy rozeszły się. Krótkim epizodem poprawiającym stosunki obu państw w latach następnych było doprowadzenie do zawarcia małżeństwa w 1359 r. córki Olgierda Kenny z wnukiem Kazimierza Wielkiego księciem słupskim Kaźkiem[7].

Świadomość owych przeszłych pozytywnych kontaktów międzydynastycznych i międzypaństwowych legła u podstaw sukcesu w dojściu do skutku małżeństwa wielkiego księcia litewskiego Jagiełły z dwunastoletnim królem Polski – Jadwigą Andegaweńską i doprowadzenia do unii polsko – litewskiej[8]. U jej początków oba kraje

[5] S. Zajączkowski, Przymierze polsko – litewskie 1325 r., *Kwartalnik Historyczny* 40, 1926, s. 583; S. Zajączkowski, Polska a Wittelsbachowie w pierwszej połowie XIV wieku *Prace historyczne w trzydziestolecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 41–111; B. Włodarski, Między Polską, Litwą i Zakonem Krzyżackim (Sylwetka Wacława płockiego), *Zapiski TNT w Toruniu*, t. 16, z. 1/4, 1950, s. 5–21; G. Błaszczyk, Małżeństwa dynastyczne polsko – litewskie od XIII do XV wieku, *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, Poznań, 1995, s. 102–104.

[6] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 42–44.

[7] J. Tęgowski, Małżeństwo Kaźka Bogusławica z Kenną Olgierdówną i jego rola w politycznych planach Kazimierza Wielkiego, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań, 1997, s. 125–133.

[8] Ostatnio na temat aktualności godności królewskiej Jadwigi pisał J. Nikodem, *Jadwiga król Polski*, Wrocław, 2009, passim.

unijne doświadczyły negatywnych skutków wrogiej polityki Krzyżaków usiłujących skłócić dynastów, wykorzystać niezadowolenie społeczeństwa litewskiego z prób wcielenia w życie postanowień aktu krewskiego (szczególnie zapisu o inkorporacji) i doprowadzić do zerwania unii. Było to w żywotnym interesie państwa krzyżackiego w Prusach. Na szczęście dla obu państw unijnych, świadomość wspólnoty interesów i wspólnego niebezpieczeństwa ze strony Krzyżaków wzięła górę nad ambicjami jednostek.

Można powiedzieć, że po części Wielka Wojna wybuchła z powodu powstania na Żmudzi, której strona polska (konkretnie starosta kujawski Iwan z Obiechowa) wysłała w 1408 roku 20 statków ze zbożem, o czym wspomina Jan Długosz[9]. Jak wiadomo, statki te zostały przechwycone przez władze krzyżackie. Po części jednak były też i przyczyny tej wojny po polskiej stronie, gdyż po odkupieniu Nowej Marchii z rąk Zygmunta Luksemburskiego przez Zakon Krzyżacki właściciel zamku w Drezdenku, Ulryk von der Osten zadeklarował chęć bycia lennikiem króla polskiego i złożył hołd lenny w 1405 r. Jednak Krzyżacy dołożyli wszelkich swoich starań, by ten baron nowomarchijski przeszedł na ich stronę[10]. To musiało podgrzać atmosferę we wzajemnych stosunkach polsko – krzyżackich, jak i litewsko – krzyżackich.

Pierwszym epizodem rozpoczynającej się Wielkiej Wojny było zajęcie przez Krzyżaków w 1409 roku ziemi dobrzyńskiej i północnej części Kujaw inworocławskich z Bydgoszczą, którą dzierżył starosta generalny Wielkopolski Tomasz z Węgleszyna. Na wieść o tym fakcie, jak informuje Jan Długosz, zmarł on z nadmiernego bólu. Władysław Jagiełło jeszcze tego roku odzyskał gród w Bydgoszczy. Wojnę przerwały jednak rokowania rozejmowe za pośrednictwem króla czeskiego Wacława IV, które zakończyły się zawieszeniem broni do najbliższego dnia św. Jana Chrzciciela[11]. W tym pierwszym akcie wojny udział potomków męskich Giedymina ograniczył się jedynie do króla Władysława Jagiełły, wnuka wielkiego księcia Giedymina. Zawarty wkrótce rozejm dał czas, by do drugiego aktu dramatu mogli wkroczyć następni przedstawiciele rodu Giedymina.

Jak informuje nas kanonik krakowski Jan Długosz, w poniedziałek nazajutrz po święcie apostołów św. Piotra i Pawła, czyli 30 czerwca 1410 roku, król wraz z wojskami koronnymi przybył do wsi Kozłów położonej po lewej stronie Wisły na wysokości

[9] *Joannis Dlugossi Annales seu cronicae*, s. 21–23.

[10] A. Czacharowski, Polsko–krzyżacki spór o Drezdenko i Santok na początku XV wieku, *Zapiski Historyczne* 50, 1985, z. 3, s. 191–210.

[11] *Die Staatsveträge des Deutschen Ordens in Pressen im 15. Jahrhundert*, Bd.1, wyd. E. Weise, Marburg, 1970, nr 74, s. 74–76.

klasztoru w Czerwińsku. Tego samego dnia przeprawił się na drugi brzeg. Tam oczekiwali już króla jego szwagrowie, książęta mazowieccy Janusz I, który miał za żonę siostrę Witolda i Siemowit IV żonaty z siostrą Jagiełły Aleksandrą. W tym samym dniu przybył do Czerwińska wielki książę litewski Witold ze swoimi wojskami. W Czerwińsku, przynajmniej obaj stryjeczni bracia Jagiełło i Witold pozostali do święta Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny (2 lipca), które wypadło w środę[12].

Można powiedzieć, że udział Litwy w działaniach wojennych rozpoczął się od tego spotkania dwóch stryjecznych braci i ich wojsk w Czerwińsku, skąd ich szlak bojowy zawiódł do Dąbrówna, Grunwaldu, pod Malbork, a następnie pod Tucholę, Koronowo, by skończyć go pierwszym pokojem toruńskim 1 lutego 1411 roku. Będący na służbie węgierskiej Wielkopolanin Dobiesław Skoraczewski, który przybył wraz z posłami króla węgierskiego Zygmunta Luksemburskiego Mikołajem z Gary oraz Ściborem ze Ściborza do obozu polsko – litewskiego, potem relacjonował podobno o stanie wojska litewskiego zgromadzonego koło Czerwińska wielkiemu mistrzowi Ulrichowi von Jungingen w Toruniu następującymi słowami: „Credas velim mihi magister, exercitum Withavdi ducis non solum magnum et potentem sed et optimis armis vestitum fore”[13]. Ta pochlebna ocena wojsk litewskich przedstawiona przez polskiego rycerza nie przypadła do gustu zadufanemu w potęgę Zakonu wielkiemu mistrzowi zakonu krzyżackiego i nie uwierzył on w prawdziwość relacji Dobiesława.

Jak zaznaczyłem w tytule niniejszego studium, przedmiotem naszych rozważań są osoby uczestniczące w „Wielkiej Wojnie” z Zakonem będące męskimi potomkami wielkiego księcia litewskiego Giedymina. Dwóch z nich, **Jagiełło** i **Witold**, odegrało kluczowe role w tym wydarzeniu historycznym jako wodzowie zwycięskiej wojny. Byli oni wnukami po mieczu wspomnianego wyżej wielkiego księcia litewskiego. W wojnie tej brali też udział ich rodzeni bracia **Lingwen** Siemion Olgierdowic oraz **Zygmunt** Kiejstutowic. Z całą pewnością możemy tutaj stwierdzić, że nie brał udziału w wojnie żyjący najmłodszy brat Jagiełły, Świdrygiełło Bolesław, który po kilku ekscesach wymierzonych przeciw unii polsko – litewskiej, próbach współpracy z wrogami Polski i Litwy, został osadzony pod strażą na zamku w Krzemieńcu na

[12] *Joannis Dlugossi Annales seu cronicae*, s. 64

[13] J. Długosz, *Annales seu cronicae incliti Ragni Poloniae, lib. decimus et undecimus*, s. 66. Dobiesław pochodził zapewne ze Skoraczewa Kościana, parafia Białcz Stary, a na służbę węgierską wstąpił zapewne za protekcją Ścibora ze Ściborza. Wystąpił on jako brat rodzony Mikołaja (Nikiela) Skoraczowskiego na dokumencie z 13 listopada 1426 roku (*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. IX, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa – Poznań, 1990, nr 1112, s. 65). Według przypuszczeń Stanisława Kozierowskiego, Studia nad rozsiedleniem rycerstwa wielkopolskiego, cz. III, Ród Wczeliców, *Miesięcznik Heraldyczny,* R.7, 1914, s. 64-65, Skoraczewscy należeli do rodu Wczeliców. Syn Dobiesława, Piotr Skoraczewski ubiegał się w 1421 roku o ekspektatywę na jakąkolwiek prebendę kanonicką (*Bullarium Poloniae*, t. IV, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Rzym, 1992, nr 807, s. 151).

Wołyniu[14].

Zygmunta Kiejstutowica nasz kronikarz Jan Długosz nie wymienił w swym opisie Wielkiej Wojny, lecz możemy stwierdzić udział tego księcia w działaniach wojennych dzięki jego poświadczeniu na akcie głównym pokoju toruńskiego[15]. Kronikarz z całą pewnością nie znał wszystkich przedstawicieli dynastii Giedyminowiczów biorących udział w tych wydarzeniach.

Wyszczególnił on udział następujących chorągwi litewsko - ruskich: chorągiew własną Witolda, która wyobrażała Kulumny Giedymina a także ziemskie: trocką, wileńską, grodzieńską, kowieńską, lidzką, miednicką, smoleńską, połocką, witebską, kijowską, pińską, nowogródzką, brzeską, wołkowyską, drohicką, mielnicką, krzemieniecką, starodubską oraz własne Zygmunta Korybutowica, Lingwena i jego syna Jerzego. W innym miejscu Długosz informuje nas o obecności pod Grunwaldem księcia litewskiego Fieduszki, który razem z kniaziem Zygmuntem Korybutowicem nazwany został „nepos regius patruelis" i pozostawał w bliskim otoczeniu króla Władysława Jagiełły[16]. Trzeba też wyrazić przypuszczenie, że książąt tych było znacznie więcej, lecz źródła nie przechowały o ich udziale w wojnie żadnych wiadomości. W owym czasie z pewnością mogli to być dorośli wówczas synowie Fiodora Olgierdowica księcia ratneńskiego: **Roman, Hurko** i **Sanguszko**, a także **Wasyl Konstantynowic Koriatowicz** przodek książąt Czartoryskich[17]**.**

I . Na początek zajmę się zagadkowym księciem **Iwanem Żedewidem**, którego w Kronice Bychowca wymieniono wśród uczestników bitwy grunwaldzkiej[18]. Źródło to nazywa owego księcia synem Olgierda z jego pierwszego małżeństwa[19]. Przekaz kroniki Bychowca w zasadzie został zaakceptowany przez Stefana M. Kuczyńskiego, z tą wszakże zmianą, że pod wpływem bałamutnych prac Józefa Puzyny przyjął on, iż

[14] Suprasl'skaja letopis' *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 35, Moskva, 1980, s. 56 wspomina, że kniaź Daszko Ostrogski uwolnił w początku 1418 roku Świdrygiełłę, który siedział w krzemienieckim zamku osiem i pół roku (sed'javšego poldeveta goda).

[15] *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens*, Bd.1, nr 83, s. 89: „ ...et principum Johannis et Symowiti, fratrum , ducum Masovie, Symeonis alias Lingwen, Segismundi fratris germani ducis Wythoudi, Syenconis filii Jamunth, Lithwanie ducum..."

[16] J. Długosz, *Annales seu cronicae*, s. 104.

[17] Na temat pochodzenia książąt Czartoryskich zob. J. Tęgowski, Który Konstanty – Olgierdowic czy Koriatowic – był przodkiem kniaziów Czartoryskich? *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, Toruń, 1996, s. 53–59.

[18] *Chronika Bychovca*, wyd. N. N. Ulaščik, Moskva, 1966, s. 79.

[19] Ibidem, s. 60. Podobnie też latopis Ewreinowski, *PSRL*, t. 35, s. 223.

Żedewid był nie Olgierdowicem, a Koriatowiczem[20]. Domysł ten jest z całą pewnością chybiony. Kronika Bychowca, niestety, nie jest źródłem do końca wiarygodnym, toteż J. Puzyna na podstawie przypuszczenia J. Wolffa i wiadomości o rzekomych prawach córki Żedewida do Podola uznał, że książę ten był Koriatowiczem, synem Fiodora Koriatowica[21]. Według przekazu Kroniki Bychowca, rzekomo kniaź ten jako drugi syn Olgierda otrzymał ziemię podolską, zaś córką Żedywida miała być Zofia, żona kniazia Mitka Zubrewickiego[22]. Jej to 24 III 1470 r. król Kazimierz potwierdził wszystkie dobra, którymi władał niegdyś jej małżonek[23] Musiała zatem urodzić się najwcześniej na przełomie XIV i XV w. Na podstawie założenia, że Żedewid był Koriatowiczem, S. M. Kuczyński uznał, iż Żedewid dowodził wojskami podolskimi. Wedle przekazu kroniki Jana Długosza, w wojnie 1410 roku brały udział trzy chorągwie podolskie (17, 18 i 19) w składzie wojsk koronnych. Podole w tym czasie było zarządzane przez starostów królewskich, co wykluczało udział udzielnych książąt z rodu Koriata, którzy rościli pretensje do władania tą ziemią – ostatnim z nich był Fiodor, który zmarł prawdopodobnie w grudniu 1415 r. na terenie Maramaroszu[24]. Na Podolu jednak nie pozostawiono przy władzy żadnego z potomków Koriata, a samą tą ziemią w imieniu króla przed końcem 1411 r. władali starostowie. Źródło litewsko–ruskie bitwę grunwaldzką umieszcza pod rokiem 1412, zaś knaizia Iwana Żedewida czyni najwyższym hetmanem w wojskach Witolda. Jak zaznaczyłem na samym początku chorągwie podolskie w czasie Wielkiej Wojny z Zakonem Krzyżackim wchodziły w skład wojsk koronnych, więc sam Żedewid raczej nie mógł jednocześnie być w wojsku polskim i litewskim. Wydaje się zatem, że informacja tego źródła jest mało wiarygodna. Sama postać kniazia Żedewida jest poświadczona źródłowo w dokumencie z lat 90 -tych XIV wieku[25]. Nie był on jednak z pewnością synem Olgierda

[20] S. M. Kuczyński, Koriatowicz Żedywid (Żedewid) (zm. 1410), książę podolski, *PSB*, t. 14, Wrocław, 1968, s. 73.

[21] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko – ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895, s. 57; J. Puzyna, Koriat i Koriatowicze, *Ateneum Wileńskie*, t. VII, 1930, s. 446–450. Ostatnio do tego poglądu nawiązuje A.V. Kuz'min, Titulovannaja znat' Vielikogo Knjažestva Litovskogo v Vielikoj Vojnie 1409–1411 gg. protiv tevtonskogo ordena, *Vjalikae knjastva Litouskae i jago susedzi u XIV–XV stst. Sapernictva, supracounictva, uroki*, Minsk, 2011, s. 41–48.

[22] *Chronika Bychovca*, s. 60, 85.

[23] *Lietuvos Metrika (1380–1584)*, kn. 1 (1), Vilnius, 1998, nr 696, s. 137–138.

[24] J. Kobal, Fedir Korjatovyč u svitli novych džerel, *Carpatica – Karpatyka*, vyp. 32, Užgorod, 2005, s.75–115. Według ustaleń tego historyka Fiodor Koriatowic brał udział w działaniach wojennych przeciwko Polsce jesienią 1410 roku (s. 98–99).

[25] J. Tęgowski, Kniaź Iwan Żedewid (Przyczynek do genealogii rodu Giedymina), *Studia historyczne z XIII–XV wieku*, WSP Olsztyn, 1995, s. 133.

ani Koriata. Przynależeć mógł wszakże do dynastii Giedyminowiczów i możliwe jest, że był wnukiem Olgierda (może synem księcia litewskiego, który zginął pod lodem w 1353 roku, wspomnianego w kontynuacji kroniki Macieja z Neuenburga ?)[26]. Kronika Bychowca dodaje do naszej wiedzy o bitwie grunwaldzkiej wiadomość, że Krzyżacy wykopali wilcze doły, w które podobno powpadali „hetmani" Iwan Żedewid i pan Sokol i połamali sobie nogi. Jerzy Ochmański stwierdził, że część Kroniki Bychowca aż do 1440 roku nie ma wartości jako źródło historyczne[27]. Ocena J. Ochmańskiego jest w zasadzie słuszna, lecz pewne fakty, lub osoby autentyczne mogły znaleźć się w tym źródle. Niestety, gdy chodzi o Jana Sokola z Lamberku, który około września 1410 roku został starostą królewskim w Radzyniu, to był wówczas zapewne w dobrej kondycji fizycznej, skoro przybył na spotkanie z królem do Torunia w dzień św. Wacława, gdzie podczas uczty został otruty przez jednego z mieszczan, Kronika Bychowca nie zdaje egzaminu wiarygodności[28]. To podważa również wiarygodność przekazu tego źródła o innych szczegółach bitwy, chociaż uczestnictwa w niej samego Żedewida i prawdopodobnej jego śmierci na polach Grunwaldu nie wyklucza.

II i **III.** Piszący w 1910 roku historyk rosyjski Platon A. Gejsman uważał udział **Jerzego Lingwenowica** w bitwie grunwaldzkiej za pewny[29] i przydał mu dowództwo nad pułkami smoleńskimi, a to dlatego, że ten syn Lingwena był później księciem mścisławskim, zaś Mścisław był położony najbliżej Smoleńska. Jednakże piszący w kilkadziesiąt lat później swą wielką monografię S. M. Kuczyński, opierając się na ustaleniach Józefa Wolffa, że brat Władysława Jagiełły, Lingwen Siemion ożenił się po raz pierwszy dopiero w 1394 roku z księżniczką moskiewską Marią Dymitrówną,[30] zakwestionował możliwość uczestnictwa Jerzego Lingwenowica w „Wielkiej Wojnie" i uważał, że to sam Lingwen dowodził pułkami smoleńskimi[31]. S. M. Kuczyński miast Lingwenowica sugerował udział w wojnie Jerzego Włodzimierzowica zwanego

[26] Zob. J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 73.

[27] J. Ochmański, Nad Kroniką Bychowca, *Studia Źródłoznawcze*, t. 12, 1967, s. 159.

[28] J. Długosz, *Annales seu cronicae*, s. 149.

[29] P. A. Gejsman, *Pol'sko – litovsko – russkij pochod v Vostočnuju Prussiju i sraženie pri Grjunfel'de – Tannenberge*, Kiev 1910, s. 53. Pogląd ten podziela też Jerzy Łojko, Chorągwie polskie i litewskie w bitwie pod Grunwaldem, *Lituano – Slavica Posnaniensia*, Studia Historica III, Poznań, 1989 s. 149–150.

[30] J. Wolff, *Ród Gedimina. Dodatki i poprawki do dzieł hr. K. Stadnickiego*, Kraków, 1886, s. 159; S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1955, s. 292, przyp. 209. Tam miast Lingwenowica widział Jerzego Włodzimierzowicza Nosa księcia pińskiego, bądź Jerzego Michałowica, syna Jawnuty.

[31] L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I, Warszawa 1930, s. 102; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, wyd. V, Warszawa 1987 s. 394, przyp. 240.

Nos księcia pińskiego będącego w tym czasie na kormleniu Pskowa (z pokolenia Narymunta), bądź Jerzego Michałowica (z pokolenia Jawnuty). Co do pierwszego, to chyba wspomniany autor pomylił go z Wasylem Nosem, synem Jerzego Narymuntowica, który rzeczywiście w początku XV w. był związany z Nowogrodem Wielkim[32]. Jerzy Nos to postać z Kroniki Bychowca, co do autentyczności której wyrażono wiele wątpliwości. Jeżeli zatem książę ten byłby obecny w czasie działań wojennych na terenie Prus w 1410/ 1411 r., to jedynie na czele oddziałów nowogrodzkich, bądź pińskich.

Co do drugiego z książąt o imieniu Jerzy, **Jawnutowica**, to jego obecność na polach bitewnych Wielkiej Wojny jest prawdopodobna, gdyż już w 1401 r. był on dorosły, a zmarł dopiero po 1442 r. jako poddany wielkiego księcia litewskiego musiał stawić się na każde jego wezwanie. Jednak nie sądzę, by Jan Długosz pomylił go z synem Lingwena o tym samym imieniu.

Niezależnie od wyżej wyrażonych sugestii zadajemy jednak w tym miejscu pytanie: czy można całkowicie wykluczyć udział **Jerzego Lingwenowica** w Wielkiej Wojnie z Zakonem Krzyżackim? Odpowiedź na to jest uzależniona od rozstrzygnięcia innej kwestii, a mianowicie czy Lingwen Olgierdowic był żonaty przed poślubieniem księżniczki moskiewskiej Marii, a także czy z owego wcześniejszego małżeństwa książę ten mógł mieć dzieci. Jeśli bowiem Jerzy Lingwenowic byłby synem Marii Dymitrówny księżniczki moskiewskiej, to w chwili batalii z 1410 roku mógł mieć co najwyżej 15 lat. Ludziom w takim wieku raczej nie powierzano funkcji dowódczych, co by uzasadniało pogląd S.M. Kuczyńskiego.

Lingwen Siemion według ustaleń T. Wasilewskiego był czwartym w kolejności synem Olgierda po Skirgielle, Korybucie i Jagielle. Wydaje się jednak, że mógł on być nawet nieco starszy od Jagiełły, bowiem już do aktu z września 1379 roku przywiesił własną pieczęć, co oznacza, że był wtedy samodzielny politycznie. Jak wynika z odkrycia Edmundasa Rimšy, ta pieczęć Lingwena dowodzi nam jasno, że książę ten był wówczas ochrzczony i władał Połockiem[33]. Jeżeli więc przyjmiemy za Tadeuszem Wasilewskim, że Jagiełło w chwili obejmowania władzy w Wielkim Księstwie Litewskim miał około 15 - 17 lat, to starszy odeń Lingwen w 1379 roku liczyłby sobie mniej więcej 19 – 23 lat. Posiadanie własnej pieczęci, szczególnie przez osobę tak młodą, związane było z samodzielnością polityczną, czyli własnym księstwem, co zwykle w konsekwencji wiązało się z założeniem rodziny. Według moich wcześniejszych ustaleń Lingwen był o kilka lat starszy od Jagiełły i data jego

[32] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia*, s. 39.

[33] E. Rimša, 1385 m. Krėvos akto antspaudai, *1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas*, red. J. Kiaupienė, Vilnius, 2002, s. 91; J. Tęgowski, Data urodzenia Jagiełły oraz data chrztu jego starszych braci, *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*, t. 15, 2003, s. 137–144.

urodzin wypadła po 1356, a przed 1360 r. Książę ten objął księstwo połockie po usunięciu stamtąd jego przyrodniego brata Andrzeja Garbatego, czyli na początku 1378 r. Z reguły w takim momencie książę zakładał własną rodzinę. Dlaczego by zatem zwlekał z ożenkiem aż do 1394 roku ? Przecież w momencie obejmowania władzy namiestniczej w Nowogrodzie Wielkim w 1389 r. musiał być już żonaty choćby dlatego, że jego dużo młodszy brat Wigunt Aleksander miał właśnie poślubić księżniczkę opolską Jadwigę[34]. Trudno przypuszczać, by Jagiełło i jego matka Julianna nie wykorzystali tak ważnego instrumentu, jakim było małżeństwo brata i syna, w jednaniu politycznych sojuszników. Jest zatem możliwe, że Maria moskiewska nie była jego pierwszą żoną[35], a jego starszy syn Jerzy pochodził z wcześniejszego, nieznanego z przekazów źródłowych, mariażu Lingwena.

Wydaje się zatem, że jednak S. M. Kuczyński nie ma racji wykluczając Jerzego Lingwenowica z udziału w Wielkiej Wojnie z Zakonem Krzyżackim, albowiem dziwnym byłoby, że Lingwen czekałby z zawarciem małżeństwa tak długo (w 1394 r. miał on co najmniej 34 lata). Mógł zatem ten Olgierdowic ożenić się ok. 1380 r., zaś jego syn przyjść mógł na świat najpóźniej w latach 80. XV wieku z nieznanej pierwszej żony Lingwena, która zmarła przed 1394 r. W związku z tym informację Jana Długosza o udziale tego syna Lingwena w Wielkiej Wojnie należy uznać za pewną. Jerzy Lingwenowic zmarł w 1457 r., zatem mógł w chwili śmierci liczyć około 70 lat, a więc w wojnie z Krzyżakami mógł brać udział jako nieco ponad 20-letni młodzieniec[36]. Długowieczność w rodzie Giedyminowiczów jest poświadczona przez przypuszczalny wiek w chwili śmierci kilku jego przedstawicieli: Witolda – ok. 82 lat; Jagiełły – ponad 70 lat; Lingwena – ok. 75 lat; Świdrygiełły – ok. 77 lat; Zygmunta Kiejstutowica – ok. 80 lat.

O udziale samego **Lingwena** Siemiona Olgierdowica w Wielkiej Wojnie zaświadcza nie tylko przekaz Jana Długosza, lecz także poświadczenie przez niego aktu pokoju toruńskiego, jak również fakt, że wśród jeńców pojmanych przez Krzyżaków w czasie

[34] J. Tęgowski, Małżeństwo Wigunta Olgierdowica w politycznych planach króla Władysława Jagiełły, *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne,* 7, 1996, s. 57–68.

[35] Taki pogląd wyraziłem w pracy *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 118–121. Udział Jerzego Lingwenowica w bitwie grunwaldzkiej uznaje Jerzy Łojko, Chorągwie polskie i litewskie w bitwie pod Grunwaldem, *Lituano – Slavica Posnaniensia* III, 1989, s. 149–150. Na temat tej postaci ostatnio V. A. Varonin, *Knjaz'Juraj Lyngvenevič Mscislavski. Gistaryčny partret*, Minsk, 2010.

[36] Ostatni dokument Jurija Lingwenowica nosi datę 14 VI 1457 r. (zob. A. U. Lickievič, Starabelaruskija gramaty XV st. z Archiwum głównego akt dawnych v Varšave, *Zabytki. Dakumentalnyja pomniki na Belarusi*, vypusk II, Minsk 2009, s. 22–23, nr 10 – autor koryguje o 1 rok datę wystawienia tego dokumentu w stosunku do wydania w *Akty otnosjaščiesja k' istorii Zapadnoj Rossii*, t. I, S. Peterburg, 1846, nr 66, s. 79–80).

działań wojennych był niejaki „Maxym, herczog Lyngwens dyner leman”[37]. Od wielu lat panuje przekonanie rozpropagowane przez Stefana M. Kuczyńskiego, że Lingwen był dowódcą tzw. „pułków smoleńskich”. Niestety, przeczy temu przekaz samego Długosza, który nadmienia po wyszczególnieniu chorągwi ziemskich litewskich: „inne zaś nosiły nazwy osób książąt litewskich, których Witold wyznaczył na dowódców, mianowicie Zygmunta Korybuta, Szymona Lingwenowica, Jerzego”. Były to zapewne chorągwie wystawione własnym sumptem przez Zygmunta Korybutowica oraz przez Lingwena i jego syna Jerzego oprócz chorągwi smoleńskiej, połockiej i witebskiej. Sam Lingwen w tym czasie był namiestnikiem w Wielkim Nowogrodzie zwolnionym przez tę republikę kupiecką na czas wojny z Krzyżakami[38]. Tu należy zastrzec, że chorągiew nowogródzka wymieniona przez Długosza nie była związana z Wielkim Nowogrodem, lecz z Nowogródkiem. Jak wiemy, aby książę mógł być przyjęty na „kormlenie” przez republikę nowogrodzką, musiał posiadać własne wojsko. Wiemy też, że Lingwen od 1390 roku przejął po tragicznej śmierci swego brata Korygiełły Kazimierza jego księstwo mścisławskie. Chorągwi mścisławskiej Długosz nie wymienia wśród innych oddziałów litewskich, co wcale nie oznacza, że jej nie było. Może więc wojsko Lingwena rekrutowało się przynajmniej po części z księstwa mścisławskiego. Stamtąd na pewno wywodził się bojar Maksym poddany Lingwena, który popadł w niewolę krzyżacką. Tradycje rodzinne w zarządzaniu Smoleńskiem miał inny książę litewski nie wywodzący się spośród potomków męskich Giedymina, kniaź Sieńko Jamuntowic, który poświadczył akt pokoju toruńskiego[39]. Byłoby zatem dziwne, że oni obaj dowodziliby tym samym wojskiem.

Powrót z wojny kniazia Lingwena do Wielkiego Nowogrodu nieco się odwlekał, bowiem książę musiał przywiesić pieczęć do aktu pokojowego, którego spisanie nastąpiło dopiero w maju 1411 roku, w związku z czym metropolita nowogrodzki wystosował do księcia list z ponagleniem do powrotu[40]. Antoni Prochaska opublikował w dodatkach do kodeksu listów Witolda pismo komtura Ragnety do wielkiego mistrza, w którym wystawca zawiadamia, iż Witold nie zawarł pokoju

[37] *Codex epistolariis saeculi decimi quinti*, t. II, ed. A. Lewicki, Kraków 1891, nr 35, s. 39; M. Biskup, Z badań nad „Wielką Wojną” z Zakonem Krzyżackim, *Kwartalnik Historyczny*, r. 66, 1959, z. 3, s. 671–712. Wydawcy *Annales Jana Długosza* w przypisie 314, s. 257 potraktowali tę wiadomość jako informację o wzięciu w niewolę samego Lingwena.

[38] K. Krupa, Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 roku, *Kwartalnik Historyczny*, r. 100, 1993, z. 1, s. 41.

[39] Zob. J. Wolff, *Kniaziowie litewsko – ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895, s. 151.

[40] *Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova*, Moskva, 1949, nr 52 (dok. spisany przed 5 XII 1411 r.).

z Tatarami, zaś Nowogrodzianie nie przyjęli na „kormlenie" Lingwena[41]. List ten, wystawiony w Tylży w sobotę po Zielonych Świątkach, pozbawiony daty rocznej, przypisywano do 1399 roku[42]. Nie uwzględniono jednak tego, że w 1399 roku Witold nie miał tajemnic przed Krzyżakami i nawet korzystał z ich pomocy militarnej. Słusznie zatem Anatol Lewicki uznał, że należy go odnieść do okresu po 1410 roku[43]. Jeśli tak, to najwcześniej można datować ten list na rok 1412. Może zatem opóźnienie w powrocie Lingwena do Nowogrodu Wielkiego stało się przyczyną jego odrzucenia przez tę republikę kupiecką.

IV, V i VI. W zamian za Jerzego Lingwenowica, którego udział w Wielkiej Wojnie według S. M. Kuczyńskiego jest wątpliwy, autor ten, jak wspomniano wyżej, wprowadza księcia pińskiego Jerzego Nosa, którego mylnie nazywa Włodzimierzowicem, lub też alternatywnie proponuje **Jerzego Michałowica**, wnuka Jawnuty[44]. Kniaziowie o przydomku Nos byli potomkami Narymunta i nie było wśród nich Włodzimierza. Jerzy Nos znany jest nam tylko z Kroniki Bychowca jako namiestnik posadzony przez Witolda w Pskowie[45]. Jak wiadomo, źródło to nie jest w pełni wiarygodnym i precyzyjnym. Żadne ze źródeł nie wspomina o Jerzym Nosie jako uczestniku wojny z Krzyżakami. Któryś z potomków Narymunta mógł być dowódcą chorągwi pińskiej wzmiankowanej przez Długosza, jak również mógł wystawić własną chorągiew na takich samych zasadach jak Lingwen. Jerzy Nos, jeśli istniał, mógł być prawnukiem Narymunta, wnukiem Jerzego bełskiego, synem Iwana Nosa poległego w bitwie nad Worsklą[46]. Jeżeli nawet Jerzy Nos był postacią rzeczywistą, to jego udział w Wielkiej Wojnie nie jest prawdopodobny. Bardziej prawdopodobny, aczkolwiek nie potwierdzony przez źródła, jest udział kniazia **Jerzego Michałowica Żesławskiego**, wnuka po mieczu Jawnuty Giedyminowica. Już w 1401 roku był osobą zdolną do czynności prawnych, bowiem wtedy poświadczył wraz z bratem Andrzejem, że po śmierci Witolda nie uzna innego pana, jak króla polskiego

[41] *Codex epistolariis Vitoldi*, App. nr 29, s. 1058.

[42] C. E. Napiersky, *Index corporis historico – diplomatici Livoniae, Esthoniae et Curoniae (bis 1449)*, t. I, Riga, 1833, nr 532, s. 135.

[43] *Index actorum saeculi decimi quinti ad res publicas Poloniae spectantium*, wyd. A. Lewicki, Cracoviae, 1888, nr 597, s. 73.

[44] S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna*, s.394, przyp. 240.

[45] *Chronika Bychovca*, s. 78: „I knjaz' velikij posadil namestnikom u nich knjazja Jurija Pinskogo, po prozvaniju Nos, a sam so vsemi silami pošel k Novgorodu."

[46] A. Krupska, Nos (Nosch, Nosek) Aleksander Iwanowicz, *PSB*, t. 23, Ossolineum, 1978, s. 208–209.

Władysława[47]. Dożył połowy XV wieku i był protoplastą książąt Żesławskich[48]. Wydaje się jednak, że z przekazu Długosza nie wynika, aby dziejopis miał na myśli któregoś z tych książąt. Kronikarz nasz dość słabo orientował się w genealogii książąt litewskich i zwrot „Languinowicz Simeone, Georgio" świadczy jedynie o jego wątpliwościach wynikających z braku informacji - czy Lingwenowic biorący udział w Wielkiej Wojnie miał na imię Szymon, czy może żyjący współcześnie z Długoszem Jerzy? Może jednak należy to rozumieć jako Lingwenowicz syn Siemiona, Jerzy ?. Tak, czy inaczej, Jerzy Michałowic Jawnutowicz zmarł dopiero po 1442 roku i udział jego w Wielkiej Wojnie jest nie tylko możliwy ale i prawdopodobny, choć nie poświadczony źródłowo. W podobnym stopniu prawdopodobnym w działaniach wojennych przeciw Krzyżakom jest udział brata Jerzego Michałowica, kniazia **Andrzeja Michałowica** Jawnutowicza, który już w 1401 r. po raz pierwszy wystąpił w źródłach, a zmarł około 1440 r. Oddziałem dowodzonym przez nich mogła być chorągiew **mińska** prawdopodobnie mylnie przez Jana Długosza nazwana **miednicką.**

VII. Zygmunt Kiejstutowic, rodzony brat wielkiego księcia Witolda, wymieniony został jako jeden z poświadczających akt pokoju toruńskiego. Nasz kronikarz Jan Długosz, jak już wspomniano, o nim nie wspomina. Z naszej wiedzy na temat uposażenia Zygmunta Kiejtutowica w Wielkim Księstwie Litewskim wynika, że po usunięciu w 1407 roku z księstwa Starodubskiego kniazia Aleksandra Patrykiewica, wnuka Narymunta, jego księstwo przypadło właśnie Zygmuntowi Kiejstutowicowi. Należy zatem skojarzyć fakt, że Długosz wymienił wśród bojowych jednostek litewskich chorągiew starodubską, z osobą Zygmunta Kiejstutowica jako dowódcy tej chorągwi. Wcześniej jednak, bo jeszcze przed zawarciem rozejmu polsko krzyżackiego w 1409 roku, Długosz wspomina, że Witold wysłał oddział wojska pod wodzą swego brata z zadaniem nawiedzenia ogniem i mieczem ziem pruskich[49]. Według T. Wasilewskiego, Zygmunt był starszy od Jagiełły,[50] lecz pogląd ten nie wydaje się uzasadniony, bowiem jeszcze w 1434 roku ten brat Witolda zamierzał ożenić się z Anną wdową po Bolku, księciu mazowieckim[51]. Gdyby Zygmunt urodził się wcześniej niż Jagiełło, to data jego urodzin przypadłaby przed 1360 rokiem, a więc

[47] *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków, 1932, nr 43, s. 44.

[48] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko – ruscy od końca XIV wieku*, Warszawa, 1895, s. 587.

[49] J. Długosz, *Annales seu cronicae*, s. 38–39.

[50] T. Wasilewski, Daty urodzin Jagiełły i Witolda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów, *Przegląd Wschodni*, t. I, 1991, z.1, s. 23.

[51] J. Tęgowski, Anna i Barbara – księżne mazowieckie z XV wieku. Przyczynek do genealogii Piastów mazowieckich, *Społeczeństwo i polityka do XVII wieku*, Olsztyn, 1994, s. 97–104.

w 1434 roku miałby co najmniej 75 lat. Zamiar zawarcia małżeństwa w tak podeszłym wieku byłby mało prawdopodobny, a przecież wiemy, że książę ten dożył w zdrowiu roku 1440, kiedy to padł ofiarą zamachu książąt Czartoryskich[52]. Jedno nie ulega wątpliwości, że był on starszy od najmłodszego dziecka Kiejstuta i Biruty, Ryngałły Anny, która według K. Jasińskiego urodziła się nie później niż w 1375 roku[53].

Z moich ustaleń w sprawie małżeństwa Kiejstuta i Biruty wynika, że para ta złączyła się w 1344 roku, zaś Ryngałła urodzić się mogła około 1367-1369 roku[54]. Datę urodzin Zygmunta należy widzieć około połowy lat sześćdziesiątych XIV wieku. W chwili wybuchu Wielkiej Wojny z Zakonem mógł mieć około 45 lat. W roku 1432, gdy okazało się, że separatystyczne zapędy Świdrygiełły, wielkiego księcia litewskiego wybranego po śmierci Witolda, mogą doprowadzić do rozpadu unii polsko - litewskiej, król Władysław Jagiełło pod naciskiem Rady Koronnej powierzył stanowisko wielkiego księcia litewskiego Zygmuntowi, rodzonemu bratu zmarłego wielkiego księcia Witolda. Książę ten, jak wynika z relacji źródeł, mając za sobą część panów litewskich i poparcie króla, napadł na przebywającego w Oszmianie wielkiego księcia Świdrygiełłę w dniu 1 września 1432 roku i tym sposobem rozpoczął rywalizację o władzę w Wielkim Księstwie Litewskim. Miał Zygmunt udział w podtrzymaniu na jakiś czas unii polsko - litewskiej potwierdzając związki Litwy z Koroną. Rządził jednak na Litwie twardą ręką, co stało się przyczyną spisku na jego życie, którego, jak wspomniałem wyżej, dokonali w 1440 roku kniaziowie Czartoryscy nie bez cichego wsparcia ze strony Świdrygiełły[55].

VIII i IX. Kolejnym przedstawicielem rodu Giedymina biorącym udział w Wielkiej Wojnie z Zakonem Krzyżackim był zagadkowy bratanek Jagiełły o imieniu **Feduszko**. Józef Wolff twierdzi, że wzmiankowany przez Jana Długosza kniaź Feduszko, bratanek króla jest tożsamym z kniaziem Fiodorem Lubartowicem[56]. Postać tego księcia jednak była dość dobrze znana naszemu kronikarzowi, bowiem wspomina o nim jeszcze pod rokiem 1431, że król nadał miasto Włodzimierz swemu rodzonemu bratankowi, a następnie, że zmarł książę Feduszko, Rusin,

[52] J. Nikodem, Przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 17, 2002, s. 5–33.

[53] K. Jasiński, Henryk Siemowitowic i jegożona Ryngałła. Studium historyczno – genealogiczne, K. Jasiński, *Prace wybrane z nauk pomocniczych historii*, Toruń, 1996, s.122.

[54] J. Tęgowski, Czy Kiejstut Giedyminowic był dwukrotnie żonaty? *Przegląd Wschodni*, t. V, 1998, z. 3 (19), s. 399–412.

[55] O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1915, s. 13–14.

[56] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko ruscy*, s. 202.

bratanek króla Władysława[57]. Słowo *Rusin* oznaczało osobę wschodniego wyznania a nie narodowość. Na dokumencie z dnia 10 czerwca 1423 roku kniaź Feduszko był relatorem akcji prawnej z taką oto tytulaturą: „Ad relationem incliti domini ducis Feduschkonis Wlodimiriensis et Strioviensis etc"[58]. Jest to ostatnia o nim wzmianka w dokumentach. Czy jest to możliwe, że nasz dziejopis aż tak się mylił w stosunku do tej osoby, że miast bratem nazywał go bratankiem króla. Fiodor Lubartowic z racji tej, że Lubart był rodzonym bratem Olgierda, był stryjecznym bratem Jagiełły. Po swym ojcu Lubarcie najpierw książę ten dziedziczył cały Wołyń. Potem jednak w 1386 roku utracił na rzecz króla Łuck, zaś w 1393 roku utracił też księstwo włodzimierskie, które objął we władanie Witold, zaś król nadał mu księstwo siewierskie[59]. J. Wolff uważa, że Fiodor nie zagrzał miejsca na terenie Siewierszczyzny, bowiem Feduszko Lubartowicz razem ze Świdrygiełłą udał się na Węgry, gdzie poświadczony został w 1398 roku[60]. Już jednak w sierpniu 1407 r. Władysław Jagiełło wymienił go jako wspierającego działania metropolity Cypriana razem z Siemionem Lingwenem[61]. Lubartowic w dniu 6 stycznia 1411 r. był w Żydaczowie jako wystawca dokumentu w sporze granicznym wsi Obłąźnicy[62]. Nie wyklucza to jego udziału w bitwie grunwaldzkiej, jednak Żydaczów w tym czasie należał do Korony, więc jego udział w działaniach wojennych 1410 r. mógł być w ramach armii Królestwa Polskiego.

Fakt, że Fieduszko nie stanął w 1431 roku po stronie Świdrygiełły, świadczy o jego dalszym pokrewieństwie w stosunku do Olgierdowiców. Jest też możliwy do rozpatrzenia i taki wariant, że Feduszkę należałoby identyfikować nie z Fiodorem Lubartowicem, lecz z jego synem. Tylko w takim przypadku można uniknąć posądzenia Długosza o popełnienie tego samego błędu po kilkakroć. Kłopot w tym, że w dokumentach używa tytulatury: „My kniaź Fedor Lubartowicz" i nie używa zdrobnienia swego imienia. Wynika z tego, że są to dwie odrębne postacie. Fiodor Lubartowic i Fieduszko bratanek króla Władysława Jagiełły, kniaź włodzimierski i stryjski. Nasuwa się więc jeszcze jedna, bardziej prawdopodobna hipoteza, że Fieduszko nie był synem Fiodora Lubartowica, lecz Wasyla Narymuntowica, o

[57] Jan Długosz, *Historiae Polonicae*, t. IV, Kraków, 1877, s. 413, 420.

[58] *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. VII, nr 1937.

[59] *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S.Kutrzeba i W.Semkowicz, Kraków, 1932, nr 33, 34, s. 30–31.

[60] *Codex diplomaticus Prussicus*, t. VI, wyd. J. Voigt, Königsberg, 1861, s.61.

[61] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie* (cyt. dalej AGZ), t. 7, Lwów, 1878, nr 26, s. 50–51.

[62] *AGZ*, t. 3, Lwów, 1872, nr 84, s. 164–165.

którym wiemy że istniał z dokumentu jego ojca wystawionego w początku lat 90. XIV w. W świetle publikacji historyka białoruskiego Aleksandra Gruszy, który odnalazł oryginał dokumentu zamiany przez Wasyla Narymuntowica ostrowu Wietele na ostrów Pawła Kotowicza na rzece Stupwi, znanego z publikacji w *Rewizji puszcz i pierechodów zwierynych,*[63] na którym poświadczony jest syn wystawcy Fieduszko. Z konkluzji tego historyka wynika, że dokument ten wystawiono w 1390 r.[64]. Wnuk Narymunta o tym imieniu na pewno mógł być nazywany bratankiem króla, gdyż Wasyl Narymuntowic był stryjecznym bratem Jagiełły. Ja sam wcześniej, wątpiąc w autentyczność wspomnianego dokumentu, nie uwzględniłem tego syna kniazia Wasyla Narymuntowica wśród potomków Giedymina[65]. Jeżeli zatem przyjmiemy datację pierwszego jego wystąpienia – rok 1390 – to możemy założyć, że moment jego przyjścia na świat mógł nastąpić przed 1370 r., zatem w czasie Wielkiej Wojny z Zakonem mógł mieć około 40 lat, a w chwili śmierci w sierpniu 1431 r. mógł mieć nieco ponad 60 lat. Nie wiadomo w jakim momencie zyskał Włodzimierz i Stryj – zapewne jako tenutę. Pewną wskazówką może być wystąpienie w rachunkach dworu królewskiego Iwana Włodzimierskiego pod datą roku 1412 osoby nazwanej *Hywan dux Wlodimiriensis*[66]. J. Wolff uznał to za pomyłkę i przypisał tę wzmiankę kniaziowi Iwanowi Włodzimierzowicowi Bielskiemu[67]. Nie może jednak chodzić o Iwana Włodzimierzowica, co już wyjaśniałem w innym miejscu[68]. Znaczyć to może, że w tym czasie księstwo włodzimierskie już nie było w bezpośrednim władaniu Witolda, a Włodzimierz Wołyński mógł trafić do rąk **Iwana** przed 1412 r., co mogło być związane z przejęciem przez wielkiego księcia litewskiego Podola w 1411 r.[69]. Co to

[63] *Revizija pušč i perechodov zverinychv byvšem Velikom knjastve Litovskom, s prikupleniem gramot i privilegij na vchody i na zemli, sost. GrigoriemBogdanovičem Volovičem v 1559 g. s pribavleniem drugoj aktovoj knigi soderžaščej v sebe privilegii, dannye dvorjanom i svjaščennikam Pinskogo poveta, sostavlennoj v 1554 godu*, Vil'na, 1867, s.232.

[64] A. I. Gruša, Nevjadomy archival gramoty Vasilja Narymontoviča kanca XIV st., *Studia Historica Europae Orientalis. Issledovanija po istorii vostočnoj Evropy*, vyp. 2, Minsk, 2009, s. 269–272.

[65] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 39– 41. Identyfikacja Fieduszki z synem Lubarta o tym imieniu spowodowała, że datę zgonu Fieduszki odnotowaną przez Jana Długosza przypisałem Fiodorowi Lubartowicowi (tamże, s. 240–241).

[66] *Rachunki Dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388–1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1896, s.402, 405, 407.

[67] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko – ruscy*, s. 3, przyp. 10.

[68] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 90–91.

[69] Zob. J. Kurtyka, Repertorium podolskie Dokumenty do 1430 r., *Rocznik Przemyski*, t. 40, 2004, z. 4, nr 90, s. 188–189.

ma jednak wspólnego z naszym Fieduszką ? Otóż wydaje się, że **Iwan Włodzimierski** mógł być bratem Fieduszki Wasylewica Narymuntowicza i razem oni mogli otrzymać Włodzimierz jako rekompensatę za utracone księstwo pińskie. Hipotetycznie zatem także i tego księcia możemy włączyć jako przypuszczalnego uczestnika Wielkiej Wojny.

X. **Zygmunt Korybutowic** był jedynym synem Korybuta Olgierdowica, który przyjął chrzest w obrządku rzymsko – katolickim i w związku z tym zapewne jego stryj darzył go większymi łaskami niż innych bratanków. Ojciec Zygmunta, Korybut Dymitr, według ustaleń T. Wasilewskiego, urodzić się mógł około 1358 - 1359 roku[70]. Tę datę można nieco cofnąć, gdy uwzględni się fakt wcześniejszego, niż sądzi Wasilewski, zawarcia małżeństwa przez Olgierda[71]. Z dokumentu poręczenia kniazia Olega Riazańskiego wystawionego 14 listopada 1393 roku w Perejasławiu dowiadujemy się, że Korybut był jego zięciem[72]. Żoną Korybuta była Anastazja, wdowa po Dymitrze Wasilewiczu kniaziu druckim. Nie wiemy czy Anastazja była pierwszą i jedyną żoną Korybuta. Bracia Zygmunta wyraźnie odstają od niego wiekiem, bowiem znacznie później występują w źródłach, więc jest możliwe, że nie byli oni jego braćmi rodzonymi. Również fakt, iż Zygmunt Krorybutowic jako jedyny z braci był wyznawcą katolicyzmu, świadczy za tym, że jako sierota wychowywał się na dworze swego stryja Jagiełły, podczas gdy jego przyrodni bracia pozostawali przy matce. Jego ojciec Korybut Dymitr Olgierdowic dość wcześnie, bo jeszcze w końcu lat siedemdziesiątych XIV stulecia, otrzymał własne księstwo siewierskie z ośrodkiem w Nowogrodzie Siewierskim. W czasie zamachu stanu dokonanego przez Kiejstuta w 1381 roku nie podporządkował się władzy stryja i ten musiał przedsięwziąć przeciwko niemu wyprawę zbrojną. Jest prawdopodobne, że już wtedy ten brat Jagiełły był żonaty. Świadczy za tym fakt, że przed 1400 rokiem wydał swą najstarszą córkę Anastazję za swego ciotecznego brata Wasyla Michałowica twerskiego[73]. Jeśli założymy, że wydana została w wieku uznanym za sprawny do zawarcia małżeństwa przez ówczesne prawo kanoniczne, czyli w wieku 12 lat, to data jej urodzin wypadłaby najpóźniej w 1388 roku. Gdy jednak uwzględnimy fakt,

[70] T. Wasilewski, *Daty urodzin Jagiełły i Witolda*, s. 34.

[71] J. Tęgowski, Małżeństwo Kaźka Bogusławica z Kenną Olgiedówną i jego rola w politycznych planach Kazimierza Wielkiego, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów*, Poznań, 1997, s. 125–133.

[72] *Akta unii Polski z Litwą*, nr 32, s. 29–30.

[73] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko ruscy*, s. 178.

že już wkrótce potem Anastazja urodziła swego pierworodnego syna Dymitra[74], to datę jej narodzin należałoby cofnąć o kilka lat wstecz. Imię Dymitr nawiązywało do chrzestnego imienia ojca Anastazji. Gdy uwzględnimy fakt urodzenia dziecka najpóźniej w 1401 roku, to należy określić wiek Anastazji w tym momencie na co najmniej lat piętnaście, a to pozwala cofnąć datę jej urodzin na najpóźniej 1386 rok. Brat Anastazji, Zygmunt Korybutowic, jeśli był nawet o rok lub kilka młodszy od niej, mógł urodzić się w (lub po) 1387 roku, co wskazywałoby, że w czasie bitwy pod Grunwaldem miał około 23 lat. Kniaź Korybut Olgierdowic prócz Anastazji i Zygmunta miał przynajmniej dwie inne córki Helenę i Marię oraz dwóch synów Iwana i Fiodora. Z tego rodzonymi siostrami Zygmunta mogły być Anastazja, Helena i może Maria, zaś bracia Fiodor i Iwan Korybutowicze byli zapewne dziećmi innej, bliżej nieznanej, żony Korybuta poślubionej po 1393 roku.

W początku naszego wieku Józef Puzyna ogłosił szereg publikacji, w których dowodził, że znany ze źródeł z okresu walk ze Świdrygiełłą Fedko Nieświcki był tożsamy z Fiodorem Korybutowicem. Wywołało to długą dyskusję zwolenników i przeciwników tej teorii. Była to teoria bardzo ponętna dla wielu badaczy, bowiem w ten sposób można było uprawdopodobnzić krążące legendy o pochodzeniu książąt Zbaraskich i pochodnych od nich Poryckich, Wiśniowieckich i Woronieckich od Korybuta Olgierdowica. Miałem okazję zabrać głos w tej dyskusji, gdzie przytoczyłem dodatkowe argumenty przemawiające przeciw tezie J. Puzyny[75]. Pochodzenie tych kilku rodów książęcych nadal zatem stanowić będzie zagadkę. Wobec tego problemu stanęła ostatnio Ilona Czamańska w swej monografii rodu Wiśniowieckich i nie zajęła zdecydowanego stanowiska[76]. Z całą pewnością, jeśli kniaziowie Nieświccy brali udział w Wielkiej Wojnie, nie należeli do grona potomków Giedymina w linii męskiej.

Zygmunt Korybutowic często przebywał u boku króla, o czym zaświadczają rachunki dworu królewskiego,[77] towarzyszył też swemu królewskiemu stryjowi w podróży do Lubowli i na Węgrzech w 1412 roku. Do Wielkiej Wojny wystawił własną chorągiew, o której wspomina Jan Długosz. Był tenutariuszem śremskim,

[74] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko – ruscy*, s. 178; *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 15, izd. 2, vypusk 1, Petrograd, 1922, s. 177 – latopisiec rogoźski podaje datę o rok późniejszą.

[75] J. Tęgowski, Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich, *Genealogia. Studia i materiały historyczne* 7, 1996, s. 125–135 – tam omówiona jest dyskusja na ten temat.

[76] I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań, 2007, s. 19–24.

[77] *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388–1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896, s. 302–316 (wspomniany razem ze swym towarzyszem Grabą w sierpniu 1405 r.).

co poświadcza jego dokument z 24 marca 1418 roku[78]. Fakt, że był on katolikiem, zdecydował, że Zygmunt został wysłany przez Witolda do Czech jako jego namiestnik w 1422 roku w celu wsparcia Husytów przeciwko Zygmuntowi Luksemburskiemu i tam zyskał sobie duże uznanie[79]. Po pogodzeniu się króla Władysława Jagiełły z Zygmuntem Luksemburskim odwołano Zygmunta Korybutowica z Czech do Polski. W 1424 roku Zygmunt jednak ponownie ruszył do Czech na czele najemników, z czego musiał się bardzo mocno tłumaczyć król polski wobec różnych książąt europejskich[80]. W listach tych król nadmieniał, że otaczał Zygmunta opieką jak rodzonego syna, a on wbrew woli królewskiej poprowadził oddział rycerstwa na pomoc Husytom. Jagiełło obiecał ukarać swego bratanka przykładnie konfiskatą wszystkich dóbr[81]. W czasie wojny Korony Polskiej i Zygmunta Kiejstutowica ze Świdrygiełłą Zygmunt Korybutowic stanął po stronie swego stryja Świdrygiełły i jako jego stronnik znalazł śmierć w bitwie pod Wiłkomierzem w 1435 roku.

A teraz kilka słów o udziale Korybutowica w bitwie pod Grunwaldem. Według jednego fragmentu kroniki Jana Długosza można by sądzić, że dowodził on jedną z chorągwi litewskich, wystawioną własnym sumptem[82]. W innym nieco miejscu kronikarz nasz wymienia pięćdziesiątą pierwszą chorągiew w ramach wojsk koronnych, na której w polu czerwonym widniała Pogoń Litewska[83]. Sam jednak Zygmunt Korybutowic znalazł się w czasie samej bitwy w najbliższym otoczeniu króla razem z synem Siemowita IV, Siemowitem V i kniaziem Feduszką. Widocznie wystawienie oddziału nie było równoznaczne z obecnością przy nim tego księcia. Miast niego mógł dowodzić wojskiem jego namiestnik. Zapewne książę Zygmunt wystawił dwie chorągwie – jedną z dóbr posiadanych w Koronie i jedną z dóbr litewskich.

XI i XII. **Jagiełło** i **Witold**, obaj wnukowie Giedymina, wodzowie i zwycięzcy w Wielkiej Wojnie z Zakonem również wymagają kilka słów. Nie zamierzam w tym

[78] *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. VIII, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa – Poznań, 1989, nr 817, s. 58–59.

[79] J. Boubin, Tři Korybutovské pisemnosti (materiálová studie s edici), *Folia Historica Bohemica* 4, 1982, s. 227–228, dod. 1.

[80] Zob. J. Grygiel, *Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza. Studium z dziejów stosunków polsko - czeskich w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław, 1988.

[81] *Codex epistolariis Vitoldi magni ducis Lithaniae 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, Kraków, 1882, nr 1156, 1157, 1158, s. 656–659.

[82] J. Długosz, *Annales seu cronicae*, lib. XI, s. 93.

[83] Ibidem, s. 92: *„Quinquagesimum primum Sigismundi Koributh Lithuanie ducis, quod equum armatum hominem gestans in campo rubeo habebat pro insigni."*

miejscu zwracać uwagi na ich wkład w sukces wojsk polsko–litewsko–ruskich nad siłami wystawionymi przez państwo zakonne. Uwagę naszą zaprzątniemy zaledwie kilkoma szczegółami genealogicznymi.

Gdy chodzi o **Jagiełłę**, to jak wiemy, jego rodzicami byli Olgierd i jego druga żona Julianna twerska, córka kniazia Aleksandra Michałowica. Według najnowszych ustaleń Tadeusza Wasilewskiego był on w trzecim w kolejności synem tej pary i urodził się około 1360–1362 roku[84]. Wywód tego badacza w tej sprawie w zasadzie uznaję za słuszny, chociaż, jak już nadmieniłem wyżej, uważam go za młodszego od Lingwena. To ustalenie co do wieku Jagiełły ma bardzo ważne znaczenie dla kształtowania naszego wyobrażenia o tym władcy. W chwili zawarcia małżeństwa z dwunastoletnią królową Jadwigą Jagiełło miał zatem nie 35, jak do nie dawna sądzono, a 24–26 lat. Nie była to zatem aż tak rażąca dysproporcja wieku między małżonkami, jak się wydawało na podstawie dawniejszej wiedzy. W czasie bitwy pod Grunwaldem miał też król nie sześćdziesiąt a pięćdziesiąt lat, co dla oceny sprawności fizycznej i intelektualnej mężczyzny czyni zasadniczą różnicę. Po raz pierwszy owdowiał mając lat około 37 i rzeczą naturalną było jego drugie małżeństwo z wnuczką króla Kazimierza Wielkiego, hrabianką Anną Cylejską, co nastąpiło, gdy władca ten miał lat około 40. Z tego małżeństwa doczekał się Jagiełło córki Jadwigi, która przyszła na świat w 1408 roku. Po raz drugi Władysław Jagiełło owdowiał w 1416 r., gdy miał około 55 lat i planowano jego małżeństwo z Elżbietą Zgorzelecką, bratanicą Zygmunta Luksemburskiego, wdową po księciu Antonim z Brabantu. Nie doszło jednak to małżeństwo do skutku wskutek odmowy ze strony Elżbiety. Jednakże król nie długo pozostawał we wdowieństwie żeniąc się w początku 1417 r. bez zgody rady królewskiej z Elżbietą, wdową po Wincentym Granowskim. Małżeństwo to nie rokowało żadnego pożytku dla Królestwa Polskiego, zarówno gdy chodzi o korzyści polityczne, jak też i dynastyczne, więc spotkało się z ostrą krytyką możnych i pracowników kancelarii królewskiej, szczególnie ze strony Wojciecha Jastrzębca i Stanisława Ciołka. Na interwencję w tej sprawie ze strony panów polskich, jako że matka Elżbiety była matką chrzestną Jagiełły, obrany na soborze w Konstancji papież Marcin V zareagował powściągliwie. Wprawdzie nie unieważnił tego małżeństwa, lecz zakazał królowi wchodzić w kolejne związki w razie śmierci Granowskiej. Śmierć królowej Elżbiety Granowskiej nastąpiła w 1420 r., gdy Jagiełło miał niespełna lat 60, co otwierało jeszcze drogę do zawarcia mariażu i uzyskania męskiego potomka, aczkolwiek współcześni doradcy królewscy już zapewne w to wątpili. Planowano ożenić go z Elżbietą, córką Zygmunta Lukseburskiego, bądź z wdową po Wacławie IV Luksemburskim, Zofią. Szczęśliwym zrządzeniem losu do realizacji tych planów

[84] T. Wasilewski, Daty urodzin Jagiełły i Witolda, s. 32–33.

nie doszło, a czwartą żoną Jagiełły została młodziutka księżniczka Zofia Holszańska, która urodziła królowi trzech synów: Władysława, Kazimierza i Kazimierza Andrzeja, z których najstarszy i najmłodszy byli królami Polski. To odmłodzenie pierwszego Litwina na tronie polskim pozwala lepiej zrozumieć rolę Jagiełły jako wodza, męża i ojca. Jest to tym bardziej ważne, że dawniej kwestionowano w polskiej literaturze kwalifikacje wojskowe Władysława Jagiełły, a także powątpiewano w zdolność do bycia ojcem jego synów[85].

O ile ustalenia T. Wasilewskiego w stosunku do wieku Jagiełły w dużej mierze mnie przekonały, o tyle datę urodzin **Witolda** (rok 1354) trudno uznać mi za trafną. Miałem okazję pisać stosunkowo niedawno o małżeństwie Kiejstuta, gdzie ustaliłem, że Kiejstut był tylko raz żonaty i nastąpiło to około 1344 roku[86]. Witold miał dwóch starszych od siebie braci Wojdata i Butawda oraz nieznaną z imienia siostrę, która mogła być zbliżona wiekiem do trójki najstarszych synów Kiejstuta i Biruty. Wydaje się, że przekaz Jana Długosza, który mówi o Witoldzie, gdy ten w 1428 roku walczył z Nowogrodem Wielkim, jako o 80–cio letnim mężczyźnie, jest zbliżony do prawdy. Witold urodził się około 1348–1350 roku i w momencie bitwy grunwaldzkiej liczył 60 lat lub nieco więcej. Był on jednak zaprawiony w licznych bojach i odznaczał się niezwykłą żywotnością. Po raz pierwszy na arenie dziejowej pojawił się Witold na wyprawie wojennej Litwy przeciw Wielkiemu Księstwu Moskiewskiemu w 1368 roku, jako młodzieniec[87]. Prawdopodobne krótko po tej dacie Witold ożenił się po raz pierwszy z Anną księżniczką smoleńską. Z tego małżeństwa urodziło się kilkoro dzieci, jednakże do wieku dorosłego dożyła tylko córka Zofia, która wyszła za mąż za księcia moskiewskiego Wasyla, syna wielkiego księcia Dymitra Iwanowica Dońskiego. O dzieciach w liczbie mnogiej wspomina Witold w swym liście – skardze z 1390 roku, iż pozostawił w 1382 r. na Litwie brata, siostrę, żonę i dzieci [„und ich lis do by in minen bruder und mine swestir und min wib und mine kinder...”][88]. Około 1375 roku przyszła na świat córka Witolda Zofia, której zaręczyny, a następnie w 1390 r. wydanie za mąż za następcę tronu moskiewskiego, kniazia Wasyla Dymitrowica znakomicie podniosło polityczny prestiż Witolda, ubiegającego się dopiero o należną mu pozycję w Wielkim Księstwie Litewskim. Jednak ani małżeństwo córki, ani druga ucieczka do Prus nie przyniosły spodziewanej promocji Witoldowi, chociaż

[85] S. Smolka, Władysław Jagiełło, *Encyklopedia polska*, t. V, cz. 1, Kraków, 1920, s. 476.

[86] J. Tęgowski, Czy Kiejstut był dwukrotnie żonaty? *Przegląd Wschodni*, t. V, 1998, z. 3 (19), s. 399– 412.

[87] Letopisec rogožskij, *Polnoe sobranie russkich letopisej* (PSRL), t. XV, Moskva, 2000, s. 88; Tverskaja letopis', tamże, s. 429.

[88] Litauische Berichte. Die ist Witoldes sache wedir Jagaln und Skirgaln, wyd. T. Hirsch, *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 2, Lepzig, 1863, s. 713.

pod wpływem klęsk doznawanych od niego i Krzyżaków Jagiełło i jego starszy brat Skirgiełło musieli zrezygnować z ostrej polityki wymierzonej przeciw Witoldowi i zawrzeć ugodę w Ostrowie w sierpniu 1392 r.[89]. W tym czasie nie żyła już matka Olgierdowiców, Julianna Twerska, która zmarła wiosną 1392 roku[90]. Domyślamy się, że to ona usiłowała eliminować potencjalnych konkurentów swych synów do władzy w Wielkim Księstwie Litewskim i jej zgon mógł ułatwić dojście do kompromisu między Witoldem a Jagiełłą i Skirgiełłą. Dopiero jednak śmierć Skirgiełły w grudniu 1394 roku sprawiła, że Witold mógł przejąć faktyczną władzę w całym Wielkim Księstwie Litewskim[91]. O żywotności Witolda świadczą nie tylko jego liczne kampanie wojenne, ale też fakt związany z okolicznościami poślubienia drugiej żony Julianny, z którą spodziewał się mieć potomstwo. Anna Witoldowa zmarła 31 lipca 1418 r., a już 13 listopada wielki książę litewski poślubił Juliannę Holszańską. Był on już w wieku podeszłym, bo liczył sobie około 70 lat. Liczył Witold zapewne, że doczeka się z młodszą żoną męskiego potomka. Ceremonii ślubnej przewodniczył biskup włocławski, książę opolski Jan Kropidło. Małżeństwo z Julianną jednak nie spełniło pokładanych w nim nadziei, czyli nie wydało potomstwa, chociaż pod innymi względami można je uznać za udane, co wnioskować można po zapisie na rzecz Julianny[92]. Witold marzył o koronie królewskiej, którą przyobiecał mu król rzymski Zygmunt Luksemburski na zjeździe w Łucku w 1429 r. Na tę koronę czekał do ostatnich chwil swego życia i choć pod każdym względem zasługiwał na ten zaszczyt, to interes unii polsko–litewskiej rozumiany przez otoczenie królewskie stanął w opozycji do marzeń tego wielkiego władcy. Z całą pewnością odegrał on bardzo ważną rolę w zwycięskiej wojnie z Krzyżakami jako znakomity dowódca, jak również nie mniejszą rolę w polityce obu zjednoczonych państw przed i po Grunwaldzie.

Podsumowując niniejsze uwagi na temat uczestników Wielkiej Wojny z Zakonem Krzyżackim pochodzących z dynastii Giedyminowiczów, to w świetle wiarygodnych informacji możemy o pewnym udziale w tych wydarzeniach **Jagiełły, Witolda**, **Lingwena**, **Zygmunta Kiejstutowica**, **Jerzego Lingwenowica, Zygmunta Korybutowica, Fieduszki Wasylewica Narymuntowicza.** Z pewnym znakiem

[89] *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932, nr 29 i 30, s. 26–28.

[90] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 57.

[91] J. Tęgowski, Zagadnienie władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie między unią krewską a zgonem Skirgiełły, *Zapiski Historyczne*, t. 66, 2001, z. 4, s. 7–18.

[92] *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań, 1986, nr 8, s. 12–14.

zapytania dołączamy do tego grona postać **Iwana Żedywida,** którego wymienia Kronika Bychowca. Z nich ten ostatni nie przeżył Wielkiej Wojny z Zakonem Krzyżackim. Domniemanymi uczestnikami tych wydarzeń mogli być synowie Michała Jawnutowica książęta **Jerzy** i **Andrzej.** W takim samy stopniu prawdopodobieństwa możemy snuć domysły co do udziału **Fiodora Lubartowica**, **Iwana Wasylewica Narymuntowicza**, synów Fiodora Olgiedowica: książąt **Romana**, **Hurki** i **Sanguszki,** czy przodka książąt Czartoryskich księcia **Wasyla Konstantynowica Koriatowicza**.

Jan Tęgowski
Bialystoko universitetas

Gediminaičių dinastijos narių dalyvavimas Didžiajame kare su Vokiečių Ordinu

Santrauka

Svarbiu tyrimo objektu gali būti Lietuvos ir Lenkijos didžiajame kare su Vokiečių Ordinu dalyvavusios personalijos. Nors kare dalyvavo tūkstančiai žmonių, tačiau tik nedaugelio jų vardai užfiksuoti šaltiniuose. Šiame straipsnyje autorius imasi bandymo išaiškinti karo su Ordinu dalyvius, kilusius iš Gediminaičių dinastijos. Be pagrindinių herojų, Jogailos ir Vytauto, neabejotinai kare dalyvavo broliai Lengvenis ir Žygimantas Kęstutaičiai, taip pat Jurgis Lengvenaitis, Žygimantas Kaributaitis ir Vosyliaus sūnus Fediuška Narimuntaitis. Pastarasis dar neseniai buvo painiojamas su Teodoru Lubartaičiu. Numanomais Didžiojo karo dalyviais galime laikyti Joną Žedevidą, Mykolo Jaunutaičio sūnus Jurgį ir Andrių, Teodorą Liubartaitį, Vosyliaus sūnų Joną Narimuntaitį, Konstantino sūnų Vosylių Karijotaitį bei Vladislovo Jogailos brolėnus Romaną, Hurką ir Sangušką Teodoraičius Algirdaičius. Visi jie be abejonės suvaidino svarbų vaidmenį pergalingame kare su Ordinu.

Jan Tęgowski
University of Bialystok

Participation Of Members Of Gediminaičiai Dynasty in The Great War Against The Teutonic Order

Summary

The persons who participated in the Great War against the Teutonic Order might be an important object of the research. There were thousands of those who participated, but only few of them were marked in historical sources. In this article the author tries to reveal the participants, who were the members of Gediminaičiai dynasty. In addition to the main heroes, Jagiello and Witold, the other participants undoubtedly were brothers Lengvenis and Zygmunt (Kęstutaitis), also George Lengvenaitis, Zygmunt Kaributaitis and Fediushka Narimuntaitis, the son of Vosylius. Not so long ago, Fediushka had been occasionally tangled with Teodoras Liubartaitis. The suppositional participants were John Žedevidas, George and Andrew (the sons of Michael Janutaitis), Teodor Liubartaitis, John Narimuntaitis (the son of Vosylius), Vosylius Karijotaitis (the son of Constantine) and the nephews of Vladislav Jagiello – Roman, Hurk and Sangushka (Teodoraičiai Algirdaičiai). There is no doubt that all of them played an important role in the victorious War against the Order.

Lidia Korczak
Jogailaičių universitetas

BENDRI JOGAILOS IR VYTAUTO DIPLOMATINIAI VEIKSMAI

Abiems monarchams, Algirdo sūnui Jogailai ir Kęstučio sūnui Vytautui, yra skirta gausybė literatūros. Tiek pat jos pašvęsta ir abiejų šalių, kurias jie tuo pačiu metu valdė, ryšiams bei tarpusavio santykiams, kurie formaliai buvo įvardinti priklausomybės ryšiais. Dėl šios priežasties noriu dėmesį sutelkti tik į abiejų monarchų kartu vykdytą diplomatinę veiklą. Užsienio politika yra viena iš sudedamųjų dalių, kuria matuojama šalies nepriklausomybė. Nepriklausomybė, formuojant ryšius su užsieniu, atspindi konkrečios šalies nepriklausomybę, o jei tai uniją sudarančios šalys – parodo šių šalių tarpusavio santykius. Dėl to įdomu, kaip formavosi ryšiai su užsieniu dviejų uniją sudarančių šalių atveju, kai vienos iš jų (Lenkijos Karalystės) valdovas buvo viršesnis už kitos šalies (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) valdovą. Taip pat įdomu palyginti formalias unijos taisykles (t. y. teoriją) ir jų vykdymą praktikoje.

Specialiai šiuose svarstymuose neatsižvelgiu į laikotarpį tarp 1392 m. Astravos sutarties ir 1401 m. Vilniaus–Radomo sutarties, nes tuo metu grynai iš **formaliosios pusės** sunku yra tikėtis Jogailos ir jo vietininko Lietuvoje, Vytauto, partnerystės ir lygiareikšmingumo[1]. Kartu paraštėje galima paminėti, kad Vytautas, tuo metu *de facto* būdamas tik Jogailos vietininku Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ne tik kad savarankiškai spręsdavo ryšių su užsieniu klausimus, bet ir ne visada paisydavo politinių Karalystės interesų. Pirmiausia būtų galima padaryti išvadą, kad patys teisiniais aktais patvirtinti susitarimai iš esmės visiškai neatspindėjo realių, iš Lenkijos (Jogailos) pusės toleruojamų santykių[2].

Po 1401 m. Kęstučio sūnus gavo formalų didžiojo kunigaikščio, o ne tik monarcho vietininko titulą. Jis ir toliau priklausė nuo Jogailos, bet ir vėl, **formaliai**, kaip vasalas.

[1] Naujausią diskusijų dėl Astravos sutarties bei kunigaikščio Vytauto pozicijos po 1392 m. apibendrinimą žr. G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2, Poznań 2007, s. 35–51; J. Nikodem, *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433,* Poznań, 2004, s. 49–58.

[2] Išsamios informacijos šia tema žr. J. Nikodem, *Polska i Litwa*, s. 58–87. Nesurastas ir toliau lieka paaiškinimas, kodėl Vladislovas Jogaila nereagavo į tuometinius politinius Vytauto veiksmus. Poznanės istorikas įsitikinęs, kad Kęstučio sūnaus elgesys nebuvo jo bendradarbiavimo su Lenkijos karaliumi pasekmė.

Literatūroje tapo įprasta rašyti, kad Vytautas vaidino kur kas didesnį politinį vaidmenį, o užsienio politiką vykdė savarankiškai. Antonis Prochaska netgi rašė apie beveik bendrą abiejų giminaičių valdymą ne tik visoje Jogailos monarchijoje, bet ir pačioje Lenkijoje. Neseniai šią nuomonę sušvelnino Grzegorzas Błaszczykas užsimindamas, kad Vytautas tik sudarė didelės įtakos 1411–1425 m. Lenkijos politikai įspūdį[3].

Savaime suprantama atrodo Jogailos ir Vytauto bendra veikla po 1401 m. sprendžiant abiems valstybėms vienodai svarbius reikalus, visų pirma su kryžiuočių ordinu, nes abi Jogailos monarchijos šalys konfliktavo su ordinu. Dėl tos pačios priežasties vienu metu buvo vykdoma ir propagandinė akcija užsienio dvaruose[4]. Bet verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad veikiant bendrai tuo pačiu būdavo pabrėžiamas ir valstybinis Karalystės bei Didžiosios Kunigaikštystės savarankiškumas. Puikus to pavyzdys – Lenkijos-Lietuvos pusės pasisakymai taikos sudarymo derybų metu 1412–1422 m., turėję taikiu būdu išspręsti konfliktą su ordinu. Pirmasis derybų etapas prasidėjo 1412 m., jau sudarius Torunės sutartį, ir labai svarbi čia buvo Zigmanto Liuksemburgiečio pasiuntinio magistro Benedikto Makros misija, pasitarnavusi taip pat ir liudijimų iš įvykių vietų surinkimu Lenkijos, Lietuvos ir kryžiuočių žemių pasieniuose[5]. Tuo metu Lenkijos ir Lietuvos interesams atstovavo viena pasiuntinių delegacija, kurią kartu paskyrė karalius Jogaila ir didysis kunigaikštis Vytautas[6]. Tai ir neturėtų stebinti, juk šios šalys sudarė Jogailos monarchiją. Bet reiktų paminėti, kad pasiuntiniams įteikto dokumento bendraautoriumi buvo Vytautas, traktuojamas kaip lygus, o ne kaip vasalas, turintis priimti savo valdovo sprendimą. Įdomiu būdu lenkų

[3] A. Prochaska, *Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy*, wyd. 2, Kraków, 2008, s. 283–286; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków,* s. 613–614. Taip pat žr. J. Nikodem, *Polska i Litwa,* s. 27, nuoroda nr. 78. Nors ir buvo daug diskutuota apie Vytauto įtaką Lenkijos, Jogailos ir Lietuvos išorės reikalams po 1401 m., apie abiejų monarchų pusbrolių tarpusavio ryšius, buvo lyginami jų politiniai talentai, reikia paminėti, kad nors ir labai gausu yra literatūros apie abu istorinius veikėjus, bet nei vienam iš jų nėra paskirta visa mokslinė monografija.

[4] Tai dar vienas nepakankamai ištyrinėtas to laikotarpio Lietuvos ir Lenkijos istorijos klausimas; žr. E. Gudavičius, Vytauto politika nuo Vorsklos iki Rumbaudo agio, publikuota: *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos" medžiaga*, Kaunas, 1994, p. 3–17.; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków, 2004, s. 177–206.

[5] Zigmantas Liuksemburgietis patikėjo B. Makrai šešių Taikos sudarymo proceso Budoje sprendimų vykdymą ir, išklausius liudininkus įvykio vietoje, likusių ginčytinų klausimų sprendimą. Išsamiai taikos sudarymo pasiuntinio veiklą aprašė W. Sieradzan, Misja Benedykta Makraia w latach 1412–1413, Malbork, 2009.

[6] Įgaliotinių delegacijos, paskirtos 1413 m sausio 17 d. Trakuose surašytu dokumentu (*Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum,* t. 2, red. I. Zakrzewski, Poznań, 1892, nr. 26, s. 80–81), sudėtį aptarė J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej w XV wieku*, cz. 2, Poznań, 1979, s. 63–68.

pasiuntiniai[7] pateikė žemaičių klausimo priežastis (iškeltas ginčijantis dėl Veliuonos pilies priklausomumo) – priežastis buvo viena, bet susieta su dviem lygiaverčiai traktuotais subjektais – Jogailos teisėmis ir Vytauto teisėmis į *patrimonium*, kuria buvo ta pati Žemaitijos žemė[8]. Visas procesas, be abejo, susijęs su teisine retorika, žaidimu, kurio tikslas – argumentais nurungti priešininką, bet už viso to slypi demonstruojama vienybė[9]. Beje, panašiai abi monarchijos, Lenkija ir Lietuva, elgėsi ir Konstanco susirinkime, kur abi konfliktuojančios pusės sutiko taikiai spręsti užsitęsusį ginčą su ordinu. Ir vėlgi vienam Lenkijos pasiuntiniui bendrą dokumentą 1414 m. lapkričio 9 d. Bieče surašė Jogaila ir Vytautas[10]. Jie, beje, ir 1415 m. rudenį į susirinkimą su bendru laišku išsiuntė žemaičių pasiuntinius[11]. 1417 m. laiškas susirinkimui dėl katalikybę priimančių stačiatikių vertinimo taip pat buvo parašytas abiejų valdovų vardu, taip kartu perduodant ir liudijimą apie jų vienybę[12].

Įdomu pažymėti, kad nors abu valdovai glaudžiai bendradarbiavo vykstant teismams su ordinu, 1418 m. spalio mėn. patyrus fiasko tolimesnėse derybose dėl Veliuonos ir 1419 m. Gnievkovsko susirinkime[13] kryžiuočiams atsisakius anksčiau pripažintų ilgalaikių pretenzijų į Žemaitiją, Vytautas atsisakė toliau tęsti ginčo sprendimą Zigmanto Liuksemburgiečio taikos sudarymo procese. Tai visiškai nereiškė, kad Lenkijos ir Jogailos pusė atsisako kelti ir ginti lietuvių interesus teismo

[7] Šiais įgaliotiniais buvo dekretų daktarai Andrius Laskaris, Mykolas Blida ir Vyganto sūnus Mikalojus iš Krokuvos, karališkosios kanceliarijos atstovai vicekancleris Duninas iš Skžynios, Stanislovas Ciolekas, Mikalojus iš Miklušovico bei Krušvicos prepozitas Jonas Pela ir didžiojo kunigaikščio Vytauto sekretorius Mikalojus Sapienskis, turėjęs eiti kanclerio pareigas.

[8] Tikslių atstovų argumentų ir šiuo klausimu pateiktų įrodymų žr. W. Sieradzan, Misja Benedykta Makraia, s. 65–70.

[9] Kaip jos apraišką reikėtų pripažinti protestus prieš suplanuotus (laikantis Torunės taikos sutarties) įpareigojimus po karaliaus ir didžiojo kunigaikščio mirties perduoti Žemaitiją Ordinui, kurie buvo sudaryti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos įpėdinių vardu (karalienės Jadvygos bei Vytauto dukters Sofijos); *Lites ac res gestae,* t. 2, p. 151.

[10] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti,* t. 2, red. A. Lewicki, Cracoviae, 1891, nr. 56. Valdovai išdavė įgaliojimus Gniezno arkivyskupui Mikalojui Trombai, Plocko vyskupui Jokūbui iš Kurdvanovo, naujai išrinktam Poznanės vyskupui Andriui Laskariui, Krokuvos universiteto rektoriui Pauliui Vladkovicai, Kališo kaštelionui Jonui iš Tuliškovo ir riteriui Zavišai Juodajam.

[11] *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430,* red. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. 661. Laišką susirinkime perskaitė Andrius Laskaris.

[12] A. F. Grabski, List Władysława Jagiełły i Witolda do soboru w Konstancji (1417), *Nasza Przeszłość*, t. 25, 1966, s. 281–284.

[13] Žr. S. Zajączkowski, Studia nad procesami Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1420–1423, *Ateneum Wileńskie*, t. 12, 1937, s. 315–320; Z. H. Nowak, *Międzynarodowe procesy polubowne jako narzędzie polityki Zygmunta Luksemburskiego w północnej i środkowej Europie (1414–1425)*, Toruń, 1981, s. 84.

proceso metu[14]. Kai tik Vroclave buvo priimtas lietuviams ir lenkams nepalankus sprendimas (1420 m. sausio 6 d.), didysis kunigaikštis iškart vėl įsitraukė į diplomatinę Jogailos veiklą. Labai greitai Jogaila ir Vytautas išsiuntė į Vroclavą savo pasiuntinius su protestais. Sausio 30 d. abu pasiuntiniai atskirai perskaitė savo kalbas karaliui Zigmantui[15]. Vėliau, kai buvo ruošiama italų teisininkų ekspertų nuomonė siekiant atšaukti Vroclavo nutarimą ir stiprinant lenkų argumentus prieš popiežių Martyną V 1420 m. Romos procese, kaip argumentu anuliuojant karaliaus Zigmanto nutarimą buvo pasinaudota Vytauto nepaklusimu taikos sudarymo procese[16]. Popiežiui atstovaujančiam legatui Antanui Zeno, kuriam buvo pavesta sutaikyti konfliktuojančias puses sudarant sutartį, vienas iš Jogailos įgaliotinių kanauninkas Petras Piešykas šalia Jogailos skundo pateikė ir atskirą didžiojo kunigaikščio Vytauto skundą[17].

1422 m. sudarius Melno taikos sutartį ir ją ratifikavus Veliuonoje, santykių su ordinu problemos jau nebebuvo bendros; baigėsi Lenkijos diplomatijos tarptautinėje arenoje pabrėžiamas abiejų šalių, Lenkijos ir Lietuvos, lygiavertiškumas ir vieningų karaliaus ir didžiojo kunigaikščio veiksmų akcentavimas. Lenkams ir kryžiuočiams aptariant Lubičo malūno ant Drvencos upės grąžinimą, didysis kunigaikštis Vytautas, tarytum prisiminęs lygiateisio ir vieningo Jogailos partnerio vaidmenį, pažadėjo, kad jei Lenkijos karalius neatiduos malūno, tai jis, didysis kunigaikštis, ordinui mainais perleis Palangą (1425 m. suvažiavimas Gardine)[18], bet karaliaus įgaliotinis Vladislovas Oporovskis jam priminė jo, tik vasalo, padėtį. Jogailos pasiuntinys Oporovskis pareiškė, kad didysis kunigaikštis negali be Lenkijos Karalystės žinios ir sutikimo disponuoti žemėmis, nes Lietuva priklauso Karalystei[19]. Baigėsi meilikavimas ir sunku būtu dar aiškiau didžiajam kunigaikščiui nurodyti jo vietą ir naujai pritaikyti unijos principus, nei kad buvo ligi tol demonstruojama tarptautinėje arenoje taikos sutarties derybų

[14] Dar daugiau – tarp karaliaus paskirtų atstovų šalia Pauliaus Vladkovico ir Jono iš Tuliškovo buvo ir didžiojo kunigaikščio Vytauto sekretorius Mikalojus Sapienskis. Kartu su Vladislovo Jogailos padėjėjų Zigmantui Liuksemburgiečiui įteikta medžiaga teismui buvo ir reikalavimas, kad kryžiuočiai atsisakytų teisių į Žemaitiją bei padengtų Lietuvai padarytas skriaudas; Z. H. Nowak, Międzynarodowe procesy, s. 92–93.

[15] Ibid., s. 103. Didžiojo kunigaikščio vardu prieštaravimą pateikė jo sekretorius Mikalojus Cebulka.

[16] K. Ożóg, *Uczeni w monarchii,* s. 229–231 (Dominyko iš San Gimignano Ir Jono Milio nuomonės Žemaitijos klausimu).

[17] K. Ożóg, Uczeni w monarchii, s. 243.

[18] Joannis Dlugossii annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, liber XI (1413–1430), consilium editorum, Varsaviae, 2000, p. 214. Ginčo dėl Lubičo malūno eigą neseniai pateikė G. Błaszczyk, Dzieje stosunków, s. 469–472.

[19] Joannis Dlugosii, liber XI, p. 216; J. Krzyżaniakowa, Kancelaria królewska, cz. 2, s. 112.

metu. Tiesa sakant, vertinant iš formaliosios pusės, didysis kunigaikštis Vytautas, būdamas pavaldus savo valdovui Jogailai, tuo metu peržengė savo kompetenciją.

Iš tikrųjų Lenkijos karaliaus ir didžiojo kunigaikščio bendradarbiavimą bei unijos kaip dviejų valstybių sąjungos traktavimą pastebėjo ir Jogailos monarchijos užsienio partneriai. Kai buvo sudaroma „giminaičių" unijos valstybių ir Kalmaro unijos koalicija prieš kryžiuočius, taip pat buvo panaudotas lygiavertiškumo principas tarp Lenkijos ir Lietuvos, tarp Jogailos ir Vytauto. Jau 1415 m. Danijos karalius Erikas Pamarietis pasiuntė pas Jogailą pasiuntinius, kurie taip pat susitiko Lietuvoje ir su didžiuoju kunigaikščiu[20]. Kai 1418 m. buvo atnaujintos derybos dėl sąjungos, Jogaila, prieš atsakydamas Danijos pasiuntiniams, pirmiausia laukė Vytauto nuomonės šiuo klausimu. Nors vėliau derybos dėl sąjungos buvo vykdomos tik per karalių Eriko ir Jogailos pasiuntinius, į 1419 m. birželio 23 d. Kopenhagoje pateiktą sutarties dokumentą buvo įtrauktas ir didysis kunigaikštis Vytautas. Be to, jame aiškiai atskirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio (valstybinio) savarankiškumo klausimas. Dokumente teigiama, kad sąjunga sudaroma visiems laikams ir turi būti tęsiama net ir po abiejų karalių bei kunigaikščio Vytauto mirties, **net jei ir vienas iš karalių arba didysis kunigaikštis pasitrauktų, karalystė arba kunigaikštystė turi ir toliau laikytis sutarties**[21]. Apie išorėje egzistavusį Lietuvos ir Lenkijos unijos, kaip dviejų lygiareikšmių valstybių sąjungos, supratimą – o bent jau tokia nuomone prireikus buvo remiamasi – liudija ir karaliaus Eriko Pamariečio ir Zigmanto Liuksemburgiečio pasiuntinių 1424 m. naudoti argumentai Vytautui, kai norėta jį įkalbėti nutraukti Brandenburgo ir Lenkijos dinastijų susitarimus ir palaikyti jų kandidatą Boguslavą IX Pamarietį piršlybose su Lenkijos sosto paveldėtoja Jadvyga[22]. Karalių Eriko ir Zigmanto įgaliotinis teigė, kad jei piršlybų sutartis su Brandenburgo markgrafu Fridrichu **buvo sudaryta tik Lenkijos Karalystės vardu, be Lietuvos pritarimo ir dalyvavimo, ji negalioja**, nes šios šalys yra susietos unijos[23]. Įdomu, kad sunerimęs dėl karalių Eriko ir Zigmanto veiklos ir tiesiogiai suinteresuotas Brandenburgo markgrafas, kuris buvo

[20] Z. H. Nowak, Współpraca polityczna państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej w latach 1411–1425, Toruń, 1996, s. 26–27.

[21] Ibid., s. 104: *Si vero aliquis de nobis regibus vel ipse dominus Witoldus, dux prefatus, decederet, tunc dicta regna et ducatus equebene deberent in dicto federe permanere, et similiter si in aliquot de dictis regnis vel ducatu unus alius rex vel dux veniret, qui in huiusmodi federe non vellet permanere, tunc dicta regna et ducatus deberent dicta federa observare, ut prefertur.*

[22] Taip pat ir karaliui Erikui Krokuvoje užsiminus apie brandenburgietiškų vestuvių plano pakeitimą, karalius Vladislovas Jogaila atsakė, kad tokio svarbaus valstybinio klausimo nespręs be Vytauto patarimo. Šiuo būdu jis tarytum pats pasiuntė Danijos karalių derėtis su didžiuoju kunigaikščiu.

[23] Z. H. Nowak, *Współpraca polityczna,* s. 72. Vytauto pasakytą kalbą Eriko Pamariečio ir Zigmanto Liuksemburgiečio atstovui žr. *Codex epistolaris Vitoldi,* nr. 1133.

susitaręs dėl savo sūnaus Fridricho II dinastinių vedybų ir dėl sąjungos **išimtinai su Jogaila**, reikalais, norėdamas išsklaidyti visas abejones, išsiuntė pasiuntinius ir pas Vytautą, atsižvelgdamas į jo reikšmę unijoje[24].

Tokio lygiareikšmingumo valstybiniu lygiu, koks buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės unijoje (o tai susiję su faktiškai lygiareikšme politine Vytauto padėtimi) nerasime kitose sąjungose, net ir sudarytose dviejų monarchų vardu. Galima, pavyzdžiui, paminėti 1412 m. *Wiener Neustadt* su kunigaikščiu Ernestu Habsburgiečiu pasirašytą susitarimą, 1412 m. Liubovlės paliaubų sutartį su Zigmantu Liuksemburgiečiu ir 1423 m. su tuo pačiu valdovu Kežmaroke pasirašytą sutartį. Šiuose susitarimuose minimas ir Vytautas, nes jie susiję su karaliaus Vladislovo Jogailos valdomomis teritorijomis. Taigi, didysis kunigaikštis dalyvauja kaip vasalas, bet Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nėra minima kaip nepriklausoma valstybė. Susitarimuose su Vengrijos karaliumi Zigmantu Liuksemburgiečiu tai netgi šiek tiek stebina, nes susitarimai susiję su kryžiuočių problemomis, dėl kurių juk taip demonstruota vienybė ir abiejų šalių lygiareikšmingumas unijos viduje. Be to, ruošiant taikos sutartį, aktyviai dalyvavo didžiojo kunigaikščio Vytauto patarėjai, kurie buvo tarp paties karaliaus Jogailos paskirtų įgaliotinių deryboms. Bet šį nepaminėjimą galima paaiškinti tuo, kad jų valdovas vis tiek buvęs Vladislovas Jogaila. Svarbu yra tai, kad įgaliotinius, kaip savus, nurodė pats Jogaila. Galiausiai, karaliaus pasiuntiniu iš Lietuvos žemių buvo Mikalojus iš Gorškovo, kurį karalius paskyrė Vilniaus vyskupu, kitu pasiuntiniu – Lietuvos bajoras, tuometinis Podolės seniūnas Jurgis Gedgaudas, geriausiai išmanantis Lenkijos – Vengrijos konkuravimo klausimus pietryčiuose, o ir pati Podolė visai neseniai Vytauto dėka imta laikyti pavaldžia Karalystei[25]. Kita vertus, išsamus Lenkijos ir Vengrijos karalių susitarimas, sudarytas Lubove, tiesiogiai nebuvo susijęs su Didžiosios Kunigaikštystės reikalais. Panašūs klausimai buvo sprendžiami ir kitoje, 1423 m. Kežmaroke sudarytoje Lenkijos–Vengrijos sutartyje, į kurią buvo įtrauktas ir didysis kunigaikštis Vytautas. Tačiau šįkart net ir tarp Jogailos įgaliotinių derybose su vengrais nebuvo nieko, kas atstovautų Didžiąją Kunigaikštystę. Tik monarchų susirinkimo Kežmaroke metu tarp pasirašiusiųjų sutarties dokumentus yra du Vytauto bendradarbiai: sekretorius Mikalojus Sapienskis ir Podolės seniūnas Jurgis Gedgaudas. Pats Vytautas nedalyvavo nei monarchų susitikime, nei sąjungos sutarties sudaryme, kaip, beje, ir prieš 11 metų Lubovlėje.

Didžiojo kunigaikščio Vytauto tvarkomoje politikoje Rytuose Jogaila ir Lenkijos Karalystė išvis nedalyvauja. Atstovaujant Lietuvos interesus su Rusijos partneriais,

[24] *Codex epistolaris Vitoldi,* nr. 1147.

[25] Plačiau žr. L. Korczak, Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesno jagiellońskim, Kraków, 2008, s. 131, nuoroda nr. 27.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nebuvo pateikiama kaip valstybė, susijusi su Lenkijos Karalyste, bet kaip visiškai savarankiškas vienetas. Šiuo atveju unijos ir dalyvavimo kartu su Lenkija akcentavimas galėjo pakenkti Lietuvos reikalams, o juk ir pati Karalystė nebuvo kažkokiu būdu įtraukta į didžiojo kunigaikščio Vytauto politikos Rytuose planus, šiuo būdu paliekant jam visišką laisvę.

Kaip matyti, dviejų atskirų Jogailaičių monarchijos valstybių atstovavimas tarptautiniame lygmenyje bendrai ir lygiareikšmiškai, o esant reikalui bendri Jogailos ir Vytauto diplomatiniai veiksmai yra susiję su ryšiais Vakaruose. Be to, ši politika buvo vykdoma laikotarpiu, kai abi valstybės savo jėgas skyrė konflikto su kryžiuočių ordinu sprendimui. Taip pat atrodo, jog iš Lenkijos diplomatijos pusės, kuri aiškiai diktuodavo šių diplomatinių veiksmų toną, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinis savarankiškumas buvo naudojamas kaip instrumentas ir tarnavo išskirtiniams tikslams.

Lidia Korczak
Jagiellonian University

Jagiello and Witold – their Joint Diplomatic Representation

Summary

The independence in establishing foreign relations mirrors the independence of the country itself. However, when the countries are in the union, it might show the relations between them. For that reason, it is quite interesting to explore the foreign policy of two countries which were united and where the ruler of one of the countries (the Kingdom of Poland) was the superior of the ruler of the other country (the Grand Duchy of Lithuania).

It seems quite obvious that after 1401 (the Union of Vilnius and Radom) Jagiello and Witold jointly represented their countries in the matters important for both of them, especially in the matters connected with the Teutonic Order, as both countries of Jagiello's monarchy were in conflict with the Teutonic Knights. This gave rise to mutual and concurrent propaganda they engaged in at the foreign courts. It is worth noting, though, that acting together, they still tried to show the state sovereignty both of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania.

In addition, this joint action of the King of Poland and the Grand Duke as well as their idea of the union as the alliance between two countries were noticed by foreign partners of Jagiello's monarchy, which might be proved when forming the anti-Teutonic coalition of the Union of Krewo countries with the Kalmar Union countries. Then, the principle of equality between Poland and Lithuania, thus between Jagiello and Witold, was applied.

Joint and equal international representation of two sovereign countries of Jagiello's monarchy as well as joint diplomatic speeches of Jagiello and Witold focused on the relations with the West and were quite common in the period when two countries attempted to resolve the conflict with the Teutonic Order. It also seems that emphasizing the state sovereignty of the Grand Duchy of Lithuania by the Polish diplomacy, which dominated those diplomatic speeches, was only an instrument for achieving particular aims.

Andrzej Radzimiński
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W POLSCE, NA LITWIE I W PAŃSTWIE ZAKONU KRZYŻACKIEGO W PRUSACH W CZASACH PANOWANIA JAGIEŁŁY I WITOLDA

Polska, Litwa oraz władztwa Zakonu Krzyżackiego w Prusach i Inflantach należały do krajów tzw. Młodszej Europy. Obszar ten charakteryzował się, w stosunku do Europy Zachodniej, późniejszym rozwojem cywilizacji chrześcijańskiej oraz wiążącym się z tym bezpośrednio opóźnionym rozwojem struktur kościelnych[1]. Jednak również i w tych państwach przyjęcie chrześcijaństwa oraz tworzenie organizacji kościelnej miały zdecydowanie różną metrykę. Przyjęcie chrześcijaństwa w Polsce już w X w. spowodowało, że w XIII w., kiedy następował podbój Prus i Inflant przez Krzyżaków oraz tworzenie się na tych terenach organizacji kościelnej, a także działalność misyjna biskupstwa lubuskiego na Rusi, struktura Kościoła w Polsce była już w pełni ukształtowana. Najpóźniej chrzest przyjęła Litwa, gdzie powstanie struktur kościoła katolickiego datujemy dopiero na przełom wieku XIV i XV w., a więc na interesujące nas czasy Jagiełły i Witolda. Warto zaznaczyć, że o ile polski Kościół miał tylko nieznaczny wpływ na prowadzenie działalności chrystianizacyjnej i ewangelizacyjnej w Prusach, to odegrał zasadniczą rolę w procesie wprowadzania katolicyzmu oraz budowania struktur organizacyjnych tego Kościoła na Litwie. Analizując genezę i oddziaływanie Kościoła w Polsce, w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach oraz na Litwie, łatwo dostrzec wzajemne związki i wpływy. Przede wszystkim miały miejsce, niezbyt udane, próby wpływania polskiego Kościoła na chrystianizację Prus (w Inflantach kluczową rolę odegrał w tym zakresie Kościół niemiecki). Krzyżacy czynili intensywne zabiegi, ostatecznie również nieudane, mające na celu chrystianizację Żmudzi, zaś Kościół polski wprowadził na Litwę i Ruś katolicyzm i zbudował tam od podstaw organizację Kościelną[2].

[1] Na ten temat zob. J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa, 1998; *Christianity in East Central Europe. Late Middle Ages*, pod red. J. Kłoczowskiego, P. Krasa, W. Polaka, Lublin, 1999; *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 1–2, pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin, 2000; *Europa Środkowowschodnia – jedność czy różnorodność?*, pod red. K. Baczkowskiego i J. Smołuchy, Kraków, 2005.

[2] Zob. na ten temat np. J. Dowiat, *Chrzest Polski*, Warszawa, 1958; W. Dziewulski, *Postępy chrystianizacji*

Organizacja polskiego Kościoła, która charakteryzowała się do początku XV w. istnieniem jednej metropolii – gnieźnieńskiej, ukształtowała się ostatecznie w XII w. Przypomnijmy jedynie, że do diecezji istniejących w Polsce do schyłku rządów Bolesława Śmiałego i wchodzących wówczas w skład metropolii gnieźnieńskiej, czyli gnieźnieńskiej, krakowskiej, wrocławskiej, poznańskiej i płockiej, doszły jeszcze dwie – włocławska i lubuska. Ponadto w tym czasie nastąpiło utworzenie biskupstwa zachodniopomorskiego, które od początku było podporządkowane Stolicy Apostolskiej. W sumie więc ówczesna metropolia gnieźnieńska obejmowała swym zasięgiem siedem biskupstw. Wiek XIII nie przyniósł w tym zakresie większych zmian, przede wszystkim z powodu nieudanych zabiegów odnoszących się do stworzenia biskupstwa w Łukowie, które miało prowadzić akcję chrystianizacyjną wśród Jaćwingów[3]. W tym okresie metropolitom gnieźnieńskim nie udało się także podporządkować sobie na stałe organizacji kościelnej, która została utworzona w 1243 r., mocą bulli papieża Innocentego IV, na obszarze Prus i ziemi chełmińskiej, a więc na terytoriach tworzących podstawy władztwa Zakonu Krzyżackiego. Powstałe tam wówczas biskupstwa: chełmińskie, pomezańskie, warmińskie i sambijskie zostały już wkrótce – w 1255 r. – włączone w skład powołanej wówczas do życia metropolii w Rydze[4]. Natomiast warto przypomnieć, że w skład metropolii gnieźnieńskiej wchodziły w interesującym nas okresie diecezje lub części diecezji obejmujące swym zasięgiem terytoria, które zostały już wcześniej utracone i znalazły się poza granicami Królestwa Polskiego. Mam tutaj na myśli: 1. diecezję lubuską, obejmującą swym zasięgiem Ziemię Lubuską, która już w połowie XIII w. przypadła Brandenburgii[5]; 2. północną część diecezji włocławskiej, którą stanowił archidiakonat pomorski, w skład którego weszła część Pomorza Gdańskiego zajętego w latach 1308–1309

i proces likwidacji pogaństwa w Polsce wczesnofeudalnej, Wrocław, 1964; Z. Sułowski, Chrzest Polski, *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, Lublin, 1969, s. 23–74; K. Forstreuter, Fragen der Mission in Preussen von 1245-1260, *Zeitschrift für Ostforschung*, Bd. 9 (1960), H. 2/3, S. 9–31; A. Radziminski, *Chrystianizacja i ewangelizacja Prusów*, Toruń, 2008; *Chrzest Litwy. Geneza-Przebieg-Konsekwencje*, pod red. M. T. Zahajkiewicza, Lublin, 1990; T. M. Trajdos, *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434)*, Wrocław, 1983; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Historia Litwy. Od czasów najdawniejszych do 1795 r.*, Warszawa, 2008.

[3] J. Szymański, Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcje, *Kościół w Polsce*, t. 1 Średniowiecze, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków, 1966, s. 127–232.

[4] K. Forstreuter, Die Gründung des Erzbisthums Preussens 1245/1246, *Jahrbuch des Albertus-Universität zu Königsberg/Preussen*, Bd.10 (1960), S. 9–31; A. Radziminski, Podziały kościelne Inflant z Estonią, *Inflanty w średniowieczu. Władztwa zakonu krzyżackiego i biskupów*, pod red. M. Biskupa, Toruń, 2002, s. 24.

[5] A. Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin, 1977, s. 133–144.

przez państwo Zakonu Krzyżackiego[6]; 3. północną, pomorską część archidiecezji gnieźnieńskiej obejmującą również terytoria należące do zakonu krzyżackiego[7]; 4. diecezję wrocławską po utracie przez Polskę w XIV w. Śląska na rzecz Królestwa Czech[8]. Wiek XIV i początek XV w. to okres dynamicznej ekspansji Kościoła polskiego przede wszystkim na obszarach wschodnich, czyli Rusi Halicko-Włodzimierskiej oraz Litwy. Ekspansji, która doprowadziła do tego, iż Królestwo Polskie stało się krajem wielonarodowościowym i wielowyznaniowym (katolicyzm, prawosławie, judaizm i islam)[9]. W czasach Jagiełły i Witolda istniała zatem stabilna organizacja kościelna w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach i Inflantach, próbujący rozszerzać swoje wpływy na wschód i północ Europy Kościół Polski oraz Kościół krzyżacki. O ekspansji polskiego Kościoła świadczy powołanie do życia wspomnianych dwóch biskupstw: wileńskiego (1387 r.)[10] i żmudzkiego (1417 r.)[11] oraz stopniowe włączenie ich do metropolii gnieźnieńskiej, a także utworzenie od podstaw metropolii halicko-lwowskiej (1375-1414)[12]. To ostatnie wydarzenie wiązało się papieską likwidacją w 1375 r. jurysdykcji kościelnej biskupów lubuskich na terenach Rusi Czerwonej. Pod koniec rządów Władysława Jagiełły strukturę Kościoła katolickiego w państwie polsko-litewskim tworzyły już dwie metropolie: gnieźnieńska i halicko-lwowska. W skład pierwszej wchodziło dziewięć biskupstw: metropolitalne gnieźnieńskie, krakowskie, płockie, poznańskie, włocławskie, lubuskie, wrocławskie oraz wspomniane dwa na Litwie – wileńskie i żmudzkie. Z kolei metropolia halicko-lwowska liczyła siedem biskupstw: metropolitalne halicko-lwowskie, chełmskie, kamienieckie, kijowskie, łuckie, przemyskie.

Obecnie przedstawię trzy wybrane zagadnienia z zakresu funkcjonowania organizacji kościelnej w państwie polsko-litewskim oraz Zakonie Krzyżackim w Prusach i Inflantach. **1**. Organizację i stopień rozwoju biskupstw w tych państwach w czasach Grunwaldu; **2**. Episkopat biskupstw polskich, litewskich i krzyżackich;

[6] R. Biskup, Powstanie, ustrój i organizacja diecezji, *Dzieje diecezji włocławskiej*, t.1 Średniowiecze, pod red. A. Radzimińskiego, Włocławek, 2008, s. 9–34.

[7] A. Radzimiński, Podziały kościelne, *Państwo Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI w.*, pod red. Z. H. Nowaka, R. Czai, Toruń, 2000, s. 77.

[8] K. Dola, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz.1 Średniowiecze, Opole, 1996, s. 55.

[9] Zob. np. J. Kłoczowski, Europa Środkowo-Wschodnia w XIV–XVII w., *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, s. 155–159.

[10] J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972.

[11] G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII w. Ustrój*, Poznań, 1993.

[12] W. Abraham, *Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie*, Kraków, 1909.

3. Stanowisko biskupów wobec wielkiej wojny i bitwy grunwaldzkiej.

1. Biskupstwa, które zostały powołane do życia na terenie metropolii gnieźnieńskiej do połowy XII w., w początkach XV w. można już określić mianem starych i stosunkowo bogatych instytucji kościelnych, szczególnie w odniesieniu do biskupstw, które powstały później na Litwie oraz w ramach metropolii halicko-ryskiej. Stare biskupstwa metropolii gnieźnieńskiej należały, pod względem obszaru, do średnich tego typu jednostek kościelnych. Największa diecezja krakowska liczyła ponad 54 tys. km^2, natomiast najmniejsza włocławska nieco ponad 18 tys. km^2 [13]. W XV w. następujące trzy biskupstwa płaciły zdecydowanie największą taksę na rzecz Stolicy Apostolskiej: gnieźnieńskie – 5 tys. florenów, krakowskie – 3 tys. florenów i włocławskie – 1 tys. florenów. Dla porównania biskupstwo lwowskie płaciło 100 florenów, zaś przemyskie 150 florenów[14]. Stopniowo prawie wszystkie wspomniane diecezje zostały podzielone na archidiakonaty, dekanaty i parafie. Wyjątkiem była diecezja lubuska, gdzie nie istniały archidiakonaty, natomiast w diecezji wrocławskiej, ze względu na wpływy ustrojowe Kościoła niemieckiego, dekanaty nosiły miano archiprezbiteratów[15]. Liczba kościołów parafialnych w Polsce w końcu XIV w. wynosiła ok. 4,5 tys. i stanowiła prawie 75 % parafii istniejących na przełomie XV i XVI w. Liczby te wskazują na dalszy, dynamiczny rozwój sieci parafialnej w Polsce również w stuleciu po Grunwaldzie[16]. Uposażenie biskupstw położonych na terenie metropolii gnieźnieńskiej opierało się na kluczach majątków ziemskich oraz dziesięcinach i było stosunkowo bogate. Dla przykładu w skład uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w XV w. wchodziło 13 miast i 303 wsie, biskupstwa krakowskiego 12 miast i 251 wsi oraz 52 folwarki, zaś poznańskiego 10 miast i 131 wsi[17]. Wspomniałem już, że struktura diecezjalna na obszarze Prus i ziemi chełmińskiej ukształtowała się w 1243 r., kiedy to papież Innocenty IV powołał do życia cztery diecezje: chełmińską, pomezańską, warmińską i sambijską. Weszły one

[13] K. Ożóg, Kościół krakowski w późnym średniowieczu, *Kościół krakowski w tysiącleciu*, Kraków, 2000, s. 102; R. Biskup, Powstanie ustrój i organizacja diecezji, s.12.

[14] J. Wiesiołowski, Episkopat polski XV w. jako grupa społeczna, *Społeczeństwo Polski Średniowiecznej*, t . 4, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa, 1990, s. 257.

[15] A. Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej*, s. 133–153; K. Dola, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, s. 59.

[16] E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, Lublin, 2004, s. 43–50.

[17] Dla Gniezna zob. J. Wareżak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV wieku*, Lwów, 1929; J. Wareżak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu*, Poznań 1960; dla Krakowa K. Ożóg, Kościół krakowski w późnym średniowieczu, s. 104; dla Poznania J. Szymański, Biskupstwa polskie w wiekach średnich, s. 184; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój, Poznań, 1964, s. 133–175.

w 1255 r. w skład metropolii ryskiej. Z punktu widzenia ich powierzchni były one zdecydowanie mniejsze, niż diecezje metropolii gnieźnieńskiej. Największa z nich – warmińska – liczyła ok. 20 tys. km^2, natomiast najmniejszą była diecezja chełmińska o powierzchni 4 tys. km^2 [18]. Struktura wewnętrzna wspomnianych diecezji opierała się jedynie na okręgach archiprezbiterialnych oraz parafialnych, przypominając tym samym rozwiązania przyjęte w diecezji lubuskiej. W początkach XV w., a więc w przededniu bitwy grunwaldzkiej, na terenie czterech diecezji krzyżackich oraz na Pomorzu gdańskim przynależnym do Zakonu Krzyżackiego istniało ponad 900 kościołów parafialnych[19]. Odmiennie, niż w biskupstwach polskich oraz później w litewskich, wyglądała sprawa uposażenia biskupstw krzyżackich. Otóż biskupi w czterech diecezjach państwa krzyżackiego w Prusach uzyskali swoje uposażenie wynoszące 1/3 dóbr ziemskich w stosunku do 2/3 uposażenia Zakonu Krzyżackiego. Był to efekt decyzji papieża Innocentego IV powołującego do życia wspomniane diecezje w 1243 r. Oczywiście proces wydzielania wspomnianego majątku trwał dłuższy czas i nie przebiegał bez konfliktów. Ważniejsze jednak było to, że wspomniani biskupi otrzymali swoje uposażenie w postaci władztw terytorialnych, w czym nawiązywano do modelu organizacyjnego Kościoła w Rzeszy Niemieckiej[20]. Takie władztwa terytorialne posiadały ponadto cztery kapituły katedralne, z których trzy były inkorporowane do Zakonu Krzyżackiego (chełmińska, pomezańska i sambijska) oraz Zakon Krzyżacki jako korporacja rycerska. Łącznie na obszarze państwa krzyżackiego w Prusach było więc dziewięć władztw terytorialnych[21]. Biskupstwa krzyżackie w Prusach można określić jako biedniejsze od najstarszych polskich biskupstw. W I połowie XIV w. poszczególne biskupstwa płaciły następujące taksy na rzecz Stolicy Apostolskiej: chełmińskie – 700 florenów, pomezańskie – 1100 florenów, sambijskie – 800 florenów i warmińskie – 400 florenów[22]. Wojny toczone przez Zakon z Polską i Litwą w I połowie XV w. doprowadziły do poważnego spustoszenia w sieci parafialnej oraz zubożenia materialnego Kościoła krzyżackiego. Na to nałożył się kryzys świadomości i obyczajowości tamtejszego duchowieństwa, z którym próbowano walczyć m. innymi zintensyfikowaną działalnością synodalną podjętą po

[18] A. Radzimiński, Podziały kościelne, s. 67–80.

[19] M. Biskup, Parafie w państwie krzyżackim, *Państwo Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, s. 81–94.

[20] A. Radzimiński, *Kościół w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach 1243–1525*, Malbork, 2006, s. 16–22.

[21] A. Radzimiński, *Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach XIII–XV w.*, Toruń, 1999, s. 28–57;

[22] H. Hoberg, Die Servitientaxen der Bistümer im 14. Jahrhundert, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archive nub Bibliotheken*, Bd. 33 (1994), S. 101–133; F. Fleischer, Die Servizienzahlungen der vier preussischen Bistümer bis 1424, *Ermländische Zeitschrift*, Bd. 15 (1904–1905), S.721–759.

zakończeniu wielkiej wojny i kontynuowaną aż do lat trzydziestych XV w.[23].

Dwa biskupstwa litewskie: wileńskie i żmudzkie zostały utworzone kolejno w 1387 i 1417 r. i stopniowo weszły w skład metropolii gnieźnieńskiej. Ich obszar był bardzo zróżnicowany i wynosił dla diecezji wileńskiej ponad 230 tys. km^2, natomiast dla żmudzkiej ok. 26 tys. km^2. Podstawą uposażenia biskupstwa wileńskiego było nadanie przez Władysława Jagiełłę w 1387 r. dóbr ziemskich o powierzchni ok. 900 km^2. Majątek ten ulegał systematycznemu powiększeniu poprzez kolejne nadania wielkoksiążęce i książęce. Pod koniec życia Witolda latyfundium biskupstwa wileńskiego liczyło 100 wsi i 1300 dymów. W latach 1387-1430 ukształtowała się ponadto w diecezji wileńskiej sieć 27 kościołów parafialnych, które były fundacjami wielkoksiążęcymi lub bojarskimi. Do końca XV w. liczba kościołów parafialnych wzrosła o kolejne 103 fundacje[24]. Diecezja żmudzka została ufundowana przez wielkiego księcia Witolda w 1417 r. Na jej pierwotne uposażenie złożyły się dochody w pieniądzach i naturze płynące z dworu wielkoksiążęcego. Ta zupełnie odmienna forma uposażenia biskupstwa żmudzkiego wskazuje na słabo rozwinięte stosunki feudalne na terenie Żmudzi. Pierwotne uposażenie biskupstwa żmudzkiego jeszcze w tym samym roku uzupełnił król Władysław Jagiełło kolejnymi dochodami w pieniądzu. Zasadnicze uposażenie tej diecezji, tym razem już w postaci majątku ziemskiego, nastąpiło ponownie w 1421 r. z nadania wielkiego księcia Witolda. Było ono jednak dwukrotnie mniejsze od uposażenia biskupstwa wileńskiego. Do końca XV w. ukształtowała się również w diecezji żmudzkiej sieć 19 kościołów parafialnych[25].

2. Polski episkopat w czasach jagiellońskich charakteryzował się dominacją duchownych pochodzenia szlacheckiego, co należy uznać za standard państwa stanowego. Biskupi nieszlacheckiego pochodzenia należeli wówczas do wyjątków i obejmowali swoje godności wyłącznie na podstawie protekcji władcy, piastując zwykle wcześniej wysokie urzędy w kancelarii królewskiej. Wśród episkopatu szlacheckiego pochodzenia dość proporcjonalnie reprezentowane były trzy grupy polskiej szlachty: możnowładcza, urzędnicza i zwykła. Warto jednak zaznaczyć, że biskupstwa bogate były w zdecydowanej większości obejmowane przez przedstawicieli dwóch pierwszych kategorii szlachty. Polscy biskupi posiadali w zdecydowanej większości

[23] A. Radzimiński, Synodalstatuten im Deutschordensland Preuussen, *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hg. Von N.Kruppa, L.Zygner, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 219, Göttingen, 2006, S. 157–176.

[24] *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t.1, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1948, nr 1; Zob. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, s. 95–110.

[25] *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. P. Jatulis, pars 1, Roma, 1984, p. 43 (dokument wielkiego księcia Witolda z 1417 r.), 44–45 (dokument Władysława Jagiełły z okresu po 1417 r.), 65–67 (dokument wielkiego księcia Witolda z 1421 r.); G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, s. 19–22, 136–164.

wykształcenie uniwersyteckie. Co ciekawe jednak miało ono przede wszystkim charakter prawniczy, zaś jedynie zupełnie wyjątkowo teologiczny. Wpływ na objęcie polskiego biskupstwa miała przede wszystkim praca w kancelarii koronnej – kancelaryjna oraz polityczna, w mniejszym natomiast stopniu posiadanie prebend w lokalnych kapitułach katedralnych. Episkopat litewski w całym okresie XV w. był bardzo silnie związany z kapitułą wileńską. Ponad 80% biskupów wileńskich i żmudzkich było wcześniej członkami tejże kapituły, w przeważającej części jej prałatami. Do końca XV w. większość biskupów wileńskich była pochodzenia polskiego. W tym samy czasie biskupstwo żmudzkie obejmowali przede wszystkim duchowni litewscy, w mniejszym stopniu polscy oraz niemieccy. Odmiennie, niż w Polsce przedstawia się również pochodzenie społeczne biskupów litewskich, wśród których znajdujemy ponad 40% mieszczan. Jeszcze większy wskaźnik biskupów pochodzenia mieszczańskiego do połowy XV w. – ok. 80%, obserwujemy w diecezji żmudzkiej. Polityka personalna władców w Polsce i na Litwie w zakresie nominacji biskupich była zdecydowanie odmienna. Na Litwie nie można mówić o ograniczeniach władzy wynikających ze względów stanowych. Nie można również stwierdzić zależności między biskupami a kancelarią wielkoksiążęcą, która tak wyraźnie istniała między biskupami polskimi a kancelarią królewską[26]. W państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach wpływ na ukształtowanie się episkopatu miały inkorporacje do Zakonu trzech kapituł katedralnych: chełmińskiej, pomezańskiej i sambijskiej. Spowodowało to, iż w dwóch diecezjach: pomezańskiej i sambijskiej biskupami zostawali przede wszystkim duchowni krzyżaccy, zaś w diecezji chełmińskiej połowa biskupów była pochodzenia krzyżackiego. W okresie wielkiej wojny oraz bitwy grunwaldzkiej na trzech inkorporowanych biskupstwach zasiadali wyłącznie duchowni krzyżaccy. Analizując pochodzenie społeczne biskupów czterech diecezji państwa krzyżackiego w Prusach można dostrzec przewagę ich mieszczańskiego pochodzenia. Należy jednak pamiętać, że np. w diecezji warmińskiej w okresie średniowiecza ponad 70% biskupów wywodziło się z rodzin mieszczańskich. Odmiennie sytuacja przedstawiała się w diecezji chełmińskiej, gdzie ponad 60% biskupów miała pochodzenie książęce i rycerskie. Znaczna grupa biskupów pruskich wywodziła się spoza Prus i ziemi chełmińskiej. Lokalna rekrutacja biskupów zaczęła dominować dopiero od przełomu XIV i XV w.[27].

3. Omawiając stosunek episkopatu do wielkiej wojny 1409–1411 oraz późniejszych

[26] J. Wiesiołowski, Episkopat polski, s. 236-295; M. Antoniewicz, Pochodzenie episkopatu litewskiego XV–XVI wieku w świetle katalogów biskupów wileńskich, *Studia Źródłoznawcze*, t.39 (2001), s. 47–68; T. Graff, *Episkopat monarchii jagiellońskiej w dobie soborów powszechnych w XV w.*, Kraków, 2008, s. 21–84; J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, s. 12–17; G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, s. 37–48.

[27] A. Radzimiński, *Kościół w państwie Zakonu Krzyżackiego*, s. 160–167.

wydarzeń z zakresu relacji polsko-litewskich z krzyżakami, skoncentruję się przede wszystkim na biskupach państwa krzyżackiego w Prusach oraz biskupach polskich. W sposób szczególny będą mnie interesowali czterej biskupi diecezji pruskich: Arnold Stapel, biskup chełmiński (1402–1416)[28], Jan II Ryman, biskup pomezański (1410–1417)[29], Henryk Vogelsang, biskup warmiński (1401–1415)[30] i Henryk Seefeld, biskup sambijski (1395–1414)[31]. Z polskich biskupów przyjrzę się działalności w tym zakresie: Mikołaja Kurowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1402–1411)[32], Piotra Wysza, biskupa krakowskiego (1392–1412)[33], Wojciecha Jastrzębca, biskupa poznańskiego (1399–1412)[34], Jana Kropidły, biskupa włocławskiego (1402–1421)[35] i Jakuba z Kurdwanowa, biskupa płockiego (1396–1425)[36].

Wspomniałem już, że biskupi w Prusach posiadali władztwa terytorialne z czego wynikał między innymi obowiązek posiadania zbrojnych w celu obrony własnego

[28] Jego biogram oprac. J. Powierski w *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* (dalej: *SBPN*), t. 1–4, pod red. S. Gierszewskiego i Z. Nowaka, Gdańsk 1992–1997; t. 1, s. 40–42. Zob. też biogram biskupa Arnolda Stapela oprac. A.Nadolny, *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448* (dalej: *BRR*), hg. von E. Gatz, Berlin, 2001, S. 309–310.

[29] Jego biogram oprac. J. Wenta, *SBPN*, t.2, s. 276; Zob. też biogram oprac. J. Wiśniewski, *BRR*, s. 572–573 oraz M.Glauert, Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527), *Prussia Sacra*, hg von H. Flachenecker, A. Radzimiński, Toruń, 2003, s. 479–486.

[30] Jego biogram oprac. T. Borawska w *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, Olsztyn, 1996, s. 266–267; zob. też J. Kopiec, *BRR*, s. 185.

[31] Jego biogram oprac. M. Glauert, *BRR*, s. 686–687.

[32] J. Krzyżaniakowa, Kurowski Mikołaj h. Śreniawa, *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 16/1, z. 68, Wrocław, 1971, s. 261–262; S. Sroka, Przyczynki do biografii arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Kurowskiego, *Nasza Przeszłość*, t.73 (1990), s. 291-293; S. Sroka, *Rodzina Kurowskich w XIV–XV w. Ze studiów nad dziejami możnawładztwa małopolskiego w średniowieczu*, Kraków 1990.

[33] S. Kijak, *Piotr Wysz biskup krakowski*, Kraków 1933; S. Trawkowski, Piotr z Radolina zwany Wyszem h. Laska, *PSB*, t.26/1, z.108, Wrocław, 1981, s. 422–428.

[34] G. Lichończak-Nurek, *Wojciech herbu Jastrzębiec, arcybiskup i mąż stanu (ok. 1362–1436)*, Kraków, 1996.

[35] A. Prohaska, Książę Jan „Kropidło", biskup włocławski, *Kwartalnik Historyczny*, t.19 (1905), s. 8–29, 195–227; A. Liedtke, Walka księcia Jana opolskiego „Kropidły" w obronie majątkowych praw diecezji włocławskiej, *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 38 (1932); K. Jasiński, Jan zwany Kropidło (1360/1364–1421) książę opolski, biskup włocławski, *Ludzie pomorskiego średniowiecza. Szkice biograficzne*, Gdańsk, 1981, s. 58–62.

[36] S. Zachorowski, *Jakób biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna*, Kraków, 1915; J. Kłoczowski, Biskup Jakub z Korzkwi (1396-1425) i próba restauracji kościoła płockiego, *Studia Płockie*, t. 3 (1975), s. 99–118; A. Świeżawski, Jakub Kurdwanowski h. Syrokomla bp płocki, *PSB*, t.10/1, z. 44, Wrocław, 1962, s. 357–358; L. Zygner, *Jakub z Kurdwanowa herbu Syrokomla, biskup płocki (1396–1425). Działalność kościelna, polityczna i gospodarcza*, Toruń 1999 (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece Głównej UMK).

terytorium. Wiadomo ponadto, że wojska biskupie wspierały również Zakon Krzyżacki w konfliktach zbrojnych, równie z Polską i Litwą. Przykładem mogą służyć źródła pochodzące z sierpnia 1409 r., już po wypowiedzeniu przez wielkiego mistrza wojny królowi polskiemu. Otóż 10 sierpnia tego roku Arnold Stapel, biskup chełmiński otrzymał prośbę wielkiego mistrza, aby w porozumieniu z wójtem lubawskim wyznaczył kontyngent zbrojnych z władztwa biskupiego położonego w ziemi chełmińskiej, który winien stawić się za pięć dni w Brodnicy[37]. Przed 15 sierpnia biskup chełmiński polecił wójtowi lubawskiemu, aby wyruszył na czele 24 zbrojnych oraz zobowiązanych do służby wojskowej rycerzy–lenników, a także sołtysów i chłopów. Równocześnie zobowiązał on mieszkańców dwóch miast biskupich: Wąbrzeźna i Chełmży do udziału w obronie kraju, zakazując im jednak udziału w wojnie poza granicami kraju[38]. Przede wszystkim jednak zbrojne chorągwie czterech biskupstw pruskich wzięły udział w bitwie pod Grunwaldem[39]. Wielka porażka Zakonu Krzyżackiego pod Grunwaldem doprowadziła nie tylko do poważnych strat materialnych na obszarze biskupstw: chełmińskiego, pomezańskiego i warmińskiego, lecz przede wszystkim do poważnych komplikacji politycznych, jakie stały się udziałem biskupów pruskich. W dniu 8 czerwca 1410 r., w przededniu bitwy grunwaldzkiej, Jan Ryman, duchowny krzyżacki, zasłużony dyplomata i biskup-elekt pomezański został koronowany w katedrze kwidzyńskiej w obecności wielkiego mistrza i dostojników Zakonu[40]. Już jednak kilka dni po przegranej przez Zakon bitwie grunwaldzkiej, 24 lipca 1410 r., jako pierwszy z biskupów pruskich złożył hołd królowi polskiemu[41]. Warto podkreślić, że taki hołd wierności złożyli Władysławowi Jagielle również pozostali biskupi – 27 lipca, osobiście w obozie pod Malborkiem, Henryk Vogelsang[42], biskup warmiński oraz Henryk Seefeld, biskup

[37] *Urkundenbuch des Bisthums Culm* (dalej: UBC), Bd.1, hg. von C.P. Woelky, Danzig 1885, nr 463 – list wielkiego mistrza do biskupa chełmińskiego („Wir bitten uwir vetirlichkeit myt fleysse begerende, das irs myt uwerem foigte also bestellet vnd myt alle den, die ir vsbrengen moget, das się sich mit erem gerethe ouch dornoch Richter vnd off dy selbe czeyt vnd Stadt vorgeschreben ouch Czu vns kom men.").

[38] Ibid. list biskupa chełmińskiego do Bartusza, wójta lubawskiego.

[39] Jana Długosza, *Banderia Pruthenorum*, wyd. K. Górski, Warszawa, 1958, s. 90–91, 114–115, 150–151, 242–243; Por. *Die „Banderia Prutenorum" des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410*, Göttingen, 1976, S. 182–183, 194–195, 212–213, 260–261.

[40] Johann's von Posilge, officials von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen, hg. von E.Strehlke, *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, Leipzig, 1866, S. 300.

[41] Dokument został wydany przez Z. Spieralskiego, Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiariusz Jana Łaskiego (około 1505), cz1, *Studia Źródłoznawcze*, t. 24 (1979), s. 135–136.

[42] Edycja dokumentu H. Bonk, *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd.III Urkundenbuch zur Geschichte Allenstein, hg. von H.Bonk, Th.I, Allenstein, 1912, nr 19.

sambijski[43]. Ostatnim, który złożył przysięgę polskiemu królowi w dniu 20 sierpnia, był Arnold Stapel, biskup chełmiński[44]. We wspomnianych dokumentach czterej biskupi w imieniu swoim i swoich kapituł katedralnych, a także poddanych uznali polskiego króla za prawdziwego pana i posiadacza ziemi pruskiej. Zobowiązali się również do pełnego wsparcia *sacre corone regni Polonie* radą i pomocą pod warunkiem jednak zachowania przez polskiego władcę wszystkich praw i przywilejów poszczególnych biskupstw[45]. Konsekwencje tego typu zachowań poniósł jedynie Henryk Vogelsang, biskup warmiński, jedyny świecki duchowny w gronie biskupów pruskich. Został on oskarżony przez nowego wielkiego mistrza Henryka von Plauen o zdradę i zmuszony do opuszczenia swojej diecezji[46]. W konsekwencji bracia krzyżaccy przejęli dochody biskupstwa warmińskiego. Sprawa biskupa warmińskiego okazała się na tyle poważna, że została zapisana w tekście traktatu pokojowego zawartego 1 lutego 1411 r. w Toruniu. Artykuł szesnasty zawierał bowiem gwarancje krzyżackie i amnestię dla wszystkich uchodźców duchownych i świeckich z wyjątkiem biskupa warmińskiego. Henryk Vogelsang miał otrzymać od krzyżaków glejt umożliwiający mu powrót do diecezji, którzy jednak zagwarantowali sobie prawo postawienia mu zarzutów o charakterze prawnym[47]. Sprawa Henryka Vogelsanga stawała jeszcze na posiedzeniu sądu polubownego we wrześniu 1411 r. i została ostatecznie rozstrzygnięta w 1412 r. na podstawie wyroku budzińskiego Zygmunta Luksemburskiego. Dopiero wówczas, po depozycji wielkiego mistrza Henryka von Plauen, biskup warmiński mógł powrócić do swojej diecezji[48]. Pozostali trzej biskupi – duchowni krzyżaccy bardzo szybko zmienili front i wrócili po opiekę Zakonu. Brali też udział w rokowaniach pokojowych z Polską oraz byli świadkami traktatu toruńskiego z 1411 r. po stronie krzyżackiej. Mimo tego, w okresie wojny z Polską w 1414 r. Arnold Stapel, biskup chełmiński zwrócił się do Władysława Jagiełły o oszczędzenie terytoriów biskupich, uzyskując zgodę polskiego władcy[49].

[43] *Acten der Ständetage Preussens*, Bd.3, hg. von M.Toeppen, Leipzig, 1878, nr 92.

[44] *UBC*, nr 470.

[45] Ibid. Warto zwrócić uwagę, że dokumenty miały praktycznie identyczną treść. Możliwe więc, że były pisane pod dyktando strony polskiej. Zob. S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, Wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411, Malbork, 2010, s. 494–495.

[46] Ibid., s. 545–546, 614–615.

[47] Ibid., s. 715.

[48] Ibid., s. 743–744.

[49] Ibid., s. 706, 743–744.

Spójrzmy obecnie na działalność i postawę wobec wielkiej wojny wspomnianych pięciu polskich biskupów, z których dwóch: Mikołaj Kurowski, arcybiskup gnieźnieński oraz Wojciech Jastrzębiec, biskup poznański, wystawiło swoje chorągwie zbrojne w bitwie pod Grunwaldem (kolejno nr 24 i 25)[50]. Były to jednak chorągwie prywatne obu dostojników kościelnych, sfinansowane z dochodów pochodzących z ich własnych majątków ziemskich[51]. Omówienie działalności polskich biskupów zacznijmy jednak od Jana Kropidły, biskupa włocławskiego. Należy bowiem przypomnieć, że archidiakonat pomorski diecezji włocławskiej znalazł się po zajęciu w 1309 r. Pomorza Gdańskiego w rękach krzyżackich. Z tego też powodu, od momentu rozpoczęcia się wielkiej wojny, sytuacja polityczna biskupa włocławskiego stała się bardzo skomplikowana. Jednak wbrew sugestiom starszej literatury przedmiotu, ostatnie badania wyraźnie pokazują, że biskup włocławskie znakomicie współpracował z królem polskim, ponosząc tego zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje[52]. Wskazuje na to między innymi niedatowana skarga krzyżacka, w której znalazło się szereg zarzutów przeciwko Janowi Kropidle, który miał działać przeciwko Zakonowi w okresie wielkiej wojny 1409-1411. Krzyżacy zarzucili mu m. innymi, że w odpowiedzi na prośbę króla polskiego, dotyczącą przekazania aktualnych informacji na temat militarnych przygotowań Zakonu do wojny, miał zachęcać polskiego władcę do zaatakowania państwa zakonnego[53]. Również późniejsza działalność biskupa włocławskiego stawia go w szeregu godnych sojuszników Władysława Jagiełły. I to niezależnie od tego, że 29 czerwca 1410 r. na zamku w Toruniu Jan Kropidło miał – według krzyżackiego źródła – uroczyście przysięgać, ze łzami w oczach, że nigdy nie będzie występował przeciwko Zakonowi[54]. O tym, że biskup włocławski nie dotrzymał słowa świadczy wiele faktów z późniejszego okresu wielkiej wojny. Już kilka dni po bitwie grunwaldzkiej biskup włocławski zawiadomił króla polskiego o nieprzygotowaniu zamku malborskiego

[50] Joannis Dlugossii, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, Liber decimus et Liber undecimus (1406–1410), [consilium ed. C. Baczkowski et al.; textum recensuit Danuta Turkowska; comment. confecit Christophorus Baczkowski, Franciscus Sikora], Varsoviae, 1997, s. 90 (opis chorągwi 24 Mikołaja Kurowskiego, abpa gnieźnieńskiego oraz chorągwi 25 Wojciecha Jastrzębca bpa poznańskiego).

[51] K. Mosingiewicz, Chorągwie rodowe i ich dowódcy w bitwie pod Grunwaldem, *Prace z dziejów państwa i Zakonu Krzyżackiego*, pod red. A. Czacharowskiego, Toruń, 1984, s. 118–120.

[52] Zob. przypis 35.

[53] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX Hauptabteilung, Ordensfolianten (dalej: OF) 276, k.129 r. Zob. S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 230.

[54] OF 276, k. 129 r. Zob. S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 230.

do obrony[55]. Współdziałanie biskupa włocławskiego z wojskami królewskimi zaowocowało przekazaniem mu przez wielkiego księcia Witolda, zdobytego przez oddziały litewsko-ruskie, dworu krzyżackiego w Międzyłężu[56]. Biskup Jan Kropidło wspierał wspomniane wojska w trakcie oblężenia Malborka, wysyłając im żywność i zaopatrzenie ze swojego dworu w Subkowach[57]. Ludzie biskupa rekwirowali również bydło, trzodę i konie ze wsi zakonnych i odsyłali dla wojsk królewskich stacjonujących pod Malborkiem[58]. Ponadto Jan Kropidło towarzyszył wojskom koronnym, kiedy 19 września 1410 r. odstąpiły od oblężenia Malborka. Wszystkie te działania miały jednak poważne konsekwencje. W październiku 1410 r. w czasie kontrofensywy Zakonu został zajęty przez krzyżaków dwór biskupi w Subkowach oraz podarowany mu wcześniej dwór krzyżacki w Międzyłężu. Krzyżacy stopniowo przejęli też wszystkie dochody należne biskupowi włocławskiemu[59].

Do najbliższych współpracowników i doradców króla Władysława Jagiełły przed oraz w czasie wielkiej wojny z Zakonem należał ówczesny arcybiskup gnieźnieńskie Mikołaj Kurowski. Był wybitnym dyplomatą, określanym przez króla mianem *consiliarius noster supremus*[60]. Niezależnie od tego miał też swoje interesy w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Warto przypomnieć, że od początku XIV w. część archidiakonatu gnieźnieńskiego znalazła się pod politycznym zwierzchnictwem krzyżaków. Jednak rola Mikołaja Kurowskiego sprowadzała się przede wszystkim do kluczowych działań dyplomatycznych. Stał on bowiem na czele polskiego poselstwa, które 1 sierpnia 1409 r. odbyło rozmowy z wielkim mistrzem Ulrykiem von Jungingenem. Była to publiczna debata w obecności krzyżackich dygnitarzy oraz przedstawicieli miast i rycerstwa państwa krzyżackiego, która zdecydowała o wojnie między Polską a Zakonem. Mikołaj Kurowski brał również udział w negocjacjach polsko-krzyżackich już po wybuchu wielkiej wojny, we wrześniu 1409 r. oraz najpewniej uczestniczył również w redagowaniu listów kierowanych do

[55] OF 276, k. 129 v. Zob. S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 466.

[56] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA) 1378, k.1 r.; OF 276, k. 130 v. Zob. S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 507.

[57] OF 276, k. 130 v. Zob. S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 510.

[58] OF 276, k. 131v. Zob. S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 552.

[59] S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 591–592.

[60] *Kodeks dyplomatyczny Litwy*, wyd. E. Raczyński, Wrocław, 1845, s. 379–380.

zachodnioeuropejskich władców[61]. Był jedną z nielicznych osób, do której Władysław Jagiełło skierował nazajutrz po bitwie grunwaldzkiej list, w którym informował go na temat wydarzeń ostatnich dni oraz przebiegu bitwy[62]. Należał ponadto do głównych negocjatorów pokoju toruńskiego zawartego 1 lutego 1411 r.[63]. O bliskich związkach Mikołaja Kurowskiego z władcą świadczy ponadto pożyczka 300 grzywien groszy krakowskich, której udzielił mu 17 lutego 1410 r., zaraz po zakończeniu wojny z Zakonem[64].

Postacią równie wybitną, która odegrała ważną rolę w okresie wielkiej wojny był Wojciech Jastrzębiec, ówczesny biskup poznański. Jego udział w delegacji polsko-litewskiej na rozmowy z krzyżakami w Raciążku w maju 1404 r. wprowadził go do wielkiej polityki państwa polskiego. Już po rozpoczęciu wielkiej wojny Wojciech Jastrzębiec wziął udział w poselstwie do króla Czech Wacława, który 9 lutego 1410 r. miał ogłosić wyrok w sporze Polski i Litwy z Zakonem[65]. O zaangażowaniu Wojciecha Jastrzębca w sprawy wielkiej wojny świadczy fakt, iż jako jedyny, obok arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego, dostojnik kościelny wystawił własną chorągiew zbrojną[66]. Również do niego Władysław Jagiełło skierował 16 lipca 1410 r. list informujący o przebiegu bitwy grunwaldzkiej[67]. Jeszcze w końcu lipca Wojciech Jastrzębiec wysłał obszerny list do polskich duchownych przebywających w kurii rzymskiej, aby poinstruować ich, jak mają odpierać ataki propagandowe krzyżaków[68]. W lutym 1411 r. gościł on w Toruniu jako jeden z gwarantów zawartego wówczas pokoju toruńskiego, natomiast we wrześniu tego roku wziął udział w zjeździe sędziów polubownych, mających przedyskutować efekty postanowień zawartych w traktacie toruńskim[69].

Interesującą rolę w okresie wielkiej wojny oraz tuż po niej odegrał ponadto Jakub z Kurdwanowa, biskup płocki, mimo, iż z racji położenia swojej diecezji był słabiej

[61] S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 113–116, 133, 189.

[62] Ibid., s. 457–458.

[63] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 2, wyd. A. Lewicki, Kraków, 1891, nr 35.

[64] *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań, 1908, nr 172.

[65] S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 178.

[66] Zob. przyp. 51.

[67] *Scriptores rerum Prussicarum* (dalej: SRP), t. 3, hg. von T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Lepzig, 1866, S. 426–427.

[68] *SRP*, t. 3, S. 427–429.

[69] S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 706–707, 742–744.

powiązany z królem Polski. W pierwszej fazie konfliktu, aż do czerwca 1410 starał się on zachować neutralność oraz zabiegał u wielkiego mistrza o zachowanie od zniszczeń dóbr Kościoła płockiego. Pierwsze takie działania miały miejsce już w drugiej połowie sierpnia 1409 r., kiedy to wojska krzyżackie pustoszyły ziemię dobrzyńską, która z punktu widzenia administracji kościelnej należała do archidiakonatu dobrzyńskiego diecezji płockiej. Biskup płocki wysłał wówczas swoich posłów pod Bobrowniki do wielkiego mistrza z prośbą, aby zaniechali niszczących działań w dobrach biskupich. Zasadniczym argumentem podnoszonym przez biskupa Jakuba było stwierdzenie, iż nie zamierza on występować przeciwko Zakonowi[70]. Spodziewając się kolejnych najazdów krzyżackich na ziemię dobrzyńską 7 czerwca 1410 r. biskup Jakub z Kurdwanowa ponownie prosił wielkiego mistrza, aby w przypadku wybuchu kolejnego konflikty nie były pustoszone dobra Kościoła płockiego[71]. Ta wyraźnie asekuracyjna postawa biskupa płockiego pozwoliła mu jednak na wygłoszenie 2 lipca 1410 r. kazania w języku polskim, które było skierowane do armii królewskiej w trakcie jej marszu pod Grunwald[72]. Oparł się przy tym na kazaniu *De bello iusto* Stanisława ze Skarbimierza, które zawierało w sobie wykład prawa wojny publicznej. Według zawartej tam argumentacji Polska i Litwa prowadziły z Zakonem wojnę sprawiedliwą. Biskup płocki był ponadto zaangażowany po stronie króla Władysława Jagiełły w trakcie rozmów pokojowych oraz zjazdów polubownych, które odbywały się z krzyżakami w końcu 1410 i w 1411 r.[73].

Ostatni z omawianych członków polskiego episkopatu, Piotr Wysz, biskup krakowski, nie odegrał znaczącej roli zarówno w okresie poprzedzającym wybuch wielkiej wojny z Zakonem Krzyżackim, jak też w trakcie jej trwania. I nie dlatego, że należał on, jak chce starsza historiografia, do tzw. *partii pokojowej*, lecz przede wszystkim dlatego, iż w okresie przygotowań do wielkiej wojny i w pierwszej fazie jej trwania przebywał poza granicami Polski. Najpierw był uczestnikiem soboru w Pizie, a następnie odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej. Wrócił do kraju dopiero w maju 1410 r.[74]. Jego udział w sprawach związanych z wielką wojną zaznaczył się dopiero w czasie prac nad traktatem toruńskim 1411 r.[75].

[70] OF 7, k. 127–129.

[71] OBA 1297.

[72] L. Zygner, Jakub z Kurdwanowa, s. 95–96, 194; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków, 2004, s. 182–183.

[73] S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 670, 674, 742.

[74] S. Trawkowski, Piot z Radolina zwany Wyszem h. Laska, s. 426.

[75] S. Jóźwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy*, s. 706–707.

Episkopat polski oraz krzyżacki był bardzo poważnie zaangażowany w konflikt polsko-krzyżacki zwany wielką wojną. Było to zarówno zaangażowanie intelektualne, polityczne, jak również materialne. Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim oraz późniejsze konflikty zbrojne prowadzone aż do lat 20-tych XV w. doprowadziły przede wszystkim do wielkich zniszczeń w dobrach kościelnych biskupstw krzyżackich: chełmińskiego, pomezańskiego i warmińskiego, ale także spustoszenia w części diecezji płockiej i utraty dochodów przez biskupów włocławskich na terenie archidiakonatu pomorskiego diecezji włocławskiej. Kościół krzyżacki w wyniku tych działań bardzo poważnie podupadł nie tylko materialnie, ale także moralnie, o czym może świadczyć kazanie synodalne wygłoszone w 1427 r. przez biskupa chełmińskiego Jana Marienau oraz cały program naprawy ładu moralno-religijnego[76].

Andrzej Radzimiński
Mikalojaus Koperniko universitetas

Katalikų bažnyčia Lenkijoje, Lietuvoje bei Kryžiuočių ordino valstybėje Prūsijoje Jogailos ir Vytauto laikais

Santrauka

Straipsnyje analizuojamos problemos, susijusios su christianizacija ir Katalikų bažnyčios organizavimusi Lenkijoje, Kryžiuočių ordino valstybėje Prūsijoje, bei Lietuvoje viduramžiais ir tuo metu atsiradusių bažnytinių struktūrų tarpusavio sąveika. Parodytas bažnytinių struktūrų vystymasis minėtose valstybėse, jų panašumai ir skirtumai XIV–XV a. sandūroje. Straipsnis padalintas į tris dalis. Pirmojoje dalyje aptariamas vyskupijų tvarkymasis Lenkijos ir Lietuvos Didžiojo karo su Kryžiuočių ordinu metu, jų aprūpinimas bei turtingumo lygis. Antrajame skyriuje pristatomas minėtų trijų valstybių episkopatas visuomenės tyrimų kontekste. Tyrimas parodė bajorijos dominavimą vėlyvųjų viduramžių Lenkijos episkopate ir reikšmingą miestiečių skaičių tarp kryžiuočių vyskupijų vyskupų Prūsijoje ir Lietuvos vyskupų. XV a. Lietuvos episkopate dominavo lenkiškos kilmės vyskupai, tuo tarpu kryžiuočių vyskupijose, išskyrus Varmijos, vyskupavo tik kryžiuočių kilmės dvasininkai. Trečiojoje dalyje aptarta Lenkijos ir Kryžiuočių ordino valstybės Prūsijoje vyskupų padėtis 1409–1411 m., iki Didžiojo karo. Parodyta jų diplomatinė veikla tiek tarptautiniuose santykiuose, tiek santykiuose su Apaštalų Sostu.

[76] Na ten temat obszernie S. Kwiatkowski, *Klimat religijny diecezji pomezańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV w.*, Toruń, 1990, s. 166–207.

Andrzej Radzimiński
Nicolaus Copernicus university

Catholic Church in Poland, Lithuania and Teutonic Order's Country-Prussia in the Times of Jagiełło and Witold

Summary

The article introduces the issues about Christianisation and formation of Catholic Church organization in Poland, the Teutonic Order's Country-Prussia and Lithuania, in the period of Medieval Ages. It also discusses the interaction of structures of churches created in that time. Here is also discussed the formation of the structures of churches in the abovementioned countries, their similarities and differences, particularly at the turn of the 14th and 15th centuries.

The article has been divided into three parts. Firstly, the organization of Episcopate in the age of the Great War of Poland and Lithuania with the Teutonic Order has been discussed as well as their money endowment and wealth. Secondly, the Episcopate of three countries against a background of social studies is analysed. It shows the dominance of nobility in late medieval Polish Episcopate and significant participation of middle class amongst bishops from Teutonic dioceses in Prussia and amongst Lithuanian bishops. In Lithuanian Episcopate in the 15th century bishops of Polish origin played a dominant role, whereas in the Teutonic Episcopates, except Warmia, the clerics were Teutonic. Finally, the attitude of Polish bishops and the Teutonic Order's Country of Prussia towards the Great War between 1409–1411 is studied in the third part. There have been introduced their diplomatic actions including international affairs and relations with the Apostolic See.

Edmundas Rimša
Lietuvos istorijos institutas

VYTAUTO DIDYSIS ANTSPAUDAS – PIRMOJI VALDŽIOS IR VALSTYBĖS HERBINĖ MANIFESTACIJA

Šiandien galima drąsiai tvirtinti, kad Žalgirio mūšio didvyriai, Jogaila ir Vytautas, buvo ne tik nugalėtojai, bet ir sukūrė savo valdomoms valstybėms visai naujas jų manifestavimo per antspaudų herbus priemones. Prieš kelis metus studijos apie Jogailaičių valdžios simbolių sistemą autorius Zenonas Piechas pažymėjo, kad Jogailos laikais Karalystės antspauduose valdžios reprezentavimui buvo suformuluota tripakopė herbų sistema, kurioje svarbiausią vietą užėmė Lenkijos erelis ir Lietuvos raitelis (pagal lenkų tradiciją vadinamas *Pogonia*). Tą sistemą sudarė didysis, vidurinysis ir mažasis herbų komplektai. Didžiajam komplektui iš pradžių priklausė 7 herbai, išdėlioti aplink valdovo atvaizdą sosto (majestotiniame) antspaude (1388). Tokia kompozicija ne tik rodė monarcho valdžios ribas, bet ir valstybės teritorinę sandarą. Vidurinįjį komplektą reprezentavo 1386 m. atsiradęs vidurinysis antspaudas, kuriame centrinę vietą užėmė daugialaukis skydas su keturiais, kiek vėliau penkiais herbais. Jis simbolizavo valstybę *pars pro toto* (dalis visumos) principu. Pagaliau mažąjį herbų komplektą atstovavo mažasis antspaudas (1403), turintis ketvirčiuotą skydą tik su abiejų valstybių pakaitomis išdėliotais herbais. Tuo tarpu Vytautas, pasak Piecho, Lietuvai paliko dvipakopę sistemą, kurią reprezentavo iš pradžių didysis, po to jį pakeitęs sosto antspaudas, abu su 4 herbais, ir mažasis raitelio tipo antspaudas[1].

Dvipakopė sistema didesnių diskusijų nekelia. Ji kiek kitu pavidalu (Lietuvos didieji ir mažieji herbiniai antspaudai) išliko iki trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo. Iki šiol niekam neužkliuvo ir teisiniais aktais pagrįstas Vytauto didžiojo antspaudo atsiradimo laikas (1401 m. Vilniaus sutartis), nors apie ankstyvesnę antspaudo kilmę buvome užsiminę prieš gerą dešimtmetį[2]. Labiau nesutariama tik dėl dalies herbų priklausomybės bei jų svarbos, o tai reiškia – ir dėl pirminės herbinio antspaudo koncepcijos. Mūsų tikslas, remiantis naujais šaltiniais, iš naujo aptarti didžiojo antspaudo heraldiką, jos idėjinius parinkimo motyvus, o taip pat patikslinti

[1] Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa, 2003, s. 52–54, 99.

[2] E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 67 ir 159 nuoroda.

antspaudo atsiradimo laiką ir prielaidas.

Iš pradžių žvilgterėkime, kokie antspaudai naudoti Jogailos ir pirmaisiais Vytauto valdymo metais Lietuvoje? Jogaila, kaip Lietuvos valdovas, turėjo tris 34–42 mm dydžio antspaudus. Pirmasis 1379 m. buvo bizantiško stiliaus, dvipusis, su raiteliu averse ir rusėniška legenda reverse. Antrasis antspaudas išliko sunykęs prie 1380 m. Dovydiškių sutarties, jau lotyniško stiliaus. Geriausiai žinomas trečiasis, naudotas 1382–1386 m., raitelis ir lotyniška legenda: iagal dey gracia rex in lettov[3]. Jogailai iškeliavus į Lenkiją ir Skirgailą palikus vietininku Lietuvoje, šis turėjo du lotyniškus 31–37 mm skersmens antspaudus: abiejuose raitelis ir lotyniška legenda, nurodanti, kad Skirgaila yra Lietuvos kunigaikštis[4]. Taigi iki Vytauto turime tik portretinius raitelio tipo antspaudus, kurių nei mažaisiais, nei didžiaisiais nepavadinsi, nes jie yra daugmaž vienodo dydžio ir, be to, vienu metu vieninteliai.

Vytautas, sugrįžęs 1392 m. į Lietuvą, iš pradžių taip pat naudojo tik portretinį raitelio tipo antspaudą. O per visą ilgametį valdymą turėjo bent keturis 30–35 mm skersmens variantus, visi su lotyniškomis legendomis. Paprastai šiuose antspauduose save titulavo Lietuvos kunigaikščiu, tai yra antspaudas esąs Lietuvos kunigaikščio (*ducis lithvanie*), ir tik paskutiniajame, atsiradusiame apie 1420 m., – Lietuvos didžiojo kunigaikščio (*magni dvcis lituaniae*)[5]. Tačiau, palyginus su pirmtakais, jis po kelių valdymo metų pasidarė per 60 mm skersmens herbinį antspaudą ir šalia jo išsaugojo senąjį raitelį. Vien du kartus didesnis skersmuo, palyginti su raitelio tipo antspaudu, leidžia herbinį antspaudą vadinti didžiuoju, juolab, kad jis taip vadinamas ir dokumentų koroboracijose: *nostro maiori ... sigillo, unser groste ingesegel* ir kt.[6]. Atsiradus didžiajam, mažesnį raitelio tipo antspaudą verta vadinti mažuoju, nes jame įrašytas sutrumpintas valdovo titulas gali būti mažųjų antspaudų atributu.

Vytauto didysis herbinis antspaudas buvo paskelbtas jau XIX a. pirmojoje pusėje

[3] E. Rimša, Kas antspaudavo 1380 m. Dovydiškių sutartį? *Istorijos akiračiai: straipsnių rinkinys*, red. komisijos pirmininkas E. Rimša, Vilnius, 2004, p. 83–87 ir kt. Dėl galutinio maketo klaidų, p. 83 Jogailos 1380 m. antspaudas datuotas 1390 m., o p. 89 antspaudas klaidingai įvardytas. Tai p. 88 skelbiamo 1379 m. dvipusio antspaudo reversas.

[4] M. Gumowski, Pieczęcie książąt litewskich, *Ateneum wileńskie*, rocz. 7, 1930, zesz. 3–4, s. 713–714. Plg. E. Rimša, 1385 m. Krėvos akto antspaudai, *1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas*, sud. J. Kiaupienė, Vilnius, 2002, p. 97–98.

[5] W. Semkowicz, *Sfragistyka Witołda*, Kraków, 1931 (atspausta iš: *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, t. 13, 1930), s. 11, 22–23. Plg. I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, sud. ir įvadą parašė V. Merkys, Vilnius, 1996, p. 186–189.

[6] *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. 1257–1506. (Monumenta medii ævi historica res gestas Poloniæ illustrantia, t. 5)*, cz. 1, wyd. i przypisami objaśnił F. Piekosiński, Kraków, 1879, cz. 1, s. 145–146, nr 103; *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430 (Monumenta Maedii Aevi historica Res gestas Poloniae illustrantia, t. 6)*, collectus opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882, p. 103–104, nr. CCXCV–CCXCVII.

(Kajetano Wincento Kielisińskio raižinys)[7]. Ir turime ne tik jį. Iki mūsų dienų Berlyno ir Krokuvos archyvuose išliko penki 1403–1404 m. egzemplioriai, beveik visi ganėtinai geros būklės[8]. Lotyniškoje legendoje rašoma: *s(igillum) allexandri alias wytowdi dei gracia ducis lythwanie heredis trocensis dominiqz lucensis* (Aleksandro arba Vytauto iš Dievo malonės Lietuvos kunigaikščio, Trakų paveldėtojo ir Lucko valdovo antspaudas). Šis tekstas spaudo pagaminimo laikotarpiu turėjo reprezentuoti labiausiai išplėstą arba pilną Lietuvos valdovo titulą. Antspaude centrinę vietą užėmė ketvirčiuotas skydas. Jo pirmajame lauke vaizduotas heroldinis kryžius, antrajame – raitelis su ietimi, jojantis heraldiškai į kairę, trečiajame – pėstininkas su skydu dešinėje rankoje, kaire apglėbęs ietį, pagaliau ketvirtajame – keturpėsčias lokys heraldiškai atgręžtas į kairę. Pažvelkime giliau į šiuos herbus, tiesa, šiek tiek kita tvarka, negu jie išdėstyti minėtame antspaude.

Lietuvos kunigaikščio Vytauto didysis herbinis antspaudas, 1404 m.

Šiandien niekas neabejoja, jog antrajame lauke pavaizduotas raitelis, o trečiajame pėstininkas į Vytauto didįjį herbinį antspaudą atkeliavo iš Algirdaičių ir Kęstutaičių sfragistikos. Jau Algirdas galėjo turėti antspaude raitelį, neabejotinai jį naudojo jo sūnūs Jogaila, Skirgaila, Švitrigaila, Kaributas, Lengvenis, Aleksandras Vygantas ir kiti Algirdaičiai[9]. Raitelis iš pradžių rodė valdančiosios dinastijos atstovą, o jei

[7] *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529, tudziż rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*, przygotował A.T. hr. z Kościelca Działyński, Poznań, 1841, s. I, tabl. I, a; F.A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen: Ein Beitrag zur Förderung diplomatischer, genealogischer, numismatischer umd kunstgeschichtlicher Studien über ursprünglich slavische Theile der preussichen Monarchie*, Berlin, 1854, S. 43, Taf. 23.

[8] 1403 m. didysis herbinis antspaudas, *Archiwum Państwowe,* Kraków, Pieczęcie luźne, nr 88; 1404 m. antspaudai, *Geheimes Staatsarchiv preussischer Kulturbesitz*, XX. Hauptabteilung, Schiebl. 53, Nr. 5, 7b, 8; Schiebl. 56, Nr. 3.

[9] M. Gumowski, Pieczęcie książąt litewskich, s. 690, 700, 703, 705, 713–715 ir kt.

kalbėsime apie aukščiausią lygmenį, Vilniuje sėdintį Lietuvos valdovą (Vilnius - Lietuvos sostinė). Būtina pažymėti, kad Vilniaus kunigaikštystės, kaip kartais tvirtinama literatūroje[10], nebuvo; tad jos nėra ir valdovo titule. Tuo tarpu pėstininkas buvo Trakų kunigaikščių Kęstutaičių simbolis, žinomas net keliuose Kęstučio ir Vytauto antspauduose[11]. Taip pat niekas neabejoja, kad valdovų antspauduose raitelis ir pėstininkas reiškė patį kunigaikštį, vienur daugiau, kitur mažiau stilizuotą. Tik kai Vytautas šiuos „portretus" įdėjo į herbo skydą, jie įgijo bendrinę prasmę ir tapo Lietuvos bei Trakų simboliais. Tokiu būdu per suheraldintą raitelį Vytautas didžiajame antspaude siekė parodyti, kad jis yra Lietuvos kunigaikštis, o per Trakų pėstininką – po ilgos kovos atgautą tėvoniją, kurią dar 1382 m. po Kęstučio nužudymo Jogaila buvo atėmęs iš Vytauto ir atidavęs savo broliui Skirgailai[12].

Visa dabar žinoma medžiaga rodo, kad ketvirtajame lauke esantis keturpėsčias (einantis) lokys priklauso Smolenskui. Tiesa, dauguma ankstesnių tyrinėtojų, tarp jų ir žymiausias Vytauto sfragistikos tyrinėtojas Władysławas Semkowiczius iš pradžių keturpėsčią lokį priskyrė Žemaitijai, bet vėliau šios versijos atsisakė. Pasak jo, kai Vytautas pasidarė didįjį spaudą, jis Žemaitijos nevaldė, nes dar 1398 m. Salyno sutartimi ją buvo atidavęs Vokiečių Ordinui. Be to, XV a. pradžioje Žemaitija nesudarė atskiro teisinio-politinio vieneto, ji buvo sudėtine Lietuvos dalimi, tiksliau priklausė Vytauto tėvonijai Trakams, tad ir savo herbo negalėjo turėti[13]. 1404 m. Racionžo sutartimi kunigaikštis dar kartą pasižadėjo Ordinui laikytis Salyno sutarties normų. Negana to, prie Racionžo sutarties Ordinui jis prikabino didįjį antspaudą su jame pavaizduotu lokiu. Taigi Vytauto antspaudo lokį, pasak tyrinėtojo, sieti su Žemaitija nėra jokio pagrindo[14]. Su šiomis Semkowicziaus išvadomis reikia sutikti, nes iš tikro išeitų, kad atiduodamas Žemaitiją Ordinui kartu ją laikė savo žeme. Šios dviprasmybės Ordinas, be abejo, nebūtų leidęs parodyti.

Tačiau tolimesni autoriaus samprotavimai, jog minėtas lokys XIV–XV a. sandūroje priklausė Kijevo žemei, neišlaiko jokios kritikos. Tyrinėtoją bus suklaidinę XVI a.

[10] Žr.: I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, p. 211, 213 ir kt.; А. Шаланда, Земельныя гербы Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў XIV–XVIII ст., *Герольд Litherland*, год 1, Горадня, 2001, № 2 (2), с. 54; G. Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008, p. 137.

[11] M. Gumowski, Pieczęcie książąt litewskich, s. 702–703, 717.

[12] Apie kovą dėl tėvonijos išsamiau rašoma: I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, p. 205–219.

[13] Iš tikrųjų labai abejotina, kad Žemaitija XIV a. pabaigoje būtų turėjusi herbą, nes tuomet jos kilmingieji, kaip patys prisipažino, neturėjo net antspaudų. Štai 1390 m., kai buvo sudaryta Žemaitijos prekybos sutartis su Vokiečių Ordinu, jos pasiuntiniai prašė „savo karalių Vytautą" prikabinti antspaudą, nes jie patys jokių antspaudų neturį (*wend wir selbir keine ingesegele habin*), žr.: *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 24, nr. 67. Plg. I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, p. 173, 183.

[14] W. Semkowicz, *Sfragistyka Witołda*, s. 16–17.

pabaigos – XVIII a. autorių darbai, kuriuose iš tikro tarp kitų Kijevo simbolių minimas ir lokys[15]. O siekdamas jį susieti su Vytauto laikais, Semkowiczius pasinaudojo Ulricho Richentalio kronika, gausiai iliustruota Konstanco suvažiavimo (1414–1418) dalyvių herbais. Tarp jų prie Podolės seniūno Jurgio Gedgaudo, kuris 1415 m. pabaigoje vadovavo Žemaičių delegacijai, buvo nupieštas greičiausiai jau žemaičiams priklausantis juodas, stovintis ant užpakalinių kojų (piestu), lokys[16]. Nors Richentalis daug dalykų supainiojo, Semkowicziui šis lokys pasirodė vertas dėmesio. Pasak jo, kadangi Gedgaudas prieš tai buvo Vytauto seniūnu Kijeve, vadinasi, jis, kaip buvęs seniūnas, Konstanco suvažiavime galėjęs reprezentuoti ir Kijevo žemę[17].

[15] Ukrainiečių tyrinėtojai mano, kad lokys Kijevo žemės heraldikoje atsirado Lenkijos Karalystės laikais (К. Гломозда, До історії київських гербів, *Знак*, 1993, № 2, с. 4). Bene pirmasis Aleksandras Gvagninis, tiesa daug dalykų pripainiojęs, 1578 m. rašė, kad Kijevo žemės vėliava esanti žalia, vienoje jos pusėje raudoname lauke Lietuvos herbas (kas lyg rodytų Lietuvos laikus), kitoje – baltame lauke lokys (A. Gwagninus, *Sarmatiae Europeae descriptio*, Cracoviae, 1578, l. 26). Tuo tarpu A. Gvagninio amžininkas Bartoszas Paprockis lokio apskritai nežinojo. Pasak jo, Kijevo vaivadijos herbe raudoname lauke vaizduojamas baltas angelas (B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków, 1858, s. 918). Amžiaus pabaigoje Joachimas Bielskis, neabejotinai pasinaudojęs pirmtakų darbais, Kijevo vaivadijai „suteikė" abu minimus simbolius. Jis rašė, kad Kijevo herbe baltame lauke vaizduojamas lokys, kitoje pusėje (turima galvoje vėliavą) raudoname lauke – baltas angelas (M. Bielski, *Kronika Polska*, nowo przez I. Bielskiego, syna iego, wydana, Kraków, 1597, s. 9). Jo žinias XVIII a. pirmojoje pusėje pakartoja Kasparas Niesieckis ir dar pridūrė, kad A. Gvagninis bus apsirikęs dėl Lietuvos herbo (K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 1, Lipsk, 1846, s. 166). Vargu ar A. Gvagninis dėl raitelio apsiriko. Jis greičiausiai žinojo apie 1566 m. atsiradusį vaivadijų vėliavų spalvų ir valstybės herbo apibūdinimą: Kijevo vaivadijos vėliava esanti papūginė (žalsvai gelsva), raudoname lauke herbas (М. Любавский, *Литовско-русский сеймъ. Опытъ по истории учреждения въ связи съ внутреннимъ строемъ и внешнею жизнью государства*, Москва, 1901, приложения, № 79, с. 228; И.И. Лаппо, *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повѣтъ и его сеймикъ*, Юрьевъ, 1911, с. 105, прим. 2; D. Vilimas, Dėl pirmojo LDK pavietų pareigūnų sąrašo, *Lietuvos istorijos metraštis. 2000 metai,* Vilnius, 2001, p. 59, 65). Pažymesime, kad šiuo atveju vėliavų raitelis reiškė ne vaivadijos herbą, kaip neretai tvirtina kai kurie autoriai, o tos ar kitos vaivadijos kariuomenės priklausomybę Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. O vaivadijų svarbiausias karinis skiriamasis atributas buvo vėliavų spalva ir tik retkarčiais, sprendžiant iš XVI a. pabaigos autorių, kitoje vėliavos pusėje pavaizduotas vaivadijos herbas ar šventasis globėjas (E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, 2-oji papildyta laida, Vilnius, 2004, p. 101 ir kt.).

[16] U. Richental, *[Chronik des Konstanzer Konzils]*, Augsburg, 1483, l. 217 (Inkunabulas saugomas Bavarijos valstybinėje bibliotekoje Miunchene, R–178. Naudojomės bibliotekos skaitmenine versija); F. Piekosiński, Goście polscy na soborze konstancyjskim, *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny*, ser. 2, t. 12, Kraków, 1899, s. 152–153. Plg. M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas, 1937, p. 53–54. Apie J. Gedgaudą žr. R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 231–232 ir kt. Galimas daiktas, kad Žemaitijos piestu stovintis lokys (visai kita nei Smolensko kompozicija) atsirado Vytauto iniciatyva po 1411 m. Torūnės taikos. Tuomet jis atgavo žemaičius iki savo mirties ir galėjo šį regioną įprasminti heraldiškai, kaip prieš keliolika metų padarė su kitų jam priklausiusių žemių heraldika.

[17] W. Semkowicz, *Sfragistyka Witołda*, s. 17–19.

Net labai norint, sunku patikėti, kad Žemaičių delegacija būtų atvykusi į Konstancą su Kijevo žemės, kurią kadaise administravo Gedgaudas, herbu. Jei Konstance Kijevo herbas iš tikrųjų buvo užfiksuotas, jis bus susijęs su kita Vytauto bažnytine delegacija, kurios vadovas Kijevo ir Lietuvos stačiatikių metropolitas Grigorijus Camblakas 1418 m. iškėlė katalikų ir stačiatikių bažnyčių unijos klausimą, buvo iškilmingai priimtas paties popiežiaus Martyno V[18]. Būtent jis į Konstancą galėjo atvykti su Kijevo žemės herbu, kuriame, pasak tyrinėtojų, galėjo būti pavaizduotas Richentalio kronikoje nupieštas kitas religinis simbolis – angelas[19]. Aleksandras Lakieras yra pastebėjęs, kad šį simbolį Rusios kunigaikščiai naudojo iki XIV a. vidurio[20]. Vėliau jį perėmė lietuviai, o XV a. pabaigoje senasis Kijevo angelas (arkangelas) pateko net į Lietuvos valstybės didžiuosius antspaudus ir išliko juose iki 1795 m.[21].

W. Semkowiczius ignoravo net visus Lietuvos valstybės XVI a. didžiuosius antspaudus (iki Stepono Batoro imtinai), kuriuose po lokio herbu buvo įrašyta: *SMOLNEN*[22]. Dar ir šiandien keturpėsčias lokys Vytauto antspauduose kartais priskiriamas Kijevui, nepaisant Adamo Heymowskio surastų naujų faktų[23]. Jis 1985 m. paskelbė Briuselyje Karališkoje bibliotekoje saugomo Gimnychų herbyno lenkiškai-lietuvišką medžiagą, kurioje Lietuvos herbai datuojami Žygimanto Kęstutaičio valdymo laikais. Randame tarp jų ir keturpėsčią lokį, virš kurio aiškiai įrašyta:

[18] A. Janulaitis, Žemaičiai ir bažnytis seimas Konstancijoj. (1414–1418 m.), *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933, p. 342–344.

[19] U. Richental, *[Chronik des Konstanzer Konzils]*, l. 217. Plg. F. Piekosiński, Goście polscy na soborze konstancyjskim, p. 150; К. Гломозда, До історії київських гербів, c. 4. Tiesa, W. Semkowiczius atmetė F. Piekosińskio teiginį apie angelo priklausomybę Kijevui (Ukrainai) ir bandė jį susieti su Naugarduku (W. Semkowicz, *Sfragistyka Witołda*, s. 19, przypis 4).

[20] А.Б. Лакиер, *Русская геральдика*, 2 изд., подготовка текста и послесловие Н.А. Соболевой, Москва, 1990, с. 68–69. Plg. В.В. Румянцева, *Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма*, Киев, 1986, с. 22–23, 43 ir kt. Apie Kijevo žemės heraldiką rašė Konstantinas Glomozda (К. Гломозда, До історії київських гербів, c. 4. Ten pat yra ir kitų autorių straipsnių apie Kijevo heraldiką).

[21] M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków, 1919, s. 91; tabl. LI, 186; E. Rimša, Aleksandro antspaudai – naujas etapas valstybės sfragistikoje, *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha. Mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. D. Steponavičienė, Vilnius, 2007, p. 157, 163–164.

[22] *Pieczęcie królów i królowych Polski. Tabularium Actorum Antiquorum Varsoviense Maximum, Divisio Prima – „InSimul"*, Warszawa, 2010, s. 36, 43, 56. Galbūt W. Semkowiczių suklaidino M. Gumowskis, kuris visur prie lokio įrašė Žemaitijos vardą (M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, s. 25–26, 27–28, 35).

[23] Pavyzdžiui, Kijevo lokį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų kūriniu laikė žinomas lenkų heraldikas Stefanas Krzysztofas Kuczyńskis, žr. jo veikalą: *Polskie herby ziemskie. Geneza, trześci, funkcje*, Warszawa, 1993, s. 97. Panašiai mano ir kai kurie kiti autoriai: А. Шаланда, Земельныя гербы Вялікага княства Літоўскага, с. 54–55.

smollenghe (Smolensko)[24]. Prisiminkime, Žygimanto Kęstutaičio majestotiniame antspaude taip pat yra iš Vytauto paveldėtas keturpėsčias lokys[25]. Šiandien žinoma ir daugiau Smolensko simbolių. Vieni atsirado Lietuvos, kiti rusų valdymo laikais[26]. Tarp jų keturpėsčias lokys yra neabejotinas Vytauto laikų kūrinys. Nesunku atspėti ir apytikrį jo atsiradimo laiką. Ši nepaprastai svarbi Lietuvai rusų žemė, dėl kurios iki XVII a. antrosios pusės vyko nuolatiniai karai su Maskva, pirmą kartą buvo užkariauta 1395 m. rudenį[27]. Būtent tuometinis pergalingas Vytauto žygis į šią žemę turėjo tapti teisiniu pagrindu naujai Smolensko simbolikai atsirasti.

Dabar grįžkime prie pirmame lauke pavaizduoto kryžiaus. Dauguma tyrinėtojų sutinka, kad šis simbolis priklauso Voluinei[28]. Nekelia abejonių ir jo buvimas herbiniame antspaude. Jau 1392 m. Vytautas pagal Astravo sutartį gavo iš Jogailos Lucką, kurį sąlygiškai turėjo dar iki pabėgimo pas vokiečius, po metų prisijungė Vladimiro kunigaikštystę, o po Skirgailos mirties (1394 m.) – Kremenecą, taigi valdė visą Voluinę (su Braclavu). Jau Liubarto laikais Voluinės žemių politinis centras iš Vladimiro buvo perkeltas į Lucką, kuris prie Vytauto pamažu virto svarbia jo rezidencija, lyg trečiąja sostine po Vilniaus ir Trakų[29]. Pasak Olego Odnoroženkos, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pagal reikšmę Voluinė buvo antru po Lietuvos

[24] *Bibliothèque Royale*, Ms. II 6567: Armorial Gymnich, p. 243. Skelbta: A. Heymowski, Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, recte Lyncenich, *Studia źródłoznawcze*, t. 29, Warszawa; Poznań, 1985, s. 115, tabl. 15.

[25] M. Gumowski, Pieczęcie książąt litewskich, tabl. VII, 48, 49.

[26] Apie Smolensko heraldiką rašė: Г. Ражнев, *Герб Смоленска*, Смоленск, 1993, c. 20–25, 32 77–82 ir kt. Plg. Ju. K. Begunov, Phantastische rusische Familienwappen in der deutschen „Chronik des Constanzer Concils" aus dem ersten viertel des 15. Jahrhunderts, *Forschungen zur Osteuropäichen Geschichte*, Bd. 20, Berlin, 1982, S. 54–56, 59 ir kt.

[27] M. Jučas, *Vytautas Didysis*, Chicago, 2010, p. 109–110.

[28] Yra, tiesa, ne visai patikimų duomenų, kad jau XIV a. pirmojoje pusėje panašių simbolių (raudonas kryžius, raudonas kryžius virš raudono pusmėnulio) turėjo Lvovo (Rusų) karalius. Ukrainiečių tyrinėtojai tuos Lvovo karaliaus kryžius bando sieti su Lucko kunigaikščių Voluinėje simbolika (А. Гречило, Територіальні символі Галицько-Волинської держави другої половини XIII – початку XIV століть, *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. 240, Львів, 2000, с. 261–262; О. Одношроженко, *Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст.*, Харків, 2009, с. 7–8). Tačiau, jei taip buvo iš tikrųjų, kryžių, kaip Voluinės žemės simbolį, galutinai bus įprasminęs Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas (E. Rimša, *Heraldika*, p. 96–97. Plg. О. Одношроженко, *Руські королівські*, с. 30–31, примеч. 54).

[29] A. Prochaska, *Dzieje Witołda w. księcia* Litwy, Wilno, 1914, s. 73–74 ir kt.; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1, *1377–1499*, Warszawa, 1930, s. 60–62; *Україна: литовська доба. 1320–1569*, підг. О. Русіна, І. Сварник, Л. Войтович, Д. Ващук, А. Бланууца, Б. Черкас, Київ, [2009], с. 48–49.

žemės regionu ir svarbiausia Rusios žeme[30]. Štai dėl ko Vytauto herbinio antspaudo legendoje randame įrašytą Lucką. Problema kita – Voluinės kryžiaus vieta antspaude. Pasak minėto W. Semkowicziaus, jis rodo, kokią reikšmę kunigaikštis teikė šiam Rusios regionui, buvusiam nuolatiniu Lietuvos ginčų su Lenkija objektu[31]. Ukrainos istorikė Olena Ogneva dar kategoriškesnė. Į svarbiausią Vytauto herbinio antspaudo vietą įdėtas Voluinės kryžius rodąs šios žemės prioritetinį vaidmenį Lietuvos valstybėje[32].

Iš tikrųjų didžiajame antspaude labai neįprastai sudėlioti herbai. Į svarbiausią pirmąjį lauką įdėtas Voluinės kryžius, raitelis ir lokys, antiheraldiškai atsukti į kairę pusę, klaidingai pavaizduoti ir pėstininko laikomi ginklai (ietis privalo būti dešinėje rankoje)[33]. Dar XIV a. viduryje Bartolo di Sassoferrato savo veikale „De Insigniis et Armis“ atkreipė dėmesį, kad meistrai privalo naudoti veidrodinį spaudų raižymo principą, nes tik tada antspaude figūros ir tekstas yra aiškūs ir suprantami[34]. Dar blogiau, kai taip išraižomas jungtinis herbas, kur kiekvienas simbolis turi užimti jam deramą vietą. Mes neabejojame, kad taip atsitiko ir su Vytauto herbiniu antspaudu. Meistras ar dėl skubėjimo, ar dėl kitų priežasčių išraižė herbą spaude taip, kaip matė piešinyje, tai yra ignoravo veidrodinį gamybos būdą. Dėl to buvo pažeistas herbų eiliškumas, raitelio ir lokio judėjimo kryptis, kitose rankose atsidūrė pėstininko ginklai.

Kadangi gyvename kompiuterių amžiuje, nesunku iš antspaudo iškirpti jo herbinę dalį ir apversti horizontaliai. Po šių nesudėtingų operacijų turime tai, kas iš tikro turėjo būti. Figūros pakeičia vietą, kryptį ir pagal reikšmę atsiduria ten, kaip yra išvardytos antspaudo legendoje. Jos įrašas *dei gracia ducis Litwanie* atitinka svarbiausiame pirmame lauke pavaizduotą raitelį, toliau esančiam išsireiškimui *heredis trocensis* randame pėstininką ketvirtame lauke, *dominique lucensis* rodo antrame svarbiame lauke pavaizduotas Voluinės kryžių. Dėl vietos stokos be legendos įrašo lieka tik trečiame lauke esantis Smolensko lokys. Taigi Vytauto didžiajame herbiniame antspaude į pirmą ir ketvirtą lauką įdėti svarbiausi lietuviški, o į antrą ir trečią – slaviškų žemių herbai. Žemaitija tuo metu priklausė vokiečiams, be to,

[30] О. Одноороженко, *Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст.*, Харків, 2008, с. 3.

[31] W. Semkowicz, *Sfragistyka Witołda*, s. 16.

[32] О. Огнєва, Сфрагистика та нумізматика про герб Волині, *Третя наукова геральдична конференція (Львів, 4–5 листопада 1993 року). Збірник тез повідомлень та доповідей*, Львів, 1993, с. 58.

[33] Krikščionis privalo kovoti ir kitus darbus daryti dešine ranka, nes dešinė priklauso Dievui, šviesai, vyriškumui, o kairė pusė – velniui, tamsai, moteriai (H. Biedermann, *Naujasis simbolių žodynas*, Vilnius, 2002, p. 86–87; W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa, 1990, s. 336–338). Iš čia bus ir kadaise proteguotas prievartinis kairiarankių mokymas rašyti dešine ranka.

[34] Neturėdami originalo, naudojomės rusišku vertimu (А.П. Черных, Трактат Бартоло ди Сассоферрато „О знаках и гербах“, *Средние века*, вып. 52, Москва, 1989, с. 312, 320, § 30).

antspaudo atsiradimo metu savo herbo greičiausiai neturėjo[35]. Ką šie dalykai galėtų reikšti lotyniškosios heraldikos kontekste?

Lietuvos kunigaikščio Vytauto didžiojo herbinio antspaudo horizontaliai apverstas vaizdulys

Keturių laukų jungtiniai herbai atsirado XIII a. pirmojoje pusėje Ispanijoje ir greitai paplito po visą Europą[36]. Iš pradžių ketvirčiuotame skyde išdėliodavo tik du, pavyzdžiui, tėvo ir motinos herbus: tėvo pirmame ir ketvirtame, motinos antrame ir trečiame lauke. Toks herbų jungimas dažnai naudotas, kai norėta parodyti dviejų partnerių lygiavertiškumą, nes antrame ir trečiame lauke pavaizduoti herbai pagal reikšmę prilygo svarbiausiame pirmame ir menkiausiame ketvirtame laukuose esantiems herbams[37]. Panašiai herbai komponuoti ir valstybių heraldikoje. Pavyzdžiui, 1262 m. Kastilijos ir Leono karalius Alfonsas (vėliau išrinktas Šventosios Romos Imperijos karaliumi) dvipusio antspaudo averse vaizdavo raitelį su keturlaukiu skydu prie kairio peties, reverse tuos pačius raitelio skydo keturis simbolius: dvi Kastilijos pilis (1 ir 4 laukų vietoj) ir du Leono liūtus (2 ir 3 laukų vietoje)[38]. Senosiose Anglijos ir Prancūzijos monarchijose panašios kompozicijos antspaudus paprastai naudojo ne karaliai, o sosto įpėdiniai bei kiti karališkosios šeimos nariai. Pavyzdžiui, Lankasterio grafo Henriko Plantageneto (būsimojo Anglijos karaliaus Henriko IV), 1387 m. antspaude randame ketvirčiuotą skydą, kurio 1 ir 4 laukuose vaizduojamos

[35] Žr. 13 nuorodą.

[36] C.A. von Volborth, *Heraldry of the word*, London, 1973, p. 189.

[37] Svarbiausią pirmąjį ketvirčiuoto skydo lauką įvertinkime aukščiausiu balu 4, antrąjį žemesniu – 3, trečiąjį – 2 ir menkiausią ketvirtąjį – 1. Net matematiškai, sudėję pirmo ir ketvirto bei antro ir trečio laukų balus, gautume vienodas sumas: 5 = 5.

[38] O. Posse, *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806 (1913)*, Bd. 1: 751–1347, Dresden, 1909 (naujas fotogr. leid., Leipzig, 1981), S. 22, Taf. 32, 1–2.

Prancūzijos heraldinės lelijos, 2 ir 3 – Anglijos liūtai[39]. Prancūzijoje tokius herbinius antspaudus mėgo sosto įpėdiniai, vadinami dofinais (pavadinimas atsirado iš herbe vaizduoto delfino). Pirmasis Karolis V (*Charles*), prieš tapdamas karaliumi, kaip Vieno grafas dofinas (*Dauphin de Viennois*), 1349 m. turėjo antspaudą su ketvirčiuotu skydu: 1 ir 4 laukuose heraldinės lelijos, senasis Valua herbas, 2 ir 3 – delfinai (Vieno dofino herbas)[40]. 1403 m. šį principą mažajame antspaude panaudojo Lenkijos karalius ir Lietuvos vyriausias kunigaikštis Jogaila, vaizduodamas keturlaukiame skyde du Lenkijos erelius ir du Lietuvos raitelius[41]. Iš U. Richentalio Kronikos sužinome, kad po keliolikos metų su tokiu herbu į Konstancą buvo atvykę Jogailos pasiuntiniai, be to, ir Vytauto pasiuntiniai turėjo panašų keturlaukį skydą su dviem Lietuvos raiteliais ir dviem Trakų pėstininkais[42]. Vėlesniais laikais taip darydavo Lietuvos kilmingieji, be to, neretai šiuo principu sujungdavo net 4 skirtingus herbus, iš kurių du – pirmajame ir ketvirtajame lauke – reprezentuodavo tėvo, kiti du – trečiajame ir ketvirtajame lauke – motinos giminę[43]. Pavyzdžiui, Mikalojaus Radvilos Juodojo ketvirčiuoto skydo pirmajame lauke vaizduojami iš tėvo paveldėti trys ragai (lenk. *Trąby*), ketvirtajame – senelės iš tėvo pusės Manvydaitės pusmėnulis ir žvaigždė (lenk. *Leliwa*), antrajame lauke įdėta motinos Kiškaitės pasaga su trimis kryžiais (lenk. *Dąbrowa*), trečiajame – senelės iš motinos pusės Naruševičiūtės dvi žuvys (lenk. *Wadwicz*). Taigi ir su skirtingais herbais buvo galima parodyti dviejų giminių lygiavertiškumą.

---

[39] W. de Gray Birch, *Catalogue of seals in the Departement of manuscripts in the British museum*, vol. 3, London, 1894, p. 383, nr. 12681; plate V.

[40] M. Dalas, *Corpus des sceaux français du Moyen Âge,* t. 2: *Les sceaux des rois et de régence*, préface par J. Favier, Paris, 1991, p. 210, nr. 130.

[41] Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby*, s. 50–51. Plg. *Pieczęcie królów i królowych Polski,* s. 13. Reikia pasakyti, kad Lenkijoje pirmasis keturlaukį skydą 1386 m. viduriniajeme antspaude įvedė Jogaila. Tiesa, jame buvo panaudoti 4 skirtingi herbai. Du svarbiausi pirmieji – erelis ir raitelis – rodė Jogailą esant Lenkijos karaliumi ir Lietuvos vyriausiuoju kunigaikščiu, kiti du – trečiajame ir ketvirtajame lauke – simbolizavo jį kaip Kališo (Didžiosios Lenkijos) ir Kujavijos žemių valdovą (Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby*, s. 49; *Pieczęcie królów i królowych Polski,* s. 12). Galimas daiktas, kad šios rūšies keturlaukis skydas buvo nusižiūrėtas iš Vengrijos heraldikos, bent panašios kompozicijos herbą turėjo prieš 4 metus miręs Jogailos uošvis Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas Anžujietis (*Anjou*). Ketvirčiuoto skydo pirmajame perskeltame lauke vaizduojami dinastiniai Vengrijos (8 raudonos ir sidabrinės juostelės) ir Anžu (išbarstytos lelijos) herbai, antrajame Lenkijos erelis, trečiajame Vengrijos dvigumas kryžius ant kalvos, ketvirtajame Dalmatijos trys liūtų galvos (D. L. Galbreath, *Manuel du blason*, nouvelle édition, revue, complétée et mise au point par L. Jéquier, Lausanne, 1977, p. 281; L. Vrtel', Osem storočí slovenskej heraldiky, Martin, 1999, s. 87).

[42] U. Richental, *[Chronik des Konstanzer Konzils]*, l. 99^{v} (Jogailos), 177 (Vytauto); F. Piekosiński, Goście polscy na soborze konstancyjskim, s. 134 (Jogailos), 143 (Vytauto).

[43] Žr. 1514 m. Juro Iliničiaus ir 1546 m. Mikalojaus Radvilos Juodojo herbus: E. Rimša, *Heraldika*, p. 134–135, nr. 257, 258.

Dabar, jei grįšime prie horizontaliai apversto Vytauto didžiojo antspaudo herbo, rasime kažką panašaus. Juk pirmajame ir ketvirtajame laukuose pavaizduoti du lietuviški herbai, o antrajame ir trečiajame – du slaviškų žemių herbai rodo ne tik dualistinę valstybę, bet ir galimą abiejų valstybės dalių lygiavertiškumą. Net jei dėl lygiavertiškumo mes klystume, abejonių nekelia kitas dalykas. Sudėdamas į vieną antspaudą svarbiausius abiejų valstybės dalių herbus, Vytautas aiškiai siekė parodyti išaugusią valstybę, jos pagrindines žemes ir save, kaip suverenų tos valstybės valdovą. Nes jis esąs „iš Dievo malonės Lietuvos kunigaikštis, Trakų paveldėtojas ir Lucko valdovas“.

Turint galvoje didžiojo herbinio antspaudo idėjinius motyvus, labai svarbu išsiaiškinti, kada jis galėjo atsirasti. Be mūsų minėtų 1403–1404 m. antspaudų, iš vyskupui ir istorikui Adomui Naruševičiui darytų dokumentų nuorašų žinoma, kad XVIII a. pabaigoje didysis antspaudas dar kabėjo prie 1401 m. Vilniaus sutarties[44]. Pagal ją Jogaila su tam tikrom išlygom Vytautą pripažino savarankišku Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovu. Būtent šios teisinės normos, pasak minėto Władysławo Semkowicziaus ir daugelio kitų po jo rašiusiųjų, buvo priežastis didžiojo kunigaikščio didžiajam antspaudui atsirasti[45]. Tyrinėtojas net nesiteikė paaiškinti, kaip šis naujos iki tol Lietuvoje neregėtos koncepcijos antspaudas taip greitai atsirado, nes jau juo buvo tvirtinta Vilniaus sutartis. Juk Jogailai Krokuvoje, kur buvo daugiau galimybių, po karūnavimo kovo pradžioje prireikė mažiausiai dviejų mėnesių, kol meistras išraižė pirmąjį karaliaus vidurinįjį spaudą (gegužės pradžia)[46]. Bene vieninteliam Zenonui Piechui ši kolizija užkliuvo. Tačiau jis ją stengėsi išspręsti lenkų istoriografijos suformuluotuose rėmuose. Pasak jo, didysis herbinis spaudas buvo iš anksto pagamintas Vilniaus aktui, pagal kurį Vytautas tapo savarankišku valdovu

[44] *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932, s. 34, nr 38.

[45] W. Semkowicz, *Sfragistyka Witołda*, s. 12, 24. Iš naujausių tyrinėtojų šią versiją palaiko Zenonas Piechas, žr. jo veikalą: *Monety, pieczęcie i herby*, s. 93.

[46] Jogailos dokumentinio palikimo žinovai tvirtina, kad šiuo metu seniausias išlikęs antspaudas yra prie 1386 m. rugpjūčio 26 d. akto (I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawnów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa, 1977, s. 51). Juo, sprendžiant iš XIX a. skelbtų šaltinių, galėjo būti antspauduota jau gegužės mėn. pradžioje (*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, obejmujący dokumenta tak już drukowane, jak dotąd nie ogłoszone, sięgające do roku 1400*, t. 3, *1350–1399*, wyd. I. Zakrzewski, Poznań, 1879, s. 576, nr 1847; 578, nr 1850. Dokumentų rinkinio sudarytojas I. Zakrzewskis tepaminėjo antspauduose esantį 4 laukų skydą su gerai žinomais simboliais). Olegas Odnoroženka nurodo dar ankstesnį balandžio 18 d. egzempliorių (О. Одноороженко, *Руські королівські*, с. 56, № 25). Ar taip yra iš tikrųjų, sunku pasakyti, nes autoriaus darbe yra daug chronologinių netikslumų, o mes šiuo atveju patikrinti nurodyto šaltinio neturėjome galimybės.

– Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu[47]. Tada vėl norisi paklausti, kodėl antspaudo legendoje nurodomas tik „Lietuvos kunigaikštis“? Žinoma, datavimui teisinis aspektas svarbus, bet jo negalima suabsoliutinti. Galima pateikti ne vieną svarbų ar mažiau reikšmingą teisės aktą, kuris liko nerealizuotas, taip ir ne vieną visuomenėje iš pradžių *de facto* atsiradusį reiškinį, *de jure* įformintą vėliau.

Vilniaus sutartis atsirado ne dėl to, kad susitikę pusbroliai iš meilės vienas kitam pasidalino valdžia, o dėl to, kad Vytautas jau XIV a. pabaigoje buvo tapęs Lietuvos valdovu *de facto*. Būtent tuomet, o ne 1401 m., atsirado ir didysis herbinis antspaudas, pirmą kartą pagal turimus duomenis prikabintas prie neišlikusio 1398 m. spalio 12 d. Salyno sutarties akto[48]. Įdomu tai, kad šią sutartį su Vokiečių Ordino didžiuoju magistru Konradu von Jungingenu sudarė „iš Dievo malonės Lietuvos ir Rusios vyriausias kunigaikštis“ (*dei gracia supremus dux Littwanie et Russie*) Vytautas. Sutartis labiausiai žinoma iš vieno 1419 m. rugpjūčio 9 d. Pomezanijos vyskupo Gerhardo patvirtinto transumpto, kuriuo buvo padaryta oficiali 1404 m. Jogailos akto kopija. Minėtu aktu Jogaila pripažino Vytauto Salyne sudarytą su Vokiečių Ordinu sutartį ir ją visą įterpė į savo raštą. Suprantama, prie Jogailos dokumento buvo prikabintas karaliaus didysis sosto antspaudas, kurį smulkiai apibūdino oficialusis transumpto notaras[49]. Bet be šio, 1419 m. rugpjūčio 12 d. minėtas vyskupas patvirtino ir 1398 m. Salyno sutarties originalo transumptą, kurio sfragistikos tyrinėtojai nepastebėjo. Iš jo aiškėja, kad tuomet prie Vytauto sutarties buvo prikabinti 27 Lietuvos kunigaikščių ir kitų kilmingųjų antspaudai. Pirmasis buvo Vytauto, įspaustas į raudoną vašką, apsaugotą natūralaus vaško kiautu, ir prikabintas prie pergamento raudonų ir geltonų siūlų raiščiu. Jo viduryje vaizduotas keturių laukų skydas su figūromis. Viršutinėje skydo dalyje, dešiniajame lauke, – kryžius, kairiajame, – ant žirgo sėdintis karžygys, dešinėje rankoje laikantis dūrimui iškeltą kalaviją. Apatinėje dalyje, dešiniajame, – karžygys, laikantis dešinėje rankoje ietį, kairėje – skydą, kairiajame lauke, – raguotas jautis[50]. Ir nors čia šiek tiek kitaip perrašyta legenda, apibūdinti ginklai, lokys

[47] Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby*, s. 93.

[48] Žr. 2 nuorodą.

[49] *Kodex dyplomatyczny Litwy,* wyd. z rękopisów w Archiwum Tajnem w Królewcu zachowanych przez E. Raczyńskiego, Wrocław, 1845, s. 251–253 ir kt. Išsamiau apie išlikusius nuorašus ir publikacijas žr.: E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, Bd. 1, *(1398–1437)*, 2. verbesserte Aufl., Marburg, 1970, S. 9, Nr. 2; S. 35–36, Nr. 26; P. Nowak, Dokumenty pokoju w Raciążku z 1404 roku, *Studia Źródłoznawcze*, t. XL, Warszawa, 2002, s. 73, nr 6, 6A.

[50] *„Sigillum primum videlicet domini Allexandri alias Wytoudi magni ducis litwanie predictis litteris filis sericeis rubei et flauei coloris subappendens de cera communi rubei coloris inpressa erat. In cuius medio quidam clipeus in quatuor partes divisus in quadam sculptura prima facie videbatur. In superiori parte eiusdem clipei dextri lateris quidam crux et in sinistro latere quidam armiger in manu dextra gladium extensum ad*

paverstas raguotu jaučiu (tokių dalykų transumptuose pasitaiko[51], net Ignui Jonynui lokys priminė jautį[52]), aišku, kad kalbama apie Vytauto didįjį herbinį antspaudą. Galima drąsiai tvirtinti, kad šis Vytauto antspaudas atsirado XIV a. pabaigoje, matyt, nedaug anksčiau už žinomą pirmąjį jo panaudojimą Salyne.

Pažymėsime, kad visos žemės, kurių herbai pavaizduoti 1398 m. Vytauto didžiajame antspaude, tuo metu priklausė Lietuvai. Net Smolensko lokys nekelia abejonių. Visai kitas dalykas būtų, jei didžiojo antspaudo atsiradimo laiką nukeltume į 1401 m. Tuomet, po 1399 m. pralaimėtų Vorsklos kautynių, Smolenskas buvo išsivadavęs iš Lietuvos valdžios, ir jo atkariavimo perspektyvos, bent iš pradžių, buvo neaiškios (sugrįžo 1404 m.). Esant tokioms aplinkybėms, sunku patikėti, kad Vytautas būtų liepęs didžiajame spaude išraižyti prieš pora metų prarastos nors ir svarbios, bet neilgai valdytos rusų žemės herbą.

Lengva rašyti paskutinę pastraipą, nes tai, ką norėjome joje pasakyti, buvo padaryta XIV a. pabaigoje. Tai atsitiko 1398 m., kai sudarant ir antspauduojant sutartį su Vokiečių Ordinu, gausiai į Salyną suvažiavę Lietuvos kunigaikščiai ir kiti kilmingieji (vien aktą, be Vytauto, antspaudavo 26 asmenys), pasak amžininko Johanno von Posilgės, viešai apšaukė Vytautą „lietuvių ir rusų karaliumi“[53]. Tai buvo savotiškas atsakas į kiek anksčiau atsiųstą Lenkijos karalienės Jadvygos reikalavimą mokėti leninės priklausomybės duoklę, susirinkusiųjų traktuotą kaip kėsinimąsi į

modum percucientis tenens super equum sedere apparebat. In inferiori parte dextri lateris armiger quidam in dextra manu lanceam tenens, in lev(a) vero clipeum tenere videbatur. Et in sinistro latere bos cornutus stare apparebat. Littere vero circumferenciales prout cognosci poterant sic legebantur + S. Allexander alias Wytoudus dei gra dux litwanie heres rutensis dominusque lucensis“ (Johanno Voigto Teodorui Narbutui darytas 1419 m. transumpto nuorašas, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 4, b. 24, p. 13–14. Plg. E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 67 ir 159 nuoroda). Toliau aprašomo dar 5 Lietuvos kunigaikščių antspaudai, trijuose vaizduotas raitelis, viename liūtas, paskutiniajame linijinė figūra, visi su rusėniškomis legendomis. Pažymėsime, kad keliomis dienomis anksčiau, rugpjūčio 9 d., minėtas vyskupas Gerhardas patvirtino dar dviejų 1404 m. Vytauto raštų su didžiuoju herbiniu antspaudu transumptus (P. Nowak, Dokumenty pokoju w Raciążku z 1404 roku, s. 70–71, nr 2, 3).

[51] Duomenys apie antspaudus, esantys vyskupų patvirtintuose oficialiųjų notarų parengtuose transumptuose, iki šiol beveik netyrinėti. Aišku, kad notarai stengdavosi antspaudus tiksliai aprašyti, tačiau kartais antspaudų herbus patikslindavo iš kitų jiems žinomų šaltinių, legendas parašydavo taip, kaip įpratę rašyti dokumentuose (M. Koczerska, Opisy pieczęci Jagiełły i Jadwigi w widymacie Zbigniewa Oleśnickiego z 1427 roku, *Heraldyka i okolice*, red. A. Rachuba, S. Górzyński, H. Manikowska, Warszawa, 2002, s. 237–247 ir kt.).

[52] I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, 1996, p. 185–186.

[53] J. von Posilge, Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419), *Scriptores rerum Prussicarum oder die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit*, Bd. 3, hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1866, S. 224.

jų laisves ir tradicijas[54]. Ir nors šis viešas aktas juridinės galios neturėjo, jis aiškiai išreiškė Lietuvos kilmingųjų siekius turėti savarankišką valstybę, *de fakto* užfiksuotą čia aptartame ir kadaise prie Salyno sutarties prikabintame Vytauto didžiajame herbiniame antspaude.

Edmundas Rimša
Lithuanian Institute of History

The Great Seal of Witold – the First Heraldic Manifestation of the Government and the State

Summary

So far, there has been a dominant opinion that the great heraldic seal of Witold emerged in 1401, when Jagiello, the King of Poland and the High Duke of Lithuania, acknowledged Witold as the Great Duke for life. The heraldic signs on the quartered shield on the seal symbolized the most important lands of the Great Duchy: Volyn (the cross), Vilnius (horseman), Trakai (infantryman) and Kiev (bear). The researches make us want to correct some of the historiographical propositions. First of all, Witold had already been a factual ruler before 1401, when he was acknowledged de jure as the Great Duke. 1401 was the time when the great heraldic seal emerged, though some of the sources suggest it had already been used in 1398, when it was hitched to the Treaty of Salynas. The treaty was made by Witold („from the charisma of God, the High Duke of Lithuania and Kievan Rus") and the Great Magister of the Teutonic Order, Konrad von Jungingen. Secondly, the horseman, silhouetted on the seal, undoubtedly meant Lithuania (in the narrow sense), and the bear meant the land of Smolensk. Thirdly, the mirror manufacturing method of matrix was ruined while making the matrix, therefore the heraldic figures changed their directions and came in wrong places. We can only understand what the heraldic seal actually meant when we correct the heraldic master's mistakes. After all, the beginning of the legend *sigillum allexandri alias wytowdi dei gracia ducis Litwanie* matches the horseman, who was silhouetted on the first and the most important field of the quartered shield. The further printed phrase *heredis trocensis* represents the infantryman, who was silhouetted on the fourth field, while the phrase *dominique lucensis* was being represented by the cross of Volyn on the second field. The bear of Smolensk was left

[54] L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 66; B. Dundulis, *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amžiuje*, 2 leid., Vilnius, 1993, p. 40–41.

without the representing phrase, due to the lack of space. Two heraldic signs of the most important Lithuanian lands (fields 1 and 4) and two signs of the Slavic lands (fields 2 and 3) represented a dualistic state and also the possible equivalence of two parts of the state. On the other hand, Witold had a goal to show an enlarged state and the lands that were regained and newly incorporated. He also had a goal to represent himself as a man who had a sovereign power in the state, because he was "from the charisma of God, the Duke of Lithuania, the successor of Trakai and the ruler of Lutsk".

Jūratė Kiaupienė
Lietuvos istorijos institutas
Vytauto Didžiojo universitetas

1413 M. HORODLĖS DOKUMENTŲ PANAUDOJIMAS LENKIJOS KARALYSTĖS TEISĖS KODIFIKAVIMO PROCESE XVI A.

PROBLEMA

1410 m. Žalgirio pergalės rezultatai turėjo lemiamos įtakos ne tik karų su Vokiečių ordinu likimui, jos pasekmės ryškiai matomos Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio santykių sferoje, lėmė valdovų, Jogailos ir Vytauto, dviejų valstybių politinio elito laikysenos pokyčius, susilaukė atgarsio tuometiniame Vidurio Europos regiono politiniame gyvenime. Šioje sudėtingų politinių santykių srityje bene svarbiausias požalgirinio laikotarpio įvykis buvo 1413 m. Horodlėje prie Bugo upės įvykęs Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir politinių bendruomenių atstovų suvažiavimas, kuriame buvo svarstytos Gediminaičių dinastijos valdytų dviejų valstybių tarpusavio santykių problemos. Žinomi trys, 1413 m. spalio 2 d. datuoti Horodlės dokumentai: bendras valdovų, Lenkijos karaliaus bei Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto; Lenkijos Karalystės diduomenės ir bajorų; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomenės ir bajorų[1].

Lenkijos ir Lietuvos vėlyvųjų Viduramžių istorijai pažinti Horodlės dokumentai yra labai svarbūs. Juose teisine vėlyvųjų Viduramžių epochos kalba buvo nustatyti dviejų valstybių, Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ir dviejų politinių bajorų bendruomenių savitarpio santykiai Jogailos ir Vytauto valdymo laikotarpiu ir ateityje. Horodlės aktuose aptartas valdžios galių pasidalinimas tarp Gediminaičių dinastijos valdovų, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto; Lenkijos ir Lietuvos politinių bendruomenių statusas, dalyvavimas valstybiniame ir visuomeniniame gyvenime ir tarpusavio santykiai; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus santvarkos reformos. Pergalė prieš Vokiečių ordiną 1410 m. Žalgirio mūšyje, pakeitusi

[1] Horodlės dokumentų tekstų publikacija: *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków, 1932, Nr. 49–51, s. 50–72.

jėgų pusiausvyrą tarptautinėje erdvėje, atkreipė Europos valdančiųjų dėmesį į Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, į šias valstybes valdžiusius Gediminaičius. 1413 m. Horodlėje priimti sprendimai amžininkų buvo suprantami kaip svarbūs visam Vidurio ir Rytų Europos regionui.

Istorikai Horodlės dokumentus nagrinėjo, vertino įvairiais aspektais, susikaupė daug problemai skirtų darbų. Kita vertus, buvo ir iki šiol esama esminių problemos sampratų, interpretacijų skirtumų, tebėra neištirtų ir net nesuformuluotų klausimų. Tai ir paskatino Lenkijos ir Lietuvos tyrėjų grupę pradėti ruošti naują Horodlės dokumentų publikaciją „1413 metų Horodlės aktai“, pateikti naujus tyrimus bei interpretacijas[2].

Šiame straipsnyje pristatoma Lietuvos istoriografijoje nenagrinėta problema – 1413 m. Horodlės aktų panaudojimas Lenkijos Karalystės teisės kodifikavimo procese XVI a. Aiškinamasi, kokios priežastys nulėmė, kad vėlyvaisiais Viduramžiais surašyti ir paviešinti dokumentai – bendras valdovų ir Lietuvos bajorų aktai – buvo įrašyti į ankstyvaisiais Naujaisiais laikais sudarytuosius Lenkijos Karalystės kodifikuojamus teisių rinkinius, kaip šie dokumentai buvo interpretuojami, kokios buvo to pasekmės.

Lenkijos teisės kodifikacijos proceso gilesnis pažinimas galėtų tapti paskata pratęsti bei išplėtoti Ivano Lappo atskleistos sąveikos tarp XVI a. Lietuvos Statutų redakcijų ir to paties laikotarpio Lenkijos Karalystėje parengtų rašytinės teisės rinkinių tyrimus[3]. Susiejus I. Lappo išsakytus vertinimus su šiuolaikinių I Lietuvos Statuto tyrėjų išvadomis[4] bei naujosiomis, Dariaus Kuolio įžvalgomis, aptariančiomis sąsajas tarp Horodlės valdovų akto, jo teksto „sulietuvinimo“ ir Lietuvos Statuto[5], Lietuvos istoriografijoje atsivertų galimybė palyginti Lenkijos-Lietuvos unijų interpretacijas, gimusias teisės kodifikavimo procesuose, kas leistų naujai pažvelgti į vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinių kultūrų sąveiką ir jos poveikį valstybių sąrangai bei visuomenės viešojo gyvenimo kultūrai.

---

[2] Lietuvos tyrėjų darbą finansavo Lietuvos mokslo taryba: programa „Nacionalinės lituanistikos plėtra 2009–2015 m.“, projektas „1413 metų Horodlės aktai“ LIT-1-7 (2009–2011 m.).

[3] J. Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas*, I tomas: Tyrinėjimas, Pirmoji dalis, Kaunas, 1934, p. 118–121.

[4] Plačiau dabartinę problemos tyrimų būklę žr.: S. Lazutka, E. Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas*. Paleografinė ir tekstologinė analizė, I, pirma dalis, Vilnius, 1983; I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius, 2001; A. Zakrzewski, Statuty w kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*. Straipsnių rinkinys. Sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 177–194.

[5] D. Kuolys, *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija*. Pirmoji knyga: Respublikos steigimas, Vilnius, 2009.

Tyrimas atliktas pasirėmus 1506–1600 m. sudarytais, išspausdintais ar rankraščių pavidalu Lenkijos Karalystės viešajame gyvenime naudotais teisių rinkiniais[6]. XVI a. ir vėlesniais laikais gyvojoje kalboje ir literatūroje šie teisės kodifikavimo proceso metu parengti rinkiniai vadinami įvairiai – statutas, kodeksas, kompendiumas, privilegija ir kt.[7]. Todėl straipsnyje nurodomas kiekvieno aptariamo rinkinio originalus pavadinimas ir vėliau jam suteikti, paplitę įvardijimai.

KODIFIKUOJAMOS TEISĖS RINKINIAI VIEŠAJAME LENKIJOS KARALYSTĖS GYVENIME XVI a.

Viduramžiams baigiantis Lenkijos Karalystė dar neturėjo veikiančio sisteminio kodifikuotos teisės kodekso. Teismuose naudotasi XIV a. paprotinės teisės normų rinkinio, vadinamo Kazimiero Didžiojo teisyno nuorašais, praktinėje veikloje jį nuolat papildant seimuose priimtais naujais įstatymais (konstitucijomis), valdovų paskelbtais teisiniais aktais: ediktais, dekretais, universalais ir pan., kurie sudarė besiformuojančios rašytinės oficialiosios teisės (lenk. *stanowione prawo*) pagrindus. Iki XV a. pabaigos valstybėje susikaupė daug tokių nesusistemintų dokumentų, kuriais buvo sunku naudotis net teisės žinovams, atskirose Lenkijos Karalystės teritorijose taikytos skirtingos teisės normos.

Tokia padėtis nebeatitiko Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų sandūroje sparčiai besikeičiančios, politiškai aktyvios Lenkijos Karalystės bajoriškosios bendruomenės poreikių. Visuomenėje daugėjo raštingų, išsilavinusių, viešajam darbui pasirengusių žmonių. Vis daugiau eilinių, pavietuose susitelkusių bajorų pradėjo įvairiais būdais dalyvauti viešajame valstybės ir visuomenės gyvenime. Naujosios XVI a. visuomenės, pažinojusios Europos Renesanso, Reformacijos

[6] J. Łaski, *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultum publicitus decretorum approbatorumque*, Cracoviae, 1506; J. Przyłuski, *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia* [...], Cracoviae, 1553; J. Sierakowski, *Statutorum regni Poloniae methodus*, Vilnae, 1554 m. (XVI a. rankraštinis tekstas, pirmą kartą atspausdintas 1897 m.); [J. Palczowski], *Ustawy prawa polskiego*, 1555; J. Herburt, *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Cracoviae, 1563; J. Herburt, *Statuta y Przywileje Koronne z łacińskiego języka na polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane y spisane*, Kraków, 1570; S. Sarnicki, *Statuta i metryka przywilejów Koronnych*, Kraków, 1594; J. Januszowski, *Statuta Prawa y Constitucie Koronne łacińskie y polskie z Statutów Łaskiego y Herborta y z Constituciy Koronnych zebrane, y na ksiąg dziesięcioro, części, tytuły, prawa y paragraphy ... Spisane, sporządzone y wydane*, Kraków, 1600. Naudotasi Lenkijos Nacionalinės bibliotekos (*Biblioteka Narodowa*) Varšuvoje Mikroformų skaitykloje saugomais nurodytų darbų mikrofilmais ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Vilniuje Retų spaudinių skyriuje saugomais J. Herburto, J. Januszowskio, J. Przyłuskio darbų originalais.

[7] Pl. šią terminijos problemą aptaria: W. Uruszczak, Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 roku, *Prace Instytutu prawa własności intelektualenj UJ*, z. 96: Prace poświęcone pamięci Adama Uruszczaka, Kraków, 2006, s. 117–123.

sąjūdžių idėjas, nebetenkino nesutvarkyta, nekodifikuota, viduramžiškomis paprotinės teisės normomis bei nesusistemintais seimų ir valdovų aktais pagrįsta teisės sistema. Reikalavimas sutvarkyti galiojančią teisę (*reformatio iurium; reparatio iurium; naprawa praw*) tapo neatskiriama dalimi sudėtingo, daugialypio Lenkijos Karalystės bajorijos sąjūdžio už valstybės ir visuomenės pertvarką, žinomo „teisių egzekucijos" pavadinimu.

XVI a. Lenkijos Karalystėje vykusius visuomeninius procesus, jų paveiktus teisės kodifikavimo ypatumus, galima suprasti, susiejant juos su to meto Europoje įsigalėjusiu įsitikinimu, kad valstybė kaip organizuota jėga, aukščiausia savojoje teritorijoje ir vykdanti sąmoningą savęs stiprinimo politiką santykiuose su kitomis valstybėmis, tapo ne tik tipiška Naujųjų laikų politine institucija, bet pamažu ir pačia galingiausia Naujųjų laikų visuomenės institucija[8]. Šių procesų esmę trumpai galima apibūdinti pasirėmus Dariaus Kuolio mintimi, kad jau Antikos laikais retorika, istorija, teisė suvoktos kaip pilietinių bendruomenių kūrėjos ir ugdytojos, Renesanso laikais jos imtos vis stipriau sieti su pragmatiniais tautų bei valstybių poreikiais[9]. Vadovaujantis tokiais pragmatiniais visuomenės ir valstybės poreikiais XV a. pabaigoje ir buvo pradėtas aktyvus Lenkijos Karalystės teisės sisteminimo darbas. 1487–1488 m. buvo atspausdintas nedidelis teisių rinkinys *Syntagmata*, kurį sudarė keturi Lenkijos teisės paminklai. Tačiau nežinoma, ar jis buvo oficialiai valdovo patvirtintas[10].

Kitas reikšmingas žingsnis, turėjęs ilgalaikį poveikį, einant teisės kodifikavimo keliu buvo žengtas XVI a. pradžioje. 1505 m. Radomo seimas kreipėsi į Lenkijos karalių Aleksandrą Jogailaitį su prašymu parengti ir išspausdinti Lenkijos teisių rinkinį. Valdovas pavedė atlikti šį darbą Lenkijos Karalystės didžiajam kancleriui, teisininkui Janui Laskiui (*Jan Łaski*, 1456–1531)[11]. 1506 m. buvo atspausdintas kodeksas lotynų kalba *Commune incliti regni Poloniae privilegium constitutionem et indultuum publicistus decretorum aprobatorumque*, šnekamojoje kalboje nuo XVI a. nevisai tiksliai vadinamas „Laskio Statutu" arba „Laskio Statutais"[12]. „Laskio Statutą" patvirtino Lenkijos

[8] G. H. Sabine, T. L. Thorson, *Politinių teorijų istorija*. Peržiūrėjo ir pataisė T. L. Thorson, Vilnius, 1995, p. 371.

[9] D. Kuolys, *Res Lituana Kunigaikštystės bendrija,* p. 27.

[10] Pl.: B. Ulanowski, Najdawniejszy układ systematyczny prawa polskiego z XV wieku, *Archiwum Komisyi prawniczej*, t. 5, Kraków, 1897, s. 37–59; W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w połowie XVI wieku. Korektura praw z 1532*, Warszawa, 1979, s. 71–72.

[11] Pl.: P. Tafiłowski, *Jan Łaski (1456–1531) kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa, 2007.

[12] Wacław Uruszczak aiškina, kad XVI a. Lenkijoje terminu „statutas" (lot. *statutum*) vadinti atskiri seimo nutarimai (ustawy), o kartais net atskiri straipsniai (artykuły), bet ne jų rinkiniai. Todėl kalbant apie rinkinius vartota daugiskaitos forma – „statutai". Daro prielaidą, kad pavadinimas „Laskio

karalius Aleksandras Jogailaitis, dalyvaujant seimui. Jis tapo oficialiu rašytinės teisės kodeksu, o jį sudarę tekstai įgijo galiojančios teisės pobūdį. Šiame valstybės teisių rinkinyje įrašyti teisiniai aktai įgijo oficialių tekstų reikšmę, nuo jų paskelbimo datos „Laskio Statute“ įrašytų aktų tekstų nebegalima buvo keisti[13].

„Laskio Statutą“ sudarė dvi tekstų grupės: vieną – viešai seimuose paskelbti ir patvirtinti, įstatymų galią turėję aktai (konstitucijos ir indultai), antrą – atskiros, karaliaus valia į kodeksą įrašytos, teisinės normos. Pirmoje grupėje greta Lenkijos vidaus gyvenimą reguliavusių teisinių normų, buvo įrašyti ir keturi Lenkijos unijų su Lietuva aktai (1401 m., 1413 m., 1438 m., 1499 m.)[14]. Tai atitiko karaliaus Aleksandro Jogailaičio siekį, kad kodifikuota Lenkijos Karalystės teisė apimtų visas jo valdomas valstybes ir teritorijas. Karalius ir artimas jo bendradarbis Karalystės kancleris J. Laskis tikėjo, kad 1505 m. Radomo seimas turėtų tapti visų valstybių, kurios buvo Aleksandro Jogailaičio valdžioje, visuotiniu seimu (*dieta universis dominiis nostris generalis*), kuris būtų ne tik Lenkijos Karalystės Karūnos, bet taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Karališkųjų Prūsų seimas[15]. Šio plano įgyvendinti nepavyko. 1505 m. pradžioje Breste įvykęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimas nepatvirtino Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio, 1501 m. tapusio ir Lenkijos karaliumi, tais pačiais 1501 m. Melnike paskelbto akto, skelbusio, kad Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė „susijungia į vieną nedalomą kūną“. Lenkija ir Lietuva liko vieno valdovo valdomos atskiros valstybės. Stanislovo Kutrzebos (*Stanisław Kutrzeba*) manymu, J. Laskis neįtraukė į savo rinkinį 1501 m. Melniko unijos akto, todėl, kad šis dokumentas neturėjo privalomosios galios[16]. 1506 m. Lenkijos Karalystės galiojančios teisės rinkinyje dvi valstybes istoriškai siejęs unijinis ryšis buvo užfiksuotas pasitelkus kitus aktus.

Teisės tyrinėtojai sutaria, kad J. Laskio sudarytas rinkinys nors nuodugniai

Statutas“ galėjo būti lenkiškas atitikmuo pavadinimo „Lietuvos Statutas“: W. Uruszczak, Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum, s. 119.

[13] W. Uruszczak, Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum, s. 121–123. Tai skelbiančios Aleksandro Jogailaičio tvirtinamosios privilegijos tekstas paskelbtas: „Alexander confirmat omnia quae ex Joanni Łaski Statuto in hoc tomo citata sunt, quorum regestrum vide ad finem huius tomi“: *Volumina Constitutionum*, tom I, 1493-1549, vol. 1, 1493–1526. Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa, 1996, s. 171–172.

[14] Stanislovas Plaza jas vadina inkorporacinėmis privilegijomis (*przywileje inkorporacyjne*), kuriomis į Karūną buvo įjungiamos naujos teritorijos, neretai ten tuo pačiu įvedant ir lenkų teisę: S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I: X–XVIII w. Kraków, 2002, s. 139.

[15] W. Uruszczak, Sejm walny wszystkich państw naszych. Sejm w Radomiu z 1505 roku i konstytucja Nihil novi, *Czasopismo prawno-historyczne*, t. LVII, 2005, z. 1, s. 11–25.

[16] S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Lwów-Warszawa-Kraków, [b.m.], s. 234.

nesusistemino teisės normų, bet suvaidino labai svarbų vaidmenį Lenkijos teisės kodifikavimo procese. Pirmą kartą vienoje vietoje buvo surinkta tiek daug teisinės medžiagos, kurią atspausdinus visuomenė gavo galimybę susipažinti su tekstais, kurie anksčiau nebuvo platiesiems bajorijos sluoksniams žinomi. „Laskio Statuto" pirmoji, oficialiai patvirtinta ir įsigaliojusi dalis apėmė viešąją teisę ir reglamentavo teismų darbo tvarką. J. Laskis sukūrė Lenkijos Karalystės teisės kodeksą (*Corpus iuris Regni Poloniae*), kuris Lenkijos Karalystės visuomenėje nuo XVI a. platino teisines žinias, davė stimulą toliau dirbti unifikuojant ir reformuojant Lenkijos Karalystės teisę[17].

Ankstyvųjų Naujųjų laikų Lenkijos bajoriškoji visuomenė buvo pasirengusi priimti „Laskio Statutą". Sąvoka teisė, kaip ir laisvė dominavo viešajame politiniame bajorų egzekucionistų žodyne. Kartodami Kazimiero Didžiojo įstatymų mintį, kad „tobulas vyras turi būti apsiginklavęs ne tik ginklais, bet ir statutais" egzekucionistai noriai rėmėsi teise, kaip politinės kovos priemone. O politinė egzekucionistų programa numatė centralizuotos Lenkijos valstybės sukūrimą, valstybės, kurios integralia dalimi taptų Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Judėjimo už egzekuciją dalyviai nuo pat pradžios siekė pilnos visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos inkorporacijos, įsivaizduodami, kad jos gyventojai dėl to nieko nepraras, kadangi pagerės jų teisinė padėtis[18]. Toks įsitikinimas Lenkijoje brandintas nuo pat dinastinės unijos su Lietuva užmezgimo 1386 m. ir buvo stiprinamas XV a., suteikiant unijų dokumentams teisės aktų statusą, atmetant visus Lietuvos politikų reikalavimus, kad iš unijų aktų būtų pašalinti teiginiai apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporavimą. Iš XV a. vidurio egzekucionistai „paveldėjo" ir siekį panaikinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavadinimą[19].

Lenkijos-Lietuvos unijų aktų įrašymas į „Laskio Statutą" atitiko Lenkijos Karalystės viešajame gyvenime vyravusias nuostatas ir nuotaikas. Suprasti teisės kodifikavimo tolesnę eigą galima pasitelkus Stanislovo Estreicherio pateiktą XVI a. Lenkijos teisinės kultūros apibūdinimą, kuriame autorius apibrėžia, kad jos būdingas bruožas buvo bajorijos prisirišimas prie senųjų statutų ir privilegijų, prisirišimas, kuris apėmė ne tik bajoriškąją visuomenę, bet ir literatus, kurie išreiškė jos siekius. XVI a. senieji

[17] S. Płaza, *Historia prawa*, p. 140; W. Uruszczak, Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum, s. 131.

[18] Pl.: A. Sucheni-Grabowska, *Wolność i prawo w staropolskiej koncepcji państwa,* Warszawa, 2009, s. 25–28.

[19] J. Nikodem, Zbigniew Oleśnicki wobec unii polsko-litewskiej do śmierci Jagiełły, *Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, t. 91, Kraków, 1999, s. 148–149; J. Nikodem, Zbigniew Oleśnicki wobec unii polsko-litewskiej w latach 134–1453, *Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, t. 92, Kraków, 1999, s. 119–120; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. II, Od Krewa do Lublina, cz. I, Poznań, 2007, s. 826.

statutai ir privilegijos tapo nepajudinamais viešosios teisės pamatais. Valdovams Žygimantui Senajam, Žygimantui Augustui, Henrikui Valua, Steponui Batorui, Zigmantui Vazai nebuvo pripažinta naujų įstatymų iniciatyvos ir leidybos teisė, reikalauta, kad jie neatšauktų pirmtakų paskelbtų teisių ir privilegijų. XVI a. pirmoje pusėje pradėta kaltinti valdovą Žygimantą Senąjį, kad jis nesilaiko, laužo pirmtakų suteiktas senąsias teises, prasidėjo ginčai, kaip reikia suprasti ir naudoti senuosius teisės tekstus. Šių ginčų kontekste unijos su Lietuva klausimas virto diskusija, kaip suprasti senąsias privilegijas ir jose įrašytus žodžius. Gindama senąsias teises ir privilegijas bajorija pasiremdavo senaisiais tekstais, greta Kazimiero Didžiojo statutų ar karaliaus Liudviko 1374 m. privilegijos, remtasi ir 1413 m. Horodlės dokumentų, įrašytų „Laskio Statute“ tekstais[20].

Kita vertus, pradėtas Lenkijos Karalystės teisės kodifikavimo darbas buvo tęsiamas. 1520 m. seime buvo išrinkta komisija, kuri 1523 m. parengė teisminio proceso kodifikavimo projektą *Formula procesus*[21].

1532 m. buvo paskelbtas dar vienas sisteminio teisių rinkinio projektas *Statuta inclyti regni Poloniae recens Recognita et emendata*, šnekamojoje kalboje, vėliau ir istoriografijoje vadintas *Correctura iurium* (lenk. – *Korektura Taszyckiego*). Lenkijos teisės istorikai sutaria, kad *Correctura iurium* buvo pavykęs teisės kodifikavimo bandymas. Nepaisant to, 1534 m. Lenkijos seimas jį atmetė, nes bajorijos dauguma nusprendė, kad 1532 m. teisių rinkinys prieštarauja egzekucijos programai, jos nuostatai išsaugoti senus gerus papročius ir teises. Egzekucijos šalininkai bijojo, kad naujasis kodeksas gali pažeisti jų laisves ir seimo teises, sustiprinti karaliaus ir senato pozicijas. Nugalėjo bajorijos tradicionalizmas, jos prisirišimas prie ją tenkinusio J. Laskio kodekso[22]. Tikėtina, kad svarbi priežastis, paskatinusi atmesti „Corretura iurium“ buvo ta, kad jos rengėjai neįdėjo unijų sutarčių su Lietuva ir Prūsija tekstų, kurie buvo J. Laskio kodekse. Kita vertus, šiuolaikinis teisės istorikas W. Uruszczakas aiškina, kad tai visiškai suprantama, kadangi šie dokumentai dalykiškai nebuvo reikalingi visų pirma praktiniam teismų darbui skirtam teisių rinkiniui *Correctura iurium*[23]. Matyt dėl tos pačios priežasties „Laskio Statute“ esančių Lenkijos-Lietuvos unijų dokumentų tekstų nėra ir teisininko, žemės teismo teisėjo Jano Palčovskio (*Jan*

[20] S. Estreicher, Kultura prawnicza w Polsce XVI wieku, *Kultura staropolska*, Kraków, 1932, s. 82–86.

[21] „Formula processus iudiciarii terrarum Cracoviensis, Sandomiriensis, Lublinensis, Russiae, Belzensis et Podoliae [...]“: *Volumina constitutionum*, tom I, 1493–1549, vol. 1, 1493–1526, s. 392–407.

[22] Pl.: W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku. Korektura praw z 1532 r.*, Warszawa, 1979, s. 247–251.

[23] W. Uruszczak, Korektura praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne, t. I, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, CMLXVI, Prace prawnicze, z. 135, Kraków, 1999, s. 17–18.

Palczowski, Palczewski, apie 1507-1565)[24] parengtame teisės normų rinkinyje *Ustawy prawa polskiego ..., podręczny zbiór wyciągów z konstytucji sejmowych z lat 1507-1540 oraz ze statutow zebranych przez J. Laskiego* (1555, pirmą kartą išspausdintas 1562 m.), skirtame teisėjams.

Correctura iurium atmetimas porą dešimtmečių pristabdė Lenkijos Karalystės teisės kodifikacijos procesą. Tačiau nuo XVI a. vidurio bajorijai palaikant bei reikalaujant darbas buvo tęsiamas pavienių asmenų iniciatyva ir pastangomis, jo vaisiai plito visuomenėje. Tai vyko tuo metu, kai Lenkijos Karalystėje bajorijos judėjimas už egzekuciją buvo pasiekęs didžiausią mastą, stipriausiai lėmė seimo ir valdovo, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, sprendimus. Tokioje viešojo gyvenimo atmosferoje parengtuose teisių rinkiniuose, nuosekliai sekant „Laskio Statuto" tekstu vėl buvo įrašyti unijų su Lietuva dokumentai, tarp jų – ir dviejų 1413 m. Horodlės dokumentų tekstai.

Naujo teisių rinkinio parengimo ir atspausdinimo iniciatoriais buvo egzekucijos judėjimo dalyviai. Jie 1550 metų birželio-liepos mėn. vykusiame seime Piotrkove kreipėsi į karalių Žygimantą Augustą su prašymu leisti atspausdinti J. Przyluskio (*Jakub Przyłuski, Jacobus Priluscius*, pseudonimai – *Jessovius, Jeżowita, Jeżowita Bakalarz*, apie 1512–1554)[25] parengtą teisių rinkinį. 1551.05.24 Krokuvoje karalius leido spausdinti teisyną, pasirėmus 1548 m. seime pristatyta J. Przyluskio parengta programa (spaudinys – *Statuta Regni Poloniae methodica dispositione ... conscripta*, 1548). Gavęs valdovo leidimą, bajorų susijusių su judėjimu už egzekuciją remiamas, J. Przyluskis 1553 m. išspausdino teisių rinkinį lotynų kalba *Leges seu statuta ac privilegija Regni Poloniae*[26].

Įvadinėse pratarmėse, teksto dedikacijose ir komentaruose J. Przyluskis,

[24] Pl.: K. Bibrzycki, Jan Palczowski, Palczewski (ok. 1507-1565), *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XXV/1, z. 104, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1980, s. 61–62.

[25] Apie autorių ir jo darbą rengiant teisių rinkinį pl.: B. Ulanowski, Jakób Przyłuski i jego statut, *Reformacja w Polsce*, pod redakciją S. Kota, r. II, 1922, Nr. 8, s. 241–255; *Bibliografia literatury polskiej: Nowy Korbut.* Pismienictwo staropolskie, opracował zaspół pod kierownictwem Romana Pollaka, MCMLXV, Warszawa, s. 138–140; H. Kowalska, Przyłuski Jakub (ok. 1512–1554), *PSB*, t. XXIX/2, z. 121, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1986, s. 206–209.
J. Przyłuski, *Leges seu statuta ac privilegija Regni Poloniae* [1553] egzempliorius saugomas Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, syg. XVI/2–1.

[26] Bajorijos paramą J. Przyluskio darbui liudiją 1550 m. Piotrkovo seimo medžiaga: *Articuli in Conventu Piotrcoviensi anno 1550 od wszego stanu rycerskiego ad exequendum dane*, [50]. O Statutów koronnych zjednoczenia, sprawa Jakuba Przyłuskiego. Item, aby wedle statutu Sigismundi fol. 32 i innych królów przedtem oprawiony i zjednoczony statut Króla Jego Miłości dla okazania się prędszej sprawiedliwości uczynić raczył, jako Przyłuski spisał dobrze, jedno iż mu go nie dopuszczono imprimować, aczkolwiek króla niedawno zmarłego o to prosili ziemscy posłowie, jako i teraz o to na ten czas Króla jego Miłości proszą", *Volumina constitutionum*, tom II, 1550–1609, vol. 1, 1550–1585. Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa, 2005, s. 21.

egzekucijos judėjimo šalininkas, artimai bendravęs su šio judėjimo teoretikais bei organizatoriais, amžininkams gerai žinomas poetas ir politinių tekstų rašytojas, reformatas, išdėstė savo požiūrį aktualiais Lenkijos vidaus gyvenimo klausimais, pateikė labiau teisės ir politikos enciklopediją nei kodifikuotos teisės rinkinį[27]. Kita vertus, nepaisant to, kad rinkinys *Leges seu statuta ac privilegija Regni Poloniae* oficialiai taip ir nebuvo pripažintas, jis buvo žinomas ir naudojamas, išverstas į lenkų kalbą, juo rėmėsi kiti teisės rinkinių sudarytojai.

Tuo pat metu dar vieną Lenkijos Karalystės teisių rinkinį *Statutorum regni Poloniae methodus* (1554, Vilnius) parengė ir Janas Sierakovkis (*Jan Sierakowski, Joannes Szirakowski*)[28]. Tačiau jo darbas XVI a. nebuvo išspausdintas, negavo ir oficialaus pripažinimo[29].

Valdovo Žygimanto Augusto patvirtintu, oficialiu, ilgai naudotu Lenkijos Karalystės teisių rinkiniu tapo Jano Herburto (*Jan Herburt*, ok. 1524-1577)[30] lotynų kalba parengtas ir 1563 m. atspaudintas *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*[31]. Tuo pat metu pradėta rūpintis išleisti Lenkijos Karalystės teisių rinkinį lenkų kalba. 1562–1563 m. Piotrkovo seimo konstitucijoje buvo įrašyta, kad visuomenei reikalingesnis nei lotyniškas teisių rinkinys lenkų kalba ir nurodyta paskirti asmenis, kurie atliktų šį darbą[32]. 1563–1564 m. Varšuvos seimas įpareigojo J. Herburtą išversti jo parengtą lotynišką „Statuto" tekstą į lenkų kalbą[33]. 1570 m. buvo atspausdintas

[27] B. Ulanowski, Jakób Przyłuski i jego statut, s. 252.

[28] Pl. apie J. Sierakovskį: K. Chłapowski, Jan Sierakowski, Joannes Szirakowski, *PSB*, t. XXXVII/3, z. 154, 1997, s. 259–266.

[29] Rinkinys pirmą kartą buvo atspausdintas: Jana Sierakowskiego układ systematyczny prawa polskiego z r. 1554, wydał Boleslaw Ulanowski, *Archiwum komisji prawniczej*, t. VI, Kraków, 1897–1926, s. 99–233.

[30] Pl. apie J. Herburtą: R. Żelewski, Jan Herburt (ok. 1524–1577), *PSB*, t. IX, 1960–1961, s. 440–441.

[31] J. Herburto leidinio egzempliorius saugomas Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, syg. L-17/2-198.

[32] *Konstytucyje sejmu Piotrkowskiego, zaczętego roku 1562, a dokończonego 1563*, paragrafe 57 rašoma: „Item bacząc potrzebę, aby prawa a statuta polskie, polskim językiem były potrzebniejsze wszystkim niż łacińskie, z tych przyczyn deputuiemy, z radą panów rad koronnych, pewne osoby ku takowej sprawie, na tym seimie przyszłym", Sejm walny Piotrkowski 1562–1563, *Volumina constitutionum*, t. II, 1550–1609, vol. 1, s. 105.

[33] *Konstytucyje sejmu koronnego Warszawskiego 1563 I roku 1564*: „15. Przełożenie statutu. Na przełożenie statutu z łacińskiego na polskie i na zgadzanie i znaszanie wszystkich statutów pana Lubelskiego, księdza Kijowskiego, a pana Herborta podkomorzego przemyślskiego, ktorzy do przyszłego sejmu koronnego maią go przełożyć na polski język i zgodzić wszystkie statuta i konstytucje sejmowe, tym porządkiem, iako iest *Correctura Statutorum*, nie odstępując w niczym prawa pospolitego, ani mu nie ujmując ani przyczyniając, i na przyszły sejm maią to ku przejźzeniu a rozsądkowi sejmowemu

J. Herburto *Statuta i Przywileje Koronne z Łacinskiego Języka na Polski przełozone nowym porządkiem zebrane i spisane przez Herburta w Krakowie*[34].

Pirma, J. Herburto parengta, oficialios rašytinės teisės kompendiumo publikacija lenkų kalba buvo labai svarbus žingsnis skleidžiant teisines žinias Lenkijos bajorų visuomenėje, kurios eiliniai nariai silpnai mokėjo lotynų kalbą[35]. J. Herburto sudarytieji rinkiniai lotynų ir lenkų kalbomis tapo pamatu vėlesnių laikų teisės rinkinių sudarytojams, jungtimi tarp 1506 m. „Laskio Statuto" ir XVI a. antrosios pusės viešojo visuomenės gyvenimo padiktuotų poreikių[36].

XVI a. pabaigoje Abiejų Tautų Respublikoje buvo išspausdinti nauji Lenkijos Karūnos teisių rinkiniai: Stanislovo Sarnickio (*Stanisław Sarnicki*, 1532-1597)[37] lenkų kalba *Statuta i Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane i porządkiem prawie przyrodzonym a barzdo snadnym nowo zebrane* (1594), ir Jano Januszovskio (Januszowski Jan, 1550-1613)[38] parengtas dvikalbis (lenkų, lotynų) rinkinys *Statuta, prawa i konstytucje koronne łacińskie y polskie* (1600)[39]. S. Sarnickio ir J. Januszovskio teisių rinkiniuose Lenkijos-Lietuvos unijų aktų skyriuje vėl buvo pakartoti 1506 m. „Laskio Statute" įrašytų keturių XV a. unijų aktų tekstai.

S. Sarnickis, kalvinistas, studijavęs Karaliaučiaus, Vitembergo ir Ženevos universitetuose, istorikas, parašęs veikalą *Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri octo* (Cracoviae, 1587), atsiliepė į bajorijos raginimus, išsakytus 1588 m. valdovo Zigmanto Vazos karūnaciniame seime, tęsti Lenkijos teisės kodifikavimo darbą ir leisti jos kodeksus lenkų kalba. Į parengto darbo svarstymą autorius įtraukė ir potencialius naudotojus. Prieš 1592 m. seimą S. Sarnickis išsiuntinėjo beveik į visas Lenkijos vaivadijas parengtą pavyzdį, siekdamas užsitikrinti seimelių pritarimą. Toks viešas teisių rinkinio rengimo darbas prisidėjo prie jame esančių formuluočių išviešinimo ir įtvirtinimo bajoriškosios visuomenės savimonėje.

przywieść. A ieśliby ktorykolwiek z tych wyżej namienionych do przekładania tego z przyczyny słusznej być nie mogł, tedy Nam będzie wolno innego na to mieisce dać i naznaczyć", Sejm walny Warszawski 1563–1564, *Volumina constitutionum*, t. II, 1550–1609, vol. 1, s, 123–124.

[34] Šio leidinio egzempliorius saugomas Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, syg. XVI/2-33.

[35] S. Estreicher, Kultura prawnicza, s. 111.

[36] Pl.: S. Grodziski, Wstęp, *Volumina constitutionum*, t. I, 1493–1549, vol. 1, s. 10.

[37] Pl. apie S. Sarnickį: H. Kowalska, J. Sikorski, Stanisław Sarnicki (1532–1597), *PSB*, t. XXXV/2, z. 145, s. 217–223.

[38] Pl. apie J. Januszovskį: A. Kawecka-Gryczowa, Januszowski Jan (1550–1613), *PSB*, t. X/4, z. 47, 1964, s. 598–600.

[39] Šio leidinio egzempliorius saugomas Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, syg. XVI/2-38/1.

XVII–XVIII a. Lenkijos teisės kodifikavimo procesas nusilpo, nauji sisteminiai teisių rinkiniai (kompendiumai) retai pasirodydavo, jų autoriai kartojo senus teisinius tekstus, dažniausiai, pasirėmę J. Herburto „Statutu" tik sudėliodami juos alfabeto tvarka. Vis dažniau būdavo pateikiamos geriau ar prasčiau sudarytos įstatymų tekstų santraukos[40].

1413 m. HORODLĖS AKTŲ INTERPRETACIJA XVI a. LENKIJOS KARALYSTĖS TEISIŲ RINKINIUOSE

XVI a. nusistovėjo Lenkijos Karalystės kodifikuojamos teisės rinkinių sandaros principai. Kodeksą sudarydavo pagrindinė dalis, vadinamasis Karūnos Statutas, kurioje būdavo surašomos galiojančios teisės normos ir jų įgyvendinimą reguliuojantys norminiai aktai. Kitą, Karūnos teisę papildančią dalį, sudarydavo įrašyti ne tik teisinio pobūdžio dokumentų tekstai. Šių dokumentų atranką padarydavo kodekso sudarytojas, ji kito keičiantis aplinkybėms. Tokiais, Lenkijos teisių rinkiniuose įrašytais dokumentais buvo ir įvairūs Lenkijos Karalystės unijų su kitais subjektais aktai.

1506 m. J. Laskio Statute buvo įrašyti 1401 m., 1413 m., 1438 m. ir 1499 m. Lenkijos-Lietuvos unijų aktai[41], 1479 m. Varmijos vyskupo leninio pavaldumo Lenkijai diplomas, 1485 m. leninė Moldavijos vaivados Stepono vasalinė priesaika, 1494 m. Zatoro kunigaikščio vasalinės priesaikos tekstas, 1454 m. Prūsijos ir Pamario inkorporavimo į Lenkijos Karalystę privilegija, 1404 m., 1435 m., 1436 m., 1466 m. taikos sutarčių su Vokiečių ordinu aktai[42]. Vėliau parengtuose kodeksuose nusistovėjo tvarka, kad šią tekstų grupę sudaro įvairios privilegijos, tarp jų ir kai kurie unijų dokumentai, vadinti privilegijomis[43].

1506 m. „Laskio Statute" lotynų kalba įrašytiems teisiniams tekstams, kaip minėta, buvo suteiktas oficialių autentiškų tekstų statusas. Todėl šiuos tekstus nekeisdami jų turinio kartojo, vertė į lenkų kalbą Lenkijos teisės kodifikatoriai visą XVI a. Kita vertus, kiekvienas naujai parengtas teisių rinkinys turėjo savitą dvasią. Autoriai savaip sudėliojo iš J. Laskio kodekso paimtus tekstus, juos suskirstė, sugrupavo, papildė naujais tekstais, suteikė skyriams, straipsniams ir atskiriems tekstams pavadinimus,

[40] S. Grodziski, Wstęp, *Volumina constitutionum*, t. I, 1493–1549, vol. 1, 1493–1526, s. 9–10 ir nuoroda nr. 10.

[41] Pl. apie J. Laskio statuto šaltinius: S. Kutrzeba, Źródła statutu Łaskiego, *Sprawozdania Akademii Umiejętności z r. 1910*.

[42] W. Uruszczak, Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum, Aneks: Wykaz tekstów prawnych zawartych w Statucie Łaskiego, s. 132–135.

[43] Privilegija vadinamas ir 1413 m. spalio 2 d. Horodlėje valdovų Jogailos ir Vytauto išduotas aktas. Kita vertus, istoriografijoje nėra vienos nuomonės dėl šio dokumento pobūdžio.

parašė įvadus, pratarmes, komentarus. Ši medžiaga teikia galimybę pažinti 1413 m. Horodlės aktų „gyvenimą“ XVI a. Lenkijos Karalystės bajoriškosios visuomenės savimonėje ne tik per pačių dokumentų tekstus, bet ir per jų interpretacijas.

J. Laskio kodeksas nebuvo suskirstytas skyriais, atrinktieji tekstai įrašyti vienas po kito nesilaikant dalykinės ir chronologinės tvarkos ar sistemos[44]. 1413 m. Horodlėje surašyto bendro valdovų Jogailos ir Vytauto akto pilnas tekstas lotynų kalba įrašytas po 1505 m. valdovo Aleksandro Jogailaičio dekreto *Consuetudinum. Alexandri Regis admonicio ad consuetudines Iuris vbiscunque terrarum habendas*.

1506 m. oficialiame Lenkijos Karalystės rašytinės teisės rinkinyje 1413 m. Horodlėje išduotame be antraštės[45] valdovų Jogailos ir Vytauto bendram dokumentui buvo suteikta antraštė: *Vladislai Jagello et Vitowdi in Herodlo. Incorporatio terrarum Magni ducatus Lithwanie Regno polonie cum concessione armorum lithwanis de regno polonie cum alijs certis libertatibus tunc nobilitati Lijtuanice: Ruthenis exceptis: concessis de anno domini M.CCCC.* Svarbiausi prasminiai šios antraštės akcentai – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporacija į Lenkijos Karalystės sudėtį, Lenkijos herbų ir laisvių suteikimas bajorams lietuviams. Šio dokumento antraštėje įsivėlė klaida – vietoje 1413 m. neteisingai buvo nurodyti 1400 m. Dėl šios klaidos 1413 m. Horodlėje išduotas valdovų Jogailos ir Vytauto aktas keturių XV a. Lenkijos-Lietuvos unijų dokumentų grupėje (1401 m., 1413 m., 1438 m., 1499 m.) buvo įrašytas pirmas, prieš 1401 m. Vilniuje išduotą aktą. Šią klaidą, nekeisdami J. Laskio įrašytų Lenkijos-Lietuvos unijų dokumentų tekstų eiliškumo, kartojo visi XVI a. rengusieji Lenkijos Karalystės teisės rinkinius.

Kitas, 1413 m. spalio 2 d. Horodlėje išduotas Lietuvos bajorų aktas transumpto pavidalu panaudotas ketvirtajame J. Laskio įtrauktame į kodeksą Lenkijos-Lietuvos unijų 1499 m. dokumente *Tempore Iohanis Alberti regis Poloniae, Alexandri magni ducis Lithuaniae, barones et consiliari Magni Ducatus Lithuaniae confirmant inscriptiones per antecessores eorum cum Regno Poloniae factas* (l. 130-131v)[46]. Nurodoma, kad 1413 m.

[44] Pl. žr.: Ibid.

[45] Akto originalo kitoje pusėje (*in dorso*) tėra XV–XVI a. dokumentą saugojimo vietose padarytieji įrašai. Pl.: „Horodło, 2 października 1413 r. Władysław Jagiełło król polski i najwyższy książę litewski określają charakter połączenia Wielkiego Księstwa litewskiego z Koroną polską i nadają szareg przywilejów bojarom wielkiego Księstwa, zastrzegając, że mogą z nich korzystać tylko ci, którzy będą używać herbów, nadanych im przez szlachtę polską“, *Akta unji*, Nr. 51, s. 60. Pl. Lenkijos-Lietuvos unijų dokumentuose esantys įrašai *in dorso* aptariami in: *Akta unii ...*, Wstęp, s. VIII–IX.

[46] Tarp akto originalo kitoje pusėje (*in dorso*) esančių įrašų yra XVI a. padaryti įrašai, nurodantys 1499 m. dokumento sąsajas su 1413 m. Horodlės dokumentu: „Litvani confirmant et renovant pacta cum Polonis per Wladislaum regem et Vitoldum ducem 1413 facta declaratione articuli de electione regis et ducis, quod neutri non vocatis alteris ad electionem procedent; Antiqui articuli de electione regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae confecti per praelatos tam spirituales quam seculares (sic)

spalio 2 d. pažymėto Lietuvos bajorų akto transumptas buvo parengtas 1502 m. Krokuvos kapituloje. Transumptą, karaliaus Aleksandro vardu užsakė jo sekretorius J. Laskis, būsimo Statuto rengėjas[47]. Šio Horodlės akto transumptas buvo įrašytas į 1499 m. liepos 24 d. Lietuvos Ponų tarybos ir visų Vilniaus seime susirinkusiųjų vardu surašytą santykius su Lenkija apibūdinantį aktą, kuriame rašoma, kad atnaujinami senieji Jogailos ir Vytauto sudaryti sąjunginiai susitarimai, aptariama valdovų, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Lietuvoje ir Lenkijos karaliaus Lenkijoje, rinkimų tvarka, nustatoma, jog atmetami visi anksčiau buvę sutarčių įrašai, kurie lietuvių ar lenkų *viešąją garbę žeistų*[48]. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį, kad J. Laskis neįtraukė į Statutą Lenkijos Tarybos vardu surašyto 1499 m. gegužės 6 d. dokumento, kuriame buvo įrašytas 1413 m. Horodlėje išduoto Lenkijos bajorų akto transumpas[49]. Šio dokumento neįtraukė ir kiti XVI a. Lenkijos Karalystės teisės rinkinių sudarytojai.

Horodlės aktų tekstus papildo paraštėse esančios kodekso sudarytojo J. Laskio nuorodos, nukreipiančios, aiškinančios dokumento turinį[50].

Po kelių dešimtmečių, 1553 m., lotynų kalba parengto ir atspausdinto J. Przyluskio teisių rinkinio *Leges seu statuta ac privilegija Regni Poloniae*[51] struktūra, lyginant su „Laskio Statutu“, buvo daug sudėtingesnė. Rinkinio tekstai pagal turinį ir paskirtį suskirstyti į šešias knygas. Penktoji knyga *Ivris, Statvtorvm ac privilegiorvm Reg. Pol. De Provincijs seu Dvcatibus Regno Pol. Unitis, ac Externis. Item de Pace, ac Legationibus. Liber V.* (l. 681–851)[52] skirta teisiškai apibūdinti Lenkijos Karalystės santykius su jos atžvilgiu labai skirtingo statuso valstybiniais ir teritoriniais subjektais (Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, Prūsija, Mazovija, Livonija, Osvencimu, Zatoru ir kt.).

Naujas J. Przyluskio kodekso elementas buvo jo, kaip sudarytojo parašyti tekstai, kurių tikslas buvo pateikti skaitytojams papildomų istorinių žinių. Antai, Penktosios

et barones magni ducatus Lithuaniae confirmatur“. Pl.: „W Wilnie, 24 lipca 1499 r. Panowie rady litewskie, zatwierdzając układ z Koroną, transsumują dokument, wydany 2 października 1413 przez bojarów litewskich w Horodle“, *Akta Unji*, Nr. 76, s. 126.

[47] Ibid., p. XV.

[48] Pl.: M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000, p.177–179; D. Kuolys, *Res Lituana Kunigaikštystės bendrija*, p. 122–123. Kaip Aleksandro Jogailaičio valdymo metu vyko politinės diskusijos dėl unijos saitų atnaujinimo, kokie buvo jų rezultatai matome 1499 m. sausio 9 d., gegužės 6 d., gegužės 14 d., liepos 24 d. paskelbtuose dokumentuose. Šių dokumentų tekstai paskelbti publikacijoje: *Akta unji*, Nr. 71–76, p. 119–130.

[49] Šio dokumento tekstas publikuotas: *Akta unji*, Nr. 73, s. 121–122.

[50] Šias nuorodas pl. žr.: *Akta unji*, p. 62–69.

[51] Pl.: Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Retų spaudinių skyrius, *Leges seu statuta ac privilegija Regni Poloniae,* XVI/2-1.

[52] J. Przyluskio spausdinto teksto lotynų kalba rašyba nekeičiama, nemodernizuojama.

knygos tekstas pradedamas nuo Pratarmės, kurioje autorius pristato Lenkijos Karalystę ir su ja istoriškai susijusias teritorijas. Pirmas šios knygos skyrius, skirtas Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (*De Magno Ducatu Lithuaniae*), taip pat pradedamas Pratarme, kurioje pasakojama trumpa Lietuvos istorija, kurioje tarp kitų fragmentiškų žinių nurodoma, kad Jogaila ir Vytautas amžiams inkorporavo Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę į Lenkijos Karalystę[53].

Po pratarmės įrašytas 1413 m. Horodlėje išduoto valdovų dokumento tekstas, paraštėje nurodant, kad jis paimtas iš „Laskio Statuto". J. Przyluskis nekeisdamas turinio iš „Laskio Statuto" perrašė ir 1499 m. Lietuvos Ponų tarybos narių dokumentą su įrašytu į jį 1413 m. Horodlėje išduoto Lietuvos bajorų akto transumptu. Abiejų dokumentų paraštėse J. Przyluskis perrašė J. Laskio kodekse esančias nuorodas, nekeisdamas jų turinio, padarydamas tik nežymius redakcinius pakeitimus.

Tuo pat metu, 1554 m., lotynų kalba parengtame, bet XVI a. neatspausdintame S. Sierakovskio rinkinyje teikiama 1413 m. Horodlėje bendro valdovų išduoto akto turinio santrauka, su nuoroda, kad remtasi „Laskio Statute" esančiu tekstu[54]. Santraukoje nurodoma, kad visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės inkorporuojamos į Lenkijos Karalystės sudėtį, pristatoma valdovų rinkimo ir bendrų suvažiavimų šaukimo tvarka. Su nuoroda į „Laskio Statutą" S. Sierakovskio rinkinyje teikiama ir 1499 m. Lietuvos ponų tarybos narių dokumento, kuriame įrašytas 1413 m. Lietuvos bajorų Horodlės akto transumptas, turinio santrauka[55].

Naują 1413 m. Horodlės dokumentų „gyvenimo" Lenkijos Karalystės viešojoje erdvėje puslapį atvėrė J. Herburto teisių rinkiniai parengti ir paskelbti lotynų ir lenkų kalbomis.

---

[53] Przyłuski J., *Leges seu statuta ac privilegija Regni Poloniae*: Praefatio, l. 685–686.

[54] „917. In primis magnus ducatus Lithuaniae cum aliis terris sibi annexis regno Poloniae est appropriatus, incorporatus, invisceratus, coniunctus, adiunctus, confoedaratus, annexus cum omni iure mero et mixto, ut coniunctis viribus hostibus communibus facilius et fortius resistere possint. Item Lithuani nullum pro magno duce Lithuaniae habituri, nisi regem Poloniae cum consilio consiliariorum utriusque dominii tam regni quam magni ducatus electum. Et similiter Poloni, rege sie liberis decednete, non debent sibi regem sine consilio Lithuanorum eligere. Item conventiones necessarias in Lublin aut Parczow vel in aliis locis aptis Poloni cum Lithuanis, quando necesse fuerit, celebrare debent pro commodo et utilitate utrorumque dominiorum. Wlad. Iag. et Witholdus fol. CXXV et sequentibus. Cap. In nomine Domini etc. Clarius illic.", *Archiwum komisji prawniczej*, t. VI, s. 220.

[55] „920. Postquam autem Iohan. Alb. rex in regem Poloniae et Alexander in magnum ducem Lithuaniae assumpti sunt, visum est necessario utriusque dominii consiliariis tam videlicet Polonis quam Lithuanis inscriptiones foederum innovare et confirmare, prout confirmaverunt, promittentes ipsi praelati Lithuaniae nunquam Polonos in eorum necessitatibus et adversitatibus deserere, sed semper consilia, auxilia et favores fideliter ministrare, bella aut guerras nulli praeter scitum, consilium et assensum ipsorum Polonorum facere aut movere. Cetera, ut supra, cum declaratione articuli de electione regis et magni ducis etc. Praelati Lithuaniae fol. CXXX et sequenti Cap. In nomine Dni. Sed omnia praemissa clarius in ipsis privilegiis expressa sunt.", *Archiwum komisji prawniczej*, t. VI, s. 221.

1563 m. buvo atspausdintas J. Herburto rinkinys lotynų kalba *Statuta Regni Poloniae in Ordinem Alphabeti digesta* ..., 1563, kuriame tekstai sudėti alfabeto tvarka[56]. Jame Horodlės dokumentai, sekant J. Laskio ir J. Przyluskio kodeksų tekstais, nekeičiant jų antraščių ir turinio, įrašyti skyriuje „Unijos" (*Vnio. Rex Ducatus ad ferenda onera Regno vniat*)[57].

Unijoms skirtą skyrių J. Herburtas pradeda įžanginiu tekstu, parašytu, kaip liudija nuorodos paraštėse, pasirėmus Žygimanto Senojo 1510 m., 1539 m., ir 1543 m. išduotais dokumentais, aiškinančiais, kaip reikėtų suprasti ir vertinti unijas. Po šio teksto, įrašytas 1413 m. Horodlėje išduotas valdovų aktas, pavadintas *Magnus Ducatus Litwaniae, Regno Poloniae incorporatur*, paraštėje nurodžius, kad tekstas paimtas iš „Laskio Statuto"[58]. Skirtingai nuo J. Laskio ir J. Przyluskio lotyniškų šio dokumento tekstų, J. Herburtas jį suskirstė pastraipomis. Nuorodos paraštėse – J. Laskio nuorodų pakartojimas. Horodlėje išduoto Lietuvos bajorų akto transumptas įrašytas 1499 m. dokumente *Tempore Joannis Alberti Regis Poloniae, et Alexandri Magni Ducis Litwaniae, Barones et Consiliarij, Magni Ducatus Litwaniae, confirmant Inscriptiones, per antecessores eorum cum Regno Poloniae factas*[59] taip pat nesiskiria nuo J. Laskio ir J. Przyluskio teikiamų šio transumpto tekstų.

1570 m. buvo atspausdintas J. Herburto parengtas teisių rinkinys lenkų kalba *Statuta y przywileie koronne z łacińskiego ięzyka na polskie przełożone nowym porządkiem zebrane y spisane przez Jego W. Pana Jana Herborta z Fulsztyna, Kastellana Sanockiego starostą Przemysłskiego etc. W Krakowie, w Drukarni Mikołaia Szarffenberga, Mieszczanina y Bibliopole Krakowskiego, Roku Pańskiego*[60]. Šis kompendiumas buvo suprantamas ne tik lotyniškai skaitantiems, plačiausiai naudotas teismuose, padaręs, panašu, didžiausią ir ilgalaikį poveikį viešajam visuomenės gyvenimui Abiejų Tautų Respublikos laikais.

J. Herburto Statutą lenkų kalba sudarė 3 dalys, vadinamos knygomis[61]. Statuto

[56] Pl. Herburt, *Statvta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Retų spaudinių skyrius, L-17/2-198.

[57] Ibid., l. 522–523.

[58] Ibid., l. 524–529.

[59] Ibid., l. 532–536.

[60] Pl.: Lietuvos Mokslų akademijosVrublevskių biblioteka, Retų spaudinių skyrius, XVI/2-33.

[61] „Statut sam w sobie ma troie ksiąg: W pierwszych księgach około wszech y każdey z osona osobach poczawszy od Krola Jego Mil. y Rad a Dignitarzow Koronnych, aż do namnieyszego stanu osob rzecz się toczy; We wtorych księgach o Sądziech wszelakich y Urzędnikach ziemskich, ktemu o wszelakich sprawach sądowych, także o Gleyciech y Woynie omawiaią; W trzecich księgach Przywileie Koronne, potym Księstw, nakoniec ziem niektorych są włożone." *Statuta y przywileie koronne z łacińskiego ięzyka na polskie przełożone nowym porządkiem zebrane y spisane przez Jego W. Pana Jana Herborta*, 1570, *Regestr Statutowy*, Ibid.

sudarytojo Pratarmėje kreipiamasi į valdovą Žygimantą Augustą ir rašoma apie gerai sutvarkytą, gero valdovo kartu su jam paklusniais pavaldiniais valdomą valstybę – Respubliką, pabrėžiama, kad Lenkijos Karalystė nėra blogesnė už kitas karalystes, o net ir geresnė, vardinami Lenkijos valdovai Piastai ir Jogailaičiai, kaip Karalystės puoselėtojai, šlovinamas Abiejų Tautų Respublikos valdovas Žygimantas Augustas, atsigręžiant į praeitį pabrėžiama, kad kiekvienas, kuris skaito istoriją, žino, kad Jogailai, Karališkosios Malonybės proseneliui, niekas daugiau neteikė tiek rūpesčių, kaip Unija, ir mūsų teisių sutvarkymas, ką šiais laikais Egzekucija vadiname[62].

Statuto trečiojoje, Privilegijų, knygoje teikiamos Lenkijos Karūnos, Lietuvos, Rusios, Prūsijos, Osvencimo, Zatoro ir Kijevo kunigaikštysčių, taip pat Sandomiro, Bielsko, Palenkės, Voluinės žemių privilegijos[63]. Knygos skyrius, skirtas Lenkijos Karūnai priklausančių kunigaikštysčių privilegijoms[64], pradedamas dviem įvadiniais tekstais, kuriuose, pasirėmus valdovo Žygimanto Senojo 1510 m. ir 1539 m. aktais, teikiami argumentai, kuriais grindžiamas kunigaikštysčių suvienijimas su Lenkijos Karūna ir jo teikiami privalumai[65].

Po šių tekstų įrašytas 1413 m. Horodlėje valdovų Jogailos ir Vytauto išduoto

[62] „... kożdy, ktory historyą naszę czyta znaydują to, iż Jagiełłą Pradziada Waszey Kro. Mi. nic więcey nieturbowało iedno Unia, a wprawienie Praw naszych w swoy skutek i w klubę, co my Exequucyą zowiemy ...“, Ibid., l. 1–6.

[63] „Statutu Koronnego Księgi Trzecie: a ktore w sobie zamykaią przywileie Koronne y Księstw wszystkich Koronie podległych: iako Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Oswięcimskiego, Zatorskiego, Kiiowskiego, y ziemie Sandomirskiey, Bielskiey, także Podlaszkiej y Wołynskiey“, Ibid., l. 577.

[64] „O ziednoczeniu Księstw. Przywileie Księstw Koronie Polskiej podległych: jako Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Oswięcimskiego, Zatorskiego, y Kiiowskiego“, Ibid, l. 655.

[65] „Okolo ziednoczenia księstw z Koroną. Gdyż wszystkim rzecz iest doświadczona, iż moc skupiona y ziednoczona zwykła byc zawżdy mocnieysza niż rozdźielona, obiecujemy pilność vczynić, abysmy Wielkie Księstwo Litewskie y ziemie pruskie y ine ziemie pograniczne Krolestwu do iedności przywieść mogli, y iako nasdadniey będzie moglo byc w to vgadzac będziemy, aby wszystki brzemiona spolnie nosili y Moneta iednaka pospolicie brali, a zwlaszcza gdy Seym oboiem Panstwam przerzeczonym ku skończeniu postanowiemy.“ Kairėje paraštėje ties šiuo tekstu įrašyta nuoroda: „Zygmunt w Krakow[wie]1510, List 5.; Podobnasz temu Ustawa. Gdyż rozmaitemi przykłady bywamy nauczeni, iż moc ziednoczona iest mocnieysza niż rozdzielona. Co my pilniey w vmysle naszym rozważaiąc a widząc Krolestwu naszemu większe teraz y cięższe niż kiedy przedtym nieprzespieczności nalegac, abysmy ie tedy tym łatwiey od nas y poddanych naszych gardł odpędzić mogli obiecuiemy pilne staranie czynić wszelkim sposobemvczciwym, aby Księstwa nasze Litewskie Zatorskie y Oświęcimskie y ziemie nasze Pruskie do tegosmy przywiedli (ponieważ baczą w nieprzeapieczeństwie Krolestwa naszego też swe nieprzespieczeństwo byc, a iż Krolestwo nasze nie mogloby vpaść krom vpadku onych ziem) wszystki swe sily złączyli z Krolestwa naszego silami, iż gdyby możny iaki nieprzyiaciel gwałt nam iaki vczynić chciał złączywszy vmysły y moc woienną w iedno łacwieybysmy mogli onemu odeprzec.“ Kairėje paraštėje ties šiuo tekstu nuoroda: „Zygmunt w Krak[owie]1539“, Ibid., l. 655–656.

dokumento teksto vertimas į lenkų kalbą[66]. Jo antraštė *O Wielkim Księstwie Litewskim. Wcielenie ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego do Korony Polskiey z pozwoleniem herbow Litwie z Polski y niektorych wolności na ten czas Litwie daney* yra „Laskio Statute" esančios antraštės lotynų kalba vertimas į lenkų kalbą, tiesa, su viena, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pasikeitusią situaciją liudijančia, pataisa. J. Herburto teikiamoje antraštėje nebeliko žodžių *Ruthenis exceptis*, kurie negalėjo būti įrašyti oficialiame teisių rinkinyje po 1563 m. valdovo Žygimanto Augusto paskelbto stačiatikių teisių sulyginimo su katalikų teisėmis.

J. Herburto vertime išlaikytas „Laskio Statute" esantis XV a. Lenkijos-Lietuvos unijų tekstų eiliškumas, pirma įrašomas 1413 m. Horodlės aktas, po jo – 1401 m., 1438 m. ir 1499 m. dokumentų tekstai. Paskutiniajame, 1499 m. dokumente, pavadintame *Za czasu Jana Olbrachta Krola Polskiego y Alexandra Wielkiego Książęcia Litewskiego Panowie y Rady Wielkiego Księstwa Litewskiego potwierdzaią zapisy przez przodki swe z Krolestwem Polskim vczynione* įrašytas 1413 m. Horodlėje išduoto Lietuvos bajorų akto transumpto vertimas į lenkų kalbą. Transumpto teksto pradžioje kairėje paraštėje esanti nuoroda paaiškina, kad tai esanti sena Jogailos ir Vytauto privilegija[67]. Kita, dešinėje paraštėje esanti nuoroda atkreipia dėmesį, kad Horodlėje lietuviai įsipareigojo be lenkų žinios nerinkti kunigaikščio, ir lenkai taip pat nerinkti valdovo be lietuvių pritarimo[68].

XVI a. pabaigoje S. Sarnickio (*Statuta i Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane i porządkiem prawie przyrodzonym a barzdo snadnym nowo zebrane ...*, 1594) ir J. Januszovskio (*Statuta Prawa i Constitucie Koronne łacińskie y polskie z Statutów Łaskiego y Herborta y z Constituciy Koronnych zebrane ...*, 1600) sudaryti teisių rinkiniai Horodlės dokumentų tekstų panaudojimo prasme nieko naujo neįnešė. Sudarytojai nepateikė naujos dokumentų interpretacijos, tik pakartojo nuo 1506 m. „Laskio Statuto" laikų priimtus pagrindinius, teiginius, esą 1413 m. Horodlės dokumentais valdovai Jogaila ir Vytautas inkorporavo Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę į Lenkijos Karalystę, o jos didikai ir bajorai, gavę Lenkijos giminių herbus, teises ir laisves, pritarė šiam sprendimui.

Ši XVI a. Lenkijos teisės žinovų padaryta atranka, parašytosios pratarmės, dokumentų tekstų pateikimas, jų paraštėse esantys komentarai parodo, kaip buvo formuojama Lenkijos Karalystės visuomenės viešoji nuomonė laikotarpiu, kada vyko diskusijos dėl santykių su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste sureguliavimo, naujos unijos sudarymo.

[66] Ibid., l. 656–662.

[67] „Włożenie stare[go] przywileiu ktory iest wydan za czasu Władysława Jagiełła i Witowda", Ibid., l. 667.

[68] „Litwa bez wiedzenia polakow nie ma Księżęcia obierać, także też polacy bez Litwy", Ibid., l. 668.

* * *

Apibendrinant galima pabrėžti:

- XVI a., kodifikuojant Lenkijos Karalystės teisę, rašytinės teisės rinkiniuose buvo panaudoti 1413 m. Horodlėje išduotų dokumentų, valdovų Jogailos ir Vytauto, ir Lietuvos bajorų, tekstai. Valdovų aktas kodeksuose suprantamas kaip privilegija, turinti rašytinės teisės akto galią, kas legitimavo jame įrašytus įsipareigojimus. Tokiu būdu XV a. pradžioje sudarytiems ir raštu paskelbtiems dviejų valstybių, kurias valdė vienos Gediminaičių dinastijos atstovai, susitarimams ankstyvaisiais Naujaisiais laikais, buvo stengtasi suteikti naują prasmę.
- Lenkijos ir Lietuvos valdovų ir Lietuvos bajorų vardu Horodlėje 1413 m. išduotų aktų įrašymas į Lenkijos teisės kodeksus turėjo tikslą įteisinti XV-jo amžiaus Lenkijos-Lietuvos unijos lenkiškąją interpretaciją, kurios svarbiausias teiginys – 1413 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valia, Lietuvos didikams ir bajorams katalikams pritarus, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo inkorporuota į Lenkijos Karūnos sudėtį. Tokioje valdovų Jogailos ir Vytauto akto interpretacijoje prasminiai akcentai sutelkti ties inkorporacija, nėra atkreipiamas dėmesys į tai, kad dokumente greta inkorporacijos deklaracijos, skelbiamas ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio suverenios valdžios tęstinumas.
- Svarbus stimulas tokios 1413 m. Horodlės dokumentų interpretacijos įrašymui į teisės kodeksus buvo Lenkijos Karalystės bajorijos judėjimo už egzekuciją politinė programa. Svarbi buvo ir Lenkijos karaliumi 1501 m. išrinkto Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio, deklaravusio siekį sujungti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su Lenkijos Karalyste, pozicija.
- Kiekvienas naujas Lenkijos Karalystės rašytinės teisės kodeksas, kuriame buvo kartojamas inkorporacijos teiginys, tvirtino šią mintį visuomenės sąmonėje. Horodlės, kaip ir kitų Lenkijos-Lietuvos unijų dokumentų, įtraukimas į kodifikuojamos teisės rinkinius paskleidė ir įtvirtino Lenkijos visuomenės viešojoje sąmonėje bei istorinėje atmintyje ir teisinėje kultūroje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip sudėtinės Lenkijos Karalystės (Karūnos) dalies sampratą.

Jūratė Kiaupienė
Lithuanian Institute of History
Vytautas Magnus University

The Usage of the Documents of the Union of Horodlo (1413) in a Process of a Codification of Law in the Kingdom of Poland in the 16th Century

Summary

The article presents a problem which has never been analyzed in Lithuanian historiography. It is the usage of the acts of the Union of Horodlo in a process of a codification of law in the Kingdom of Poland in the 16th century. It also elucidates why some of the acts that were signed by lords and noblemen in the late Middle Ages were indrawn into a codified set of rights made by the Kingdom of Poland in the early Modern Times. The article also elucidates, how these acts have been interpreted and what the subsequences were.

Research has been made in obedience to sets of rights made, printed or manuscripted by J. Łaski, J. Przyłuski, J. Sierakowski, J. Palczowski, J. Herburt, S. Sarnicki and J. Januszowski from 1506 to 1600.

Conclusions which summarize the research:

In the 16th century, while codifying the law in the Kingdom of Poland, documents of the Union of Horodlo were used, as well as text documents from Jagiello, Witold and the noblemen of Lithuania. An act of Lords was interpreted as a privilege, whose commitments had a legitimate legal power. Thus, a new meaning was about to be given to the settlements between the lords of Poland and Lithuania (all of them were representatives of Gediminaičiai dynasty).

The acts of Horodlo, signed by Polish and Lithuanian lords and noblemen, had a goal to legitimize the Polish interpretation of the union of Poland and Lithuania in the 15th century. The main proposition from it was that the Grand Duchy of Lithuania was being incorporated to the Kingdom of Poland, by volition of Jagiello, the King of Poland and the High Duke of Lithuania, and Witold, the Grand Duke of Lithuania, also in agreement of the Lithuanian nobles and Catholic nobility. The basic accents of the interpretation were focused on the incorporation, no one seemed to pay attention to the act next to the declaration of incorporation, which said, that Witold would remain in sovereignty of the Grand Duchy of Lithuania.

The political program of the Polish nobility of the movement for the execution was an important stimulus for the interpretation of the documents of Horodlo to be incorporated into the legal codes. The position of Alexander Jagiellon (the Grand Duke

of Lithuania and the King of Poland since 1501) was also very important. He declared an ambition to unite the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland.

Each of the new written legal codes of the Kingdom of Poland, which repeated the statement of incorporation, strengthened this idea in a public consciousness. The documents of Horodlo, as well as the documents of the other unions of Poland and Lithuania, which were incorporated to the written legal codes, overspread the definition of the Grand Duchy of Lithuania as a part of the Kingdom of Poland in all of Polish community's minds, also in historic memory and in the legal culture.

Віталій Михайловський
Uniwersytet Kijowski imienia Borysa Hrynczenki

PODOLE PO GRUNWALDZIE (1410–1430): WALKA WITOLDA Z JAGIEŁŁĄ

Otrzymawszy od Władysława II Jagiełły prawo dożywotniego trzymania całego Podola, Witold nie od razu mógł korzystać z tego nadania. Była to już jego druga próba wejścia w posiadanie tego kraju (pierwsza miała miejsce w 1394 r.) Wtedy nawet jego osobisty udział nie pomógł w odebraniu Podola książętom Koriatowiczom. Jednak po Grunwaldzie, król musiał wynagrodzić królewskim prezentem swego stryjecznego brata. I to była jedyna nagroda dla księcia po kampanii 1410 r.

Wygląda na to, że Witold jeszcze od połowy lat 90-ch XIV w. liczył, że otrzyma ten kraj pod swoją władzę. O takich planach, wiemy z 1409 r., kiedy Jagiełło, podczas kolejnego zaostrzenia stosunków z Witoldem, w trosce o pokój, rozważał przekazanie jemu Podola, o czym wiemy z doniesienia szpiega Zakonu: *...dowiedział się od tamecznych przyjaciół swoich, jako już od dawnych czasów nie było takich nieporozumień, pomiędzy królem Jagiełłą a Witoldem jak obecnie... że król Polski chce księciu ustąpić Podole, aby tylko pokój panował*[1].

Pragnąc przedstawić na skalę międzynarodową swoją rolę, jako jednego z bohaterów wojny z zakonem, Witold po pokoju toruńskim, pod koniec 1411 r. wyjechał do Królestwa Węgierskiego[2]. W źródłach obok wielkiego księcia widzimy jego podolskiego namiestnika starostę Giedygolda, który brał udział w zjeździe węgierskich i polskich panów.

Czemu nie od razu Witold zapanował na Podolu? I dlaczego Jagiełło dwukrotnie zwracał się do miejscowej szlachty (*ad nobiles Podolie: universis et singulis nobilibus, terrigenis, civibus et quibusquenque terre nostre Podolie*) z królewskim rozkazem, żeby

[1] *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430* (dalej – CEV), collectus opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. CCCCII, s. 179.

[2] А. Барбашев, *Витовт. Последнее двадцать лет княжения. 1410–1430*, Санкт-Петербург, 1891, с. 104. Itinerarium Witolda nie zawiera informacji o pobycie Witolda na Węgrzach w 1411 roku. Ale ostatnim miejscem gdzie przebywał w tym roku jest Kamieniec na Podolu (Kamieniec, 23 sierpnia 1411 roku): J. Purc, Itinerarium Witolda Wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 – 27 października 1430 roku), *Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, 1971, Historia, z. 11, Studia z dziejów Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku, s. 92.

ona złożyła przysięgę Witoldowi?[3]. Zrobiła to ostatecznie dopiero w roku 1418.

Ta sprawa trwała co najmniej osiem lat, od czasu bitwy pod Grunwaldem, kiedy wielki książę nie był faktycznym władcą tego kraju. Otóż w umowie z 1412 r. pomiędzy Władysławem II Jagiełłą, Zygmuntem Luksemburskim i Witoldem, Jagiełło występuje jako władca Podola[4]; po drugie, jeszcze w 1413 r. król rozdaje posiadłości szlachcie na terenie zachodniego Podola (przywilej dla Andrija z Babszyna na wsiach Czornokinci i Krywe w powiecie skalskim ziemi podolskiej)[5]. Także wspomniana już wyżej niechęć podolskiej szlachty złożenia hołdu Witoldowi[6] dodatkowo niepokoiła wielkiego księcia. Ten ostatni argument, dotyczący trwałej walki o Podole jest dobrym świadectwem, że Podole, (generalnie jego zachodnia część) przyjęło od połowy lat 90-ch XIV wieku tak nowych członków, jak i nowe reguły stosunków pomiędzy szlachtą a królem. I wygląda na to, że większość z tych osób, schowanych pod wyrazem szlachta podolska (*nobiles Podolie*) mogła być przybyszami z głębi Królestwa.

Cała ta historia, wraz z jej interpretacją w historiografiach (mam na myślę starą rosyjską, ukraińską i polską) od drugiej połowy XIX wieku, na tyle skomplikowała chronologię historii Podola w pierwszej ćwierci XV w., że stała źródłem mitów, którzy żyją do dziś. Głównie chodzi o chronologię panowania różnych władców oraz o kierunkach ich polityki, dotyczące samego Podola. Szlachta podolska była „rozbawiona" przybyszami z Małopolski, Śląska, Mazowsza i nie pragnęła mieć „nowego" władcy. Warto pamiętać że na tych terenach jeszcze nie do końca odbyło się przenikanie do środowiska miejscowych ziemian szlachty przybyłej z poza kraju. I taka opozycja przeciw Witoldowi nie była raczej inspirowana przez miejscowych. Jeszcze jednym aspektem, który mógł sprowokować taką sytuację, było to, że właśnie od króla otrzymywali oni swoje podolskie posiadłości, w których byli zaznaczeni jako słudzy królewscy (Podole to osobista domena króla do 1434 r.).

Może to przypadek, ale chronologicznie pierwszy przywilej Witolda z dokładną datą, w którym znajdujemy nadanie wsi na Podolu, pochodzi z 8 września 1418 r.; w

[3] *CEV*, nr. DCCCV, s. 427–428.

[4] *CEV*, nr. XDII, s. 228–231, *„...in terra autem Podolie, idem dominus Sigismundus rex promisit eundem dominum Wladislaum regem per se nec per suos subditos facere impediri..."*.

[5] М. Грушевський, Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, серія перша, ч. 1–80, 1361–1530, М. Грушевський, *Твори: У 50* томах, *т.* 7, серія Історичні студії та розвідки (1900-1906), Львів, 2005, № XV, с. 157–158; *Zbiór dokumentów małopolskich,* wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, cz. VI, Dokumenty z lat 1386–1417, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974, nr. 1778, s. 366–367. Tu i dalej, nazwy miejscowości na Podolu i osoby ruskiego pochodzenia podaję w transliteracji z ukraińskiego.

[6] A. Prochaska, *Podole lennem Korony 1352–1430*, Kraków, 1895, s. 19-20; *CEV*, nr. DCCCV, s. 427–428.

nim Hryhoriy z Dawydiwciw otrzymał za 60 grzywien wsie Lysiwci i Nabokiwci[7]. Natomiast znany list Jagiełły do miejscowej szlachty pochodzi z 30 października tegoż roku.

Dla samego Podola, (mam tu na myśli Wielkie Podole aż po Dniepr) czas panowania Witolda był ostatnim, kiedy kraj był w rękach jednego władcy oraz funkcjonował w jedynych warunkach prawnych. Taka sytuacja skończyła się po okresie 1430-1434 r.

Jeżeli chcemy coś konkretnego powiedzieć o Podolu pod panowaniem Witolda to już od samego początku spotykamy poważny problem. Większość źródeł dotyczy jego zachodniej części, która po śmierci księcia stała województwem podolskim. Dla wschodniej części — Bracławszczyzny posiadamy znacznie mniej dokumentów. Jest to wynikiem samego położenia wschodniego Podola na pograniczu, gdzie często prowadzono działania wojenne. Szlachta trzymała swoje przywileje na zamkach (m. in. w Winnicy, gdzie po pożarze w 1580 r. starała się u króla o wznowienie owych, odwołując do zniszczonych tam listów Witolda.)

W historiografii jeszcze od czasów Nikandra Mołczanowskiego, autora pierwszej akademickiej monografii dziejów Podola do r. 1434, istnieje teza że właśnie Witoldowi udało się na krótki czas zahamować ekspansję polskiej szlachty na tereny Podola, i że w swojej polityce kolonizacji (termin historiografii dziewiętnastowiecznej) pustek faworyzował szlachtę z Litwy i innych ziem ruskich. *Лишь могучему политику Витовту удалось предотвратить до конца своей жизни грозившей взрыв и остановить поступательное движение польськой шляхты на западную половину нашей земли (Podole — B. M.). Такой успех был достигнут прежде всего тем, что после 1410 г. и вплоть до смерти Витовта пополнение рядов подольского землянства польскими выходцами, как можно думать, совершенно прекратилось, и наоборот, усилился приток выходцев из других земель, как литовских, так и русских*[8]. Taką tezę po stu latach powtórzył Tadeusz Trajdos, zaznaczając, nie tak może patetycznie, jak Mołczanowski, że Witoldowi generalnie chodziło o zorganizowaniu własnego stronnictwa będącego przeciwwagą polskiej (raczej koronnej) szlachty, i to było głównym celem jego polityki nadawania lenna za służbę[9].

[7] W. Semkowicz, Nieznane nadania Witolda dla osób prywatnych, *Ateneum Wileński*, 1930, r. VII, z. 3–4, s. 852–854; *Vitoldiana. Codex privelegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa-Poznań, 1986, nr. 94, s. 89–90. Wśród świadków dokumentu ciekawa jest wzmianka o staroście w Trembowli (*Boguchwalo de Moky*), którego nie ma w spisach: K. Maleczyński, Urzędnicy grodzcy trembowelscy 1403–1783, *Ziemia Czerwińska*, r. II, Lwów, 1936, s. 306; *Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, opr. K. Przyboś, Wrocław, 1987, s. 96.

[8] Н. Молчановский, *Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.: преимущественно по летописным источникам,* Киев, 1885, с. 318–319. Ten fragment przytaczam w języku rosyjskim dla zachowanie stylu dziewiętnastowiecznej historiografii.

[9] T. Trajdos, *Kosciól katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434)*, Wrocław, 1983, t. 1, s. 160.

Taką opinię przedstawiał także Janusz Kurtyka, dodając do tego argument, że w toku tej polityki Witold wykupił od krakowskiego podkomorzego Piotra Szafrańca rozległy podolski majątek za 1000 kop szerokich praskich groszy. Majątek ten Szafraniec trzymał jako dziedziczny jeszcze w 1404 r.[10].

Ale może Szafraniec w latach 20-ch XV w. nie miał możliwości zarządzać tak odległym od Małopolski majątkiem. Oceniając za jaką kwotę sprzedał go Witoldowi można także przyjąć, że był po prostu realistą.

Spróbujmy popatrzyć na to nieco inaczej. Witold był pierwszym władcą Podola, który podczas rozdawnictwa własności ziemskiej dla szlachty, zastosował nową praktykę zastawy dóbr. Taka forma nadania znana była na ruskich ziemiach jeszcze z czasów księcia Władysława Opolskiego, ale nie była stosowana na Podolu.

Taka forma rozdawnictwa stała jedną z form kształtowania podolskiej szlachty. Swój podolski majątek, dzięki hojności Witolda, powiększyli: panowie z Buczacza, Kierdeji, panowie z Bedrychowiec, Domarat ze Szladkowa i inni.

W swojej polityce rozdawniczej Witoldowi chodziło o jak najmocniejsze związanie Podola z Wielkim Księstwem Litewskim. Jako argument potwierdzający takie pragnienia wielkiego księcia, Janusz Kurtyka zaznacza taką geografię tych nadań nie tylko w zachodnich powiatach Podola — czerwonogrodzkim, kamienieckim, smotryckim, bakotckim i skalskim, ale również we wschodnich — latyczowskim, bracławskim, winnickim, chmielnickim[11].

W takim razie należy odpowiedzieć na nasuwające się proste pytanie. Na ile szlachta ruska, miejscowa lub bojarzy litewscy stanowili większość wśród adresatów przywilejów Witolda chociażby na zachodnim Podolu?

Otóż w dokumentach z lat 1418–1430 jest wymienionych 12 osób. Niektórzy z nich jak Hryhorij Bachawskij, Mikołaj Bedrych, Teodoryk z Buczacza to znane postacie. Reszta osób jest mniej znana, a niektórzy tylko raz występują w źródłach.

[10] J. Kurtyka, Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku, *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*, Kraków, 2000, t. 1, s. 37; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1905, t. IV, 1386–1450, nr. 1079, s. 89–90. Również o podolskim majątku Szafrańców: В. Михайловський, Велика земельна власність на Західному Поділлі у XV ст. (на прикладі документів для Шафранців і Одровонжів), *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*, pod. red. F. Kiryka, Kraków, 2005, t 2, s. 90–98.

[11] J. Kurtyka, Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku, s. 36–37. Również nadania przez Witolda na terenie Wschodniego Podola: Kurtyka J. Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r., *Rocznik Przemyski*, r. 40, z. 4, Historia, Przemyśl, 2004, nr. 92 bez daty, dla przodka Seweryna Sudymontowycza Kropywnyckogo, nr. 93 bez daty, dla Kostiantyna albo Kostia Koszylowycza, nr. 94 bez daty, dla Andrzeja Płozy, nr. 95 bez daty, dla Lesia Turkowycza, nr. 96 bez daty, dla Redka Jeesmana, nr. 97 bez daty, dla Andrzeja Sudymonta (zdaniem Janusza Kurtyki tęn dokument jest podejrzany), nr. 98 dez daty, dla Jacka Leskowycza, nr. 99 bez daty, dla Tymofija Procyła, nr. 100 bez daty, dla Iwana Słupicza, nr. 101 bez daty, dla Słupicza, nr. 102 bez daty, dla Bogdana Mikułyńskogo, nr. 103 bez daty, Гарманові (Германові), nr. 104 bez daty, dla przodka Jacka Łozki. Jak widać z tych przykładów, to na wschodzie wśród odborców widzimy więcej Rusinów i Litwinów.

Na podstawie imion, można ostrożnie spróbować określić ewentualną etniczną przynależność tych osób.

Hipotetyczna etniczna przynależność adresatów nadań Witolda na zachodnim Podolu w 1418-1430 latach

Imię	*Liczba nadanych wsi*	*Hipotetyczna etniczna należność*	*Podstawa wniosku*
Hryhoryj Szyp z Dawydiwciw	2	rusin	Na podstawie imiona
Hryhoryj Bachawskyj	6	rusin (?)	Na podstawie imiona
Mikołaj Bedrzych	3	polak	Pochodzą ze Śląska, herbu Świerczyk; 1438-1441 kasztelan kamieniecki*
Janusz	1	polak (?)	Na podstawie imiona
Kudzej	1	rusin (?)	Na podstawie imiona
Teodoryk z Buaczacz	11	polak	Herbu Abdank
Janusz Gosławski	1	polak	Na podstawie imiona
Jeśko Neszewycz	1	rusin	Na podstawie imiona
Iwaszko Gynkowycz	1	rusin	Na podstawie imiona
Mykołaj Iwan Boża z Babynciw	1	rusin	Na podstawie imiona
Wołos	3	wołoch (?)	Na podstawie imiona

Jak widać, z tablicy, przedstawiciele szlachty ruskiej otrzymali 12 wsi, polskiej – 11, osoba określona jak Wolos (Wołoch) – 3 (może to ten Wołos, brat którego Seńko, dostał Ladawe od Jagiełły w 1410 r.?) Takie proporcje, jak się wydaje, powinny skłonić nas do korekty wniosków o proruskiej czy prolitewskiej orientacji w polityce Witolda.

Jako argument potwierdzający tę opinię, wystarczy zwrócić uwagę tylko na jedną osobę z tych, która otrzymała od Witolda przywileje na Podolu — Teodoryka z Buczacza. Wtedy polityka rozdawnicza Witolda stanie przed nami w całkowicie innym świetle. Dominacja Teodoryka wśród adresatów może świadczyć także o pragnieniu Witolda, aby zaspokoić głównych działaczy prokoronnej (prokrólewskiej) części miejscowej szlachty, gdzie Teodoryk i jego bracia byli jednymi z głównych postaci. Widać to wyraźnie w ich udziale w odebraniu Kamieńca i grodów podolskich po śmierci Witolda.

* *Urzędnicy Podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, Kórnik, 1998, nr. 189, s. 63–64.

Ważną rolę w wyjaśnieniu tej sprawy odgrywa nieznany przywilej z Podola, który, jak mi wydaje, może zmienić naszą dzisiejszą wizję o rządach Witolda na Podolu, oraz zrozumieć funkcje namiestników księcia. Jak już wiemy, od 1411 r. na terenie Podola przebywali namiestnicy Witolda z tytułem starosty kamienieckiego (raczej podolskiego). Otóż byli to Jerzy (Jurij) Giedygold (1411–1423), Piotr Montegerdowycz (1424–1425) oraz Jan (Iwan) Dowgird (1426–1430). Ostatniego z nich usunięto pod koniec 1430 r. podczas zdobycia Kamieńca przez szlachtę podolską, szlachtę, na czele, której stali bracia Buczaccy, Hryćko Kerdejowycz i Krystyn z Gałowa[12]. Informacja o sprawowaniu urzędu tego starosty jest na tyle skromna, że wiemy o nich tylko to, że byli świadkami wielkoksiążęcych czy królewskich dokumentów.

W Archiwum Głównym akt Dawnych w Warszawie, w dziale dokumentów pergaminowych zachowany list z datą 19 maja 1421 r., wystawiony w Czerwonogrodzie (*Datum et actum in Czyrvanigrod feria secunda post festum Sancti trinite M˚ CCCC˚ XXI˚*). Dokument ten wystawiony przez Giedygolda, a nazywa on siebie generalnym starostą podolskim (*Gedegoldi capita[nei] Podolie generalis*). Wystawił on dokument Teodorykowi z Buczacza (*generoso Theodorico de Buczacz*), który za 20 kop grozy (*viginti sexaget.*) dostał zapis na pustkę Drohycziw (*villam vasstitas Drohuczow*) w powiecie czerwonogrodzkim (*districtu[m] Czyrwonogrodensi*) nad rzeką Dniestr (*in fluvio Nyestr*). Świadkami tego przywileju byli obecni tam szlachcice (*presentibus nobilibus*) Szczeniec ? z Nowoseleci, Tyszna z Beremjan, Hrygorij Szyp z Dawydiwciw, ... z Budiawciw, Piotr ze Swieniec, Oleszko z Lastiwciw oraz Hrygorij z Bydłotozowciw[13].

Z wyjątkową sytuacją spotykamy się w jednym z dokumentów pochodzącym z kancelarii namiestnika Witolda na Podolu. Główną niespodzianką jest tytulatura Giedygolda – występuje jako generalny starosta podolski. W innych znanych źródłach, Giedygold występuje jako podolski starosta, a nie jako generalny starosta.

Może to być ostrożną przesłanką, że jakość formalnie starostwo generalne podolskie było utworzone na mocy przywileju z 1442 r., ale de facto wiemy, że królewscy namiestnicy już od lat 30-ch korzystali okazyjnie z tytulatury kamienieckiego

[12] *Urzędnicy Podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, nr. 535–537, s. 119–120.

[13] Archiwum Główny akt Dawnych (dalej – AGAD). Zbiór dokumentów pergaminowych. Sygn. 8832. Dokument 87 ´ 13 + 46 cm. Jest mocno uszkodzony. Na odwrocie *Rus.˚54.* Sznurek po pieczęci. Brak pieczęci. W maszynopisowym katalogu zbioru zaznaczono: *„… starosta podolski generalny oznajmia, ze sprzedał wieś Drohyczow w pow. czerwonogrodzkim nad Dnistrem za 20 kop gr. i konia wartości 3 kop. gr. Ur. …. De Buczacz Czerwonogrod [lac.] 14[21] 19.V."* Data dokumentu nie budzi wątpliwości. Święto Trójcy w 1421 r. przypadało 18 maja.Według informacji podanej przez kierownika pierwszego oddziału AGAD dr. Michała Kuleckiego, dokument został zakupiony z prywatnych rąk w latach sześćdziesiątych XX w.

(podolskiego) starosty generalnego i robili zastawy królewszczyzn[14]. Również z lat 20-ch mamy przykłady korzystania z analogicznej tytulatury dla ziem ruskich, gdzie królewski namiestnik Spytek z Tarnowa jest zaznaczony z tytulaturą ruskiego starosty generalnego (*capitaneo nostro Russie generale* (1422), *protunc capitaneo nostro Leopoliensi generali* (1424)[15]. Ale tu, w przyszłym województwie ruskim specyfika urzędu starosty różniła się od innych ziem ruskich.

W tej sprawie możemy także wysnuć przypuszczenie, że ten dokument nie był późnym falsyfikatem, ale był spisany po 1442 r. i był potrzebny Teodorykowi z Buczacza dla legitymizacji swoich praw na tą wieś, i dlatego tam wykorzystano formułe *Gedegoldi capita[nei] Podolie generalis*. Lecz wydaje się to mało prawdopodobne.

Wśród odczytanych w tym dokumencie świadków najpewniejszym jest Hryhorij Szyp z Dawydiwciw, posesor wsi Lysiwci ta Nabokiwsci w tym samym powiecie czerwonogrodzkim. Pozostałych świadków, z powodu fatalnego stanu pergaminu, można ewentualnie próbować zidentyfikować idąc za nazwami miejscowości: jak to Oleszko z Lostoweć czy posesor z Nowoselyci i Beremjan. Ciekawostką lub zbiegiem okoliczności jest to ze większość tych miejscowości znajdujemy w powiecie czerwonogrodzkim, tak jak wieś Drohycziw (współczesna Drohycziwka). Również reszta nadań dla Teodoryka z lat 20-ch XV w. znajdują się w pobliżu[16]. Można przypuścić i to, że osoby wzmiankowane na liście świadków, były w jakiś sposób związane z panami z Buczacza, którzy od lat 30-ch XV wieku, dzięki stosowaniu metody zapisu królewskiego długu na Czerwonogrodzie (mieście i zamku) oraz na powiecie praktycznie podporządkowali cały powiat.

I na koniec jeszcze parę opinii o namiestnikach Witolda na Podolu. Ciekawa jest informacja o Giedygoldzie, jako staroście w Kamieńcu, w dzienniku podróży Guillebert de Lannoy, który opisał swoje przyjęcie u starosty w 1421 roku[17].

[14] Pierwsza wzmianka o podolskim staroscie Władysława Jagiełły, z zaznaczeniem w tytulaturze *generalny*, pochodzi z 6 czerwca 1431 r.: AGAD. Archiwum Zamoyskich. Sygn. 32. S. 933; Про це див.: В. Михайловський, Початки уряду кам'янецького генерального старости (1431-1446 рр.), *Київська старовина*, 2001, №. 3, с. 164.

[15] *Привілеї міста Львова (XIV – XVIII ст.)*, упор. М. Капраль, Львів, 1998, № 21, с. 67; № 23, с. 73. Spytek z Tarnowa był krewnym Spytka z Melsztyna, właściciela Zachodniego Podola w latach 1395-1399: W. Dworzaczek, *Genealogia. Tablicy*, Warszawa, 1959, nr. 95.

[16] О dokumentach Witolda dla Teodoryka z Buczacza za czasów panowania Witolda: В. Михайловський, Західне Поділля під володінням Вітовта у 1411–1430 роках: надавча політика у світлі документів, *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, Київ-Львів, 2004, *т*. II, с. 110–128.

[17] *„capitane de Lopodolie* (tak w tekście – *B. M.*), *uommé Cheldigold…"* Ф. Брун, Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy, chevalier de la Toison d'or, Seigneur de Santes, Willerval, Tronchiennes, Beaumont et Wahégnies. 1399–1450. Mons, typ. d'Em. Iloyois, 1840, in 8, 140 стр. съ

Warto zaznaczyć ze Giedygold był jednym z niewielu zaufanych osób Witolda, w różnych dyplomatycznych misjach, między innymi brał udział w słynnym soborze w Konstancy[18]. Otóż to właśnie, że był on najdłużej namiestnikiem Witolda na tak trudnym terenie jak Podole, podkreśla jego wysoką pozycję u boku księcia.

Również pierwsza i ostatnia wzmianki o nim jako o podolskim staroście pochodzą z źródeł dotyczącycm spraw międzynarodowych. 11 listopada 1411 r. Giedygold był jednym z arbitrów na zjeździe panów polskich i węgierskich (zaznaczono go jako podolskiego starostę Jurija lub Giedygolda radnego naszego brata Aleksandra lub Witolda (*Georgium alias Gedigolt consiliarum fratris nostri ducis Allexandri alias Withawd capitaneum Podolie*)[19]. Ostatni raz z tytulaturą starosty podolskiego jest wzmiankowany w glejcie, jaki dostał od króla Zygmunta w Kieżmarku na wspólnym zjedzie panów polskich i węgierskich (*Georgio alias Gedigoldus capitaneo Podolie*)[20].

Mimo małej ilości źródeł dotyczących panowania Witolda na Podolu możemy pozwolić sobie na wyciągnięcie kilku ważnych wniosków. Właśnie Witoldowi możemy przypisać próby zmiany struktury szlachty na Podolu, również z jej konsolidacją. O czym świadczy stosowanie przez niego całkowicie nowego sposobu osadzania jej na terenie Podola metodą zastawu nieruchomości ziemskich również z przekazaniem takich praw swemu staroście (dokument Giedygolda).

Wzmianka jako starosty generalnego Gedygolda, z 1421 r. pozwala nam ostrożnie wnioskować ze urząd ten stawał się kluczowym w tej części ziem ruskich, ponieważ na nim przebywały osoby z najbliższego otoczenia tak króla, jak i wielkiego księcia.

картою, *Записки одескаго общества истории и древностей*, Одесса, 1853, *т*. III, с. 437. Również o tym wydarzeniu: G. Mickūnaitė, *Making a treat Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania*, Budapest, 2006, p. 30.

[18] O Giedygoldzie: L. Korczak, Litewska rada wielkoksiążęca w XV wieku, Kraków, 1998, s. 83; L. Korczak, *Monarcha i Poddani. System władzy w Wielkiem Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków, 2008, s. 100, 131, 132.

[19] Ostatnie poprawione wydanie dokumenta: *Dokumenty Polskie z archiwum dawnego Królewstwa Węgier*, wyd. i opr. S. A. Sroka, Kraków, 1998, t. 1 (do 1450 r.), nr. 39, s. 55.

[20] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II. Collectus opera Dr. Anatoli Lewicki, Kraków, 1891, nr. 126, s. 163.

Віталій Михайловський
Boriso Grinčenko Kijevo universitetas

Podolė 1410–1430 m.: Vytauto grumtynės su Jogaila

Santrauka

Straipsnio pagrindinė tema – didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymas Podolės teritorijoje 1411–1430 metais. Remdamasis išlikusiais šaltiniais, autorius analizuoja vietos bajorijos narius ir jų socialinius ryšius. Prisijungęs Podolę, gautą kaip atlygį už pagalbą karaliui Jogailai Žalgirio mūšyje, Vytautas konsolidavo Podolės žemes, paversdamas jas vienalyte administracine ir teisine sistema. Pateikta analizė apie bajorams suteiktas žemės perleidimo privilegijas kertasi su istoriografijoje paplitusiu mitu apie Vytauto žemių prijungimo politiką, t.y. apie jo orientaciją į Rusios žemes. Vytautas įgyvendino naują socialinę praktiką – Podolės žemėse leido įsikurti valstybės tarnautojams – bajorams. Atrastoje 1421 m. privilegijoje, sudarytoje Kameneco seniūno Jurgio Gedygoldo Teodorikui iš Bučačo, Gedygoldas save įvardija Podolės vyriausiuoju seniūnu.

Віталій Михайловський
Kiev Boris Grinchenko University

Podillya in 1410–1430: Witold Struggle with Jagiello

Summary

The main subject of this article is the governance of the Grand Duke Witold over the territory of Podillya during the years of 1411–1430. On the basis of the available document sources, the author analyzes the members of local nobility and their social relations. After acquiring Podillya, which was received as a reward for supporting the King Jagiello in the Battle of Grunewald, Witold consolidated the lands of Podillya into the unified administrative and legal system. The proposed analysis about provided privileges of land transfer to noblemen contrasts the prevalent historiographical myth about Witold policy of land consolidation, i.e. about his orientation to the land of Russia. The Grand Duke Witold implemented a new social practice i.e. he allowed civil servants to settle in the territory of Podillya. In the discovered privilege of 1421, made by Kamenec elder George Gedygold Theodoric of Buchach, Gedygold identifies himself as the senior elder of Podillya.

Андрей Федорук
Черновицкий национальный университет им. Юрия Федьковича

ВЛИЯНИЕ ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ 1409–1411 ГГ. НА МЕЖДУНАРОДНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МОЛДАВСКОГО ВОЕВОДСТВА

Вооружённое столкновение Королевства Польского и Великого Княжества Литовского с Немецким орденом в Пруссии, которое произошло в 1409–1411 гг., стало одним из крупнейших военных конфликтов и приобрело широкие международные масштабы. Большинство центрально и восточно европейских государств оказалось в той или иной степени и форме вовлечённым в него. Их участие в борьбе между польско-литовской монархией и рыцарской духовной корпорацией определялось причинами разного характера. Среди них были те же, что и у воюющих сторон, сложные процессы становления и укрепления государственности, территориального размежевания, противоборства сил централизации и удельного сепаратизма. Благодаря этому, события так называемой Великой войны, оказались в центре международных отношений в Центральной и Восточной Европе начала XV в.

Одним из государств, которое сразу заняло принципиальную позицию в расстановке военно-политических сил в регионе во время конфликта с крестоносцами, было Молдавское воеводство. Так, ещё изданной в Сучаве вассальной грамотой польскому королю Ягайло, датированной 12 марта 1402 г., господарь Александр Добрый проявил готовность **«слоужити верно и прияти, доброую радоу радити (...) на оусекого его неприятеля, невынимающи николи никогоже»**. Он давал обязательство не искать себе иного господина, кроме короля Польши, и сохранять те же отношения с последней, которые были при его предшественниках по трону[1].

[1] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor. 1346–1450*, vol. I, Bucureşti, 1890, part. 2, p. 823; В. А. Уляницкий, Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV–XVI вв., *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, Москва, 1887, кн. 3, с. 15–16; M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşte înainte de Ştefan cel Mare,* vol. II, Iaşi, 1932, p. 621-622.

Дальнейшее молдавско-польское сближение было закреплено принесением личной присяги господаря своему сюзерену 1 августа 1404 г. во время пребывания его в Каменце. Повторяя уже традиционные вассальные обязательства, Александр Добрый снова проявил готовность **«яко наши предкове, Петръ воєвода, и нашь отецъ, Романъ воєвода, и Стецько воєвода (...) служити и помагати на усехъ его напиятели, невынмуючи никоторыхъ»**[2]. Таким образом, молдавский господарь как вассал, был обязан оказать польскому королю вооружённую помощь во время войны и против **«немцомъ крыжевонцемъ»**.

Последующие политические события сложно характеризировать, так как отсутствуют какие-либо источники о молдавско-польских отношениях, которые сохранили бы необходимые сведения. Очевидно, в этот период не произошло ничего существенного и потому упомянутые отношения не привлекали внимания летописцев и не нашли отражения в соответствующих документах. Можно предположить, что это время господарь использовал для укрепления своей собственной власти, привлекая к управлению неизвестных ранее по источникам бояр. Установление относительной стабильности во внутриполитической жизни способствовало закреплению воеводства в границах конца XIV в., обеспечению его безопасности и территориальной целостности[3].

6 октября 1407 г. Александр Добрый, находясь со своими боярами во Львове, подтвердил свою приверженность принесённой в 1404 г. в Каменце вассальной присяге польскому королю и объявил о готовности **«его мл(с)ти служити и помагати с нашою силою»**[4]. Обстоятельства, обусловившие необходимость подтверждения прежней договоренности, остаются неизвестными. Вероятно, правы историки, связывающие это событие с разрывом дипломатических взаимоотношений между польско-литовской монархией и прусскими крестоносцами, которое произошло накануне встречи короля с господарем[5].

Когда все попытки мирных переговоров оказались безуспешными, а власть

---

[2] E. Hurmuzaki, *Documente*… vol. I, part. 2, p. 826; В. А. Уляницкий, Материалы… с. 19–21; M. Costăchescu, *Documentele*… vol. II, p. 625–627.

[3] *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя четверть XIV–начало XIX в.)*, под ред. Д. М. Драгнева, Кишинёв, 1987, с. 32, 36; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV w.*, Poznań, 1996, s. 68.

[4] E. Hurmuzaki, *Documente*… vol. I, part. 2, p. 827–828; В. А. Уляницкий, Материалы… с. 21–23; M. Costăchescu, *Documentele*… vol. II, p. 628-630.

[5] C. Racoviță, Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387–1432), *Revista istorică română*, vol. X (1940), 1941, p. 284; О. Масан, Вплив суперечностей між Польщею та Прусією на міжнародне становище Шипинської землі, *Буковинський історико-етнографічний вісник,* вип. 2, Чернівці, 2000, с. 96.

в Ордене с 1407 г. перешла к энергичному и экспансивному великому магистру Ульриху фон Юнгингену, вооружённое столкновение Ордена с Польшей и Литвой стало неизбежным[6]. Поэтому для Ягайло было важно заручиться политической поддержкой своего верного молдавского вассала. Кроме того, некоторая угроза Польше стала исходить и со стороны венгерского короля Сигизмунда Люксембургского – давнего союзника крестоносцев и врага польского короля. Несмотря на заключённый в 1397 г. шестнадцатилетний договор с Польшей, по которому венгерская сторона была вынуждена согласиться на переход Галицкой Руси под власть польского короля и установление над Молдавией его сюзеренитета[7], Сигизмунд мог теперь при содействии Ордена, поставив Польшу в затруднительное международное положение, попытаться вооружённым путём вернуть утраченные земли. В такой сложной ситуации Александру Доброму ничего не оставалось, как следовать прежнему курсу вассально-союзнических отношений с польским королём[8].

Определённую роль в усилении молдавско-польских политических отношений в этот период, бесспорно, сыграли и торговые связи сторон. Но

[6] S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem w latach 1409–1411,* Warszawa, 1987, s. 99, 115–117; М. Бискуп, Великая война Польши и Литвы с Тевтонским орденом (1409–1411 гг.) в свете новейших исследований, *Вопросы истории,* 1991, № 12, с. 15.

[7] *Johann's von Posilge, officialis von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419)*, Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Bd. III, Leipzig, 1866, S. 214; J. Skrzypek, Zygmunt Luksemburski i jego polityka wobec Polski w latach 1386–1399, *Sprawozdania Towarystwa Naukowego we Lwowie*, t. XII, Lwów, 1932 [wyd. 1933], s. 189.

[8] Политическая позиция молдавского господаря определялась также опасностью и со стороны Золотой Орды. Известно, что ещё 12 августа 1399 г. молдавский вспомогательный отряд брал участие в битве войска великого князя литовского Витовта с татарами на берегах Ворсклы (*Супрасльский список*, Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ), т. XVII, *Западнорусские летописи*, Москва, 2008, стб. 47; Супрасльская летопись, ПСРЛ, т. XXXV, *Летописи белорусско-литовские*, Москва, 1980, с. 52). Отношения между государствами Ягеллонской унии и ихними вассалами, с одной стороны, и Золотой Ордой, с другой, оставались враждебными и в 1410 г., потому что Ягайло и Витовт поддерживали претендета на ханский трон Джелал-ад-Дина, с которым заключили специальный договор в начале 1409 г. в Брест-Литовске. Татарский отряд численностью в 1–2 тысячи всадников во главе с Джелал-ад-Дином участвовал в битве с крестоносцами при Грюнвальде. Поэтому Александру Доброму надо было побеспокоится и о защите юго-восточных рубежей своего государства от возможного нападения золотоордынского войска (Я. Длугош, *Грюнвальдская битва*, изд. подг. Г. А. Стратановский и др., Санкт-Петербург, 2007, с. 58–61; *Johann's von Posilge, officialis von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen…* S. 317; И. Б. Греков, *Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.)*, Москва, 1975, с. 276; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem…* s. 270; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna*... s. 69).

считать, что они отвечали интересам только Польши[9] и были дополнительными мерами экономического характера, нет оснований. Используемый в качестве главного аргумента известный привилей господаря львовским купцам был издан 8 октября 1408 г.[10]. Причём целью «Оуставицьтва о мытахъ» было не столько стимулировать торговлю, сколько упорядочить систему таможенных пошлин, которые платились львовскими купцами в Молдавии[11]. Такая мера соответствовала, прежде всего, экономическим интересам самого молдавского господаря. Хронологическая последовательность издания присяжных грамот и указанного торгового привилея свидетельствует о том, что упорядочение торговых отношений было не первичным, а следствием укрепления молдавско-польских политических отношений перед Великой войной.

Успешное начало вооружённой агрессии крестоносцев против совершенно не подготовленного к войне Королевства Польского в августе 1409 г.[12], как и следовало ожидать, значительно усилило угрозу нападения со стороны венгерского короля. И только борьба с Венецией за богатые города Далмации, которая снова вспыхнула в тоже время[13], не дала возможности Сигизмунду

[9] B. Stachoń, Polska wobec Turcji i akcji antytureckiej do utraty Kilii i Bialogrodu, *Archiwum Towarystwa Naukowego we Lwowie*, t. VII, Lwów, 1930, zesz. 2, s. 28.

[10] E. Kałużniacki, Dokumenta mołdawskie i multańskie z archiwum miasta Lwowa, *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*, Lwów, 1878, t. VII, s. 205-213; B. Petriceicu-Haşdeu, *Arhiva istorică a României*, an. I, Bucureşti, 1864, p. 130–132; M. Costăchescu, *Documentele…* vol. II, p. 630-637.

[11] М. Грушевський, Історія України-Руси, т. VI, Київ-Львів, 1907, с. 60-61; I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16 Jahrhunderts*, Czernowitz, 1912, S. 13-14; Ł. Charewiczowa, Handel Lwowa z Mołdawią i Multanami w wiekach średnich, *Kwartalnik Historyczny*, t. XXXVIII, 1924, zesz. 1, s. 44; М. Ф. Котляр, *Галицька Русь у другій половині XIV–першій чверті XV ст.*, Київ, 1968, с. 117-120; Е. М. Подградская, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI – XVII веках*, Кишинёв, 1968, с. 45-66; Н. А. Мохов, Молдавский торговый путь в XIV–XV вв., *Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XV вв.*, под ред. Б. А. Рыбакова, Москва, 1974, с. 298–299, 303–304; О. Ф. Сидоренко, *Українські землі у міжнародній торгівлі (IX–середина XVII ст.)*, Київ, 1992, с. 97; Б. Боднарюк, О. Масан, Шипинська земля в міжнародних договорах кінця XIV – першої половини XV ст., *Питання історії України: Зб. наук. статей,* т. 4, Чернівці, 2000, с. 227; О. Гадинко, О. Масан, Проблематика «Оуставицьтва о мытах» господаря Олександра Доброго від 8 жовтня 1408 р., *Буковинський історико-етнографічний вісник*, вип. 5, Чернівці, 2003, с. 67–71; О. Огуй, Молдавський торговий шлях для формування грошового обігу XIV–XVI ст., *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*, вип. 376–377, Чернівці, 2008, с. 57–59; В. В. Грябан, М. К. Чучко, *Ринки та ярмарки буковинської столиці*, Чернівці, 2009, с. 10–11.

[12] S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem…* s. 133-140; М. Бискуп, Великая война… с. 15.

[13] J. Garbacik, Zygmunt Luksemburczyk wobec Wielkiej wojny polsko-krzyżackiej (1409–1411), *Malopolskie Studia Historyczne*, t. 2, Kraków, 1959, zesz. 1–2, s. 17–18.

Люксембургскому реализовать его внешнеполитические планы на севере. Благоприятный момент для атаки на Польшу был окончательно упущен венграми 8 октября, когда король Ягайло при посредничестве чешского короля Вацлава Люксембургского, охотно согласился на девятимесячное перемирие с Орденом (до 24 июня 1410 г.)[14]. Не осуществив полную концентрацию польских и литовских сил, поздней осенью нельзя было продолжать кампанию в Пруссии, тем более что орденские власти рассчитывали привлечь на свою сторону великого князя Витовта и, таким образом, попытаться изолировать Польшу. Однако эти расчёты оказались неверными, равно как и безуспешная попытка чешского посредничества. Вацлав Люксембургский в дальнейшем встал на позицию признания права Ордена на всю Литву и запрещения Польше оказывать помощь прибалтийским «неверным»[15].

В марте 1410 г., начав широко задуманную подготовку к решающему походу на крестоносцев, польский король посетил Перемышель, Львов, Галич и Каменец[16]. Очевидно, в последнем городе Ягайло встречался с Александром Добрым и обсуждал с ним превентивные меры на случай нанесения удара по Галицкой Руси и Подолью со стороны Венгрии. При этом и польскому королю, и молдавскому господарю было уже известно, что ещё 20 декабря 1409 г. Сигизмунд заключил союзный договор с Немецким орденом в Пруссии, обещая последнему военную помощь взамен его финансовой поддержки[17]. Этот акт был направлен не только против Польши, но и против Молдавии, ибо во время очередной встречи договорившихся сторон 31 марта 1410 г., великий магистр Ульрих фон Юнгинген обязался, в случае победы над Польшей и Литвой,

[14] S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem*… s. 148–152; М. Бискуп, Великая война… с. 15; A. Nadolski, *Grunwald 1410*, Warszawa, 2008, s. 23.

[15] Я. Длугош, *Грюнвальдская битва*… с. 58–61; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem*… s. 317-321; М. Бискуп, Великая война… с. 15; A. Nadolski, *Grunwald 1410*... s. 23.

[16] Я. Длугош, *Грюнвальдская битва*… с. 60–61; О. Масан, А. Федорук, Русько-молдавський загін в битві під Грюнвальдом 1410 р. (З історії міжнародних зв'язків населення Буковини на початку XV ст.), *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць,* т. 2 (16), Чернівці, 2003, с. 61.

[17] Между обеими союзными сторонами была достигнута договорённость, что 24 июня 1410 г. венгерскому королю будет выплачено 300 тысяч дукатов, после чего тот должен вступить в южные земли Польши с большим войском. Подробней см.: J. Garbacik, Zygmunt Luksemburczyk wobec Wielkiej wojny… s. 17–18; J. Garbacik, Stanowisko cesarstwa i papiestwa wobec Wielkiej wojny 1409–1411, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne,* nr. 48, Kraków, 1961, zesz. 8, s. 13–14; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem*… s. 317–321.

передать венгерскому королю Галицкую Русь, Подолье и Молдавию[18].

На какие же силы мог рассчитывать молдавский господарь в борьбе против короля Венгрии? Войско Молдавии отражало уровень социально-политической организации населения, присущий ему как до, так и после образования воеводства. По своей организации оно делилось на две составные части – «малое войско» и «большое войско»[19].

«Малое войско» состояло из отрядов бояр и войска господаря. По мнению исследователей, за исключением региональных «стягов», что «собирались в случае войны, по краям, под командованием пыркэлабов на месте сбора, которое указывал господарь»[20], «малое войско» имело полупостоянный характер. В его состав так же входили придворные отряды господаря – куртены[21]. Краевыми «стягами», состоявшими из мелких землевладельцев, руководили люди, занимавшие постоянные должности в государственном правлении. Начиная с XV в., наряду с войском господаря на его службе встречаются и наёмники. Их число было невелико, и набирались они в основном из иностранцев[22].

Одновременно существовало «большое войско», которое в Молдавии было известно ещё под названием «земское войско». Перед угрозой нападения извне господарь призывал в рать вооружённых крестьян и горожан. По мнению румынских историков, те, кто не владел землёй, то есть «вечины», – призывались на войну только в исключительных случаях, «при грозной опасности, когда издаётся приказ о призыве всего народа»[23]. Во времена Александра Доброго войско Молдавии, состоявшее из придворных господаря и боярских отрядов,

---

[18] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, ed. A. Socołowski, J. Szujski i A. Lewicki, vol. II, *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 2, Cracoviae, 1891, s. 35–36; *Codex diplomaticus Lithuaniae*, ed. Raczyński, Poznaniae, 1845, s. 108–109; C. Rezachevici, *Cronica Moldovei de la Cracovia (Secolui XIII – începutui secolului XVII)*, Bucureşti, 2006, p. 134; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem*… s. 175–176; J. Garbacik, Zygmunt Luksemburczyk wobec Wielkiej wojny… s. 18; J. Garbacik, Stanowisko cesarstwa i papiestwa wobec Wielkiej wojny… s. 14; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna*… s. 69.

[19] К. Олтяну, Некоторые аспекты организации армии в румынских княжествах, *Страницы истории румынской армии*, Бухарест, 1975, с. 53–55.

[20] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, vol. I, Bucureşti, 1946, p. 507.

[21] G. Diaconu, Rolul curților boiereşti în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV–XV, *Studii şi referate privind istoria României*, part. I, Bucureşti, 1954, p. 551–571; N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, Bucureşti, 1968, p. 21.

[22] C. Rezachevici, Mercenarii în oştile româneşti în evul mediu, *Revista de istorie*, t. 34, 1981, nr. 1, p. 41–42.

[23] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*… vol. I, p. 507; *История Румынии*, коорд. И.-А. Поп, И. Болован, Москва, 2005, с. 234.

насчитывало около 10 тысяч воинов[24]. В связи с тем, что её значительную часть составляли частные отряды крупных бояр, которыми они непосредственно командовали во время войны, авторитет господаря, который был верховным главнокомандующим всего войска, мог быть легко утрачен. Вот почему все важнейшие меры по организации обороны против возможного вторжения войска венгерского короля, господарь Александр проводил только с общего согласия своих бояр[25].

Что касается численности «большого войска», то она устанавливалась господарем и его советом с учётом возможностей страны выставить опредёленное число ратников, а также размеров опасности, которая грозила воеводству, то есть численности вражеских войск. Поскольку Молдавии, в исследуемый период, угрожало нашествие многочисленной венгерской армии, Александр Добрый призвал к оружию все воинские силы, которыми располагала страна[26]. Их численность установить можно приблизительно. Во второй половине XIV – первой половине XV вв. число крестьянских дворов возросла от 12750 до 27200 единиц[27]. Если учесть, что каждый крестьянский двор выставлял одного ратника и прибавить к этому ещё некоторое количество городских ополченцев, то «земское войско» Молдавии могло насчитывать около 15–20 тысяч воинов. А в общей сложности войско, которое имел в своём распоряжении господарь, составляло около 25–30 тысяч ратников[28]. Все выше приведённые подсчёты говорят о довольно мощном военном потенциале, которым владело Молдавское воеводство, в случае отражения венгерской агрессии.

Недостаток молдавского войска в оружии пополнялся за счёт поставок торговцев из Львова и городов Подолья. Так, по упоминавшемуся выше привилею львовским купцам, им разрешалось торговать практически во всех городах и ремесленно-торговых посёлках Молдавии. Таможни, через которые провозились необходимые товары, где с них собирались установленные

[24] E. Hurmuzaki, *Documente…* vol. I, part. 2, p. 567–568; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova,* Bucureşti, 1971, p. 145; К. Олтяну, Некоторые аспекты организации армии… с. 54.

[25] I. Bogdan, Îndatoririlor militare ale cnezilor şi boierilor moldoveni, în secolul al XIV-lea şi al XV-lea, *Analele Academiei Române. Memoriile secţiei istorice,* seria II, t. XXIX, 1907, p. 6–28.

[26] *История Румынии*... с. 234.

[27] П. В. Советов, *Исследования по истории феодализма в Молдавии,* Кишинёв, 1972, с. 245–246; Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв.*, Кишинёв, 1979, с. 20.

[28] Н. Стоическу, «Большое войско» в Валахии и Молдавии в XIV–XVI вв., *Страницы истории румынской армии*, Бухарест, 1975, с. 62–64; О. Масан, А. Федорук, Русько-молдавський загін в битві під Грюнвальдом… с. 61-62.

пошлины, размещались **«у Черновьци»** и **«у Хотини»**. Первый населённый пункт принадлежал к Цецынской волости, второй был административным центром Хотинской волости воеводства. При этом каждый купец должен был иметь при себе документ на товары, заверенный печатью таможни того торгу, где он покупался. В перечне товаров, которые привозились из Львова в Молдавию, упоминаются разные виды холодного оружия – **«корды»** и **«мечи»**[29]. Однако из контекста грамоты, остаётся совсем неясным, в каком направлении их везли и где реализовывали. В ней лишь сказано, что **«мыто»** от таких **«крамныхъ речєи»** следует выплачивать на Сиретском торге в соотношении **«отъ гривны по три гроши»**[30]. Взамен сохранились более конкретные сведения о поставках в Молдавию значительного количества ручного оружия дальнего боя. Так, ещё в конце 1407 г. львовские оружейники продали господарю Александру и некоторым высшим государственным чиновникам из его окружения несколько партий арбалетов[31]. В это же время, согласно общепринятому в современной науке мнению, в Молдавии появились и орудия **«стрелбы огнистой»**[32]. По всей видимости, поставки нового ствольного порохового оружия в страну шли так же при посредничестве купцов со Львова. Две **«поушки»** были отправлены

[29] M. Costăchescu, *Documentele…* vol. II, p. 632; В. М. Русанівський, Українські грамоти XV ст. Київ, 1965, с. 71; О. Масан, Чернівці в другій половині XIV–XVIII ст. (до 1775 р.), *Чернівці: Історія і сучасність*, за заг. ред. В. М. Ботушанського, Чернівці, 2009, с. 26.

[30] M. Costăchescu, *Documentele…* vol. II, p. 632; В. М. Русанівський, *Українські грамоти...* с. 71; О. Гадинко, О. Масан, Проблематика «Оуставицьтва о мытах»… с. 68.

[31] *Księga przychodów i rozchodów miasta*, t. 1, 1404–1414, *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. 2, Lwów, 1896, s. 11, 48, 53-54, 75.

[32] P. P. Panaitescu, *Armata lui Mircea cel Bătrăn*, Bucureşti, 1942, p. 10; *Istoria militară a poporului roman*, vol. II, Bucureşti, 1986, p. 69; Gh. Postică, Două tunuri de bronz din perioada lui Ştefan cel Mare descoperite în cetatea Orheiului Vechi, *Arheologia Moldovei*, vol. XXVII (2004), Bucureşti, 2005, p. 167. К этому времени все участники исследуемого вооружённого конфликта в равной мере использовали огнестрельное оружие уже несколько десятилетий. Источники следующим образом фиксируют первые даты, связанные с их хранением и применением воюющими государствами: в Немецком ордене – 1374 г. (V. Schmidtchen, *Die Feuerwaffen des Deutschen Ritterordens bis zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Beistände, Funktion und Kosten, dargestellt anhand der Wirtscchftsbucher des Ordens von 1374 bis 1410*, Lüneburg, 1977, S. 26), в Венгрии – 1378–1381 гг. (K. János, *Régi magyar fegyverek*, Budapest, 1971, old. 158), в Литве – 1382 г. (Ю. М. Бохан, *Узбраенне войска В[ялікага] К[няства] Л[ітоўскага] другой паловы XIV– канца XVI ст.*, Мінск, 2002, с. 184), в Польше (J. Szymczak, *Początki broni palnej w Polsce (1383–1533)*, Lódź, 2004, s. 16) и Чехии – 1383 г. (E. Wágner, Z. Drobná, J. Durdik, *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské (1350–1450)*, Praha, 1956, s. 82). Во всех приведённых случаях письменные сообщения отражают достаточно заметное событие, следовательно, первые эксперименты могли произойти несколько раньше. Однако период скрытого внедрения пороховой артиллерии в упомянутых странах измерялся не десятилетиями, а годами. В частности, он полностью совпал с первой волной его распространения на территории Центральной и Восточной Европы.

в Дорохой и Байю, а четыре – в Сучаву. Все они поступили на вооружение местных крепостей[33]. Среди перечня так называемого **«заповеданыи товаръ»**, что упоминается в тексте **«Оуставицьтва»**, называются и **«кони добрїи»**[34]. Львовские и подольские купцы постоянно покупая породистых лошадей в основном на рынках в Венгрии[35], также должны были выполнять ряд торговых формальностей, затруднявших их покупку. Лошади, пригнанные из венгерских городов, использовались в молдавском войске, составляя стратегический резерв на случай войны. Поэтому вывоз их с территории воеводства, как и большинства других стран, был запрещён[36].

Итак, Александру Доброму пришлось напрячь все имеющиеся силы для отражения возможной вооружённой агрессии со стороны венгерского короля. В связи с этим, господарь смог прислать Ягайло незначительную воинскую помощь для похода в Пруссию, которая брала участие в решающей битве с крестоносцами при Грюнвальде 15 июля 1410 г.[37]. В тоже время, наблюдая за

[33] P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani dela moartea lui,* Bucureşti, 1932, p. 37; І. П. Возний, *Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X–XIV ст*, ч. 2, Чернівці, 2009, с. 264; А. Федорук, «… И громит бомбардами!». Артиллерия при Грюнвальде, *Родина. Российский исторический журнал*, 2010, № 7, с. 32.

[34] M. Costăchescu, *Documentele…* vol. II, p. 632; В. М. Русанівський, *Українські грамоти…* с. 72.

[35] І. П. Возний, *Історико-культурний розвиток населення…* ч. 2, с. 310–311.

36 Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии…* с. 159; О. Гадинко, О. Масан, Проблематика «Оуставицьтва о мытах»… с. 69; О. Масан, Чернівці... с. 26-27.

[37] На тему участия вспомогательного отряда из Молдавии в Грюнвальдской битве издавна ведутся дискуссии среди историков. В первых комплексных исследованиях только констатировался факт присутствия молдавских воинов «в объединённом антиорденском войске» (E. Picot, G. Bengesco, *Alexandre le Bon. Prince de Moldowei 1411–1433*, Vienne, 1882, p. 6–8; A. Czolowski, *Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1412*, Lwów, 1891, s. 24; A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, Bucureşti, 1934, vol. III, p. 126–127; I. Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia pînă la moarte lui Ştefan cel Mare, Piatra Neamţ*, 1900, p. 37; I. Minea, *Principatele romîne şpolitica oriental a impăratului Sigismund. Note istorice*, Bucureşti, 1919, p. 125; C. I. Karadja, Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) înul 1415, *Extras din Academiei Române. Memoriile secţiei istorice*, seria III, t. VII, mem. 2, 1926–1927, p. 15). Однако отсутствие конкретных фактов об этом отряде господаря Александра в «Истории» Яна Длугоша и летописях Н. Костина и Г. Уреке, склонило ряд исследователей к мысли, что он не брал участия в «Великой битве» (C. Racoviţă, Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei… p. 286; N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relation politiques, economiques et culturales*, Bucureşti, 1921, p. 9; P. P. Panaitescu, Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni, *Romanoslavica*, vol. IV, 1960, p. 225–238; Z. Spieralski, W sprawie udzialu Mołdawian w bitwie pod Grunwaldem, *Zapiski Historyczne*, t. XXIX, 1964, zesz. 4, s. 9–22). Но значительная часть историков придерживается иного мнения, поскольку участие молдаван в событиях Великой войны нашли отражение в прусских хрониках (Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, Bd. III, S. 314, 411, 459; Bd. IV, S. 57), а также рапорте орденского комтура из Остероде за 30 сентября 1409 г., в котором указывается о прибытии «800 волохов» на помощь

военными приготовлениями на галицком и молдавском пограничьях, Сигизмунд Люксембургский, при типичной для него кунктаторской стратегии ведения войны, не находил момента, чтобы нанести удар по неприятелю. Удобный случай представился только в середине октября 1410 г., но вооружённую диверсию венгерские войска совершили на территорию южной Польши[38], что создало для Ягайло реальную угрозу войны на два фронта. Причины, почему Сигизмунд не осмелился напасть на Молдавию, где его армию больше всего ожидали, остаются неизвестными. Хотя можно предположить, что венгерский король, исходя из собственного плачевного опыта[39], не решился ещё раз

польскому королю (*Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*. Pars I: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*, Bearb. von E. Joachim, Hrsg. von W. Hubatsch, Göttingen, 1948, vol. I: 1198–1454, S. 68). Поэтому взгляд на то, что молдавские воины участвовали в Великой войне и сражались под Грюнвальдом доминирует в работах многих польских и румынских исследователей (C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor…* vol. I, p. 505; M. Biskup, Z badań nad «Wielką wojną» z Zakonem Krzyżackim, *Kwartalnik Historyczny*, 1959, nr. 3, s. 671–715; Ş. Ştefănescu, Participarea Romînilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410), *Studii. Revistă de istorie*, an. XIV, 1961, nr. 1, p. 5–22; S. M. Kuczyński, Mołdawianie pod Grunwaldem, *Zapiski Historyczne*, t. XXXII, 1967, zesz. 2, s. 151–160; V. Ciobanu, Une nouvelle contribution concernant le combat de Grünwald, *Revue Roumaine d'Histoire*, vol. XII, 1973, nr. 4, p. 757–761; A. Gierowski, Rechrches sur l'histoire polono-roumaines dans la République Populaire de Pologne, *Revue Roumaine d'Histoire*, vol. XII, 1973, nr. 4, p. 673–686; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432)*, Iaşi, 1984, p. 244–245; V. Ciobanu, Ţările române şi Polonia. Secolele XIV–XVI, Bucureşti, 1985, p. 30; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem…* s. 554–557; Ş. Gorovei, *Muşatinii*, Chişinău, 1991, p. 38; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...* s. 69; A. Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane,* Wodzisław Śląski-Łódź, 2010, s. 67; A. Nadolski, *Grunwald 1410...* s. 58). Недавно в отечественной историографии появилось мнение, что этот вспомогательный отряд по приказу Александра Доброго формировался на территории «Шипинской земли», которая в начале XV в. входила в состав Молдавского воеводства (О. Масан, А. Федорук, Русько-молдавський загін в битві під Грюнвальдом… с. 62; О. Масан, Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р., *Буковина в контексті міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.),* за заг. ред. В. Ботушанського, Чернівці, 2005, с. 38). Кроме того, в этом отряде были, по утверждению украинских авторов, не только молдаване, но и русины, автохтоны Пруто-Днестровского междуречья. Это мнение нашло поддержку и у других отечественных исследователей (О. Балух, Історія північної частини Буковини у контексті молдавсько-польських військово-політичних відносин за часів Олександра І Доброго (1400–1432 рр.), *Питання історії України: Зб. наук. статей*, т. 11, Чернівці, 2008, с. 176; Б. М. Боднарюк, К вопросу об участии молдавского отряда в битве при Грюнвальде 1410 г., *Судьбы славянства и эхо Грюнвальда: Выборы пути русскими землями и народами Восточной Европы в средние века и ранее новое время (к 600-летию битвы при Грюнвальде / Танненберге). Материалы международной научной конференции,* Санкт-Петербург, 2010, с. 49–50).

[38] Я. Длугош, *Грюнвальдская битва…* с. 129; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem…* s. 522–525; М. Бискуп, Великая война… с. 21.s

[39] В феврале 1395 г. король Сигизмунд с «весьма сильным войском» совершил поход в Молдавию, но в битве «**на Хиндове**» потерпел от Стефана Мушата страшное поражение, поскольку господарь против него «выступил со всей силой своего народа» (E. Hurmuzaki, *Documente…* vol. I, part. 2, p. 362–363, 364–366, 382–386; *Путнянская I летопись 1359–1526 гг.*, Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв., сост. Ф. А. Грекул, отв. ред. В. И. Буганов, Москва,

испытывать судьбу, поскольку не имел никаких шансов на успех. Действительно, молдавский господарь, скорее всего, вёл бы боевые действия, придерживаясь старых обычаев и используя крестьянскую хитрость, пренебрегая тактикой, присущей крупным битвам с блестящими рыцарями в чистом поле. Известно также, что Александр Добрый в борьбе с Венгрией мог рассчитывать на реальную военную помощь со стороны валашского господаря Мирчи Старого, который в феврале 1410 г. заключил с польским королём союзный договор, направленный против венгерского короля[40].

Тем временем, поражение Ордена в Великой войне и подписание 1 февраля 1411 г. мирного договора в Торуне, лишило Сигизмунда Люксембургского не только сильного союзника на севере, но и что важнее всего, источника наличных денег[41]. В последних король Венгрии очень нуждался, поскольку имел значительные финансовые издержки в связи с выборами на трон Священной Римской империи. Избрание императором, хотя и подняло международный политический авторитет Сигизмунда, но никак не могло разрешить его конфликтную ситуацию с Королевством Польским и Великим Княжеством Литовским. Вооружённый вариант решения проблемы, вызвал несогласие даже среди ближайшего окружения короля. Только небольшая группа придворных лиц, к ним, в частности, принадлежал и владелец Мункача князь Фёдор Кориатович, который на встречу с королём явился в сопровождении значительного почта рыцарей, требовала от Сигизмунда начать активные наступательные действия[42]. Но решиться на них последний не мог, поскольку

1976, с. 62; I. Minea, *Principatele romîne şpolitica oriental a impăratului Sigismund…* p. 52; R. Manolescu, Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova 1395, *Analele Universităţii Bucureşti. Ştiinţe sociale, istorie*, an. XV, 1966, p. 59–74; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...* s. 58-59).

[40] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti…* vol. II, p. 34; C. Cihodaru, Relaţiile dintre Ţara Românească şi Moldova în timpul domniei lui Mircea cel Mare, *Marele Mircea Voievod*, coordonat. I. Pătroiu, Bucureşti, 1987, p. 206; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...* s. 217.

[41] Я. Длугош, Грюнвальдская битва… с. 153–154; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem…* s. 528–535; М. Бискуп, Великая война... с. 21.

[42] E. Mályusz, *Zsigmond kiraly urálma Magyarországon,* [Budapest], 1984, old. 84; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...* s. 70. Несмотря на то, что 9 июля 1403 г. в Щекажеве князь Фёдор Кориатович, пренисением присяги на верность польскому королю, офециально отказался от Подолья, определённые претензии на утраченные владения он всё-таки сохранил. Именно потому, бывший подольский князь настойчиво убеждал Сигизмунда немедленно начать военные действия против Ягайло, поскольку расчитывал в ходе них вернуть себе потеряные в 1394 г. земли. О бегстве князя Фёдора на Закарпатье см.: А. Петров, О подложности грамоты князя Фёдора Кориатовича 1360 г., *Материалы для истории Угорской Руси*, т. III, Санкт-Петербург, 1906, с. 3–5; Ю. Сіцінський, *Поділля під владою Литви*, Кам'янець-Подільський, 2009, с. 60; О. В. Білецька, *Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області,* Одеса, 2004, с. 117–118; В. Любченко, Литовські князі Коріатовичі і Поділля, *1993 m. rugsėjo 28–30*

война с польским королём и великим князем литовским требовала использования всех воинских сил государства, часть из которых в это время была задействована в борьбе против Венеции за далматинские города. Да и рассчитывать на какой-либо случайный военный успех в столкновении с монархами, которые только что одержали убедительные победы над прусскими крестоносцами в битвах при Грюнвальде и Коронове[43], венгерскому королю тоже не приходилось. Поэтому в сложившейся ситуации Сигизмунд Люксембургский решил начать с Ягайло и Витовтом мирные переговоры[44].

На переговорах венгерская сторона снова подняла вопрос о Галицкой Руси, Подолью и Молдавии. Во время предварительных тайных переговоров по этому вопросу обе стороны достигли договорённости на компромиссной основе помогать Венгрии «восстановить реальное владение Молдавской землёй» при условии сохранения за Польшей территории Галицкой Руси и Подолья[45]. Несколько иную картину рисуют материалы того же времени, характеризующие молдавско-польские отношения.

Александр Добрый потребовал, чтобы Ягайло погасил оставшуюся часть денежного займа, выданного польскому королю ещё воеводой Петром Мушатом в 1388 г. В ответ на поднятый молдавской стороной вопрос о непогашенной части долга и связанный с этим вопрос о передаче Покутья польский король направил в Молдавию своего посла Петра Влодковица, доставившего господарю грамоту. В ней признавалось, **«аже есмы долъжни одину тысячю рублевъ (...) прїятелю нашему Александру воево(д), господарю Земли Молдавьскои, что были на(м) позычили предкове и(х)»**. Ягайло обязывался вернуть долг на

d. įvykusios Vilnuje tarptautinės konferencijos «LIETUVA-UKRAINA: istorija, politologija, kultūrologija» medžiaga = Матеріали міжнародної наукової конференції «ЛИТВА-УКРАЇНА: історія, політологія, культурологія», що відбулася у Вільнюсі 28-30 вересня 1993 р., Vilnius, 1995 = Вільнюс, 1995, p. 109; В. М. Михайловський, Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовіком Угорським, *Український історичний журнал*, 2010, № 4, с. 11–12.

[43] В начале октября 1410 г. на Гданьское Поморье подошли наёмные вспомогательные отряды крестоносцев из Священной Римской империи и Королевства Венгерского под руководством фогта Михаэля Кюхмейстера. Польским войскам удалось их перехватить и разбить под Короновом (10 октября). О самой битве см.: Я. Длугош, *Грюнвальдская битва…* с. 135–138; S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackiem…* s. 502–505; *Bitwa pod Koronowem 10 X 1410. Materialy z sesji naukowej zorganizowanej w Bydgoszczy w 550 rocznicę bitwy*, Bydgoszcz, 1961, 96 s.; P. Derdej, *Koronowo 1410*, Warszawa, 2008. 184 s.

[44] *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества…* с. 37; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna…* s. 70–71.

[45] Fl. Constantiniu, Ş. Papacostea, Tratotul de la Lublau (15 martie 1412) şi situatia internațională a Moldovei la începutul secolului al XV–lea, *Studii. Revista de istorie*, t. 17, 1964, nr. 5, p. 1132; *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества...* с. 37.

протяжении двух лет. В противном случае господарю будут переданы в залог **«нашь горо(д) Снятїнъ и Коломыю и Покутьскую землю со всемь доходо(м) и со всемь право(м) и со всеми границами»**[46]. Такое решение вопроса подтверждает заинтересованность польской стороны в сохранении дружеских и мирных отношений с Молдавским воеводством.

В ответ молдавский господарь, находясь 25 мая 1411 г. в г. Романе, в Нижней Молдавии, издал свою вассальную грамоту. По-прежнему величая польского короля своим господином, он подтвердил свою верность прежним договоренностям и присягам: **«штоже есмы ему оучинили и крестъ целовали и наше листы и наши(х) пановъ, которыми ся есмы ему записали и с нашими паны его коруне и его королевству»**. Он обещал никогда не идти против своего господина или против короны польской, помогать **«коли бы того треба, безо лсти и безхытрости, напротиву королю оугоръскому и напротиву каждому его неприятелю»**. Далее следует норма, которая раньше не встречалась и больше характерна для договорных текстов суверенных государей: **«и кто бы ему непрїятель, тотъ и намъ непрїятель, о его кривды какъ и о наши кривды за нимъ стати. А потягнет ли король оугоръскыи на нашего господаря, на короле полского (...) тогды мы имеемъ на его землю потягнути, на землю короля оугоръского (...) и чинити што коли буде(м) болше мочи оучинити нашего господаря, короля польского дела»**. Но далее отмечены и взаимные обязательства сюзерена: **«а пакли бы потягнулъ король оугоръскыи на мене, на Александра воеводу, и на моеи Земли Молдавскои, тогды господарь нашь, король полскыи, имаетъ насъ боронити и потягнути во Оугръскую Землю и чинити, што болше можетъ, яко нашь господарь»**. Повторяя вновь готовность соблюдать все договорённости и быть верным принесённым присягам польскому королю, Александр Добрый, тем не менее, делает оговорку **«аже намъ господарь нашь, король, кривды не оучинитъ оу нашеи земли и оу моеи отчины и оу моеи во всеи граници»**[47].

Как видно, господарь Александр дал понять польскому королю, что он за продолжение молдавско-польских вассально-союзнических отношений, если польский сюзерен гарантирует территориальную целостность Молдавского воеводства и сохранение польско-молдавского союза, направленного против притязаний венгерского короля на Молдавию.

В сложившейся международной ситуации заключение упомянутых

[46] M. Costăchescu, *Documentele…* vol. II, p. 640–641; П. Ф. Параска, К вопросу о молдавско-польских отношениях конца XIV – первой трети XV в. (О займе 1388 г.), *Известия Академии наук Молдавской ССР. Серия общественных наук*, Кишинёв, 1981, № 3, с. 25–29.

[47] E. Hurmuzaki, *Documente…* vol. I, part. 2, p. 831; В. А. Уляницкий, Материалы… с. 30; M. Costăchescu, *Documentele…* vol. II, p. 637–639.

соглашений было свидетельством успеха молдавской дипломатии, укрепившего международные позиции воеводства в опасный для него момент. За этим политическим успехом последовал другой. При неизвестных обстоятельствах Молдавия вступила во владение крепостью Килиёй[48] у устья Дуная и окрестными землями. Установив контроль над северным берегом устья Дуная, молдавский господарь добился не только важного оборонительного форпоста, но и возможности получать информацию обо всех сношениях между османами и странами, в которые можно было попасть только через Молдавию. Большое значение имела Килия и для дальнейшего расширения участия воеводства в международной торговле, идущей по дунайской водной магистрали[49].

Грамоте господаря Молдавии польскому королю за восемь дней предшествовало возобновление польско-валашского договора, подписанного Мирчей Старым и имевшего также явно антивенгерский характер[50]. Между, почти одновременным, заключением обоих договоров прослеживается определенная связь. Валашско-польский и молдавско-польский договоры 1411 г. вписывались в общую систему союзов Королевства Польского с другими государствами – Венецией, австрийскими герцогствами[51], сложившуюся именно в это время и прямо направленную на ослабление международных позиций Сигизмунда Люксембургского.

В результате Польше удалось отказаться от предварительных уступок в пользу Венгрии, а последняя оказалась вынужденной смягчить свои требования в отношении первой, что отражено в венгерско-польском договоре о мире и союзе, заключенном 15 марта 1412 г. в Любовле. В отношении Молдавии стороны установили, что Сигизмунд Люксембургский не будет препятствовать тому, чтобы господарь Александр, оставался вассалом польского короля. В то же время, если турки и другие «неверные»[52] нападут на земли Королевства Венгерского с

[48] Fl. Constantiniu, Ş. Papacostea, *Tratotul de la Lublau…* p. 1138; Ş. Papacostea, Kilia et la politique orientale Sigismund de Luxemburg, *Revue Roumaine d'Histoire*, vol. XV, 1976, nr. 4, p. 423–436.

[49] *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества…* С. 39.

[50] E. Hurmuzaki, *Documente…* vol. I, part. 2, p. 472–473; *Documenta Romaniae Historica. D: Relaţii între Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1977, p. 186–187; C. Cihodaru, Relaţiile dintre Ţara Românească şi Moldova… p. 206.

[51] A. Prochaska, *Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy*, Wilno, 1914. S. 174; B. Stachoń, Polska wobec Turcji… s. 34.

[52] Под «неверными» здесь подразумеваются валахи и другие бывшие вассалы Королевства Венгерского, признавшие себя зависимыми от османов. Термин «неверные» здесь имеет явно не религиозный смысл, когда под «неверными» следовало бы подразумевать собственно турок-мусульман. «Турки» приводятся рядом с «неверными», значит в последнем случае смысл политический.

крупными силами, Ягайло обязывался послать к молдавскому господарю, чтобы тот сам лично со своей силой также шел против турок. Если бы Александр не выполнил приказ, оба короля предоставляли себе право вторгнуться в воеводство, свергнуть господаря и разделить между собой Молдавию по линии, пересекающей её с северо-запада на юго-восток таким образом, чтобы северная часть с Ясским торгом и Белгородом у устья Днестра отошли к Польше, а южная, с Бырладским торгом и Килией у устья Дуная – к Венгрии[53].

На первый взгляд, Любовельский договор 1412 г. давал польскому королю возможность реализовать свои претензии на часть земель, что находились под властью Молдавского воеводства. Но Ягайло не собирался исполнять условия договора на практике. Главной его политической целью было то, чтобы Венгрия разорвала союзные отношения с Немецким орденом в Пруссии, а также демонстрация поддержки анти-османских планов венгерского короля Сигизмунда Люксембургского[54].

О том, что вассально-союзнические отношения между Польшей и Молдавией не изменились, свидетельствует участие вспомогательного молдавского отряда в походе польско-литовского войска в Пруссию в период так называемой «Голодной войны» 1414 г.[55]. Значительно больше известий сохранилось о действиях молдавских конных лучников, которых господарь Александр Добрый прислал на помощь королю Ягайло во время польско-орденской войны 1422 г., когда им удалось разгромить отборный отряд крестоносцев около столичного Мариенбурга[56]. Более того, заключив в 1414 г. с Турцией шестилетний договор о ненападении, польская дипломатия включила в него и Молдавию[57].

---

[53] E. Hurmuzaki, *Documente…* vol. I, part. 2, p. 483–487; *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae. 1376–1430*, ed. A. Prochaska, *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6, Cracoviae, 1882, cz. 1, s. 229–230; Ş. Papacostea, Din nou cu privire la politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg (1412), *Ştefan Meteş la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 243–246; E. Mályusz, *Zsigmond kiraly…* old. 85.

[54] I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...* s. 72–77; Б. Боднарюк, О. Масан, *Шипинська земля в міжнародних договорах…* с. 228; О. Масан, Буковина як об'єкт міжнародних відносин… с. 40.

[55] *Johann's von Posilge, officialis von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen…* s. 340; P. P. Panaitescu, Lupta comună a Moldovei şi Poloniei… p. 232–233; T. M. Nowak, J. Wimmer, *Historia oręża polskiego 963–1795*, Warszawa, 1981, s. 203; О. Масан, Буковина як об'єкт міжнародних відносин… с. 40.

[56] N. Costin, *Letopiseţul Ţarii Moldovei dela zidirea lumea păna la 1601*, Bucureşti, 1942, p. 100–101; Г. Уреке, *Летописецул Цэрий Молдовей*, студиу ынтр. де Е. Руссев, Кишинэу, 1988, п. 77–78; P. P. Panaitescu, Lupta comună a Moldovei şi Poloniei… p. 233–235; О. Масан, Вплив суперечностей між Польщею та Прусією… с. 97.

[57] *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества…* с. 42; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...* s. 77–78; О. Масан, Вплив суперечностей між Польщею та Прусією… с. 97.

Подводя общие итоги, следует отметить, что Великая война 1409–1411 гг. оказала значительное влияние на судьбу стран, вовлечённых в орбиту польско-литовско-орденских противоречий. Молдавско-польские союзные отношения и победа польско-литовской монархии над Немецким орденом в Пруссии помогли Молдавии сохранить независимость. Укрепление вассальных связей молдавского господаря с Королевством Польским в сочетании с определённой экономической переориентацией воеводства обеспечили ему относительную самостоятельность в принятии политических решений. А участие молдавских войск в событиях Великой войны привело к обретению Молдавским воеводством более прочных позиций в европейской политике.

Андрей Федорук
Jurijaus Fedkovičiaus vardo Černovcų nacionalinis universitetas

Didžiojo karo (1409–1411 m.) įtaka Moldovos vaivadijos tarptautiniam statusui

Santrauka

Šiame straipsnyje aptariami tarptautiniai Didžiojo karo (1409–1411 m.) aspektai. Pabrėžiama, jog Moldovos vaivadija Didžiojo karo metu iš karto užėmė esminę poziciją politinių ir karinių jėgų pasiskirstyme Rytų Europoje, vykstant Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfliktui su Vokiečių ordinu Prūsijoje. Dar iki karinių veiksmų pradžios Moldavijos valdovas Aleksandras Gerasis visokiais būdais stiprino vasalinius-sąjunginius saitus tarp Moldavijos ir Lenkijos. Apie tai tiesiogiai byloja vienas po kito 1402 m., 1404 m. ir 1407 m. jo pateikti priesaikų raštai Lenkijos karaliui. Šalia to, svarbią reikšmę moldavų – lenkų politinių ryšių stiprinimui turėjo 1408 m. spalio 8 d. valdovo išduota prekybinė privilegija Lvovo pirkliams.

Pabrėžtina, kad 1409 m. rugsėjį, prasidėjus aktyviems kryžiuočių kariniams veiksmams prieš Lenkijos Karalystę, padidėjo Vengrijos karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio užpuolimo grėsmė. Tačiau Lenkijos karaliui energingos diplomatinės veiklos dėka, padedant Moldavijos valdovui Aleksandrui, iš Karpatų – Dunojaus regiono valstybių pavyko sukurti stiprią galingą atsvarą, nukreiptą prieš Vengriją, tuo metu sudariusią sąjungą su Vokiečių ordinu. Be viso to, Moldavijos vaivadijai teko sutelkti visus turėtus resursus, kad paruoštų būtinas prevencines priemones prieš galimą Zigmanto atvirą išstojimą Prūsijos kryžiuočių pusėje. Dėl šios priežasties Moldavijos valdovas negalėjo atsiųsti reikšmingos karinės paramos Jogailai lemiamo žygio į Prūsiją metu (1410 m. birželio – spalio mėn.).

Tolesnė įvykių eiga parodė, kad Moldavijai ir kitiems Lenkijos sąjungininkams

pavyko ilgam neutralizuoti pavojų, kilusį iš Vengrijos karaliaus pusės. Netgi Zigmanto Liuksemburgiečio karių spalio viduryje įvykdyta karinė diversija į pietines Lenkijos žemes negalėjo pakeisti Lenkijos Karalystei ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei pergalingos Didžiojo karo eigos. Vokiečių ordino pralaimėjimas ir 1411 m. vasario 1 dieną pasirašyta Torunės taikos sutartis privertė Vengrijos karalių po ilgų dvejonių pradėti derybas su Jogaila ir Vytautu. Verta pastebėti, kad Vengrijos bandymas atstatyti savo valdžią Moldavijoje pasibaigė eiline politine nesėkme. Negana to, 1412 m. kovo 15 d. Liubavlyje pasirašyta Lenkijos – Vengrijos sutartis nepaveikė tolimesnių Lenkijos ir Moldavijos santykių.

Андрей Федорук
Youriy Fedkovich Chernivtsi National University

Impact of the Great War (1409–1411) on the International Status of the Moldavian Voivodship

Summary

This article deals with the question connected with the international aspect of the Great War in 1409–1411. Here is underlined that the Moldavian voivodship province took up the fundamental position in the alignment of military and political forces in Eastern Europe during the conflict of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania with the Teutonic Order. So, Alexander the King of Moldavia facilitated in every possible way the consolidation of allied relationship between Moldavia and Poland, still before the beginning of the war with the Crusaders. This fact is indicated by the chain of edition of his swear letters to the King of Poland Jagiello in 1402, 1404 and 1407. In addition, the commercial privilege, which was issued on 8 of October 1408 and given to the merchants of Lviv, had the important significance for the consolidation of the relationship of Moldavia and Poland.

Here is underlined that with the beginning of the active military operations of the Crusaders against the Kingdom of Poland in September 1409, was increased the threat of attack also from the side of the King of Hungary Sigismund of Luxemburg. However the King of Poland Jagiello, thanks to his energetic diplomatic activity, managed with the help of Alexander the Kind to gather the powerful war counterbalance out of the states of Carpathian-Danube region, which was directed against Hungary, the union agreement with the Teutonic Order was singed at that time by Hungary. That is why Moldavian voivodship had to set in motion all his military reserves in order to prepare necessary preventative measures against the probable undefended actions

of Sigismund on the side of Prussian Crusaders. In this connection the Moldavian voivodship gave the considerable military support to Jagiello during his decisive campaign against Prussia (June – October, 1410).

Further development of events showed that Moldavia and other allied members of Poland averted the threat of scaled aggression from the side of the King of Hungary. Even the local armed diversion performed by forces of Sigismund of Luxemburg in south Polish land in the middle of October, could not changed victorious outcome of the Great War for the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania. The defeat of the Teutonic Order and conclusion of the Peace of Torun in February 1411, made the King of Hungary to start negotiations with Jagiello and Witold after the long hesitations. That is why the attempt of the Hungarian side to set his ownership of Moldavia caused the political defeat. The signing of Polish-Hungarian treaty in Liubovlia (March 15, 1412) did not influence anyhow upon the further union relations between Poland and Moldavia.

Мирослав Волощук
Przykarpacki Narodowy Uniwersytet im. Wasylia Stefanyka

PROBLEM TYTULARNEGO KONFLIKTU MONARCHÓW WĘGIER I POLSKI O ZIEMIĘ HALICKĄ W KOŃCU XIV w.[1]

Monarchia średniowieczna rozwijała się nie tylko pod względem politycznym, ekonomicznym, socjalnym. Dlatego ważnym aspektem zostawał problem tytularny, symbolizujący pretensje na sąsiednie ziemie nie tylko w sensie formalnym, ale również praktycznym. Przykładem rozwoju podobnej wojny tytularnej był konflikt między Monarchią Polską a Węgierską w końcu XIV – na początku XV ww. dotyczący *terrae Galliciae*, spowodowany śmiercią króla Ludwika Andegaweńskiego – władcy polsko-węgiersko-ruskiego, który nie zostawił po sobie spadkobiercy – mężczyzny. Od Unii Krewskiej stało się tak, że prawie na 400 lat Galicja znajdowała się *in regnum Poloniae*, czyli od 1569 r. – w Rzeczypospolitej.

Sytuacja wokół tytularnego konfliktu Polski i Królestwa Węgierskiego w końcu XIV w. interesowała badaczy z różnych państw, zaczynając od XIX w., najpierw – z Polski. Książki i artykuły W. Bilińskiego[2], L. Ehrlicha[3], J. Skrzypeka[4], K. Szajnochi[5],

[1] Ten artykuł zjawił się dzięki poparciu przez stypendyjną organizację międzynarodową Visegradfund (2008–2009).

[2] *Dzieło Jadwigi i Jagiełły*. W sześćsetlecie chrztu Litwy i jej związków z Polską, wybor i oprac. W. Biliński, Warszawa, 1989, s. 334.

[3] L. Ehrlich, Starostwa w Halickiem w stosunkach do Starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501), *Studia nad historyą nprawa polskiego*, pod red. O. Balzera, Lwów, 1914, t. 1, z. 1, s. 1–136.

[4] J. Skrzypek, Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagiełły do śmierci Jadwigi i bitwy pod Worskłą (1386–1399), *Archiwum Towarzystwa naukowego we Lwowie*, Lwów, 1936, dział 2, t. 21, z. 1, s. 1–130.

[5] K. Szajnocha, Jadwiga i Jagiełło (1374–1413), *Opowiadanie historyczne w 3 t.*, Warszawa, 1969, t. 1–2, 720 s.; Lwów, 1861, t. 3, 384 s.

J. Tęgowskiego[6], S. Sroki[7] (Polska), A. Pora[8], (Węgrzy), z Ukrainy M. Hruszewskiego[9], I. Szaraniewicza[10], D. Zubryckiego[11] i in. faktycznie pokazują jak ważną dla Polaków była kwestia galicka w sensie traktu czarnomorskiego, zawiązania stosunków z Mołdawią etc. Z tego powodu walka nie tylko o kontrolę nad Galicją, a także o tytuł *Dominus et Heres Russiae* (czytaj – Galicja) nabierała nieprawdopodobnej ważności.

Faktycznie, podsumował te rozprawy w końcu XX w. krakowski mediewista Jerzy Wyrozumski[12], który w szeregu własnych prac udowadniał, że Jadwiga przyswoiła tytuł galicki, jako królowa Polski, ale również, jako sukcesorka praw andegaweńskich na Rusi[13].

Problem Galicji w tytułach królów Polskich i Węgierskich ma trwałą historię, jeszcze od początku XIII w. W czasach pierwszej obecności węgierskiej w Haliczu w latach 1188–1190. Bela III stał nazywać się jako *Galacie Rex*, ale w ciągu następnych 15 lat (do 1205 r.) sytuacja się zmieniła. W jednym z ostatnich artykułów zaproponowałem koncepcję, że w tym tytule Arpadów możemy zobaczyć więcej pretensji do ziem w Gałacji (Imperium Bizantyjskie, gdzie młody Bela, jako Alexius spędził kilka lat, będąc nawet zaręczonym z córką imperatora Manuela Komnenosa), a nie w Galicji. I

[6] J. Tęgowski, Wydarzenie na Rusi w drugiej połowie 1382 roku, *Cracovia. Polonia. Europa*, pod red. W. Bukowskiego i in., Kraków, 1995, s. 301–305.

[7] S. Sroka, W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka, *Rocznik Przemyśki*, Przemysł, 1994, t. XXIX–XXX, s. 307–310.

[8] A. Pór, Hedvig lengyel királynő, Nagy Lajos magyar király leánya és Jagyello-Ulászló lengyel király felesége születése éve meghatározása, *Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiái Társaság Közlönye*, titkar L. Fejérpataky, Budapest, 1895, k. 13, old. 122–124; A. Pór, Magyar-lengyel érinkezések a XIV-ik században, *Századok*, titkar Gy. Nagy, Budapesten: Kiadja a magyar történelmi Társulat, 1903, évf. XXXVII (37), old. 308–327; A. Pór, Magyar-rutének érintkezések a XIV-ik században, *Századok*, titkar Gy. Nagy, Budapesten: Kiadja a magyar történelmi Társulat, 1904, évf. XXXVIII (38), old. 935–949; *A magyar nemzet története*, szerkeszti S. Szilágyi, Budapest: Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat betűvel, 1895, k. 3 (Az Anjou ház és Örökösei 1301–1439, irták A.Pór és Gy. Schönherr), 668 l. etc.

[9] М. С. Грушевський, *Історія України-Руси*, в 10 т., 11 кн., Київ, 1994, t. 5, 687 с.

[10] И. Шараневичъ, Исторія Галицко-Володимирскои Руси отъ найдавнѣйшихъ временъ до року 1453, Львовъ, 1863, 462 с.

[11] Д. Зубрицкий, Історія древняго Галичско-Русскаго княжества, Львовъ, 1855, ч. 3, 314 с.

[12] J. Wyrozumski, Sprawa Rusi Halicko-Włodzimierskiej i Podola w stosunkach polsko-węgierskich wczesnej epoki Jagiellońskiej, *Węgry-Polska w Europie Środkowej. Historia –Literatura. Księga pamiątkowa ku czci profesora W. Fekczaka*, pod red. A. Cetnarowicza, Cs. G. Kissa, I. Kovácsa, Kraków, 1997, s. 43–50; J. Wyrozumski, *Królowa Jadwiga. Między epoką Piastowską a Jagiellońską*, Kraków, 2006, 142 s. etc.

[13] J. Wyrozumski, Sprawa Rusi Halicko-Włodzimierskiej, s. 45.

teraz nie uważamy ten problem za ostatecznie jasny[14].

Od sierpnia 1205 r. królowie węgierscy przyłączyli do tytułu cząstkę *Galiciae Lodomeriaequae rex*[15], co znaczyło podporządkowanie prawa nie tylko nad tradycyjnie żądaną Galicją, ale i, na razie formalnie – nad Wołynią – ojczyzną Romanowiczów, których nie wszyscy pośród elit bojarskich chcieli widzieć w Galicji do połowy XIII w. Ten tytuł oznaczał nie tylko aspekt formalny, ale i oddanie Andrzeju II symbolów władzy, na przykład chorągiew. O tym fakcie zachowała się informacja w Zapisach ambasadora Wenecji Marino Cavalli, który uczestniczył w procesie intronizacyjnym Mateusza II w 1608 r. Ten ambasador mówił, że przy koronacji były obecni chorągwie wszystkich Ziem Królestwa Węgierskiego, szczególnie – Galicji i Wołynia[16].

Jestem przekonany, że od dynastii Wołyńskiej te rzeczy można było dostać tylko w 1205 r. (od wdowy zmarłego Romana Mścisławowicza[17]), albo po wyprawach Kazimierza III oraz Ludwika Andegaweńskiego w 1355, 1366, albo 1377 r. (od litewskich Giedyminowiczów).

Polska przyłączyła się do walk o tytuł Galicji po raz pierwszy w 1215 r., kiedy córka Leszka Białego została tytułowana jako *Regina Galicie*, zachowując ten tytuł dożywotnie. Analogicznie utytułował się młody Kalman – syn Andrzeja II, jako *Galliciae Rex*. Ale co do Sałomei, to był tylko fragment, natomiast od 1339/1340 Piastowie, korzystając z buntów bojarskich w Księstwie halicko-wołyńskim, czyli *Regnum Russiae* po pokonaniu ostatniego władcy Jerzego II Trojdenowicza, a także mając strach przed groźbą tatarską – wstąpili we Lwów, rabując i paląc wszystko. Wynikiem kilku wypraw 1340 r. przy poparciu Karola Roberta Andegaweńskiego[18] stała pierwsza wzmianka o polskich

[14] М. М. Волощук, Dominus noster Bela Galaciae Rex. Проблема оновлення титулу угорських королів в контексті військових подій рубежу 80–90-рр. XII ст., *Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської військово-історичної конференції*, Львів, 15 квітня 2010 р., відп. редактори В. В. Карпов, В. І. Горєлов, І. В. Мороз, Львів, 2010, с. 63–66.

[15] *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, studio et opera G. Fejer, Budae, 1829, t. 9, v. 4, p. 31–32; Także patrz: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, studio et opera G. Fejer, Budae, 1834, t. 9, v. 4 (1367–1374), p. XIX.

[16] К. Т. Медведева, Венгерское государственное собрание 1608 года в описании венецианского посла Мариино Кавалли, *Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время*, Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сборник статей, ред. колл. Т. М. Исламов, А. С. Стыкалкин, М. К. Юрасов, Москва, 2004, с.147.

[17] Narazie mamy trzy opinie na temat pochodzenia oraz imienia tej kobiety. Większość ukraińskich badacze uważają, że latopis mówi o Annie – córce imperatora Izaaka Angelosa. Polski historyk H. Grala, a za nim i teraźniejszy badacz genealogii ruskich władców D. Dąbrowski uważa, że wdowa Romana – Maria Kamateros. Natomiast rosyjski profesor A. Majorow po długich badaniach przyszedł do wyników, że żona Romana nazywała się Efrozynją.

[18] Ostatnie badania na ten temat: М. М. Волощук, А. Є. Стасюк, Про похід палатина Віллерма in Rutheniam у квітні 1340 р., *Вісник Прикарпатського університету*, Історія, вип. 17, Івано-Франківськ, 2010, с. 46–54.

królach, jako *Heres Russiae*, niekiedy *Dominus et Heres Russiae*, uważając ziemi Galicji – Russią jak w kontekście etnicznym tak politycznym.

Ciekawe, że po koronacji Drohiczyńskiej Daniela Romanowicza jako *Regis Russiae* (czyli *toti Russiae*) w grudniu 1253 r., żaden z monarchów Polski, lub Królestwa Węgierskiego nie przebrał sobie ten tytuł całościowo po wygaśnieniu dynastii wołyńskiej w XIV w. Uświadomienie, że Galicja albo Wołyń nie jest całą Rusią, a także rozumiejąc, że takim utytułowaniem oni mogą sprowokować konflikt wojenny z innymi państwami Rusi a nawet z Litwą, ten tytuł tak i nie został wykorzystany w przyszłości w żadnym wypadku. Krótkie wzmianki były, ale tylko epizodyczne.

Bardzo interesująco wygląda problem tytułowania polskich królów co do Galicji w porównaniu z dynastią Andegawenską. Po podbiciu Halicza w 1340 r. Karol Robert zachował za sobą tytuł *Galiciae Lodomeriaequae Rex*, mówiąc czasem nawet o *Russiae*, jako o *Regnum nostrum*[19] (przypadek z poselstwem *Petra dicti Pethene ad galiciae ducis* – wydaje się że Andrzej, który rządził w ciągu 1315–1323 lat). Jasne, że ten przypadek nie jest prawidłowy, ale naprawdę – miał miejsce. Następca Karla Roberta – Ludwik II, zwany w historiografii węgierskiej końca XIX w. Wielkim, kontynuował tytułowanie się, jako *Galiciae Lodomeriaequae Rex*, ale nie miał w czasach rządów na Węgrzech całkowitego wpływu na wschodniosłowiański świat. Zgodnie z Kroniką Anonimową początku XIV w. Węgry zachowały władze tylko nad częścią Karpat Południowych (teraz – ukraińska Huculszczyzna)[20].

Władcy polscy i węgierscy korzystały z tytułów Romanowiczów w różny sposób. Często po 1340 r. w polskich dyplomach spotykamy się z pojęciem *terra (nostra terra) Russiae*[21], *Ducatus Russiae*[22].

Inne zmiany zaczęli się od 1370 r., kiedy zmarł król Polski Kazimierz III, zostawiając po sobie na tronie polskim Ludwika Andegaweńskiego (król Węgierski od 1342 r.), jak o tym umówili się jeszcze w latach 1335 i 1339 Karol Robert z Kazimierzem w Wyszehradzie – nowej królewskiej stolice[23]. Ludwik został osadzony na tron

[19] *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, studio et opera G. Fejer, Budae, 1832, t. 8, v. 2, p. 293; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, 2 t., ad edendum praeparavit V. Sedlák, Bratislava, 1980, t. 1 (inde ab anno MCCCI usque ad anno MCCCXIV), p. 284.

[20] *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Górka, Cracoviae, 1916, p. 47–48.

[21] *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej y Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (dalej – AGZ), w skutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego, we Lwowie, 1870, t. 2, cz. 5, s. 3–8; t. 5, s. 14, etc.

[22] *AGZ*, t. 2, s. 5.

[23] Patrz o tym zjazdu w materiałach konferencji naukowej: *Visegrad 1335. Tudományos tanácskozás a Visegrádi királytalálkozó 650 évfordulóján*, Visegrad, 1985, Szeptember 30 – Oktober 1, Budapest, 1988.

Polski, jako *rex Poloniae*, zachowując także wszystkie tytuły Kazimierza, również we wschodniosłowiańskich posiadłościach króla.

Galicja była bardzo ważnym posiadaniem dla nowego polskiego króla, który pragnął zmienić rządy polskie na węgierskie. Z tego powodu w Galicji pojawił się nie tylko Władysław Opolski, jako *terresque Russiae dominus et Heres*, ale nastąpiły kolejne zmiany w tytułach, które miały miejsce pośród szlachty węgierskiej. Na przykład, w 1381 r. Petrus Zudar banus, był także *regni Rusciae capitaneus*. Także w ciągu lat 1384–1385 rr. Emericus Bebek zostawał *tocius regni Russiae capitaneus*[24]. Więc, w tytulaturze nobiliusze węgierscy korzystały z pojęcia *Russiae regnum*[25], a nie tylko Galiciae. Pojęcie *Russiae regnum* w sensie terytorialnym oczywiście oznaczało granicy spuścizny Romanowiczów, a nie całej Rusi, jednak na papierze uznać tą różnicę nie jest łatwo. Ale nawet większą części spuścizny ruskich książąt i królów nie obejmowało Królestwo Węgierskie, kontrolując tylko Galicję, ale korzystając przy tym w tytulaturze pojęciem całej Rusi (nie mówiąc już o Wołyniu).

Całkowicie możliwe że to spowodowano faktem rządów Ludwika nad całą Polską i jej Ruskimi ziemiami, a od 1382 r. – po śmierci króla – nie jasną sytuacją dziedzictwa spuścizny tytulaturnej Andegawenów polsko-węgierskich. Otoczenie Jadwigi i Marii uświadamiało, że zachowanie wpływów i władzy w Galicji zależy nie tylko od faktów formalnych, ale i od ukorzenienia tytułów królewskich. Możemy śmiało mówić, że na Węgrzech uważali, że Galicja (czyli *Regnum nostrum Ruscie*, ponieważ na Wołyniu węgierskich rządów nigdy trwałych nie było) jest przy Andegawenach, o czym świadczy długi szereg aktów królowej Marii (na przykład od 20 Lutego 1383 r.)[26].

Po śmierci Ludwika, jako króla Polski i Węgier, a także po Unii Krewskiej w 1385 r., kiedy jedna córka zmarłego władcy została w Polsce, a inna – na Węgrzech, zjawił się problem podziału tytułów ojca. Nie mając możliwości tytułować się *Reginą Russiae*, Jadwiga zachowała tytuł królów polskich – *Russiae Domina et Heres* (całościowo jeden z przypadków jej tytułowania: *Hedvigis, Dei gratia, Regina Polonie, Lituanie Princeps Suprema, et Heres Russiae*, 1385–1399), natomiast Maria miała tytuł bezpośrednie węgierski – *Regina Galitiae ac Lodomeriae* (1382–1395)[27], jak i jej mąż Zygmunt Luxemburski od czasu koronacji na króla węgierskiego. Ale tego było

[24] *AGZ*, t. 2, s. 18; t. 7, s. 32, 35.

[25] *AGZ*, t. 3, s. 46.

[26] *AGZ*, t. 7, s. 24–25.

[27] *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 9, v. 4 (1367–1374), p. XXXIV, XXXVII. Pokazaliśmy to w jednym z artykułów, poświęconych węgierskiemu historyku i źródłoznawce G. Fejeru: М. М. Волощук, Русько-угорські відносини в рецепції Георга Феера (1766–1851 рр.), *Вісник Прикарпатського університету*, Історія, вип. 12–13, Івано-Франківськ, 2008, с. 68–71.

mało. Jawiła się potrzeba utrwalenia tego faktu wyprawą wojskową, zwiększając załogę w miastach, bo w innym wypadku Galicję mogła okupować szlachta polska. Ale ponieważ w Królestwie Węgierskim toczyły się walki między popierającymi a przeciwnikami Marii, i królowa razem z matką Elżbietą znajdowała się w więzieniu (lipiec 1386 – czerwiec 1387 rr.), zamiar zachować Galicję w sferze wpływów i władzy Andegawenów nie został realizowany.

Natomiast, Jadwiga (czyli szlachta polska) rozumiała konieczność praktycznego, faktycznego i tytularnego przyłączenia do Polski Galicji, która po 1372 r. znajdowała się pod berłem starost węgierskich. Z tego powodu już po Unii Krewskiej, w lutym 1387 r. organizowała wyprawę wojskową (planowaną jeszcze od wiosny 1386 r.), wypędzając z miast Galicji szlachtę węgierską. O tym zachowało się kilka wzmianek w źródłach narracyjnych i dyplomach. Na przykład, w akcie od 1393 r. było zaznaczono, że *...Hedwigis, Poloniae regina, regni Poloniae profectibus prouisura, congregato ex Baronibus et militibus Poloniae altero exercitu, in Russiae terras processit. Cuius tanta erat apud milites affectio et caritas, vt omnes illi, iuxta ac viro, parerent, et singula, quae iubebat, obedienter exequerentur. Sub breui autem tempore Castrum Prezmisl, Iaroslaw, Grodek, Halicz, Trabowlia, ciuitatem Leopolim, et castrum in monte, dein omnia alia castra Russiae…*[28].

W tej sytuacji, nie mając możliwości osobiście kontrolować sprawę rządów galickich, Maria Andegaweńska pragnęła otzrymać pomoc od wcześniejszego władcy Galicji – Władysława Opolskiego, nadając mu nowe posiadania *in terrae Russiae*. Nazywając się jako *Dominus Russiae* (albo *tenutary Russiae*[29]), rządzca Władysław korzystał z tego tytułu nie długo, ale ważnym szczegółem jest wielokrotne wiadomości o zmianach w tytułach szlachty węgierskiej. Na przykład pod 1386 r. mamy wzmiankę o Andrzeju, który był *capitaneus regni Russiae* (sic!), co faktycznie przeczyło z tytułem Marii *Galliciae Lodomeriaequae Regina*, faktycznie pretendując na inną, nie kontrolowaną część Rusi, a także na tytuł królowej Jadwigi – *Heres Russiae*.

Ale to nie rozwiązywało problem dziedzictwa ziem wschodniosłowiańskich, przenosząc go na poziom dyplomatyczny. Dyskusje toczyły się do pierwszej połowy XV w., król Węgierski, mając wiele zadań wewnętrznych (stosunki ze szlachtą węgierską były bardzo skomplikowane), prowadząc, jako imperator niemiecki, wojny z Czechami (ruch husytów) i Turkami (bitwa Nikopolska 1396 r.) nie miał poprostu czasu dla walki z polakami o tytuł Galicji. Zwoływanie różnych międzynarodowych komisji nie dało żadnego wyniku w tej kwestii. Możliwie Zygmunt zachował nadzieję, że w wojnie z Zakonem Krzyżackim Polacy zaznają klęski, ale po bitwie 1410 r. pod

[28] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, t. 9, v. 1, p. 651.

[29] *AGZ*, t. 2, s. 25.

Grunwaldem nie zostało żadnej nadzieji o kolejnej okupacji Galicji Węgrami przy poparciu Niemców.

W 1412 r. polsko-węgierska Lubowelska umowa dyplomatyczna postanowiła status quo w sprawie dziedzictwa galickiego.

Więc, walki o tytuł i terytorium Galicji, toczący się na przełomie XIV – XV ww. między Królestwem Polskim i Węgierskim skończyła się klęską Marii Andegaweńskiej i jej męża Zygmunta Luksemburskiego. Przyczyny znajdują się w obszarze polityki wewnętrznej, nie pozwalającej więcej uwagi udzielać tematu galickiemu, zmuszając rozwiązywać sytuację polityczną w państwie. Prawie tak się stało, że Polacy, mające mniej podstaw (dynastycznych conajmniej) na przyłączenie Galicji do ziem królewskich, po Unii Krewskiej, korzystając ze skomplikowanej sytuacji na Węgrzech, organizowali wyprawę wojskową i po kilku miesiącach po prostu zajęli większość miast Galicji, wypędzając węgierskich starost, udowodniając własne prawo na te tereny.

Pojęcia Russia/Gallicia faktycznie zostały rozgraniczone między Jadwigą i Marią, ale przy tym strona węgierska jeszcze długo (do końca 80-ch lat XIV w.) korzystała dla własnej szlachty z tytułów na kształt Russia/Ruscia, zamiast Gallicia. Musimy zauważyć, że w sensie politycznym, międzynarodowym i międzydynastycznym wykorzystanie pojęcia Russia/Gallicia faktycznie nie stało przedmiotem konfliktów sąsiadujących państw nie tylko w XV, ale i w XVI w., kiedy Królestwo Węgierskie, prowadzone, na przykład, przez Mateusza Korwina (1458–1490) miało nie jedną szansę wrócić do kolejnej rozprawy z Polakami o kwestię Galicką.

Мирослав Волощук
Vasilijaus Stefanyko vardo Užkarpatės nacionalinis universitetas

Vengrijos ir Lenkijos monarchų konfliktas dėl titulų XIV a. pabaigoje

Santrauka

XIV amžiaus viduryje – antrojoje pusėje Vengrija ir Lenkija, siekdamos padidinti įtakas Galicijoje, sukonfliktavo dėl titulų. Abiejų valstybių karaliai nesutarė, kuriam turėjo atitekti *Russiae Rex*, o kuriam – *Galiciae Lodomeriaequae Rex* titulas. Tokia padėtis nulėmė nesusipratimus, periodiškai pasikartojusius konfliktus, kurie neišsisprendė netgi po Krėvos unijos 1386 metais. Šios problemos nepavyko išspręsti daugybės diplomatinių derybų, vykusių iki pat XV a. pradžios, metu, todėl galutinis sprendimas šiuo klausimu buvo atidėtas neapibrėžtam laikui. Galiausiai, titulo problemos išsisprendė po pirmojo Lenkijos padalijimo 1772 metais.

Мирослав Волощук
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

The Conflict of the Titles between the Monarchs of the Kingdom of Poland and the Kingdom of Hungary in the End of the 14th Century

Summary

There was a titular problem of the process of establishing the Hungarian and Polish influences in Galicia in the middle – second half of the 14th century. The Kings of both countries could not agree to the question: who should bear the title *Russiae Rex*, or *Galiciae Lodomeriaequae Rex*. This circumstance led to misunderstandings, periodic conflicts, which were not solved even after the Krev union in 1386. After the series of diplomatic negotiations until the early 15th century, the final resolution of this matter was postponed to an uncertain future. Finally, given titular conflicts were solved after the First Partition of Poland in 1772.

Maria Molenda
Jagiellonian University

GARMENTS AND TEXTILES IN CREATING THE SPLENDOUR OF JAGIEŁŁO AND WITOLD'S COURTS

In medieval courtly culture, textiles and garments played an important role in in manifesting the richness and splendour. It is clearly visible, especially at Western courts and in Byzantium, where attires – legibly – according to the tradition, or even recommendations of the sovereign, determined the position in hierarchy of the court[1]. The majority of notices in historical sources, especially the inventories or annalistic commentaries, point at substantial and common interest in apparel of the mighty. Preserved textiles and works of the art constitute an evidence of richness and good taste, characteristic for Eastern and Western fashion in 15th century. By comparing the sources, it is possible to obtain its complete picture. On this background, information and images of Władysław Jagiełło and Witold Kiejstutowicz garments may look rather modestly. Unfortunately, we do not have at our disposal of any inventory of their wardrobes. There are merely indirect data available from accounts (informing about the textiles, bought to have particular garments made), brief notes of Jan Długosz and supplementary information from other sources. There are also few images of the King Władysław – the gravestone in the Wawel Cathedral is especially precious - and contemporary portraits from the frescoes in the chapel of the castle in Lublin as well as the seals of the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania[2].

Despite rather modest notices that Jan Długosz had dedicated to the fashion and garments, his *Chronicles* suggest how important they were in creating the splendour of a monarch and his court. On this background, both Poland and Lithuania follow the ancient manner of manifesting richness and social status through luxurious textiles and appropriate garments.

[1] E. Piltz, Le costume officiel des dignitaires byzantines à l'époque Paléologue*, Acta Universitatis Upsaliensis*. Figura Nova Series, 26, Uppsala, 1994.

[2] It has to be said, that there are detailed studies by Krystyna Turska about the fashion from Jagiełło's times. See especially *Ubiór dworski w dobie pierwszych Jagiellonów,* Wrocław, 1987. See also a list of bibliographies from the studies by this author in Kinga Szczepkowska-Naliwajek, *Bibliografia historii rzemiosł artystycznych w Polsce w czasach średniowiecza i w epoce nowożytnej do połowy XIX wieku*, Toruń, 2003, p. 300–301.

The cloak, considered for centuries the most appropriate attire for a monarch, distinguishes itself among the attires of a deep ideological meaning. In medieval culture, it interweaved the traditions of ancient Rome and the Bible and the Arabian countries.

This favourable cultural marriage, fructifying in magnificent attire – the result and mean of manifesting the power of the King – is best visible in the coronation cloak of Sicilian kings – preserved in Schatzkammer collection in Vienna. There is a palm on a silk, patterned, scarlet cloth (probably called *samit* in the Middle Ages) and lions killing camels on its both sides. On the bottom there is a following inscription: *This is what was made in royal khizanah (treasury or household), full of happiness, honour, good fortune, perfection, long life, profit, welcome, prosperity, generosity, splendor, glory, perfection, realization of aspirations and hopes of delights of days and nights, without the end or modification, with might, care, sponsorship, protection, happiness, wellbeing (success), triumph, and sufficiency.* In 528 (that is 1133–34) in Palermo. William Tronzo, analyzing the ideological meaning of this garment points at the correlation of image and the inscription, which actually glorifies the monarch describing him as a powerful and just protector guaranteeing the success and good condition of his land[3]. The cloak became a property of the Hohenstauf family and became the coronation attire of the Holy Roman Emperor owing to the betrothal of Constance of Sicily with Henry VI[4]. In the 15th century it was considered a legacy of Charles the Great, as his imaginary portrait painted by Hans Dürer proves. An understanding of the cloak as an attire underlining certain aspects or tasks of a monarch - such as protecting the Kingdom – is perceptible in *Typus Fundationis Academiae Cracoviensis,* known from the 17th century woodcut reproduction and discussed recently by Zenon Piech and Krzysztof Czyżewski[5]. The picture, made probably during the life of the King and likely placed in St. Christopher's chapel next to the monarch's gravestone, presents all the important achievements of Władysław Jagiełło and the Queen Jadwiga: the foundation of the University, the baptism of Lithuania and the victory in the Battle of Grunwald. Jagiełło is imaged in a cloak, armour and clipped with a decorative, elongated buckle. In front of him, there is a group of Lithuanians being baptized by

[3] Ibid.

[4] A. Santangelo, *Art Italien. Le Tissu, du XIIe au XVIIe siècle*, Mediolan, 1959, p. 6; E. Eichmann, Von der Keisergewandung im Mittelalter, *Historisches Jahrbuch*, 58, 1938, p. 268; T. Kruszyński, *Złoty okres sztuki sycylijskiej*, Kraków, 1927, p.107.

[5] Z. Piech, Typus Fundationis Academiae Cracoviensis. Interpretacja obrazu z kaplicy grobowej Władysława Jagiełły, *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, pod red. Danuty Zydorek, Poznań, 2001, p. 355-393; K. Czyżewski, *Typus Fundationis Academiae Cracoviensis, Na znak świetnego zwycięstwa w 600-lecie rocznicy bitwy pod Grunwaldem*, T. II, noty katalogowe, pozycja 114, p. 239-241.

the bishop and the priest. It is an interesting and distinctive example of reaching for the specific iconographic type which shows the saints, especially the Holy Virgin covering people with her cloak. So called Schutzmantelmadonna was known and popular particularly in Schreinmadonna sculpture type on the Teutonic Order lands[6]. A king protecting his people with a cloak appears on several miniatures from the manuscript *Avis aus Roys* from about 1360 (Pierpont Morgan Library, m.456)[7].

On one of them, the monarch, respectively magnified in comparison to his subjects, is imagined wearing a blue cloak with lilies, with which he covers all the people seeking his protection. The next miniature has a fortified, dramatic consignment. The monarch protects his subjects from the hostile knights with his cloak. Therefore in case of the King, the cloak symbolized protection and care of his people. Analyzing the appearance of the King, Zenon Piech proved that the cloak spread behind the backs of baptised Lithuanians is the symbol of care held by Jagiełło over his compatriots and a sign of his apostolic mission and personal initiative in the Christianization of Lithuania[8]. Taking into consideration the fact, that the King is shown in armour, holding the flag of the Teutonic Order, we could be dealing with an imagination of the monarch in *paludamentum* – the coat referring to the military sphere and knightly symbolism. The cloak might also underline the role of the King as the protector of peaceful Christianization of Lithuania against the aggressive and ostensible Christianization by the Teutonic Order. The cloak as an element appropriate for the image of the monarch is also present on the seal of the Grand Duke Witold. Jagiełło's attire is a tight, short doublet, which appeared in Western fashion during the second half of 14th century and initially raised many doubts of moral and aesthetic nature. But as the seal of the King of Poland proves, at the end of 14th century, this attire had been already accepted at the court and moreover, had been considered right to present the majesty of monarch. However, on the seal, this particular attire, probably best described by the polish term *jaka* is covered with a coat on the King's arms and it flows also on his thighs and knees giving an impression of a long robe – traditionally found appropriate for the King. In the description of Jagiełło's seal in Zbigniew Oleśnicki's document, analyzed by Maria Koczerska, the attire is described as the

[6] G. Radler, Die Schreinmadonna „vierge ouvrante" von den bernhardinischen Anfängen bis zur Frauenmystik im Deutschordensland mit beschreibendem Katalog, *Frankfurter Fundamente der Kunstgeschichte*, Bd VI, 1990, see (*Schutzmantelmadonna*), *Lexikon der christlichen Ikongraphie*, hrsgb. E. Kirschbaum, Bd 4, Rom-Freiburg-Basel-Wien, 1972, p.127–133.

[7] *Manuscrits enluminés. Chefs-d'œuvre de La Pierpont Morgan Library New York,* avant-propos de Charles E. Pierce. Jr. Text de William M. Voelkle et Susan L'Engle, New York Paris Londres, 1998, p. 142.

[8] Z. Piech, *Typus Fundationis*, p. 378, 382-384 (look footnote 5).

royal garment: „in cuius sigilli medio ymago quedam regalibus induta"[9]. In the Oleśnicki's document for the Pauline Fathers, Jan Długosz, in 1436, characterizes the attire as the royal *chlamydia* „ymago clamide regali induta"[10].

On the seal of the Grand Duke Witold there is a similar composition of the attire visible. Tight jaka with a characteristic rounded front is covered with a cloak, unlike the Jagiełło's, tacked on the right shoulder and completed with an ermine collar. Numerous breakings and bents of the cloth are represented on the seal giving an impression of profusion to the Duke's cloak. Through the implemented attire; the cloak and mitre – an equivalent of the King crown – the Grand Duke is imagined as a sole master in his majesty, with the insignia entitled to him.

Similarly in the tight attire – *jaka* with a long line of buttons the King Władysław is imagined on the fresco in the castle chapel in Lublin (1418). Lilac *jaka* constitutes a set with red hose with effectively elongated ends. The cut is however different from the one known from the seal. It might be the result of stylistic differences connected with the Ruthenian-Byzantine manner in which the frescoes were painted[11]. It has to be underlined, that in case of fashion – both courts were places in which Western as well as Eastern influences were present.

On the gravestone sculpture of Jagiełło, the King's attire is to a high degree compatible with the Western fashion and connected to the European concept of presenting the power of the monarch. The tunic covering the knees, tight on the chest, with a line of buttons at the front, covered with a cloak clipped on the right shoulder corresponds with the King Sigismundus von Luxemburg garments on the golden gulden dated at 1387–1402 and 1402–1437[12]. The evident difference lies in the King's chest shape on the gulden and in placing the belt according to the 14th century *pourpoint* fashion, while Jagiełło's attire is tight at the top.

The King's records confirm that the courtly manufacture sewed for Jagiełło and Witold according to the Western fashion. Among them, *jopula* sewn *more Gallico* for

[9] M. Koczerska, *Opis* pieczęci Jagiełły i Jadwigi w widymacie Zbigniewa Oleśnickiego z 1427 r., *„Niebem i sercem okryta": studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, pod red. Mariusza Malinowskiego, Toruń, 2003, p. 237.

[10] Ibid., p. 239

[11] *Malarstwo gotyckie w Polsce, Katalog zabytków* II, pod redakcją Adama S. Labudy i Krystyny Secomskiej przy współudziale Andrzeja Włodarka oraz Tamary Łozińskiej, Anny Palińskiej i Witolda Rączkowskiego, Warszawa, 2004, p. 117.

[12] *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst Und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387-1437, Austellungskatalog,* Hrsg I. Takács, unter Mitarbeit von Z. Jékely, Sz. Papp und G. Poszler, Budapest, Szépművészti Múzeum, 18 März – 18. Juni 2006, Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, 13. Juli-15. Oktober 2006, Augsbur 2006, kat. 3.24, 3.25, p. 191.

the King[13], from white taffeta and *jaka*- with a coat of mail included for protection[14] – for the Grand Duke distinguish. The garments of the King and the Grand Duke, sewn from silk textiles were also decorated, for example with the haberdashery with fringe – as in the Grand Duke's *jaka* in 1394, or in *jakas* of both the Grand Duke and the King in 1395[15]. Sewing certain attires for the monarch required special equipment. For example, tailor of the King Władysław – Henryk was given 10 groschens for the iron frames – *ad parandum iaccam domino Witoldi*[16]. It could be assumed, that the frames were designated to prepare the cloth for embroidery.

For the congress in Nowy Sącz in 1395, doublets (*kabat*) and black velvet *jaka* on the background from English felt had been made for both, the King and the Grand Duke. It suggests that they had been carefully shaped and strengthened. The members of royal guard wore black *jaka* made of *barchan* (cotton textile). Preparing black tunics for the coachmen was committed to the Cracovian tailors because the royal were too busy. The retinue's colour was black and consequently – the tents and carts were all in black.

The inclination of the King for dark colours reveals also in reaching for grey attires – as for example in case of a short tunic from English cloth or a long cloak from the Brussels cloth, which was probably kept in preferred by the monarch colour scheme[17].

The records suggest that at the end of 14th century black colour dominated in attires of the King Jagiełło, Witold and memebers of the court made in Poland – which might be connected to the contemporary fashion. Black colour was highly desirable in Western garments, especially since the beginning of 15th century – it was associated with prudence. The Herald of Sicily, an author of treatise *Le Blason de Couleurs* written on the order of Alfons V, wrote that black colour is very popular due to its simplicity. Alfons himself, as Antonio Beccadelli – the biographer of the King – writes, claimed that he wants to be recognized as a king for his virtues and authority and not for the royal attributes[18]. Beccadelli describes this sovereign as modestly dressed, without any contrast to the court members. However the records reveal the truth, which is far different from the modest literary creation. The wardrobe of the King included extremely precious attires, among them, a robe covered with pearls sewn on by 15

[13] *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896, 1393 r., p. 158.

[14] Ibid.

[15] Ibid., p. 201, *item pro franczcze ad iaccam dni Witoldi II marc. III* sc.; ibid., p. 219.

[16] Ibid., p.201.

[17] Ibid., p. 215.

[18] M. Scott, *Medieval dress and fashion*, London 2007, p. 141-144.

royal embroiderers in two weeks and from very expensive textiles[19]. Alfons cared also about the appearance of people around him, especially his beautiful lover. He gave her a dress made of golden brocade with a sable fur lining. It was priced for 2000 ducats. Likewise Alfonse's biographer, Jan Długosz, described Jagiełło as the monarch who preferred modest attires. Rarely did he wear other, more decorative garment than a grey velvet cloak, simple and straight; only for special occasions. On other days, he wore a modest, dark coat. He hated sable, marten and fox furs just like others, he preferred delicacy like sheepskin coats his whole life, but wore them only during severe winters[20]. The chronicles supplemented this description with commentaries praising the humbleness of the King – the monarch was modest both in his behaviour and appearance[21]. Analyzing Długosz's opinion, Krystyna Turska considered it unfavourable and detrimental, dictated by the biographer's aversion for the King. But in the light of Alfonse's biographer endeavors the description of the King's modest attire does not have to be pejorative – rather on the contrary[22]. The chronicler himself more than once emphasized the magnificence of Jagiełło's court and by mentioning splendid garments, textiles and furs that served as gifts given by the King and the Grand Duke, he indirectly points at the splendour of Jagiełło and Witold's wardrobes. In 1411, Władysław Jagiełło presented the Great Master of Teutonic Order Heinrich von Plauen with sable furs during the routine exchange of gifts and he gave three such coats to the pope John XXIII[23]. It should be underlined, that the furs (*szuba*) had only been attached to the gifts, with which the King tried to gain the pope's favour in case of redistribution of properties intercepted from the Teutonic Order in the churches of his kingdom[24]. In 1412 Sigismund received, as Jan Długosz described it – „significant and magnificent gifts" among them were „beautiful furs (*schubas*) and coats (*diploides*) made of sable, marten and ermine furs"[25]. Sigismund repaid Jagiełło with textiles: velvet and Florentine cloth[26]. The King Jagiełło, used to send precious

[19] Ibid., p. 144.

[20] *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Ks. XI i XII (1431–1444), Warszawa, 2004, p. 143.

[21] Ibid., p. 141.

[22] K. Turska, Opinia Długosza o ubiorze Władysława Jagiełły w świetle rachunków dworu, *Szkice z dziejów materialnego bytowania społeczeństwa polskiego*, Wrocław, 1989, p. 99–117.

[23] *Jana Długosz Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, X, XI, Warszawa 1982, p. 205, 208.

[24] Ibid., K. Czyżewski, *Typus*, p. 55, (look footnote 5).

[25] *Jana Długosza Roczniki*, X, XI, p. 236, (look footnote 23).

[26] Ibid.

textiles as gifts too. For example in 1394, he presented his sister, Alexandra, wife of Siemowit, the Duke of Mazovia with a scarlet cloth with gold worth 30 marks and velvet of the same value[27]. Her ladies-in-waiting also received a scarlet cloth worth 27 marks and the equerry a cloth worth 5 marks.

Witold, like the King Jagiełło, made gifts from garments and accessories. In 1408, he sent a hat and a pair of gloves to Ulrich von Jungingen[28]. Brief notes of Jan Długosz about presenting Jagiełło with sable furs, give an idea of how wonderful and rich must the wardrobe of the Grand Duke had been. In 1415 he sent 40 of them, in 1427 – 50 and in 1430 he had endowed the King again with a „large number of furs". Gilbert de Lannoy – Philip the Good's chamberlain, mentions the custom of bestowing garments and textiles[29]. In 1421, his Duke was presented by the King Jagiełło with two pieces of silk, 100 sable skins, and gloves (so called *perczatki*). From Witold, he received, inter alia, two silk *szubas* with a lining made of sable furs, 4 peaked hats, 10 laced „coeuvre chiefs". Lannoy gives also interesting information that the hats received from the Grand Duke were in his colours, as the decoration sent by Witold's wife was in her colours. The herald and the other Gilbert's companions were presented equally generously. The Grand Duke gave them *szuba* with marten fur, hats in his colours and silk textiles[30]. When describing the death of the Grand Duke, Długosz decided to mention one of his numerous qualities. It was generosity towards his guests, courtiers, servants and neighboring sovereigns, especially the King of Poland and his courtiers.

Witold's gifts remind of the Eastern splendour and the frescoes made from the King Jagiełło's foundation reveal predilection for Eastern stylistic manner. In the castle chapel in Lublin, the King was portrayed wearing a coat with vair fur lining and a tunic underneath. Comparing this image with 14th century portrait of Constantinos Comnenos from the manuscript preserved in Lincoln College, Oxford, confirms the Byzantine provenience of Jagiełło's attire[31]. The gifts mentioned above, given by the King Jagiełło to the Mazovian court indicate the presence of precious textiles – which had a different colour scheme than the dark garments noted in the records – in the royal treasury. A note from the document dated 1434 about the King paying

[27] *Rachunki Królewskie*, p. 182, (look footnote 13).

[28] *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Cracoviae 1882, Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae Illustrantia, v. IV, nr. CCCLXXXVI, p. 164.

[29] G. de Lannoy, Podróże i misje do Polski, *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie*, wybrał i opracował Jan Gintel, t. I, Kraków, 1971, p. 82-83.

[30] Ibid., p. 83.

[31] I. Papantoniou, *Greek dress From ancient times to the early 20th century*, Commercial Bank of Greece, 2000, p. 123.

100 marks to the marshal Jan from Oleśnica for a velvet cloak with gold, with sable fur lining shows the King's taste for luxury[32]. To present the richness of social elite's wardrobes a document form 1423 is worth quoting. It testifies the transfer of treasury and movables from Mikołaj of Michałów to his wife, Katarzyna, a widow of the prince Janusz of Płock. Among the riches gathered by Mikołaj, there were garments and silk textiles, as well as velvets and jewels[33].

A notice by Jan Długosz about the Grand Duke's royal treasury in Troki also allows to imagine the great splendour of Witold's properties among which there were garments, precious cloths and furs gathered by Kiejstut's son.

Official congresses and meetings, especially those with foreign monarchs present, constituted a perfect occasion to manifest the courtly splendour. Such an occasion occurred in 1429 in Łuck, where Jagiełło and Witold had met Sigismund. Jan Długosz describes this meeting emphasizing the competition between the sovereigns and the Grand Duke: „each of them tried to manifest his power, splendour and majesty and exceed the others." One of the most important means used in this splendid rivalry was the attire. Sources prove, that both the King Władysław and the Grand Duke of Lithuania Witold were able to use their attires comprehensively, manifesting their majesty and creating the splendour of their courts in a way that was not behind any of the Western courts, and possessed a specific character owing to the relationship with Byzantine tradition.

[32] K. Turska, *Opinia*, p. 112, (look footnote 22).; *Zbiór dokumentów małopolskich*, VII, ed. S. Kuraś, Wrocław, 1969, nr 2169.

[33] Ibid. VII, nr 1942.

Maria Molenda
Jogailaičių universitetas

Apdarai ir audiniai, naudoti kuriant Jogailos ir Vytauto dvarų spindesį

Santrauka

Viduramžių dvarų kultūroje medžiagos ir apdarai vaidino svarbų vaidmenį parodant prabangą ir spindesį. Straipsnyje analizuojami paminėjimai šaltiniuose bei ikonografija, atspindinti karaliaus Vladislovo Jogailos ir didžiojo kunigaikščio Vytauto Kęstutaičio dvarų madas. Nors nėra išlikęs joks šių valdovų garderobo inventorius, tačiau pagalbiniai sąskaitų duomenys (informacija apie įsigytas medžiagas konkrečių apdarų siuvimui), Jono Dlugošo paminėjimai, kitų šaltinių papildomi duomenys bei ikonografiniai vaizdai leidžia atkurti jų aplinkoje vyravusias madas.

Nors abiems valdovams arčiau širdies buvo vakarietiškos kilmės mada (apdarai iš jako kailio, taip pat *more Gallico*, ikonografijoje atpažįstami *pourpoint*, *paludamentum* ir kt.), be to, jų dvaruose gerai pastebima rytietiškojo, bizantiškojo spindesio įtaka. Apdarai bei medžiagos vaidino svarbų vaidmenį politikoje, naudoti kaip brangios dovanos (ypač kailiniai). Kailiniais, odomis, bei kitais garderobo aksesuarais Jogaila bei Vytautas apdovanodavo Kryžiuočių ordino didžiuosius magistrus, įtakingus užsienio šalių valdovus bei jų pasiuntinius. Jonas Dlugošas itin pabrėžė Vytauto dosnumą, apibūdindamas jo didingas ir brangias dovanas.

Įvairūs oficialūs suvažiavimai ir susitikimai būdavo puiki proga pademonstruoti monarcho dvaro spindesį, ypač dalyvaujant užsienio monarchams. 1429 m. Jogailos ir Vytauto susitikimo su Zigmantu Liuksemburgiečiu Lucke pavyzdys byloja apie varžytuves dėl prestižo, parodo svarbų audinių, apdarų ir papuošalų vaidmenį. Valdovai demonstravo kupiną spindesio bei simbolizmo garderobą. Šaltiniai rodo, kad Lenkija ir Lietuva laikėsi senųjų tradicijų demonstruoti turtus, visuomeninį statusą ir socialinį vaidmenį brangiais audiniais bei atitinkama apranga. Tiek Jogaila, tiek Vytautas apdarais ir medžiagomis demonstravo valdžios didybę ir kūrė savo dvarų spindesį, kuris nenusileido vakarų valdovams, bei turėjo specifinių bruožų, atsiradusių dėl ryšių su rytietiškąja bizantiška tradicija.

Marcin Starzyński
Jogailaičių universitetas

LIETUVA IR LIETUVIAI VIDURAMŽIŲ KROKUVOS MIESTO SĄSKAITŲ KNYGOSE (JOGAILOS IR VYTAUTO LAIKAI)

Ligšioliniuose ryšių tarp Krokuvos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose, atsižvelgiant į išlikusių informacijos šaltinių skaičių, labiausiai buvo pabrėžiamas Krokuvos universiteto vaidmuo ruošiant Lietuvos bažnyčios elitą. Iš gyvųjų jau pasitraukęs Wacławas Urbanas metaforiškai, bet labai taikliai apibendrino šią temą parašęs, kad „Roma turėjo savo Atėnus, iš kurių sėmėsi kultūros pavyzdžių, Lenkija turėjo savo Paduvą, o galiausiai [...] Lietuva turėjo savo Krokuvą“[1].

Sudarius uniją su Lenkijos Karalyste, Lietuvoje ėmė steigtis Katalikų bažnyčios struktūros. Deramam 1388 m. įsteigtos Vilniaus vyskupijos vystymui pirmiausia reikėjo dvasininkų, kurie būtų paruošti ne tik katedrų mokyklose, bet ir universitetuose. Krzysztofas Ożógas pagrįstai atkreipė dėmesį į faktą, kad „dvasininkai, vykstantys į Lietuvą vykdyti sielovados ir kunigystės misijos Vilniaus, vėliau Medininkų vyskupijoje tapdavo intelektualiniais lietuviškos visuomenės elito įkvėpėjais“[2]. Šį poreikį labai gerai suprato ir karališkoji Jadvygos ir Jogailos pora. Jų veikla šiose srityje yra gerai dokumentuota. Galima paminėti bandymus XIV a. devintajame dešimtmetyje atnaujinti universitetą Krokuvoje. Jų pastangų dėka 1397 m. popiežius Bonifacas IX įsteigė Teologijos fakultetą. Paminėtina karalienės veikla renkant aukas Lietuvių kolegijai Prahoje, kuri galiausiai pradėjo veikti tik 1411 m. Dėl karališkosios poros 1400 m. buvo sukurta atitinkama *Alma Mater* organizacija[3]. Iki XVI a. pradžios

[1] W. Urban, Litwini w Krakowie od końca XIV wieku do roku 1579, *Teki Krakowskie*, 10, 1999, s. 131. Taip pat žr. V. Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, Chicago, 1987; W. Urban, S. Lūžys, *Cracovia Lithuanorum saeculis XIV–XVI. Lietuvių Krokuva XIV–XVI amžiais*, Vilnius, 1999. Šios srities tyrimus apibendrino K. Ożóg, U źródeł wiedzy. Studenci z Litwy w Uniwersytecie Krakowskim w XV i na początku XVI wieku, *Św. Jadwiga królowa a chrystianizacja Litwy*, Kraków, 2010, s. 58–77.

[2] K. Ożóg, U źródeł wiedzy, s. 59.

[3] K. Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego [Polskiej Akademii Umiejętności], t. 105, Kraków, 2004, s. 34–38 (ten pat žr. daugiau literatūros).

Krokuvos universitete mokėsi beveik ketvirtis tūkstančio žmonių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos. Tarp jų buvo ir keturi būsimi Vilniaus bei keturi Žemaitijos (Medininkų) vyskupai bei beveik pusė žinomų Vilniaus kapitulos narių[4]. Taigi, vaidmuo, kurį tuo laikotarpiu suvaidino Universitetas, buvo neįkainojamas. Apie tai žinojo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis elitas, ne veltui tarp Universiteto geradarių buvo ir Vilniaus kaštelionas Mykolas Kęsgaila bei jo žmona Elena[5].

Vis tik nereikėtų pamiršti, kad ryšiai viduramžiais tarp Krokuvos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nesiribojo vien tik lietuvių buvimu tarp Universiteto sienų. Nors labai mažai yra išlikusių neuniversitetinių šaltinių, tačiau jais remiantis galima paliudyti kelias įdomias smulkmenas tiek apie Krokuvos miesto tarybos veiklą XIV–XV amžių sandūroje, tiek apie to laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus įvykius[6].

Ilgus metus istorikų nevertintos didžiosios sąskaitų knygos yra neabejotinai geriausias šaltinis, leidžiantis pažinti ne tik kasdienį Krokuvos miesto bendruomenės funkcionavimą, *intra muros civitatis* gyvenimą, skaičiuojamą pagal rotušės laikrodžio dūžius, matavusius „prekybininko laiką“, kaip kažkada taikliai pažymėjo Jacques Le Goff[7], bet ir bendruomenės ryšius su išore. O Krokuvos, Piastų ir Jogailaičių valstybės *civitas principalis et capitalis*, kurios valdžios elitas buvo gyvai susidomėjęs aktualiomis politinėmis problemomis ir dažnai jose tiesiogiai dalyvaudavo, ryšiai buvo labai platūs. Deja, miesto sąskaitų rankraščiams viduramžių Krokuvos kanceliarijoje nebuvo teikiamas pakankamas dėmesys. Po to, kai tais metais šiuo tikslu sušaukti miesto tarybos nariai pateikdavo ataskaitą miesto finansų valdybai, rankraščiai praktiškai tapdavo beverčiai. Faktai, registruojantys knygose tarybos, patarėjų ar vaitų veiklą, galėjo tapti įrodymų medžiaga teismo procesuose. Skaičių stulpeliai ar įvairios smulkesnės pastabos dėl, pvz., įvairių garbingų svečių pokylio

[4] K. Ożóg, U źródeł wiedzy, s. 68–69.

[5] *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508. Biblioteka Jagiellońska rkp. 258*, t. I, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, współpraca R. Grzesik, Kraków, 2004, [P58], s. 14–15; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, red. A. Rachuba, t. I, *Województwo wileńskie XIV–XVIII w.*, opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, współpraca U. Jemialianiuk, A. Macuk, Warszawa, 2004, nr. 362, s. 107; taip pat: K. Pietkiewicz, *Kieżgajłowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku*, Poznań, 1995, s. 19–22.

[6] Pl. naujausius požiūrius: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. IV, Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m., Vilnius, 2009, p. 352–357.

[7] J. Le Goff, Temps de l'Église et temps du marchand, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 15, 1960, nr. 3, p. 424–427 (vertimas į lenkų kalbą: J. Le Goff, Czas Kościoła i czas kupca, *Czas w kulturze*, opr. A. Zajączkowski, Warszawa, 1988, s. 342–347).

rotušėje išlaidų, dovanos valdytojui ar jo šeimai, aukštiems Bažnyčios tarnautojams ir hierarchams, kurių palaikymas ne kartą turėjo įtakos miestui gaunant norimų privilegijų, arba Krokuvos siųstų misijų išsiaiškinti bendruomenės ir jos gyventojams rūpimus klausimus, pasiuntinių ar žvalgų, keliaujančių, pvz., siuntus monarchams, bet apmokant kelionę iš miesto iždo, kurios yra geriausias informacijos šaltinis apie tuometinę šalies politinę situaciją, vienais metais įrašytos į sąskaitų knygas, kitais metais jau tapdavo tik menką vertę turinčiais ar visiškai beverčiais deramam miesto bendruomenės funkcionavimui užrašais. Atsitiktinumo dėka Krokuvoje išliko beveik pilna šios specifinės miesto įvykių kronikos sąskaitų knygų serija iš 1390–1410 m. – pirmųjų Vladislovo Jogailos Lenkijos Karalystės valdymo metų ir tuo pačiu pirmųjų Lenkijos – Lietuvos unijos metų[8].

Prieš pradedant aptarti Krokuvos kontaktų su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste Jogailos ir Vytauto laikais pėdsakus remiantis Krokuvos miesto šaltiniais, reiktų atkreipti dėmesį į vieną įdomią detalę, ko gero susijusią su jų kilme. Vadinamosios „didžiosios Kazimiero Didžiojo privilegijos Krokuvos miestui“ aprašyme 1358 m. gruodžio 8 d. įrašytas visiškai neformalus pasakymas, pabrėžiantis Krokuvos miestiečių nuopelnus: „nuoširdi ir nuolanki ištikimybė (ir) pasirengimas paklusti mūsų (t. y. karaliaus) įsakymams“ siekiantis Kazimiero vaikystės laikus[9]. Aiškinantis šį užrašą galima tik spėlioti, ar miesto valdžia buvo įsitraukusi į karalaičio Kazimiero ir Gedimino dukters Aldonos Onos vestuvių iškilmių organizavimą 1325 m. spalio mėn.[10]. Pagal XV a. pradžios sąskaitų knygų įrašus galima neginčijamai teigti, kad Krokuvos miesto taryba aktyviai dalyvavo 1402 m. Jogailos vestuvių su Ona iš Celjės

[8] Šių knygų fragmentus paskelbė F. Piekosiński, Registra perceptorum et distributorum civitatis Cracoviensis annorum 1390–1393, 1395–1405 nec non 1407–1410, *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, cz. II, Monumenta Medii Aevi Res Gestas Poloniae Illustrantia (toliau – Mon. Medii Aevi), t. IV, [Kraków], 1877 (toliau – RachKrak.), s. 224–343. Dėl leidinio trūkumų ir galimybių panaudoti Krokuvos sąskaitų knygų rankraščius žr. mano straipsnį: Nad średniowiecznymi księgami rachunkowymi miasta Krakowa, *Roczniki Historyczne*, 74, 2008, s. 165–178.

[9] Naujas leidimas: *Przywileje ustanawiające gminy miejskie wielkiego Krakowa (XIII–XV wiek)*, opr. B. Wyrozumska, Kraków, 2007, s. 31 (*cuius siqiudem cives ab annis inpubertatis nostre meritis, sue benivole fidei puritate, obsequiorum promptitudine, nostris promptissime obsecundavere nutibus*). Taip pat žr. S. Gawlas, Kazimierz Wielki – jaki był? *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzki, Warszawa, 2010, s. 766; M. Starzyński, Civitas nostra Cracoviensis. Szkic do polityki miejskiej Kazimierza Wielkiego, *Rocznik Niepołomicki*, 2 (Kazimierz Wielki – historia i tradycja), 2010, s. 69.

[10] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Biblioteka Genealogiczna, t. II, red. M. Górny, Poznań–Wrocław, 1999, s. 232–234; J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, wyd. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków, 2004, s. 20–21.

ruošoje[11]. Pagal šią analogiją galima teigti, kad ir ankstesniojo spėjimo prielaida yra tikrai įmanoma.

Seniausiame išlikusiame 1390 m. sąskaitų rankraštyje, skiltyje *honores* yra užrašas apie Jogailos jaunesniajam broliui kunigaikščiui Vygantui Aleksandrui[12] siųstus aštuonis gorčius vyno[13], o kitame Algirdaitis minimas šalia tuometinio vyriausiojo Didžiosios Lenkijos seniūno Sendzivojaus iš Šubino ir kitų keturiasdešimt aštuoniais gorčiais tarybos apdovanotų ponų[14]. Kaip rašė Antonis Prochaska, Vygantas buvo „lenkų numylėtinis“[15] ir negalima nuneigti, kad šios dovanos buvo Krokuvos valdžios elito simpatijų išraiška Jogailos broliui. Taip pat jos galėjo turėti ir kokių nors ryšių su tų metų pradžioje įvykusiomis Vyganto vedybomis su Jadvyga, Opolės kunigaikščio Vladislovo dukra[16]. Be to, reikėtų paminėti, kad Krokuvos tarybos dalinamas vynas buvo viena iš miesto vidaus ryšių prezentacijos formų[17]. 1390 m. miestas taip pat apmokėjo kelių pasiuntinių keliones. Daugiau nei dvidešimt aštuonis grašius gavo *cursor Judeorum*, vykęs į Lietuvą pas kunigaikštį Aleksandrą[18]. Kitas pasiuntinys keliavo pas Sendzivojų iš Šubino *cum novitatibus ex parte Witoldi,* kuris tuo metu ordino pusėje kariavo prieš Jogailą[19], su patikima *littera narratoria*, teigiančia apie

[11] F. Sikora, W sprawie małżeństwa Władysława Jagiełły z Anną Cylejską, *Personae, colligationes, facta*, Toruń, 1991, s. 93–103; taip pat žr. M. Starzyński, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, Maiestas – Potestas – Communitas, III, Kraków, 2010, s. 136–137.

[12] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 152–155.

[13] RachKrak, s. 227.

[14] Ibid.

[15] A. Prochaska, *Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy*, wyd. 2, Kraków, 2008, s. 64.

[16] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 154; taip pat žr. J. Tęgowski, Małżeństwo Wigunta Olgierdowica w politycznych planach króla Władysława Jagiełły, *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*, 7, 1996, s. 57–68; D. Veldtrup, Die Ehefrauen und Töchter des Herzogs Ladislaus. Neue Erkenntnisse zur Genealogie der Oppelner Piasten, *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole, 2001, s. 100–102.

[17] V. Groebner, *Gefährliche Geschenke. Ritual, Politik und die Sprache der Korruption in der Eidgenossenschaft im späten Mittelalter und am Beginn der Neuzeit*, Konstanz, 2000, S. 52–59; Z. Noga, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Kraków, 2003, s. 94; M. Damen, Giving by Pouring. The Function of Gifts of Wine in the City of Leiden (14th–16th Centuries), *Symbolic Communication in Late Medieval Towns*, ed. by J. van Leeuwen, Mediaevalia Lovaniensia, Series I, Studia, 37, Leuven, 2006, p. 83–100.

[18] RachKrak, s. 229–230.

[19] A. Prochaska, *Dzieje Witolda*, s. 60–65. Taip pat žr. G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. II, Od Krewa do Lublina, cz. I, Poznań, 2007, s. 144–150. (čia aptariama ankstesnė literatūra apie objektą). Paminėta pastaba iš Krokuvos sąskaitų iki tol dar nebuvo naudota.

prieš Jogailą sukilusio Andriaus Kupriaus, pirmojo iš brolių Algirdaičių, įkalinimą[20]. Šios kelionės tikriausiai buvo susijusios su Sendzivojaus dalyvavimu atstovaujant Lenkijos pusę (kartu su Mazovijos kunigaikščiais Ziemovitu IV ir Jonušu I) derybose su ordinu tų metų spalio mėnesį[21]. Taip pat svarbu paminėti, kad 1390 m. sąskaitų rankraščio pergamento viršelyje matome pastabą, liudijančią apie iš rotušės kasos išmokėtus pinigus pasiuntiniui Vygantui Aleksandrui, iš Krokuvos grįžtančiam į Lietuvą[22].

1391 m. iš Krokuvos į Vilnių išsiųstos strėlės. Ši pagalba, kaip nurodo Grzegorzas Błaszczykas, leido lenkams apsaugoti Vilnių nuo didėjančio Vytauto pranašumo[23]. Po metų miesto tarybos nariai išmokėjo Jogailai keturias grivinas ir aštuonis skojcus, pusę akmens pipirų *cum transivit Lytwaniam*[24] bei laidavo už dvidešimt karaliui *quando voulit ire Litwaniam* skirtų kilpinių lankų[25]. Taip pat 1396 m. tarybos nariai išmokėjo dvidešimt grivinų gražių *ad honorem ducis Swidrigaylonis*[26], jauniausiajam Algirdo sūnui, gali būti, tuo metu buvusiam Krokuvoje. Švitrigaila, prieš kelerius metus, mirus jo motinai Julijonai (1392 m.), bandęs užvaldyti Vitebsko kunigaikštystę ir užmušęs jos vietininką Fiodorą Viesną, buvo sugautas bandąs įvykdyti ginkluotą intervenciją prieš Vytautą ir Skirgailą ir išsiųstas į Jogailos rūmus Krokuvoje, kur buvo dar ir 1394 m. Tačiau po Skirgailos mirties tų metų gruodžio mėnesį pabėgo į Vengriją[27]. Janas Tęgowskis rašė: „pagal tai, kad buvo planuota 1396 m. Švitrigailą apvesdinti su Maskvos kunigaikštyte, galime daryti išvadą, kad iki to laiko jis buvo

[20] RachKrak, s. 230. Andrius Kuprius buvo įkalintas 1387 m. pavasarį. Iki 1394 m. jis buvo laikomas pilyje Chenčine, žr. O. Halecki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. I, Kraków, 1920, s. 119–120; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. I (1370–1499), Kraków, 1930, s. 41–43; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 69–70.

[21] M. Radoch, Udział Siemowita IV i Janusza I w pertraktacjach polsko-krzyżackich w latach 1389–1391 (wybrane problemy), *Studia historyczne z XIII–XV w.*, Olsztyn, 1995, s. 111–120.

[22] RachKrak, s. 293.

[23] Ibid., s. 233; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, s. 154.

[24] RachKrak, s. 302.

[25] Ibid. 1392 m. karaliaus buvimas Lietuvoje neužfiksuotas Jogailos itinerariume, kurį sudarė: A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa, 1972, s. 34–35. Iš tiesų Długošas rašė, kad Jogaila išvyko iš Ostrovo, esančio netoli Liublino, kur buvo rugpjūčio 4, į Vilnių (*Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. X (1370–1405), Warszawa, 1981, s. 257, nuoroda nr. 22), bet pasak Gąsiorowskio šiam teiginiui prieštarauja šaltinių duomenimis įrodytas Jogailos buvimas Žukove rugpjūčio 10 d.

[26] RachKrak, s. 251.

[27] O. Halecki, *Dzieje unii* I, s. 142–143; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 155–156.

Lenkijoje“[28]. Šią prielaidą atrodo patvirtina prieš tai minėtas užrašas iš Krokuvos sąskaitų.

1397 m. Krokuvos miesto taryba išmokėjo tris grivinas ir penkis skojcus tarybos nario Petro Fochsčagilos kelionei į Lietuvą[29]. Tais metais į Lietuvą taip pat išvyko Poznanės vyskupas Mikalojus Kurovskis. 1390–1402 m. jis buvo karališkuoju kancleriu ir vyresniuoju kancleriu; intelektualas, valstybės kanceliarijos reorganizatorius, kartu ir vienas iš artimiausių Vladislovo Jogailos bendradarbių. Tuo tikslu iš Krokuvos miesto tarybos narių jis gavo dešimt grivinų[30]. Kitais metais (1398) į Lietuvą keliavo Krokuvos kanceliarijos vadovas Petras, kanclerio Konrado sūnus ir žinomo Krokuvos teologo Motiejaus brolis[31].

1399 m. Vytautas surengė trečią iš eilės žygį prieš totorius[32]. Ruošiantis žygiui iš Krokuvos jam buvo nusiųsti keturi vienetai persiškos gelumbės, kurios vertė – šešiasdešimt devynios grivinos ir keturi skojcai ketvirtinių, taip pat kilpiniai lankai, šarvai ir šalmai[33].

1402 m. ketvirtis grivinos išmokėta asmenims, pasitinkantiems (*tenentibus viam*) didįjį kunigaikštį Vytautą, kuris atvyko į Jogailos vestuvių su Ona iš Celjės iškilmes kartu su žmona Ona, Sviatoslavo Ivanovičiaus iš Smolensko dukra[34].

---

[28] J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 156.

[29] *Archiwum Państwowe w Krakowie* (toliau – APKr.), rkps. nr. 1589, s. 154; nepilnas leidimas: RachKrak, s. 257; taip pat žr. M. Starzyński, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, nr. 148, s. 245.

[30] RachKrak, s. 254. Apie Mikolajaus Kurowskio asmenį žr. J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej w XV wieku*, cz. II, Urzędnicy, Poznań, 1979, s. 23–28; S. Sroka, *Rodzina Kurowskich w XIV–XV wieku. Ze studiów nad dziejami możnowładztwa małopolskiego w średniowieczu*, Kraków, 1990, s. 24–39 (ten yra apibendrinti iki tol atlikti tyrimai).

[31] APKr., rkps. nr. 1589, s. 222; nepilnas leidimas: RachKrak, s. 259; taip pat žr. B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków, 1995, s. 119–120 (kanclerio Petro biograma); M. Nuding, *Matthäus von Krakau. Theologe, Politiker, Kirchenreformer in Krakau, Prag und Heidelberg zur Zeit des grossen Abendländischen Schismas*, Tübingen, 2007, S. 23, 127.

[32] G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, s. 177–183 (čia aptariama ankstesnė literatūra apie objektą).

[33] RachKrak, s. 261; A. Prochaska, *Dzieje Witolda*, s. 326.

[34] RachKrak, s. 269; A. Prochaska, *Dzieje Witolda*, s. 347–348; J. Tęgowski, Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, Nowa seria, 2 (13), 1995, s. 180–181; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 208–209. Apie Vytauto dalyvavimą vestuvių Krokuvoje iškilmėse žr. I. Daniłowicz, *Skarbiec diplomatów papiezkich, cesarskich, krolewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych krajów*, t. I, wyd. J. Sidorowicz, Wilno, 1860, nr. 743, s. 328–329. Po J. Voigto publikacijos (J. Voigt, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. VI, Königsberg 1834, S. 216–218.) Krokuvos sąskaitų įrašų nežinojo: J. Purc, Itinerarium Witolda wielkiego księcia litewskiego (17 lutego 1370 roku–27

Kitas su Lietuvos Didžiąją Kunigaikštyste susijęs įrašas Krokuvos sąskaitose išliko iš 1408 m. Miesto tarybos nariai tuo metu vynu, vertu dvidešimt vienu grašiu ir šešiais denarais, apdovanojo Vilniaus vyskupą kanonų daktarą Mikalojų iš Gožkovo, trečiąjį atnaujinto Universiteto rektorių, labai susijusį su karaliene Jadvyga Anžujiete[35]. 1409 m. lapkričio 23 d., šeštadienį, miesto tarybos nariai paskyrė pusantros denaro monetos grivinos Liublino vaitui Laurynui Šermerovui, kuris po to ją perdavė kažkokiam Klemensui, keliaujančiam į Lietuvą[36]. Vėliau, 1410 m. vasario 1 d., davė ketvirtį grivinos už žuvis, kurias kelionei į Lietuvą pasiėmė tarybos narys Mykolas iš Zirlau (Lang), turėjęs pasitikėjimą karaliaus dvare[37]. Tačiau sunku neabejojant teigti, kokių tikslų turėjo šios išvykos. Gali būti, kad tos, kuriose keliavo miesto tarybos nariai ir Krokuvos kanceliarijos vadovas, buvo susiję su prekybos reikalais. Tačiau iš išlikusių šaltinių matyti, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo Krokuvos pirklių susidomėjimo akiratyje. Iki šiol literatūroje apie tiriamą objektą būdavo nurodoma, kad 1403 m. birželio 20 d. Vytauto dokumentas, Krokuvos pirkliams užtikrinantis saugią prekybą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, buvo išduotas Jogailos prašymu. Bet nereikėtų užmiršti, kad šios privilegijos liudininkų sąraše tarp kitų minimas ir Gniezno arkivyskupas Mikalojus Kurovskis, Krokuvos vyskupas Petras Vyšas, Krokuvos kaštelionas Jonas Tenčinskis, Krokuvos vaivada Jonas Tarnovskis ir Višlicos kaštelionas Klemensas iš Moskoževo, – asmenys, kuriems Krokuvos miesto taryba *ad honorem* skirdavo įvairias dovanas. Taigi, galima pagrįstai teigti, kad kelią į šios privilegijos suteikimą krokuviečiams atvėrė jų užtarimas, tiksliau – gausiai apmokamos protekcijos[38].

---

października 1430 roku), *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, 74, 1971, Historia, 11 (Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku, red. J. Ochmański), s. 85. Prie šios pastabos reiktų paminėti naujesnes publikacijas, žr. J. Tęgowski, Uzupełnienia i uwagi do itinerarium Witolda Kiejstutowicza, *Studia Źródłoznawcze*, 44, 2006, s. 68.

[35] RachKrak, s. 280; J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972, s. 13; K. Ożóg, Duchowni i uczeni w otoczeniu św. Jadwigi, *Św. Jadwiga królowa. Dziedzictwo i zadania na trzecie tysiąclecie*, Kraków, 2002, s. 173–174.

[36] RachKrak., s. 286; K. Myśliński, *Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie 1317–1504*, Lublin, 1962, s. 30–32; R. Szczygieł, Związki lubelskiego wójtostwa dziedzicznego z patrycjatem krakowskim w XIV i XV w., *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckiej*, red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa, 2010, s. 271.

[37] APKr., rankraštis nr. 1594, s. 168; leidimas: RachKrak, s. 287; taip pat žr. S. Pańków, Lang Michał, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1971, s. 481–482; M. Starzyński, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, nr. 174.

[38] *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, cz. I, wyd. F. Piekosiński, Mon. Medii Aevi V, Kraków, 1879, nr. 103; naujesnis leidimas: *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań, 1986, nr. 178; A. Prochaska, *Dzieje Witolda*, s. 326; fotografija: *Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy*, Kraków, 2009, s. 371, nr. VI.100; M. Starzyński, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, s. 162.

Šiame kontekste taip pat verta paminėti prekybinio karo tarp Krokuvos ir Torunės klausimą, kuris ypač išryškėjo 1403 m. pradžioje, kai Torunei buvo suteikta išskirtinė privilegija[39], neleidusi krokuviečiams išlaikyti pagyvėjusių ryšių su Flandrija[40]. Tai sužinojus, tikriausiai miesto tarybos nariams paliepus, buvo konfiskuotos tuo metu Krokuvoje buvusios Torunei priklausančios prekės, kurių bendra vertė siekė dvidešimt keturis tūkstančius grivinų[41]. Ši suma, nors ir perdėta, vis tik vaizdžiai iliustruoja kokį lygį buvo pasiekę šie reikalai. 1403 m. spalio mėnesį Grabove įvyko Torunės ir Krokuvos tarybų narių suvažiavimas, kurio tikslas buvo sureguliuoti šių dviejų miestų santykius[42]. Bet, deja, tai nedaug padėjo. 1406 m. pradžioje Vokiečių ordino didysis magistras pasiūlė, kad Krokuvos ir Torunės ginčą išspręstų išorinis tarpininkas ir juo tapo Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas[43]. Sutikęs imtis šių pareigų jis abiems šalims paskyrė susitikimo Vilniuje datą – keturioliktą dieną po 1407 m. Velykų. Dar iki to laiko liepė toruniečiams grąžinti Krokuvos pirkliams jų prekes, laikomas Torunėje[44]. Su Vytauto pasiūlyta data toruniečiai vis tik nesutiko.

Antonis Prochaska kažkada taikliai pastebėjo, kad Vytautas „labai vertino […] sostinę". Šį teiginį jis pagrindė labai išraiškinga nuoroda. 1429 m. Lenkijos pasiuntiniams kalbėdamas apie savo ketinimą karūnuotis Vytautas paprašė, kad ši žinia būtų perduota būtent Krokuvos miestiečiams, „kad ir šis mūsų ketinimas nebūtų paslaptis"[45].

Atsižvelgiant į išlikusių Krokuvos miesto sąskaitų knygų būklę, deja, negalime plačiau atskleisti suformuluotos temos. Aukščiau paminėtos šaltinių ištraukos, kurios

[39] *Hansisches Urkundenbuch*, Bd. V, bearb. von K. Kunze, Leipzig, 1899, nr. 571; M. Magdański, *Organizacja kupiectwa i handlu toruńskiego do roku 1403*, Toruń, 1939, s. 133–140.

[40] Žr. M. Małowist, Le développement des rapports économiques entre la Flandrie, la Pologne et les pays limitrophes du XIIIe au XIVe siècle, *Revue Belge de Philologie et d'Historie*, 10, 1931, no. 4, p. 1013–1065; M. Małowist, Polish-Flemish Trade in the Middle Ages, *Baltic and Scandinavian Countries*, 4, 1938, p. 1–9; M. Starzyński, The Krakow's Patriciate in the Acts of the Papal Chamber in the 14th Century. (From the Studies over the Participation of the Krakow's Merchants in the International Transfer of Money), *Revue d'histoire ecclésiastique*, (pateiktas spaudai), šiame straipsnyje žr. daugiau literatūros.

[41] Franciscani Thorunensis Annales Prusici (941–1410), *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. III, hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig, 1866, S. 264.

[42] Franciscani Thorunensis Annales, S. 270; RachKrak., s. 273.

[43] *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Mon. Medii Aevi VI, Cracoviae, 1882 (toliau – CodVit.), nr. 354.

[44] Ibid., nr. 356, 368; S. Kutrzeba, *Finanse i handel średniowiecznego Krakowa*, opr. M. Starzyński, Kraków, 2009, s. 218.

[45] CodVit., nr. 1358 (*Velitis eciam presentes communitati civium Cracoviensi communicare, ut Ipsos similiter mens nostra sit cognita*); A. Prochaska, *Dzieje Witolda*, s. 327.

yra tik turtingų kontaktų pėdsakas, vis tik leidžia smulkesnėmis detalėmis papildyti ligšiolines žinias apie Lietuvos ir Lenkijos Valstybę Jogailos ir Vytauto valdymo laikais.

Marcin Starzyński
Jagiellonian University

Lithuania and Lithuanians in the Account Book of Medieval Cracow (The Times of Jagiełło and Witold)

Summary

In nowadays researches of relation between Cracow and the Grand Duchy of Lithuania, according to the number of remaining sources of information, the role of Cracow University was the most significant preparing the elite of the Lithuanian Church. Nevertheless, it must be noticed that the relations of medieval Cracow and the Grand Duchy of Lithuania were not restricted solely to the issues concerning the presence of the Lithuanians in the University. Although the preserved outside-university sources were wholly insufficient, a few intriguing issues, referring to the activity of the town council of Cracow at the turn of the 14th and 15th centuries, as well as the domestic history of the Grand Duchy in that crucial period may be indicated on their basis.

In the article herein all the known sources from the Cracow's municipal archives, according to the Grand Duchy of Lithuania, were compiled and commented on. It enabled to supplement the current state of knowledge on the history of Polish and Lithuanian state in the years of the reign of Jagiełło and Witold.

Piotr Rabiej
Jogailaičių universitetas

UŽMIRŠTAS PAMINKLAS. 1425 M. KRIKŠTYKLA KROKUVOS ŠV. STEPONO BAŽNYČIOJE

Krokuvos Šv. Stepono bažnyčioje yra įdomus paminklinis meno objektas – bronzinė krikštykla, išlieta 1425 m. Nors apie ją užsimenama beveik visuose giduose po Krokuvą, iki šiol ji nebuvo atskirai aprašyta, o ant jos esantys užrašai bei herbai išvengė istorikų dėmesio, nors nemažai jų tyrinėjo viduramžių Lenkijos kūrinių epigramų ir heraldikos paslaptis. Tik meno istorikai Feliksas Kopera, Tadeuszas Szydłowskis ir Jadwiga Kuczyńska savo darbuose krikštyklai skyrė šiek tiek dėmesio. F. Kopera pirmasis ir vienintelis trijų tomų leidinyje „Krokuvos paminklai" paskelbė krikštyklos užrašus ir herbus (il. 1, 2)[1]. O T. Szydłowskis ir J. Kuczyńska bandė nustatyti dirbtuves, kuriose buvo nulieta krikštykla, ir surasti kitus jų dirbinius. Taigi, jiems 1425 m. krikštykla nebuvo pagrindinis tyrimų objektas, o tik pagalbinis elementas nustatant kitų kūrinių sukūrimo datas[2].

1 il. *Krikštyklos iliustracija iš „Krokuvos paminklų".*

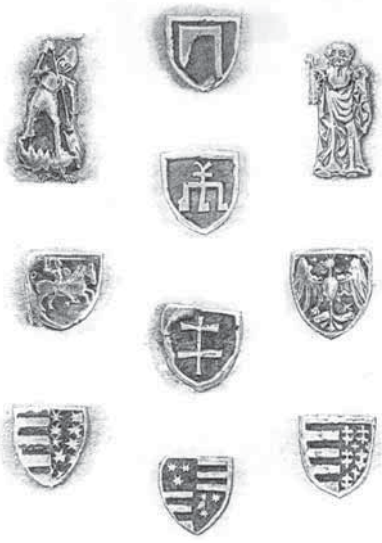

2 il. *Herbų iliustracija iš „Krokuvos paminklų".* ▶

[1] *Pomniki Krakowa Maksymiliana i Stanisława Cerchów z tekstem dra Feliksa Kopery*, t. 1, Kraków-Warszawa 1904, s. 154, lenta [17, 18].

[2] T. Szydłowski, *Dzwony starodawne z przed r. 1600 na obszarze b. Galicji*, Kraków, 1922, s. 15; J. Kuczyńska-Mędrek, Gotycka chrzcielnica brązowa w kościele katedralnym w Lublinie, *Roczniki Humanistyczne*, t. 18, z. 5, 1970, s. 30–33.

Šv. Stepono bažnyčios ir parapijos Krokuvoje pradžia ko gero yra XIII a. antroji pusė. Seniausi šios bažnyčios paminėjimai šaltiniuose – iš XIV a. pradžios. Bažnyčia stovėjo šiandieninės Stepono aikštės (lenk. *plac Szczepański*) pietrytinėje pusėje, ją supo parapijos kapinės. Tai buvo statinys iš plytų, su akmeniniais pamatais, stačiakampio plano, su siauresne presbiterija, iš trijų navų, halinis. Kai kurių tyrėjų nuomone ji savo išvaizda buvo panaši į Šv. Morkaus bažnyčią, bet Šv. Stepono bažnyčia buvo be bokšto. Šv. Stepono parapija buvo viena didžiausių senosios Krokuvos parapijų. Jos teritorija apėmė dabartinę *Krowordzy* teritoriją su *Garbary, Mydlniki, Bronowici* ir *Rząska*. Iki 1579 m. jos patronato teisė priklausė Lenkijos karaliams. Tais metais Krokuvos vyskupas Petras Myszkowskis parapiją atidavė jėzuitams. Su tuo sutiko Steponas Batoras ir 1585 m. atsisakė savo teisių į šią bažnyčią. Jėzuitų ordinui bažnyčia priklausė iki 1732 m. XVII a. jos vidus perdarytas barokiniu stiliumi. Išorė tuo metu taip pat perdaryta pagal barokinius kanonus ir bažnyčia tapo panaši į Krokuvos Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią. 1768 m. Šv. Stepono bažnyčia perduota Krokuvos universitetui. Po trečiojo Respublikos padalinimo, 1797 m. Austrijos valdžia parapiją perkėlė į Piasko karmelitų bažnyčią. 1801 m. spalio 12 d. su iškilminga palyda į karmelitų bažnyčią buvo perneštos šventųjų relikvijos, o kitais metais bažnyčia, statiniai į šiaurės pusę nuo Šv. Mato ir Motiejaus koplyčios bei kiti, priklausantys jėzuitams, buvo nugriauti. Tokiu būdu Austrijos valdžia ko gero norėjo paruošti teritoriją kareivinių Krokuvoje statybai, bet joms vėliau buvo pasirinkta kita vieta. Galiausiai šioje vietoje buvo suformuota didelė aikštė, vadinta Tautinės armijos (lenk. *plac Gwardii Narodowej*), o vėliau – Stepono (lenk. *Szczepański*) vardu. Bažnyčios vidaus įranga buvo pernešta į karmelitų bažnyčią (čia pateko ir krikštykla) bei į Šv. Morkaus bažnyčią. Mažiau vertingi daiktai buvo parduoti iš varžytinių[3]. Turbūt svarbu paminėti, kad XIX a. Šv. Stepono bažnyčios turtą pasidalino dar per 20 senosios Krokuvos sakralinių objektų.

Nauja Šv. Stepono parapijos bažnyčia pastatyta 1933–1938 m. šalia Sienkiewicziaus gatvės. Šio tarpukario modernizmo stiliaus projekto autorius Zdzisławas Mączeńskis. Praūžus karui, bažnyčia, kuri vokiečių buvo paversta sandėliu, vyskupo Karolio Wojtyłos buvo vėl pašventinta tik 1959 m., gavus komunistinės valdžios leidimą. Tarp negausios vidaus apdailos, kuri buvo gauta iš ankstesniosios Šv. Stepono bažnyčios, buvo ir 1425 m. krikštykla, ko gero pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėta 1599 m., kai Krokuvos vyskupystėje lankėsi pirmasis lietuvis kardinolas Jurgis Radvila: *Item habet fontem cupreum cooperculum aereum habens, bene clausum, aquam*

[3] M. Rożek, Nieistniejący kościół św. Szczepana w Krakowie, *Biuletyn Historii Sztuki*, r. 36, nr. 3, 1974, s. 215–226; M. Rożek, Nieistniejące kościoły Krakowa, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, r. 33, 1983, s. 101–105.

il. 3. *Šv. Stepono bažnyčios krikštykla, 1425 m.*

il. 4. *Krikštyklos taurė.*

mundam in se continens[4]. Bažnyčios liturginiuose reglamentuose ir gausių vizitacijų metu dėmesys pirmiausia buvo atkreipiamas į du su krikštyklomis susijusius reikalavimus. Pirmasis – kad jos visada būtų gerai uždarytos, nes baimintasi švento vandens vagysčių magijos ir burtų tikslais. Antrasis – kad vanduo visada būtų švarus, t. y. pakeistas mažiausiai dukart per metus[5].

Krokuvos Šv. Stepono bažnyčios krikštykla, kurios fundatorius buvo tuometinis klebonas Stanislovas Rojus, yra gerai žinomo vėlyvosios gotikos krikštyklos taurės tipo (il. 3). Ją, nulietą iš bronzos, sudaro taurė, kurią laiko siaurėjanti į apačią kojelė su praplatėjimu, ir pagrindas. Taurės paviršių į septynias dalis dalina šeši ją juosiantys pusiniai cilindrai. 1, 5 ir 7 juostos paliktos tuščios, 2 ir 3 yra užrašai (3 dalyje su herbu), o 4 ir 6 pavaizduotos įsivaizduotinos figūros ir herbai (il. 4). Ant viršutinės taurės briaunos išliko simetriškai uždėtos dvi ketaus rankenos, išlietos kartu su taure ir tvirtinusios dangtį, kurio originalas neišliko. Dabartinis dangtis pagamintas 1965 m. pagal prof. Wiktoro Zino projektą ir papuoštas vyskupo Karolio Wojtyłos herbu bei keturis kartus pakartotomis įsivaizduojamomis Šv. Mauricijaus ieties ašmenimis. Kojelės paviršius, kurį praplatėjimas dalina į dvi dalis, tik apatinėje dalyje išpuoštas herbais ir įsivaizduotinomis figūromis.

Užrašas gotiškomis didžiosiomis raidėmis yra paliudijimų ir surinktų aukų pobūdžio. Jame įrašyta informacija apie įnašus ir aukas šiam kūriniui bei Dievo užtarimo maldos prašymai:

+ anno + domini + milesi[m]o + cccco + vicesimo + quinto + hoc o[p]us ba[pt]ismi const[r]uctum est per hon + [HERBAS] onorabilem virum dominun [s]tauslaum roi plebanum ecclesie sancti stephani orate deum pro eo.

[4] *Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 roku przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła*, cz. 1, wyd. Cz. Skowron, Lublin, 1965, s. 53.

[5] J. Kuczyńska, Chrzcielnica w świetle myśli liturgicznej i przepisów kościelnych średniowiecza, *Roczniki Humanistyczne*, t. 29, z. 4, 1981, s. 50–52.

Kelios klaidos bei apsukta „p“ raidė – būdinga liejimo technika pagamintiems liturginiams objektams (varpams, krikštykloms, plokštėms). Į užrašą įpintas Kirvio (lenk. *Topór*) herbas, kuris yra antrojoje eilutėje užrašą pradedančio kryželio aukštyje (il. 5). Mano nuomone, šį herbą reikia sieti su krikštyklos fundatoriaus Stanislovo Rojaus herbu. Šią nuomonę galima pagrįsti dviem argumentais. Pirma, šis ženklas įkomponuotas į užrašą apie aukas. Antra (bet tai jau mažiau svarbus argumentas), jis įdėtas lyg brūkšnelis žodyje, nusakančiame pagrindinius fundatoriaus turtus. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į būdingą kryželio formos brūkšnelį su platėjančiais skersiniais ir lapeliais tarp jų. Beje, pagal jį Tadeuszą Szydłowskį krikštyklos pagaminimą priskyrė dirbtuvėms, kurios nuliejo ir Krokuvos Dievo kūno vienuolyno krikštyklą bei Zatožės ir Kruliuvkos varpus[6]. Be to, J. Kuczyńska šioms Krokuvos dirbtuvėms priskyrė Liublino Šv. Mykolo bažnyčios (dabartinės katedros) krikštyklą bei dar 5 varpus iš Didžiosios Lipnicos, Kombornios, Dobčycos, Didžiosios Polankos ir Liublino buvusių brigitiečių bažnyčios[7].

il. 5. *Įrašo fragmentas su Kirvio herbu ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės, Lenkijos Karalystės bei Jogailos herbais.*

4 juostoje pavaizduota 10 herbų, kurie rūpestingai įkomponuoti tarp juos skiriančių šventųjų figūrų: Jurgis – riteris su šarvais ir šalmu, smogiantis ietimi į pražiotus slibino nasrus, (F. Kopera šią figūrą identifikavo kaip Šv. Arkangelą Mykolą) ir Apaštalas Petras – vyriškis su barzda ir ūsais, apsigobęs apsiaustu, kurį prilaiko kaire ranka, o dešinėje laikantis raktus (raktą?) (J. Kuczyńska šią figūrą identifikavo kaip Šv. Martyną). Tarp šių šventųjų tris kartus pavaizduotas Lenkijos Karalystės herbas (Baltasis Erelis), tris kartus – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas (Vytis), tris kartus karaliaus Jogailos herbas (dvigubas kryžius) ir vieną kartą karalienės Sofijos Alšėniškės asmeninis herbas. Herbų ir šventųjų išdėstymą vaizduoja toliau pateikiama schema.

Lenkijos Karalystė – Šv. Petras – Jogaila – Šv. Jurgis – LDK – Šv. Petras – Lenkijos Karalystė – Šv. Petras – Jogaila – Šv. Jurgis – Sofija Alšėniškė – Šv. Petras – LDK – Šv. Jurgis – Lenkijos Karalystė – Šv. Petras – Jogaila – Šv. Petras – LDK – Šv. Jurgis

[6] žr. išnašą nr. 2.

[7] J. Kuczyńska-Mędrek, Gotycka chrzcielnica brązowa w kościele katedralnym w Lublinie, *Roczniki Humanistyczne*, t. 18, z. 5, 1970, s. 30.

il. 6. *Sofijos Alšėniškės ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės herbai.*

Daugiau dėmesio reikėtų skirti Sofijos Alšėniškės herbui, nes iš visų žinomų ikonografinių liudijimų, jis surastas tik ant šios krikštyklos (il. 6). Jo emblemą sudaro brūkšnelių ženklas, primenantis tamgą. Horizontalią siją laiko trys vertikalūs stulpai, kurių apačioje pagrindas yra pakreiptas į dešinę (pirmojo) arba į kairę (antrojo ir trečiojo stulpų). Viduryje, virš sijos įterptas kryžius su kiauryme centrinėje atšakoje. Panašūs kryžiaus ženklai, prieš pradedant juos naudoti antspauduose ar herbų skyduose, tikriausiai atitiko nuosavybės ženklų funkcijas. Karalienės Sofijos herbo emblema labai primena lenkų, lietuvių ir totorių heraldikoje žinomus ženklus, pavyzdžiui, Radvano herbą (lenk. *Radwan*), asmeninį Glinskių herbą ar totorių *Alibej* herbą. Bet vis tik panašiausias į jį atitikmuo yra kunigaikščio Mykolo Alšėniškio, Sonkos Alšėniškės dėdės, 1422 m. antspaude[8]. Jame po Hipocentauro, kuris kartais naudotas kaip kunigaikščių Alšėniškių herbas, pilvu matomas ženklas, kuris nuo Sofijos herbo ant krikštyklos skiriasi tik tuo, kad kryžius neturi skersinio (il. 7). Minimas nuosavybės kryžiaus ženklas vėlesniuose kunigaikščių Alšėniškių antspauduose įgauna jau šiek tiek kitas formas (il. 8, 9) (už pateikiamus antspaudus ir informaciją apie juos dėkoju prof. Edmundui Rimšai iš Vilniaus)[9]. Sofijos Alšėniškės herbas žinomas tik iš šios

il. 7. *Mykolo Alšeniškio antspaudas ant Melno taikos dokumento, 1422 m.*

[8] *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań, 2004, s. 79, antspaudas 90.

[9] Žr. taip pat O. Однороженко, *Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII – XVI* ст., Харків, 2009, s. 88–89, 243–244 (nr. 183–189), 123, 273 (nr. 397), 158, 299–300 (nr. 582–584); M. Antoniewicz, Manifestacja genealogiczna w herbie złożonym biskupa Pawła Olgimunta księcia Olszańskiego, *Prace naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Zeszyty historyczne*, nr. IV, red. A. J. Zakrzewski, Częstochowa, 1997, s. 387–435.

il. 8. Andrėjaus Alšėniškio antspaudas ant 1457 m. dokumento.

il. 9. Semiono Alšėniškio antspaudas ant 1490 m. dokumento.

krikštyklos; būdama Lenkijos karaliene ji naudojo valstybinius antspaudus: Baltąjį Erelį ir Vytį.

6 taurės juostoje pavaizduoti šeši herbų skydai, atskirti šventųjų figūromis. Herbų ir šventųjų atvaizdai įamžinti mažiau stengiantis, ir jų išdėstymas ne toks proporcingas. Čia pakartotos valstybinės (Erelis, Vytis), karališkosios (Jogailos, Sofijos) emblemos ir dviejų ankstesnių Jogailos žmonų herbai: Jadvygos Anžujietės (mirė 1399 m.) (il. 10) ir Elžbietos Granovskos (mirė 1420 m.) (il. 11), Sandomiežo vaivados Ottono iš Pilčos, dukters. Toliau pateikiama konkrečių herbų išdėstymo schema.

Elžbieta Granovska – Šv. Jurgis – LDK – Šv. Petras – Lenkijos Karalystė – Šv. Jurgis – Jogaila – Šv. Petras – Sofija Alšėniškė – Šv. Petras – Jadvyga Anžujietė – Šv. Petras

***il. 10.** Jadvygos Anžujietės herbas.*

Trečioji vieta, kur pavaizduoti herbai, yra apatinė kojelės dalis, palaipsniui pereinanti į atramą. Joje sutilpo penkių herbų skydai. Dukart pavaizduotas trečiosios Jogailos žmonos Onos iš Celjės (mirė 1416 m.) (il. 12) herbas. Jį kažkada identifikavo Stefanas K. Kuczyńskis; jis žinomas ir keliuose kituose kūriniuose: pavyzdžiui, pačiame seniausiame Krokuvos universiteto skeptre ir Goslavicų bažnyčios

il. 11. *Elžbietos Granovskios herbas Kirvis.*

il. 12. *Onos iš Celjės herbas.*

heraldiniuose rūbuose[10]. Taip pat pavaizduotas galbūt Jadvygos Anžujietės herbas (nulietas tik dešinys skydo šonas ir kairiojo dalis) bei dukart – Sandomiežo žemių herbas (il. 13). Ant kojelės pavaizduotų herbų seką iliustruoja ši schema:

Sandomiežo žemės – Šv. Petras – Jadvyga Anžujietė (?) – Šv. Jurgis – Ona iš Celjės – Ona iš Celjės – Šv. Jurgis – Sandomiežo žemės

il. 13. *Sandomiežo žemės herbas.*

Iš viso ant krikštyklos pavaizduoti dvidešimt du skydai su aštuoniais herbais: dviejų valstybių – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kiekvienas po keturis kartus; keturi dinastijų herbai – Jogailos (dvigubas kryžius, keturis kartus), Sofijos Alšėniškės (asmeninis herbas, du kartus), Jadvygos Anžujietės (ko gero du kartus), Onos iš Celjės (du kartus), vienas Kirvio herbas (priklausantis karalienei Elžbietai Granovskai ir krikštyklos fundatoriui Stanislovui Rojui) bei žemių herbas (Sandomiežo). Ši herbų grupė nėra vienalytė, nes joje pavaizduoti kilmingų giminių herbai (Kirvis), dinastijų herbai (Anžujiečių ir Celjės grafų) bei asmeniniai ženklai – karaliaus ir karalienės (Jogailos ir Sofijos) herbai; galiausiai dukart pateikiamas Sandomiežo žemių herbas.

Reikėtų trumpai paaiškinti pateikiamų herbų hierarchijos klausimus. Žinoma, jų išdėstymą vertikaliai reikėtų vertinti kaip hierarchinį: svarbiausieji herbai pateikti viršutinėje 4 taurės juostoje (jei sutarsime, kad praleidžiame herbą iš įrašo juostos):

[10] S. K. Kuczyński, Jeszcze o najstarszym berle Uniwersytetu Jagiellońskiego, *Wiadomości Numizmatyczne*, r. 13, 1969, z. 4, s. 193–210; A. Grzybkowski, Kościół w Gosławicach. Zagadnienie genezy, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, t. 16, 1971, z. 4, s. 269–308; J. Łojko, Idea fundacji kościoła w Gosławicach a dyplomacja polska na początku XV wieku, *Rocznik Koniński*, t. 6, 1976, s. 9–24.

valstybių ir karališkosios poros herbai; 6 juostoje: tie patys herbai bei dviejų ankstesnių Jogailos žmonų (Jadvygos ir Elžbietos) simboliai; ant kojelės kartu su dviejų ankstesnių žmonų (Jadvygos ir Onos) yra ir žemės herbas. Sunku kalbėti apie hierarchiją išdėstant horizontaliose juostose, nes čia visi yra lygūs lyg prie apskrito stalo. Be to, nėra žinoma, kaip krikštykla buvo pastatyta. Dažniausiai krikštyklos būdavo statomos bažnyčios viduryje, kad būtų prieinamos iš visų pusių. Taip pat nereikėtų pamiršti, kad kilnojamo objekto vieta galėjo kisti. Tikslia nuoroda gali būti vertikali ašis, kurią nurodo užrašo pradžia. Garbingiausioje vietoje yra herbas Erelis ir toliau – jo dešinėje ir kairėje esantys herbai: Vytis – Erelis – Jogailos herbas (bet šią taisyklę galima pritaikyti tik iki 4 juostos, nes 6 taurės juostoje vietoje ties Ereliu yra Elžbietos Granovskos Kirvio herbas).

Iškyla klausimas, kokią informaciją siekta perduoti, kas jos skaitytojui buvo užkoduota heraldikos kalba? Iš karto paminėsiu, kad ant krikštyklos esančių herbų rinkinys yra išvystytas (aštuoni ženklai išdėstyti dvidešimt dviejuose skyduose) ir jį sudaro įvairių rūšių ženklai (valstybiniai, karalių, dinastijų, kilmingumo ir žemių herbai). Be to, šis rinkinys yra išskirtinis ne tik herbų skaičiumi ir įvairove, bet ir savo turiniu. Aišku, kad pagrindinis šio rinkinio veikėjas yra karalius. Tačiau šalia jo herbo nėra žemių, kurias jis valdė, herbų, kaip tai buvo pavaizduota ant įspūdingo Jogailos anspaudo. Iš tiesų tai dvi pagrindinės Karalystės ir Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos, bet tai nėra pagrindinė tema. Labiausiai išryškėja dinastijos tema, tiksliau, Jogailos vestuviniai ryšiai. Tai visiškai nebūtų keista, jei krikštyklą būtų finansavęs karalius. Bet aptariamas objektas buvo finansuotas iš privačių šaltinių, Šv. Stepono bažnyčios klebono Stanislovo Rojaus. Kad geriau suprastume šio ženklų rinkinio privačioje aukoje išskirtinumą, reikia trumpai apžvelgti ženklus, kuriuos fundatoriai (dvasininkai ir pasauliečiai) dėdavo ant krikštyklų.

Dabartinėje Lenkijos teritorijoje išliko apie keturis šimtus Viduramžių laikotarpio akmeninių krikštyklų. Jų pasiskirstymo geografiją žinome iš J. Kuczyńskos darbo[11]. Iš vėlyvųjų Viduramžių krikštyklų be jokios abejonės išsiskiria Mažosios Lenkijos krikštyklų grupė – dėl savo gausumo bei ant jų naudojamų herbų. J. Kuczyńskos nuomone šis reiškinys yra unikalus savo intensyvumu[12]. Herbai puošia keturiasdešimt šešias krikštyklas ir tai sudaro apie 10 proc. visų išlikusių kūrinių. Ant dvidešimt devynių krikštyklų yra panaudoti mažiausiai trys herbai. Daugiausiai jų yra ant

[11] J. Kuczyńska, *Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce. Katalog*, Lublin, 1984; žr. J. Szymańskio recenzija: *Studia Źródłoznawcze*, t. 32/33, 1990, s. 238–240.

[12] J. Kuczyńska, Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce, *Rocznik Historii Sztuki*, t. 14, 1984, s. 61–64, 75, 78.

akmeninės XV a. pab. krikštyklos Jašionove (13). Iš krikštyklose naudojamų herbų daugiausia yra riterių herbų (180), įamžinančių fundatorius, jų šeimos narių (žmonų) ar kaimynų atvaizdų. Valstybiniai herbai (Baltasis Erelis) panaudoti ant aštuonių krikštyklų. Jie aiškinami kaip karalių finansavimo paminėjimas, lojalumo valdžiai įrodymas, dėkingumo išraiška už suteiktas privilegijas arba kaip dalis didesnės programos (Goslavicų bažnyčia).

Taip pat išliko keliolika bronzinių taurės formos vėlyvųjų Viduramžių krikštyklų. Mažosios Lenkijos teritorijoje jų rasta Krokuvoje (Marijos, Šv. Kryžiaus, Dievo kūno, Petro ir Pauliaus, Šv. Mikalojaus bažnyčios). Krokuvos krikštyklų grupėje savo turtingumu išsiskiria Šv. Kryžiaus ir Šv. Stepono bažnyčių krikštyklos. Daugiau krikštyklų yra Liublino katedros bažnyčioje, Olkušo Kuželiove, Bieče ir Jendžejove. Įdomi 1448 m. krikštykla (jos fundatoriumi buvo kantorius Jonas iš Bžostkovo) išliko Gniezno katedroje. Jos taurės kraštai papuošti šešiais tapytais herbais, kurių didelė dalis šiandien sunykusi, bet pusę jų galima priskirti katedros prelatams ir kanauninkams[13].

Trumpai apžvelgus aiškiai matyti, kad krikštyklos su herbais sudaro palyginti didelę išlikusių kūrinių dalį. Ant jų dažniausiai naudojami su fundatoriais susiję riterių herbai. Šiame kontekste Stanislovo Rojaus krikštykla yra tikra sensacija. Rojus savo fundacijoje neįamžino šiaip būdingos genealoginės ar kaimynystės programos. Norėdami sužinoti jo elgesio motyvus, kurie yra tiesiogiai susiję su aptariamo kūrinio geneze, turime iš arčiau susipažinti su fundatoriaus asmeniu.

Pradžioje gali atrodyti, kad aprašant Stanislovo Rojaus asmenybę nebus didelių kliūčių. Lenkijos biografijų žodyne yra Marijos Michalewiczowos sudaryta Rojaus biograma[14], Leszeko Poniewoziko darbuose apie Sandomiežo ir Višlicos kolegijų kapitulų kanauninkus yra Rojaus biogramos[15]. Jis buvo Krokuvos kanauninkas, karalienės Sofijos kancleris ir iždininko padėjėjas, prieš tai – karališkosios kanceliarijos kancleris (J. Krzyżaniakowos ir I. Sułkowskos-Kurasiowos darbuose yra trumpos biografinės pastabos apie jį)[16]. Jeigu jis ant krikštyklos uždėjo Kirvio herbą, reiškia,

[13] P. Stróżyk, *Barwne herby na średniowiecznej chrzcielnicy z katedry w Gnieźnie*, *Roczniki Historyczne*, r. 74, 2008, s. 179–192.

[14] M. Michalewiczowa, Roj (Roy) Stanisław, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, 1989, s. 503–504.

[15] L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy wiśliccy w okresie średniowiecza*, Lublin, 2004, s. 220–222, 300–302.

[16] J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej Polski w XV wieku,* cz. 2: Urzędnicy, Poznań, 1979, s. 121–122; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów* 1370–1444, Warszawa, 1977, s. 219, 249-250. Šiose abiejose knygose žinios apie Stanislovą Rojų klaidingai buvo priskirtos Jonui Rojui.

pagal J. Kurtykos tyrinėjimus, priklausė gana gerai žinomai giminei[17]. Bet kai jau atrodo, kad Rojaus asmenybės nustatymas nesudarys jokių didelių sunkumų, iškyla rimta problema. Nei viename paminėtame darbe nėra užsimenama, kad Rojus buvo kilęs iš Kirvio herbo giminės. Panašu, kad peržiūrėtuose XV a. pirmos pusės spausdintuose ir rankraštiniuose šaltiniuose neradau tokios informacijos. Dar daugiau – šešiuose šaltiniuose ir šios temos literatūroje nurodomi alternatyvūs Rojaus pavardės rašymo būdai: Roj arba Rej. Tai paskatino kai kuriuos istorikus priskirti Stanislovą Okszų giminei, kuriai priklausė Rejų giminė iš Šumsko Sandomiežo žemės. Lyg to būtų maža, reikalą labiau sukomplikuoja dar du asmenys iš to paties laikotarpio, su kuriais Stanislovas Rojus dažnai painiojamas: taip vadintas Krokuvos kanauninkas Jonas Rejus bei kanonų daktaras Stanislovas Rojus. Krikštyklos fundatoriui Rojui priskiriami šių dviejų asmenų gyvenimo faktai ir atvirkščiai – Rojaus gyvenimo įvykiai priskiriami jiems.

Dėl to reikia pirmiausia išsiaiškinti krikštyklos fundatoriaus pavardės rašybą bei priklausomybę giminei. Bendrai kalbant, pavardės rašybą Roy ar Roj randame originaliuose dokumentuose ir vyskupo knygose, dokumentuose, leistuose remiantis originalais, krikštyklos užraše ir tokia jos rašyba nusistovėjo naujesnėje literatūroje šia tema. Rašyba Rey ar Rej yra tik kopijomis besiremiančiuose dokumentuose, senesnėje literatūroje, *Bullarium Poloniae* skelbtose suplikose bei Jono Dlugošo *Liber beneficiorum*. Pagal iki šiol surinktą medžiagą reikėtų pasirinkti rašybą Roj, ypač, kai naujausi tyrinėjimai apie Rejų giminę iš Šumsko nenurodo Stanislovo Rojaus[18].

Nepaisant artimų Kirvio herbo giminės ryšių su Okszais ir ikonografinio herbų skydų panašumo klausimą dėl herbo, mano nuomone, reikėtų spręsti Kirvio herbo naudai ir vieninteliu įrodymu, kurį nutyli kiti šaltiniai, būtų herbas ant krikštyklos. Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad apie Rojaus herbą neužsiminė net Jonas Dlugošas, kuris ne tik veikale *Liber beneficiorum*, bet ir kituose savo darbuose paprastai nepraleisdavo informacijos apie aprašomų asmenų priklausomybę vienai ar kitai giminei[19].

Glaustai galima sudaryti tokią Stanislovo Rojaus biogramą. Pirmą kartą šaltiniuose Stanislovas paminėtas 1402 m. kaip liudininkas Krokuvos kanauninkų Mikalojaus iš Gožkovo, Stanislovo iš Skarbimiežo ir Petro Strelicziaus dokumente, kuriuo

[17] J. Kurtyka, Topory, Starekonie i Okszyce. W sprawie związków międzyrodowych w XIII i XIV wieku, *Kwartalnik Historyczny*, r. 99, 1992, nr. 2, s. 17–37; J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków, 1997, s. 33–98.

[18] W. Bukowski, Rey (Rej) Jan z Szumska i Nagłowic, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, 1989, s. 187–189.

[19] S.K. Kuczyński, Herby w twórczości historycznej Jana Długosza, *Sztuka i ideologia XV wieku*, Warszawa, 1978, s. 211–232.

sprendžiamas ginčas dėl Moniačkovičos kaimo dešimtinės. Jis apibūdinamas kaip Stanislovas, Izidoriaus iš Kobylino sūnus[20]. Vėliau 1405 m. Stanislovas užsirašo į universitetą kaip Stanislovas, Izidoriaus iš Kobielino sūnus[21]. Apie 1419–1420 m. Rojus buvo Italijoje; tai gali būti susiję su kokia diplomatine užduotimi arba mokslais[22]. 1423 m. Rojus paminėtas kaip karaliaus siųstas notaras, kuris vežė apdarus į Bochnią[23]. Tikėtina, kad Rojus yra ir identifikuojamas 1420–1425 m. karališkasis notaras, kuris savo surašytus dokumentus pasirašydavo: „Aš, Stanislovas" arba „Aš, Stanislovas, parašau"[24]. Tais pačiais 1423 m. jis įvardijamas kaip katedros vikaras. 1425 m. jis buvo Šv. Stepono bažnyčios rektorius (juo galėjo tapti anksčiausiai 1422 m., nes tais metais žinomas jo pirmtakas, o jo įpėdinis žinomas 1448 m.; beneficijos globėju buvo Lenkijos karalius). 1426 m. Jonas Granowskis, trečiosios Jogailos žmonos karalienės Elžbietos sūnus, patvirtino aukas Šv. Elžbietos altoriui Krokuvos katedroje, kurias skyrė mirusi karalienė. Altoriaus, esančio netoli karalienės karsto, prižiūrėtoju iki gyvos galvos tapo *discretus vir dominus Stanislaus dictus Roy rector ecclesiae s. Stephani Cracouiensis*[25]. 1429 m. Krokuvos miesto knygose Rojus įvardijamas kaip karalienės turto valdytojas Lobzove[26]. 1432 m. jis tapo karalienės Sofijos finansuotos Šv. Trejybės koplyčios prebendarijumi[27]. 1436 m. nesėkmingai bandė kaip karalienės kapelionas ir sekretorius gauti josios užtarimą kokiai nors beneficijai, o vėliau, po Mikalojaus Hinczoniciaus mirties, Krokuvos kanonijai[28]. 1439 m. tapo karalienės iždininko padėjėju. Daug kartų laidavo už karalienę ir iš Krokuvos miestelėnų skolino jai pinigų. 1442 m. perėmė karalienei priklausančias Naujojo Korčyno seniūnijas. Iždininko padėjėjo ir Naujojo Korčyno seniūno pareigas greičiausiai ėjo iki karalienės Sofijos mirties 1461 m.[29].

[20] *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, t. 1, Cracoviae, 1870, nr 25.

[21] *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika, t. 1, Kraków, 2004, s. 57.

[22] *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 2: 1416–1450, wyd. S. Kuraś, Lublin, 1973, nr 272.

[23] Podwody kazimierskie 1407–1432, wyd. S. Krzyżanowski, *Archiwum Komisyi Historycznej*, t. 11, Kraków, 1909–1913, s. 423.

[24] I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa, 1977, s. 254.

[25] *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 2, nr. 270.

[26] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 4, red. F. Sikora, Kraków, 2003, s. 957.

[27] M. Michalewiczowa, Roj (Roy) Stanisław, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, 1989, s. 503.

[28] *Bullarium Poloniae*, t. 5: 1431–1449, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae-Lublin, 1995, nr. 575.

[29] M. Michalewiczowa, Roj (Roy) Stanisław, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, 1989, s. 504.

Pasak Franciszeko Sikoros, devyniolika Rojaus valdymo metų seniūnija klestėjo ekonomiškai, o pats seniūnas neįgijo joje jokios nuosavybės[30]. Bożenos Czwojdrak nuomone, greičiausiai apie 1440 m.[31]. Rojus tapo Žarnovieco seniūnu (ši seniūnija taip pat priklausė prie Sofijos iš vyro paveldėtų turtų). 1447 m. jis tapo Sandomiežo kanauninku ir karalienės kancleriu (pirmasis žinomas Sofijos dokumentas, kuriame jis pasirašė kaip *ad relationem* yra 1442 m.[32]. 1451 m. nesėkmingai bandė tapti Gniezno kanauninku iš karalienės malonės[33]. 1451 m. tapo Krokuvos kanauninku, tuo metu minimas kaip Zagoščio (į karaliaus patronato teisėje buvusį objektą kaip kraitį teisę įgijo Sofija) bažnyčios rektorius, kuriuo jis buvo mažiausiai iki 1458 m[34]. Rojus taip pat dirbo klebonu Pžemykove (karališkasis patronatas), kur pastatė mūrinę bažnyčią – apie tai „Liber beneficiorum" užsimena J. Dlugošas[35]. Tačiau šių pareigų atsisakė prieš 1455 m., savo giminaičio Stanislovo, Tomo iš Kobylano sūnaus, naudai[36]. Mirė 1464 m.

Jeigu šaltiniuose randame, kad 1402 m. Stanislovas pirmą kartą paminėtas kaip *clericus*, o mirė jis 1464 m., tai jis gyveno maždaug 80 metų. Taip skaičiuojama atsižvelgiant į tai, kad šaltiniuose žodžiu *clericus* paprastai apibūdinamas asmuo, priėmęs subdiakono įšventinimą, kuris pagal Klementiną numatomas 18 metų amžiaus (žemesnio rango įšventinimą gavę asmenys buvo vadinami *scholares*), nors yra žinomi atvejai lenkiškose žemėse, kai popiežiaus leidimu asmenys buvo įšventinami subdiakonais ir 12 metų amžiaus[37].

Stanislovas Rojus visą dvasininko ir tarnautojo karjerą paskyrė karaliaus dvarui (darbui kanceliarijoje), o tiksliau, karalienių reikalams: pradžioje Elžbietos (altoriai), po to Sofijos (Šv. Stepono, Šv. Trejybės koplyčia, karališkojo patronato beneficijos Zagošče, Pžemykove, valdytojas Lobzove, iždininko padėjėjas, kancleris, Naujojo

[30] F. Sikora, Początki starostwa nowomiejskiego korczyńskiego, *Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 6, red. S. K. Kuczyński, Warszawa, 1994, s. 192.

[31] Dėkoju Bożenai Czwojdrak už suteiktą šią informaciją.

[32] *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 3, wyd. S. Kuraś, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969, nr 769; *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań, 1908, nr 690.

[33] *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, oprac. J. Korytkowski, t. 3, Gniezno, 1883, s. 367.

[34] M. Michalewiczowa, Roj (Roy) Stanisław, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, 1989, s. 504.

[35] *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 2, ed. A. Przezdziecki, Cracoviae, 1864, s. 149.

[36] *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 10, Akta kamery apostolskiej, vol. IV, Annaty z Królestwa Polskiego w XV wieku (1421–1503), wyd. M. D. Kowalski, Kraków, 2002, nr. 656.

[37] A. Radzimiński, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń, 1995, s. 81–85.

Korčyno ir Žarnovieco seniūnas). Apie tai, kad paskutinė Jogailos žmona užtarė Rojų, užsiminė ir Jonas Dlugošas 1450 m. vasario 4 d. laiške vyskupui Zbigniewui Oleśnickiui, pranešdamas apie stiprų karalienės spaudimą siekiant, kad Rojui būtų paskirta po Dziersławo iš Božymovo mirties laisva likusi vieta Krokuvos katedros kapituloje[38].

Dėka ištikimos tarnystės monarchams kilmingumo titulai buvo suteikti Rojui ir dviem jo giminaičiams, kanonų daktarui Tomo sūnui Stanislovui, vėliau tapusiam Pžemykovo klebonu, šaltiniuose pasirašančio kaip *de Cobilyani*, ir Motiejui, greičiausiai Stanislovo, pasirašančio kaip *de Cobilany*, sūnui (abu žinomi iš universiteto metrikos, Stanislovas dar iš kitų šaltinių). 1451 m. Seime Kazimieras Jogailaitis teisėjui Stanislovui Rojui suteikė kilmingumo titulą. Apie tai buvo pranešta karalienės Sofijos suplikoje popiežiui dėl karališkųjų privilegijų patvirtinimo. Deja, paskelbtame suplikos registre nieko neužsimenama apie Stanislovui suteiktą herbą[39].

Pagal šio šaltinio liudijimą iškyla klausimas: iš kur ant 1425 m. finansuotos krikštyklos atsirado Kirvio herbas? Labiausiai tikėtinu šios mįslės įminimu atrodo būtų prielaida, kad Stanislovas, kuris savo karjeros pradžioje buvo susijęs su Elžbieta Granovska – apie tai liudija po 10 metų nuo karalienės mirties jam pavesti jos finansuoti altoriai – iš Elžbietos giminaičių gavo teisę naudotis Kirvio herbu arba buvo adaptuotas į jį. Jei priimame šią hipotezę, tada reikėtų išsiaiškinti, kodėl 1451 m. jam buvo reikalinga nobilitacija. 1450 m. Stanislovas bandė gauti Gniezno kanoniją, o po metų tapo Krokuvos kanauninku. Į šias pareigas pagal 1414 m. sausio 15 d. Jono XXIII bules galėjo pretenduoti tik kilmingi, tam tikrus mokslus baigę asmenys[40]. Rojus nebuvo nei vienas, nei kitas, nors mokslų ir ragavo. Ko gero ši spėjama Kirvio giminės herbo adaptacija pagal kanoninę teisę nebuvo pakankama garantija gauti kanoniją. Greičiausiai tam nepadėjo ir suteiktas kilmingumo titulas, jeigu karalius ir karalienė kreipėsi į popiežių prašydami jį patvirtinti, norėdami gauti savo proteguojamojo

[38] "Domina regina nullatenus voluit consentire, ut alius haberet prebendam M. Borzinowski, nisi dominus Rey, avisata aliquorum litteris, quod dominus Albertus poenitentiarius mortuus sit aut in brevi moriturus. Non est amplius de illa prebanda spes habenda aliqua…., ut dominus Andreas nepos Vestre Paternitatis esse possit canonicus". *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 1, p. 2, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, Cracoviae, 1876, s. 104.

[39] "Rex Poloniae in generali conventione praelatorum, magnatum… sui regni attentis meritis… Stanislay alias Roy administratoris et gubernatoris omnium bonorum … reginae Poloniae, canonici Gnez., tam prefato regi, quam prefatae reginae, impensis eum et Stanislaum, Mathiam eius nepotes, nobiles fecit et pro nobilibus haberi, acsi ex progenitoribus nobilibus nati fierent, decrevit…" Sup dicta regina, ut praemissa confirmetur. Fiat. T.", *Bullarium Poloniae*, t. 6: 1447–1464, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae-Lublin, 1998, nr. 583.

[40] A. Radzimiński, Mieszczanie w średniowiecznych kapitułach katedralnych w Polsce na tle rozwijającego się ekskluzywizmu szlacheckiego, *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 1, Toruń, 1996, s. 146–147.

atleidimą nuo nekilmingos Rojaus kilmės. Pagaliau tai buvo saugumo garantijų užtikrinimas Stanislovui, nes kandidatų į katedrų kapitulas niekada netrūko ir jie būtų lengvai galėję Romos kurijoje iškelti argumentus prieš Rojų dėl jo neaukštos kilmės. Proga pasinaudojo ir Rojaus giminaičiai, taip pat pakilę į kilmingųjų luomą.

Galima iškelti dar vieną klausimą, kiek dirbtinį, bet ne ką mažiau intriguojantį. Jeigu Stanislovas nebuvo kilmingas, tai kokiai visuomenės grupei priklausė, kokia buvo jo kilmė? Iš tiesų yra žinomos Rojų giminės iš Jelovicų (herbas Vanagas, lenk. *Jastrzębiec*) Krokuvos žemėje ir iš Dupievco (herbas lenk. *Poturgi*) Poznanės vaivadijoje, bet Stanislovas tikrai neturėjo su jomis nieko bendro[41]. Žinoma, kad pasirašinėjo iš Kobylano ir tai rodo, kad jis nebuvo miestietiškos kilmės, nors ir turėjo nemažai ryšių su miestiečiais, liudydavo dėl miestiečių teisių, skolindavosi iš jų[42]. Bet vis tik šie ryšiai užsimezgė ne dėl kilmės, o dėka beveik ketvirtį amžiaus atliekamų rektoriaus pareigų Krokuvos Šv. Stepono bažnyčioje. Kita vertus, reiktų paminėti, krokuviečius, kurie naudojosi pravarde Roy: muzikantą Petrą, kuriam 1427 m. buvo patvirtintos miestiečio teisės (knygoje nurodytas kaip grojantis citra), Andrių (1442 m. suteiktos miestiečio teisės, *hic natus*), račių ar dailidę Jokūbą (*carpentarius*), kuris paminėtas 1451 m.[43]. Vis tik Stanislovas buvo valstiečių sūnus (gali būti, kad ir kaimo seniūno), kuris savo gabumų dėka pasiekė nors ir ne svaiginančios karjeros, bet pateko į gana elitines Krokuvos katedros kanauninkų gretas. Kalbant apie šią tolimą hipotezę nenorom iškyla Mikalojaus Trombos atvejis: Gniezno arkivyskupas, Sandomiežo tarnautojo scholastiko Jokūbo nesantuokinis sūnus, kurį įvaikino kaimo seniūnas Vilhelmas iš Okalinos, ir kuris naudojosi Ragų (lenk. Trąby) herbu greičiausiai dėl adaptacijos[44]. Bet Rojaus, tiksliau, Rojų atvejis, nes reikia atsižvelgti ir į jo giminaičius (visi trys buvo kilę iš to paties kaimo, trijų skirtingų tėvų), turi šio to bendro su ne vieninteliu ar išimtiniu Mikalojaus Trombos atveju. Išsiaiškinus šį teiginį apie valstietišką Rojaus kilmę, norisi nustatyti kaimo, iš kurio buvo kilęs Stanislovas Rojus ir jo giminaičiai, vietą. Lokalizuoti šią vietovę gali padėti Sandomiežo žemės herbas,

[41] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 2, z. 2, red. A. Gąsiorowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1989, s. 291–296; *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 2, oprac. S. Chmielewski, K. Górska-Gołaska, J. Luciński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1983, s. 421–422.

[42] *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506*, wyd. K. Kaczmarczyk, Kraków, 1913, nr. 4735; *Cracovia artificum supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitulnych w Krakowie 1441–1450*, wyd. B. Przybyszewski, Kraków, 1993, nr. 235.

[43] *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506*, nr 3997, 5344; *Cracovia artificum supplementa*, nr. 11.

[44] P. Pokora, Herby arcybiskupa Mikołaja Trąby, *Mikołaj Trąba mąż stanu i prymas Polski. Materiały z konferencji, Sandomierz 13-14 czerwca 2008 roku*, red. F. Kiryk, Kraków, 2009, s. 151–153.

esantis ant krikštyklos. Šioje žemėje yra trys dėmesio verti kaimai: 1) Kobylanai Stžyžovicų parapijoje, į pietryčius nuo Opatovo, priklausantys kilmingiesiems Stanislovui ir Petrui Biberszteinams, 2) Kobylanai Skaryšovo parapijoje, Šiečiechovo vienuolynui priklausantis kaimas ir 3) Kobylnikos, karališkasis kaimas Nidos slėnyje į šiaurę nuo Višlicos, priklausantis Naujojo Korčyno seniūnui. Ko gero iš šių trijų išvardytų vietovių hipotetiškai reikėtų apsistoti ties kaimu, iš kurio buvo kilę Rojai.

V.

Papasakojus apie Stanislovo Rojaus gyvenimą ir karjerą, laikas būtų sugrįžti prie 1425 m. finansuotos krikštyklos, taigi, tarytum prie jo karjeros pradžios. Iš pateiktų faktų ir spėjimų pirmiausia iškyla šios brangios aukos asmeninė prasmė. Bažnyčios rektoriaus dėkingumas, savitas *homo novus*, už gautą pirmą didelę beneficiją (paskyrimą Šv. Stepono parapijos klebonu) atrodo dar didesnis, žinant, kad Rojus buvo žmogus, galėjęs pasikliauti tik karaliumi, arba, kaip rodo tolimesnė jo karjera, tik karaliene. Negalėdamas ant Stanislovo krikštyklos dėti genealoginio turinio ženklų, jis ją išpuošė dinastijų programa, susijusia su Jogailos vedybų politika. Iš karto pažymėkime, kad ši programa buvo politiškai labai aktuali, atitinkanti nuomonę ir įsitikinimus, gal net išsižadant dvaro (kanceliarijos) aplinkoje naudotų argumentų. 1425 m. buvo karališkosios poros dramatiškų kovų dėl neseniai gimusio ilgai laukto Jogailos sūnaus teisių į sostą pripažinimo. Vladislovo krikštynų dieną, 1425 m. vasario 27 d., Jogaila, apsuptas svarbiausiųjų Karalystės pareigūnų, Turgaus aikštėje priėmė krokuviečių ištikimybės priesaiką karališkajam sūnui, išsakytą priešais kryžių, kurį laikė vyskupas Zbignevas Olesnickis. 1425 m. nuo balandžio iki liepos mėnesio panašia priesaika prisiekė trylikos Didžiosios Lenkijos miestų gyventojai (Kališo, Stavišynos, Konino, Pyzdrų, Naklo, Gniezno, Vschovo, Skviežynos, Miedzyžečo, Šremo, Pobiedžisko, Poznanės ir Šrodos)[45]. Tų metų balandžio mėnesį, suvažiavime Breste, prasidėjo kelerių metų derybos su bajorais dėl įpėdinystės teisės pripažinimo Vladislovui III. Stichiškoje kovoje, kurioje, vaizdžiai šnekant, netrūko nešvarių žaidimų (Sonkos įžeidinėjimai dėl neištikimybės vyrui, dėl karalienės Jadvygos nunuodijimo), buvo iškelti ir racionalūs argumentai. Tarp jų turbūt buvo ir dinastijos argumentai, atsižvelgiant į ankstesnes Jogailos santuokas su Lenkijos sosto paveldėtojomis: Jadvyga Anžujiete ir Kazimiero Didžiojo anūke Ona iš Celjės. Jų tikslas buvo aiškiai parodyti, kad Jogaila yra tarytum natūralus Karalystės valdovas, o paveldimumas jo sūnui yra nediskutuotinas. Labai tikėtina, kad Rojaus krikštyklos programa turi būtent tokią politinę esmę.

[45] Žr. J. Wyrozumski, Miasta w życiu politycznym Polski średniowiecznej, J. Wyrozumski, *Cracovia mediaevalis*, Kraków, 2010, s. 452–453.

Dėl tokios perdėtos krikštyklos puošybos pasaulietinėmis detalėmis jos sakralinis pobūdis liko išreikštas tik daug kartų pakartotais šventųjų Petro ir Jurgio atvaizdais bei ryškios kryžiaus formos užrašo brūkšneliais. Šv. Petras, laikantis Dangaus Karalystės raktus, išreiškia tikėjimo krikštu, kuriuo žmogus įžengia į naują gyvenimą, skelbiantį amžinąjį gyvenimą danguje, tiesą. Krikštas yra stebuklingas atgimimas amžinam gyvenimui[46]. Kristus sakė Nikodemui, kad jei žmogus iš naujo neatgims iš vandens ir šventosios dvasios, jis neįžengs į Dievo Karalystę, t. y. dangų, kurio raktus laiko šventasis apaštalas[47]. O blogį simbolizuojantį slibiną nugalintis Šv. Jurgis liudija apie Krikšto liturgijoje esantį šėtono egzorcizmą ir jo pasireiškimus. Krikšto sakramentas sušvelnina prigimtinę nuodėmę ir jos pasekmes, Krikšto priėmimas naikina žmogaus gyvenimą nuodėmėje. Viduramžių žmogui švęsto vandens galia buvo neįkainojama. Šio universalaus Krikšto liudijimo aktualumas įgauna didesnės reikšmės, jei atsižvelgsime į krikštyklos „veikėjus“: Jogailą ir Sofiją, neofitus, priimtus į Romos bažnyčios bendruomenę, kurie, priėmę krikštą, tapo kitais žmonėmis.

1425 m. krikštykla yra dėkingumo liudijimas nuo žmogaus, išaukštinto ne tik karaliaus malone, bet ir asmenine proto galia. Joje galima įžvelgti dar vieną iš daugelio heraldinės, intelektualinės ir politinės kultūros liudijimų, istorinės aplinkos, su kuria buvo susijęs Stanislovas Rojus, atminimą: visų pirma su Jogailos karališkuoju dvaru ir kanceliarija, o netiesiogiai – su Krokuvos universitetu bei plačiai suvokiama Krokuvos bažnyčios dvasininkija.

Piotr Rabiej
Jagiellonian University

The Forgotten Monument. The Baptistery (Constructed in 1425) in the Church of St. Stephen in Cracow

Summary

There is interesting monumental object of art in the church of St. Stephen in Cracow - bronze baptistery, spilled in 1425 m. Its founder was Stanisław Roj, rector of the church of St. Stephen closely associated with the court of Władysław Jagiełło, and later with the court of Zofia Holszańska, his fourth wife. At the baptismal font we can find a foundation inscription and 22 shields representing 8 coats of arms:

[46] Žr. *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin, 1979, szp. 352–368.

[47] Evangelija pagal Joną 3, 5.

the Kingdom of Poland, the Great Duchy of Lithuania, the King Władysław Jagiełło, his wives Jadwiga Andegaweńska, Anna Cylejska, Elżbieta Granowska, Zofia Holszańska and the land of Sandomierz. This heraldic decoration is a unique example among decorative baptismal fonts to be found in Małopolska. The main theme of the encoded message in the language of heraldry is the marriages of the King Władysław Jagiełło. This choice of coats of arms was dictated by current political situation, related to the fight for the rights to the throne of newborn Władysław, the son of Jagiełło. The placement of coats of arms of previous Jagiełło's wives, Jadwiga and Anna who were the heiresses of the throne of Poland, emphasized the right of succession to the Kingdom of Poland by Jagiełło.

Additionally, Stanislaw Roj, who came from non-noble family, through the foundation of the baptismal font decorated with dynastic program sought to ensure the gratitude of the monarch in view of his career.

Zigmantas Kiaupa
Vytauto Didžiojo universitetas

VYTAUTO PALIKIMAS KAUNE

Paskata apsistoti prie šios temos buvo tai, kad Kaunas buvo susijęs su Vytauto ir Jogailos veikla ir valdant šiems valdovams Kaune vyko esminiai pokyčiai, netolimoje ateityje reikšmingi tiek pačiam Kaunui, tiek visos Lietuvos ūkio raidai.

Nuo 1362 m. Vokiečių ordino puolimo Kaunas buvo Lietuvos karo su kryžiuočiais forpostas, jo apylinkėse vyko nuožmios kovos[1]. Tai ir ta aplinkybė, kad Nemunas buvo uždarytas prekybai su Vakarais, lėmė, kad miestiečių bendruomenei čia kurtis iki pat XV a. pradžios nebuvo palankių sąlygų. Tuo pačiu metu Kauno pilis buvo atsparos punktas, organizuojant įvairias politines priemones (1409 m. žemaičių sukilimą, Žemaitijos integravimą į valstybę bei jos krikštą)[2].

Valdovų dėmesio Kaunas galėjo susilaukti jų pakankamai dažno lankymosi Kaune metu. Kaip rodo Vytauto itinerarijus, jis 1391–1430 m. Kaune lankėsi mažiausiai 31 kartą[3]. Itin dažnai Vytautas buvodavo Kaune neramiais 1409 m., kai santykiai su Vokiečių ordinu darėsi vis labiau įtempti, kai prieš Ordiną sukilo Žemaičiai ir buvo ruošiamasi neišvengiamam karui su juo.

Jogaila Kaune pirmą kartą lankėsi bene 1408 m. sausio 6 d., 1411–1427 m. jis čia pabuvojo dar 7 kartus[4]. 1413 metų rudenį iš Kauno Žemaitijos krikštyti pajudėjo Jogaila ir Vytautas[5]. 1417 m. vasarą Vytautas iš Kauno išvyko steigti Medininkų vyskupiją Žemaičiuose[6]. Iš Kauno į Žemaičius laivais Nemunu abu valdovai dar vyko 1415 m. vasarą, 1416 m. spalio mėnesį, 1418 m. vėlgi spalio mėnesį[7].

---

[1] *Lietuvių karas su kryžiuočiais,* redagavo J. Jurginis, Vilnius, 1964, p. 236–231.

[2] V. Almonaitis, *Žemaitijos politinė padėtis 1380-1410 metais,* Kaunas, 1998, p. 169–171.

[3] J. Purc, Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy, *Zeszyty naukowe uniersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia*, z. 11, 1971, s. 71–115.

[4] A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434,* Warszawa, 1972, s. 49–85

[5] M. Valančius, *Raštai*, t. II: Žemaičių vyskupystė, Vilnius, 1972, p. 45–46; M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia,* Kaunas, 1937, p. 45.

[6] M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių...* p. 65.

[7] Žr. išn. 3 ir 4.

Jogaila į Kauną atvykdavo valdoviškų kelionių po Lietuvą metu, jame buvodavo neilgai ir susekti kokių nors konkrečių jo veiklos pėdsakų Kaune nepavyko. Vytautas gi buvo tiesioginis Kauno siuzerenas, jis ir lankėsi čia dažniau, ir įvairiomis priemonėmis darė įtaką Kauno gyvenimui. Noriu aptarti trijų sudėtinių Kauno dalių – miestiečių bendruomenės, pilies ir bažnyčios – institucijų būklę Vytauto valdymo ir lankymosi Kaune laikotarpiu, jo ar jo vardu atneštas naujoves, turėjusias esminės įtakos miesto raidai vėlesniais laikais.

* * *

Kauno pilį tyrinėjo kelių kartų archeologai, iš jų išskirtini Eduardas Volteris[8] ir Karolis Mekas[9]. Pastaruoju metu ypač produktyviai dirba Algirdas Žalnierius ir jo kolegos[10]. A. Žalnieriaus darbų dėka, sujungiant archeologinių tyrimų ir negausių rašytinių šaltinių duomenis, Kauno pilies istorija įgavo išbaigtą pavidalą. Mūrinė Kauno pilis Nemuno ir Neries santakoje buvo baigiama statyti 1361 m., bet jau kitais metais Vokiečių ordinas ją sugriovė. Santakos apylinkės tapo kovų su kryžiuočiais priešakine zona, bet didžiausios kovos telkėsi šiek tiek į vakarus esančioje Nemuno ir Nevėžio santakoje, kur iš rankų į rankas ėjo Naujojo Kauno ar Gotesverderio pilis. Kauno pilis kurį laiką liko nuošalyje, Nemuno ir Neries santakoje tebuvo įrengti medžio ir molio įtvirtinimai, kurie buvo sudeginti 1401 m.

XV a. pradžioje buvo aišku, kad Lietuva nepaliks Ordinui Žemaitijos, o Ordinas nesitenkins pasiektais laimėjimais. Esant tokiai politinei aplinkai, 1409 m. Kaune jau stovėjo nauja mūrinė pilis su 600 vyrų įgula. Nežinia, ar pilies statyba tuomet jau buvo baigta. Bet kuriuo atveju XV a. pirmasis dešimtmetis buvo naujosios Kauno mūrinės pilies statybos laikas. Tai, be abejo, buvo valstybės centrinės valdžios, paties Vytauto rūpestis, bet taip pat galima nurodyti asmenį, tarp kurio pareigų buvo rūpestis Kauno pilimi ir jos saugumu. Tai buvo 1398–1423 m. Kauno seniūnas yra Jonas Sungaila[11].

Kauno pilis buvo viena iš pirmųjų, šalia Vilniaus, Medininkų, Lydos, Krėvos,

[8] Apie 1932 m. E. Volterio vadovaujamus Kauno pilies archeologinius tyrinėjimus plačiai rašė tuometinė periodika, žr. : *Lietuvos archeologijos bibliografija. 1782–2000.* Sudarė A. Tautavičius, Vilnius, 2000, p.138–139

[9] K. Mekas, Kauno pilis, *Mokslas ir gyvenimas*, 1960, nr. 4, p. 28–32; K. Mekas, Kauno pilis, *Lietuvos pilys*, Vilnius, 1971, p. 153–168; K. Mekas, Kauno pilies archeologiniai tyrinėjimai jos architektūros raidai nušviesti, *Architektūros paminklai*, t. 13, Vilnius, 1993, p. 3–12.

[10] A. Žalnierius, Pirmoji Kauno pilis, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2002, t. 3, p. 7–36; A. Žalnierius, Kauno piliavietė XIV a. antrojoje pusėje – XV a. pradžioje, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2004, t. 5, p. 205–228; A. Žalnierius, Zamek kowieński i początki miasta Kowna, *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław, 2006, s. 409–420.

[11] R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia,* Vilnius, 2003, p. 300–301. Čia pateikti Jono Sungailos biografiniai duomenys.

Lietuvos mūrinių pilių, ji saugojo valstybės branduolį iš vakarų pusės. Naujoji Kauno pilis XV a. pradžioje nebuvo priešų pulta. Tačiau ji kurį laiką neprarado karinės reikšmės, nes santykiai su Ordinu išliko permainingi.

Vis dėlto ilgainiui pilis teliko Kauno seniūno rezidavimo ir retų valdovų apsilankymų vieta. Joje taip pat kalėjo svarbūs belaisviai. Livonijos karo metu ji buvo stiprinama, bet jau XVII a. pradžioje dalį pilies nuplovė Neris[12]. Pilis, nukentėjusi 1655 m. įsiveržus Rusijos kariuomenei, liko apleista. Pilies griuvėsiai, menantys jos statytoją – Vytautą, tebestovi.

* * *

Vytauto laikus siekia dvi Kauno bažnyčios. Kauno parapinės bažnyčios atsiradimo laikas ir aplinkybės nėra tiksliai žinomos. Kai 1387 m. Lietuva buvo pakrikštyta, tarp pirmųjų bažnyčių Kaunas neminimas. XVI a. pradžioje bažnyčios fundaciniai dokumentai buvo žuvę. Taip 1503 m. teigė Kauno klebonas Jonas Zaluskis[13]. Jis tvirtino ir juo galima tikėti, kad Kauno parapinę bažnyčią įsteigė ir tinkamai apdovanojo Lietuvos didieji kunigaikščiai. Čia turėti galvoje Vytautas ir gal Jogaila.

Ankstyviausias Kauno parapinės bažnyčios paminėjimas yra 1413 m. žinia, kad Vilniaus vyskupas Mikalojus suteikė jai atlaidus[14]. Aišku, kad bažnyčia tuo metu jau buvo, ir manytina, kad ji atsirado apie 1408 m., tuomet, kai kūrėsi Kauno miestiečių bendruomenė.

Kauno parapija iš pradžių aprėpė Kauno miestą ir tikriausiai visą Kauno seniūniją ar pavietą. Artimiausios bažnyčios Kauno seniūnijoje, Rumšiškėse ir Karmėlavoje, buvo įkurtos tik XVI a. pirmojoje pusėje. Kitos bažnyčios Kauno paviete atsirado dar vėliau – XVIII a. Todėl iš karto Kauno klebonai turėjo aptarnauti visą pavietą, o gal ir kaimus už jo ribų. Dar XVIII a. pabaigoje Kaune tebuvo viena parapija.

Parapinės bažnyčios pastatas buvo mūrinis, jis buvo statomas ilgai ir tik XVII a. viduryje buvo užbaigtas[15]. Pastatas gotikos stiliaus, raudonų plytų, netinkuotas, papuoštas juodų plytų raštu.

---

[12] Plačiau žr.: Kiaupa Z. *Kauno istorija*, t. 1, Nuo seniausių laikų iki 1655 m., Vilnius, 2010, p. 101–115, 141–168.

[13] 1503 07 13, Vilnius. Aleksandro Jogailaičio privilegija Kauno parapinei bažnyčiai, *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej,* t. I (1387–1507), wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1948, s. 657–660.

[14] V. Kamuntavičienė, Istorija / L. Šinkūnaitė, R. Valinčiūtė-Varnė, V. Kamuntavičienė, N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Kauno Šv. Apaštalų Petro ir Povilo Arkikatedra Bazilika*, Kaunas, 2008, l.10.

[15] A. Jankevičienė, Kauno šv. Petro bažnyčios pirmykštė architektūra ir jos pokyčiai M. Valančiaus vyskupavimo laikais, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2002, t. 3, p. 81–90; A. Jankevičienė, Kauno gotikinės bažnyčios, *Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 26: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė, Vilnius, 2002, p. 108–111.

Iš Kauno kilęs XVII a. Lietuvos istorikas Albertas Kojalavičius užrašė jo laikais gyvavusį įsitikinimą, kad Vytautas, dėkodamas už išsigelbėjimą 1399 m. Vorsklos mūšyje, įkurdino Kaune pranciškonus[16]. A. Kojalavičiaus bendraamžis pranciškonų istorikas Markas Colona taip pat pranciškonų įkūrimą Kaune laikė Vytauto nuopelnu[17].

Bet kuriuo atveju pranciškonų įsikūrimas Kaune XV a. pradžioje yra įmanomas. Reikėjo misionierių krikščioninti prie pat sienos su Vokiečių ordinu buvusį kraštą ir dar nekrikštytus žemaičius. Kaunas buvo žemaičių krikšto bazė, kaip minėta, iš jo 1413 m. žemaičių krikštyti išvyko Jogaila ir Vytautas, 1417 m. – Vytautas su Lietuvos vyskupais steigti Medininkų vyskupiją. Pranciškonų parinkimas aiškintinas ir jų patyrimu Lietuvoje, ir tuo, kad du pirmieji Vilniaus vyskupai, į kurių vyskupiją įėjo ir Kaunas, buvo pranciškonai.

Kaune pranciškonai buvo įkurdinti Nemuno pakrantėje, į pietus nuo besikuriančio miesto Turgaus aikštės. Jų medinis vienuolynas stovėjo į šiaurę nuo bažnyčios, kuri iš pradžių turėjo būti medinė. Pasitaiko teigimų, kad gotikos stiliaus pranciškonų bažnyčia buvo išmūryta tarp 1408-1414 m., bet greičiausiai tai įvyko vėliau, sustiprėjus Kauno miestui[18].

Numanu, kad ką tik įkurdinti vienuoliai dirbo misijų darbą tarp lietuvių ir turėjo mokėti lietuviškai. Antra vertus, ankstyviausias išlikęs Kauno pranciškonų dokumentas, 1439 m. Bazelio bažnytinio suvažiavimo leidimas jiems teikti dvasines paslaugas Kauną lankantiems Prūsų ir Livonijos miestų pirkliams bei kitiems atvykėliams rodytų, jog pranciškonų veiklos terpė buvo ir vokiškai kalbantys atvykėliai į Kauną.

* * *

Kauno miestiečių bendruomenės ar miesto pradžia irgi nėra gerai dokumentuota. Kol vyko kovos su kryžiuočiais ir Nemunas buvo uždarytas prekybai, miestui kurtis sąlygų nebuvo. XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Lietuvos ir Vokiečių ordino santykiai imti reguliuoti sutartimis, kuriose buvo kalbama apie abipusę laisvą prekybą. Vokiečių ordino valstybėje buvo įsikūrę dideli miestai, stambūs prekybos centrai Gdanskas, Torunė, prekiavę su Vakarų Europa. Šių miestų pirklius masino Lietuvos prekės, jie nedelsdami skverbėsi į ją. Lietuvos valdovai irgi buvo suinteresuoti

[16] A. Kojelavičius-Vijūkas, *Lietuvos istorija.* Vilnius, 1988, p. 361.

[17] M. Corona, *Speculum provinciae Russiae et Magni Ducatus Lithuaniae Ordnis S. Francisci Min. Conv.,* Wilnae, 1637, C 4, cit. pagal V. Gidžiūnas, De fratribus minoribus in Lithuanis usque ad definivam introductionem observantiae (1245-1517), *Pontificum Athenaeum Antonianum. Facultas teologica – sectio historica. Theses ad lauream,* Romae, 1950, nr. 57, p. 46.

[18] A. Jankevičienė, Kauno gotikinės bažnyčios ... p. 99.

naujomis iždo pajamų iš muitų ir kitokių prekybos mokesčių gausinimu. Lietuvos ir Vokiečių ordino valstybės miestų prekybos istoriją tyrinėję autoriai sutinka, kad Vytauto valdymo metai (1392-1430) buvo šios prekybos intensyvinimo laikotarpis, kai prekybiniai santykiai virto nuolatiniais ryšiais, susidarė ir įsitvirtino abiejų šalių pirklių teisių ir laisvių, draudimų ir apribojimų sistema, lėmusi konkurencinę kovą[19].

Kaunas buvo palanki vieta kurtis pirkliams ir jiems talkinusiems upeiviams, vežikams, amatininkams. Reikėjo juos paskatinti tai daryti. 1928 m. Jonas Remeika ir 1930 m. Janas Jakubowskis paskelbė, neabejodami skelbiamų tekstų tikrumu, du beveik identiškus tekstus – 1408 m. Vytauto privilegiją Kauno miestui, tiksliau, jos vertimus į lenkų kalbą[20]. Į publikacijas atsiliepęs Konstantinas Jablonskis įrodė, kad paskelbti tekstai tėra XVII a. pirmojoje pusėje suredaguoti, o ne tikra Vytauto privilegija[21]. Abudu skelbėjai neginčijo K. Jablonskio teiginių, tik 1942 m. Kurtas Forstreuteris gynė kalbamų tekstų turinio tikrumą[22].

1463 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijoje Kauno miestui rašoma, kad ankstesnės privilegijos sudegė. 1408 m. Vytauto privilegijos nebuvo tarp XVI–XVIII a. Kauno miesto iždе saugomų miesto privilegijų[23]. Kalbami tekstai galėjo būti surašyti XVII a. pirmojoje pusėje panaudojant ankstyvųjų Kauno privilegijų santraukas. Jie atsirado su katalikais besibylinėjančių Kauno liuteronų aplinkoje. Juose galima atskirti į Vytauto privilegiją atsiremiančią dalį ir dalį, pagrįstą kitomis iki 1463 m. paskelbtas Kauno privilegijomis. Galima, išvalius tekstus nuo XVII a. apnašų, atkurti Vytauto privilegijos teiginius[24].

---

[19] Th. Hirsch, Danzigs Handels- und Gewerbegeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens, Leipzig, 1858; W. Stein, Vom deutschen Kontor in Kowno, *Hansische Geschitsblätter*, Jh. 22, 1916, S. 225–266; A. Rimka, *Lietuvos prekybos santykiai iki unijos su lenkais*, Kaunas, 1925; J. Remeika, Der Handel auf der Memel von Anfang der 14. Jahrhunderts bis 1430, *Tauta ir žodis*, 1928, kn. 5, vertimas į lietuvių kalbą: J. Remeika, Prekyba Nemunu iki 1430, *Tautos praeitis*, t. 1, kn. 4, Chicago, 1962; K. Forstreuter, *Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*, Königsberg, 1931; Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su Prūsais*, Kaunas, 1934.

[20] J. Remeika, Der Handel …, S. 431–434; J. Jakubowski, Przywilej Witolda dla m. Kowna 1408 r., *Ateneum wileńskie*, 1930, roczn. 7, s. 341–344

[21] K. Jablonskis, Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo, *Praeitis*, 1930, t.1, p. 329–339.

[22] K. Forstreuter, Kauen, eine deutsche Stadtgründung, *Jomsburg*, Bd. 6, H. 1/2, S. 18–37; perspaudas: K. Forstreuter, *Deutschland und Litauen im Mittelalter*, Köln, Graz, 1962, S. 61–82.

[23] Z. Kiaupa, Kauno miesto senojo archyvo likimas, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija,* t. 2(43), 1973, p. 125–126.

[24] Z. Kiaupa, 1408 m. Vytauto privilegija Kauno miestui, *Lietuvos istorijos metraštis, 1979 metai*, Vilnius, 1981, p. 5–19; Z. Kiaupa, Pirmosios Kauno miesto privilegijos, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, t. 2, Vilnius, 1992, p. 6–39.

Taigi, 1408 m. Vytautas skelbė suteikiąs Kauno miestiečiams Magdeburgo teisę. Nežinome, ar jos prašė jau esantys Kauno miestiečiai, ar didysis kunigaikštis tai padarė savo iniciatyva, ar gal sutapo Vytauto ir kauniečių ar norinčių tapti kauniečiais siekiai.

Vytautas skelbė, kad miestiečiai bus teisiami miesto vaito tik pagal Magdeburgo teisę. Privilegijoje nėra nurodymų miestiečiams, kaip tvarkyti miesto vidaus reikalus. Vytautas į juos nesikišo, palikdamas miestiečius pačius tvarkytis. Tai būdinga ir kitoms ankstyvosioms, XV a. privilegijoms Lietuvos miestams.

Kaunas buvo steigiamas kaip prievolėmis dar neapdėtas miestas. Miestiečiams buvo suteikta 10 metų vadinamoji *laisvė*. Tvirtindamas miestą ūkiškai, valdovas suteikė Kaunui didelius žemės plotus kairiajame Nemuno krante. Vytautas taip pat skelbė perleidžiąs miestui svarstykles, vaškinę, karpyklą, salyklo malūną. Neatrodo, kad Vytautas perleido miestui jau veikiančias įmones, greičiau tai buvo valdovo leidimas miestui steigti jas ir jomis naudotis. Taip Kaune atsirado korporacinė komunalinė nuosavybė[25].

Savivaldos Magdeburgo teisės pagrindu privilegija reiškė, kad Kauno miestas tapo savavaldžia teismine, administracine ir prievoline apygarda Lietuvos valstybėje. Miesto ūkinės veiklos, jo gėrovės pagrindas buvo prekyba bei amatai. Norint sudaryti sąlygas prekiauti ar verstis amatais bei kitokiais verslais, ginti miestiečių reikalus nuo bajorų bei valstybės lokalinės administracijos pareigūnų kišimosi, reikėjo teisinės priemonės, aukščiausios valstybės valdžios – valdovo privilegijos. Ji tapo didžiausiu miestiečių turtu.

Kalbant apie 1408 m. privilegiją, bene sunkiausia suvokti, kokiai žmonių grupei ji buvo skirta. Kauno gyvenvietė, jei tokia buvo, turėjo tapti Kauno miestu, neapibrėžto teisinio statuso kauniečiai - Kauno miestiečiais.

Šaltiniuose minimi keli Kauno pirkliai vokiškais vardais, veikę prieš 1409-1411 m. Lietuvos ir Lenkijos karą su Vokiečių ordinu[26]. Savo veiklą Kaune šie ateiviai iš vokiškųjų miestų, greičiausiai iš Gdansko, galėjo pradėti prieš 1408 m. Kaune pirkliai galėjo pradėti kurtis gal jau po pirmųjų Lietuvos ir Vokiečių ordino sutarčių, kuriuose kalbama apie abipusę laisvą prekybą. Sąlygos pirkliams kurtis Nemuno ir Neries santakoje dar nebuvo palankios, bet galvoti apie vokiečių pirklių kūrimąsi Kaune verčia galvoti žinią, esanti 1400–1455 m. priėmimo į vokiečių teisę Gdansko Jaunajame mieste knygoje apie 1400 m. ar 1401 m. į Gdansko Jaunąjį miestą įsirašiusį

[25] Z. Kiaupa, Kauno miesto savivalda 1408–1508 metais, *Darbai ir dienos,* 1997, t. 4(13), p. 19–28.

[26] 1414 m. tarp prieš karą įsiskolinusių Brandenburgo komtūrui Markvardui minimas Kauno vaitas Niclos Trintelis, 1414 m. Kauno seniūnas Sungaila prašė Vokiečių ordino maršalą išlaisvinti Ordino belaisvius Kauno miestiečius Niclį Wegenerį ir Hansą Schipphorstą: *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376-1430*, collecta opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882 (toliau – *CEV*), p. 277, 301–302.

Dytrich Hermans sone von Kawen[27]. Be to, šioje knygoje įrašyti dar du įtartini, gal iš Kauno atvykę, Gdansko Jaunojo miesto teisę priėmę miestiečiai: 1402 m. *Czepan is Koyne* (vardų rodyklėje leidėjai rašo *Czepanis Koyne*) ir 1407 m. – *Hannus vor Koewff*[28].

Net jei tik minėtas Ditrichas būtų buvęs iš Kauno, tektų svarstyti galimybę, kad jau XIV a. pabaigoje Kaune kūrėsi vokiečių pirkliai. Tuo pačiu metu būtų matyti, kad sąlygos jų veiklai nebuvo palankios, jei jie traukėsi į Gdanską. Bet kokiu atveju, pasitvirtintų šie svarstymai ar ne, dėl tokių pirklių gyvenvietės pėdsakų menkumo ir tylos apie ją pačią šaltiniuose tenka pripažinti, kad jei ji ir buvo, tai nedidelė. Naujam miestui atsirasti ir įsitvirtinti jos negalėjo užtekti. Todėl numanu, kad Vytauto privilegija skatino Kaune burtis naują miestiečių bendruomenę.

Tokią bendruomenę reikėjo organizuoti. Kaimyniniuose kraštuose dažnai to darbo imdavosi vadinamasis lokatorius, kuris nurodytoje vietoje išplanuodavo būsimą miestą, rūpindavosi naujųjų miestiečių kvietimu ir jų bendruomenės organizavimu. Dažniausiai lokatorius gaudavo teisę tvarkyti naująjį miestą, rinkti savo naudai mokesčius. Kauno miestas irgi kūrėsi praktiškai tuščioje vietoje, senamiesčio branduolio išplanavimas siekia miesto atsiradimo laikus ir lauktina, kad lokatorius čia veikė. Tačiau šaltiniuose apie jį žinių nėra. Gal juo buvo dar prieš 1410 m. minimas Kauno vaitas Niclosas Trintelis[29]. Bet greičiau, kad lokatoriaus darbą atliko pats valdovas ar jo skirtas pareigūnas.

1408 m. Vytauto privilegijos reikšmė Kauno miesto istorijoje yra ypatinga. Pasibaigė ikimiestiškasis Kauno istorijos laikotarpis. Prasidėjo jau 6 šimtmečius perkopęs jo gyvavimo miestietiškasis laikotarpis.

* * *

1414 m. po Lietuvą keliavęs burgundų riteris Ghillebertas de Lannoy užrašė:

Išvažiavęs iš Poseur, atvykau į didelį įtvirtintą (aptvertą?) miestą Kauną. Jame yra labai graži didelė pilis, stovinti ant Nemuno upės skardžio. Kaunas yra už dvylikos mylių nuo Poseur. Iš Kauno tęsiau kelionę rogėmis ir pravažiavau dar pro dvi Lietuvos pilis[30].

Šis keliautojo užrašas yra bene vienintelis Kauną aprašantis XV a. pradžios tekstas ir tuo pačiu prieštaringas tekstas, nes jame yra klaidų ar netikslumų. Atstatytoji Kauno pilis tuo metu galėjo būti graži ir didelė, bet stovėjo ji ne ant Nemuno kranto. Pačio Kauno keliautojas neaplankė, jo teiginys apie didelį įtvirtintą (aptvertą) miestą mažai ką apie jį tepasako.

---

[27] *Księgi Młodego miasta Gdańska 1400-1455 [1458-1459]*, wydali K. Kopiński, P. Oliński, Toruń, 2008, s. 69.

[28] Ibid., p. 71, 84.

[29] Žr. išnašą nr. 26.

[30] *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, II-as papildytas leidimas, Vilnius, 1988, p. 52.

Bet miestas buvo ir jis buvo toks didelis, kad keliautojo akyse pilis jo nestelbė. Tai sakytų apie greitą Kauno augimą po to, kai jam buvo suteiktos savivaldos teisės. G. de Lannoy pastebėjimas apie Kauną gerai dera su žiniomis apie Kauno miestiečių prekybinį aktyvumą, bet nieko nesako apie tai, kaip miestas atrodė. Rašytiniai šaltiniai apie XV a. pradžios Kauno urbanistinę raidą duomenų pateikia labai mažai. Todėl ilgai vos ne vieninteliu tos raidos istorijos šaltiniu buvo pats Kauno senamiestis su savo gatvių ir aikščių tinklu bei palyginimams pasitelkiami panašios raidos kaimyninių kraštų miestai. Pastaraisiais dešimtmečiais archeologams prakalbinant „požeminį Kauną“, kaupiantis vis daugiau archeologinių tyrinėjimų medžiagos, atsiranda daugiau patikimų žinių apie miesto urbanistinę pradžią ir ankstyvąjį jo raidos laikotarpį[31].

Šiuo metu galima teigti, kad nedidelės XIV a. pabaigoje buvusios gyvenvietės į šiaurės rytus nuo pilies ir prie Nemuno nesietinos su savavaldžiu Kauno miestu. Jų teritorijos įsiliejo į naująjį miestą, tačiau tai urbanistinei struktūrai neturėjo įtakos. Šis kūrėsi praktiškai tuščioje teritorijoje į pietryčius nuo pilies, jo rytinė riba ėjo apie 500 m nuo pilies nutolusia griova. Pietuose besikuriantis miestas rėmėsi į Nemuną, o šiaurėje – į pilį ir palei Nerį išsimėčiusias valdovo ir Kauno seniūnų jurisdikcijoje buvusias žemes bei šiaurės rytų kampe artėjo prie Antakalnio šlaitų. Vakarų pusėje užstatoma miesto teritorija užsibaigė ties linija nuo pietvakarinio pilies bokšto link Nemuno.

Šis naujojo miesto branduolys buvo Nemuno ir Neries tarpupio slėnio pakilumoje, ji apėmė apie 20 ha plotą. Joje aiškiai matyti lokatoriaus, miesto kūrimosi organizatoriaus darbo pasekmės. Centre buvo išplanuota netaisyklingo keturkampio

[31] Kauno pradinės urbanistinės raidos vaizdas pateiktas: *Lietuvos architektūros istorija*, t. I, Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, Vilnius, 1987, p. 77–80. Svarbiausi teiginiai: pirminis Kauno planas greičiausiai buvo radialinis ir 1540 m. pradėtas miesto perplanavimas, suteikęs senamiesčiui iki šių dienų išlikusį beveik nepakitusį planą. Kaupiantis naujai medžiagai, daugiausiai archeologinių tyrinėjimų, minėti teiginiai peržiūrimi. Jurgio Okso (J. Oksas, Nuo pirmųjų Kauno miesto sienų iki XIX amžiaus gynybinių įtvirtinimų, *Architektūros paminklai*, t. 12, Vilnius, 1989, p. 3–4; V. Butkus, J. Oksas, A. Vaškelis, Kada buvo suplanuotas Kauno miestas? *Architektūros paminklai*, t. 12, Vilnius, 1989, p. 11–15), Algirdo Žalnieriaus (A. Žalnierius, Kauno ištakų ir ankstyvosios raidos archeologinių tyrinėjimų problemos, *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, Klaipėda, 1989, p. 145–149), Mindaugo Bertašiaus (M. Bertašius, Miesto vizija archeologo žvilgsniu. Alternatyvus XIV-XVI a. Kauno miesto raidos modelis, *Lietuvos archeologija*, t. 26, Vilnius, 2004, p. 173–182), Aleksandro Vaškelio ir Dainiaus Balčiūno (A. Vaškelis, D. Balčiūnas, Lokacja średniowiecznego miasta w Kownie w świetle badań archeologicznych, *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej,* Wrocław, 2006, s. 49–55) darbuose siūlomos pradinės Kauno urbanistinės raidos koncepcijos iš esmės atmetą teiginius apie pradinį miesto radialinį planą ir jo perplanavimą 1540 m., didelį dėmesį skiria archeologiniams šaltiniams ir jų interpretacijai. Tuo pačiu metu atskirais miesto urbanistinės raidos klausimais jos skiriasi viena nuo kitos. Perspektyviausias kelias yra rašytinių, urbanistinių-architektūrinių ir archeologinių šaltinių kompleksinis panaudojimas, pripažįstant, kad konkrečiu Kauno atveju pirmenybė teiktina archeologiniams šaltiniams ir kad tęsiant tyrinėjimus gali atsirasti medžiagos, kuri keis dabartines nuostatas.

2,6 ha turgaus aikštė. Iš jos rytinių kampų ėjo po dvi gatves, iš vakarinių – po vieną, link pilies ir Nemuno. Dar po vieną gatvę buvo numatyta pietinėje ir šiaurinėje aikštės kraštinėje.

Rytinėje ir pietinėje naujojo miesto dalyje susiformavo taisyklingo keturkampio plano, bet nevienodo dydžio kvartalai, kuriuos ribojo tiesios gatvės ir jas jungiantys skersgatviai bei iš pietų – Nemunas. Miesto dalyje į šiaurę nuo turgaus aikštės kai kurie kvartalai netaisyklingos formos, yra kreivų gatvių. Archeologinių tyrinėjimų metu Turgaus aikštėje randama jos intensyvaus naudojimo pėdsakų, o gatvių trasose nepastebima kokių nors pokyčių nuo pat jų naudojimo pradžios. Tai sakytų, kad gatvės nusistovėjo miesto gyvavimo pradžioje, taigi, ir dabartinis kalbamos teritorijos planas mažai skiriasi nuo pradinio ir sietinas su Vytauto laikų Kauno miestiečių veikla.

* * *

Prie vandens kelių įsikūrusio Kauno gerovės pagrindas turėjo būti prekyba su Prūsų miestais. Kalbamu laikotarpiu atsirado politinės galimybės plėtoti Kauno ir jo ūkinio užnugario prekybą su tais miestais, nors pirmieji du XV a. dešimtmečiai dar buvo neramūs. Iš to laikotarpio yra išlikę žinių ir apie pakankamai intensyvią prekybą Nemuno-Vyslos prekybos kelyje, ir apie įvairius Vokiečių ordino ar Lietuvos trukdžius tokiai prekybai.

Vis dėlto prekybos poreikis buvo didelis ir 1422 m. prie Melno ežero sudarant Lietuvos ir Lenkijos taikos sutartį su Vokiečių ordinu, į ją buvo įtraukti ankstesnėse sutartyse buvę laisvą prekybą teigiantys straipsniai. 1424 m. Nešavoje sudarytoje prekybą tvarkančioje sutartyje *Liber transitus* buvo skelbiama, kad pirkliai gali laisvai keliauti po susitarančių valstybių žemes, be muitų ir įprastų rinkliavų nieko daugiau nemokėdami[32].

Nors Kaunas tarpvalstybinėse sutartyse atskirai neminimas, akivaizdu, kad šių sutarčių prekybos straipsniai tiesiogiai lietė miesto ir jo pirklių reikalus. Pridėjus 1415 m. Vytauto privilegiją Kaunui[33], kurioje svetimšaliams pirkliams nurodoma Kaune prekiauti taip, kaip įprasta miestuose su vokiškąja miestų teise, matome, kad per Vytauto valdymą susiklostė prekybos tvarka, užtikrinanti lygias Kauno ir Prūsų miestų pirklių teises.

Prekybos apimtys sparčiai didėjo, stiprėjo jauno Kauno miesto pirkliai, užsimezgė ir stiprėjo jų ir Prūsų miestų pirklių konkurencija. Jei XV a. pradžioje Prūsų miestų

[32] Šių sutarčių reikšmę prekybai aptaria: J. Remeika, Der Handel ..., S. 402–405; J. Remeika, Prekyba ..., p. 532–540; K. Forstreuter, *Die Memel ...,* S. 16–17.

[33] J. Puzinas, Senosios Kauno privilegijos, *Savivaldybė,* 1930, nr. 3, p. 10; K. Forstreuter, *Deutschland …,* S. 73–79; Z. Kiaupa, Pirmosios Kauno ..., p. 19–25.

pirkliai buvo stipresni už kauniečius ir kitus Lietuvos pirklius, tai jau amžiaus viduryje jėgos išsilygino ir prasidėjo abipusis pirklių veiksmų varžymas vadinamosios svečių teisės pagalba. Pasikeitus jėgų santykiui ir įvedant naują svečių prekybos Kaune ir Gdanske tvarką pastarojo pirkliai XV a. antrojoje pusėje su nostalgija prisimindavo „šviesaus atminimo didžiojo kunigaikščio Vytauto laikų papročius" (*consuetudo tempore bone memorie magni ducis Witowdi, der alde gewonheit in dem her bey hercog Wytowds geczeiten wer gewest*)[34].

* * *

Vytauto laikai buvo persilaužimo Kauno istorijoje laikai. Buvo atstatyta mūrinė pilis, įkurtos pirmosios bažnyčios ir pranciškonų vienuolynas, o svarbiausia – įkurtas savavaldus miestas, susibūrė miestiečių bendruomenė. Galima kalbėti apie materialinį Vytauto laikų palikimą Kaune – pilies griuvėsius, parapinės (dabar arkikatedros) ir pranciškonų bažnyčių pastatų ankstyvąsias dalis, senamiesčio branduolio išplanavimą. Jau to pakanka Kauną vadinti Vytauto miestu.

Bet svarbiau tai, kad Vytauto laikais susidarė Kauno miestiečių bendruomenė, kurios pastangomis Kaunas augo, stiprėjo, dabinosi, patirdavo sunkius laikus ir atsigaudavo po jų. Savavaldžios miestiečių bendruomenės įteisinimą laikyčiau didžiausiu Vytauto darbu Kauno labui. Tai buvo reikšmingas veiksmas visos Lietuvos istorijos kontekste.

Zigmantas Kiaupa
Vytautas Magnus University

The Legacy of Witold (Vytautas) in Kaunas

Summary

The stimulus to stay in this topic was the fact, that the city of Kaunas was closely related to the activities of the Dukes Witold and Jagiello. During their reign, some fundamental changes were taking place. They were significant to both: city of Kaunas and the development of the economics in all Lithuania.

The first stone castle in Kaunas was destroyed in 1362 and no one was building a new castle for quite a while. But during the preparation for the War against the Teutonic Order in 1409, there was already a new stone castle standing. It had a crew consisting of 600 men. This, of course, was a concern of the Central government, also

[34] Z. Kiaupa, „Šviesaus atminimo Didžiojo Kunigaikščio Vytauto laikai" Lietuvos prekyboje, *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, Vilnius, 1993, p. 178–186.

a concern of Witold himself, but there also was a person, who, among other duties, had a responsibility to take care of Kaunas castle and its safety. His name was John Sungaila. He was the monitor of Kaunas between 1398 and 1423.

During the Christianization of Lithuania in 1387, no churches were found in Kaunas, although there were two churches during the reign of Witold (until 1430): Kaunas Parochial church and the Franciscan monastery with its own church.

From the late 14th century to the early 15th century, a waterway between Kaunas and Gdansk (and other Prussian cities) was opened. Trade intercourse was becoming more and more intensive. In 1408, on the basis of Magdeburg law, Witold gave a privilege of autonomy to the developing society of the citizens of Kaunas. Kaunas became a municipality since then. With the help of citizens' efforts and the concern of the Duke Witold, the city of Kaunas was developing rapidly. The city centre was conveniently designed, also the beneficial trade intercourse with the merchants of Hansa were formed.

That is why the time of the reign of Witold might be called as the turning-point in the history of Kaunas. The castle was rebuilt, some churches and the Franciscan monastery were found, and the most important thing is that an autonomic city with its citizens was established. We can speak about the material heritage from the times of the reign of Witold: the rubble of the stone castle, the early parts of the parochial (nowadays – the Cathedral) and Franciscan churches, the layout of the centre of old town. This seems to be enough for Kaunas to be called the city of Witold.

However, the more important thing was the fact, that during the reign of Witold, the community of citizens has been established. With citizens' efforts Kaunas was growing, getting stronger and spruced. The city had its sour times, and was always recovered. The establishing of a municipal community was the most important thing Witold had done for Kaunas. It was important for all Lithuania.

Zenonas Norkus
Vilniaus universitetas

GINTARO BERESNEVIČIAUS AR ANTANO SMETONOS TEZĖ? LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTIJA KAIP IMPERIJA TARPUKARIO IR ŠIUOLAIKINĖS LIETUVOS ISTORIJOS KULTŪROJE[1]

Skaitytojo dėmesiui siūlomas straipsnis yra *Post Scriptum* 2009 m. išleistai autoriaus knygai „Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu“ (Vilnius: Aidai, 2009). Jis papildo šioje knygoje pateiktą problemos istoriografinę apybraižą[2] naujais šaltiniais apie LDK kaip imperijos idėjos sklaidą tarpukario Lietuvoje. Minėtoje apybraižoje pagrindinis dėmesys buvo skiriamas istoriografijai, t.y. profesionalių istorikų paskelbtiems tekstams, kurie rašomi kaip indėliai į istorijos mokslą (nesvarbu, kad gal ne visi kolegos juos tokiais pripažįsta). Tuo tarpu šiame straipsnyje mus visų pirma domins istorijos kultūra, o pati (mokslinė) istoriografija – tik kaip viena iš daugelio istorijos kultūros apraiškų.

Iš tikrųjų, istorijos kultūra, kurią sudaro vienaip ar kitaip paviešintų istorinės praeities reprezentacijų visuma, yra kur kas platesnis reiškinys už istoriografiją.[3] Dėl šios elementarios priežasties ji yra ir kur kas sunkiau aprėpiama. Esama Lietuvos istorijos istoriografijų (Lietuvos istorijos tyrimų istorijų), bet žymiai sunkiau parašyti Lietuvos istorinės kultūros istoriją ar net sudaryti tokio veikalo planą. Šiame straipsnyje ir nesiekiama aprėpti to, kas neaprėpiama. Apsiribojama LDK kaip imperijos idėjos sklaida istorinėje publicistikoje ir istorijos mokslui artimuose humanistikos ir socialinių mokslų baruose, kurių darbuotojai irgi domisi LDK praeitimi ir apie ją rašo. Tarp visų istorijos kultūros už istorijos mokslo ribų apraiškų bene patys svarbiausi yra įtakingų politinių veikėjų, o ypač – pirmųjų valstybės asmenų pasisakymai. Todėl aptariant LDK reprezentaciją tarpukario Lietuvos istorijos kultūroje pagrindinis dėmesys nukreipiamas į svarbiausio ir įtakingiausio to laiko publicisto – pirmojo

[1] Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (projekto Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-010).

[2] Žr. Z. Norkus, *Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu,* Vilnius, 2009, p. 49–71.

[3] Žr. J. Rüsen, *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*, Vilnius, 2007, p. 78–108.

ir paskutiniojo Lietuvos prezidento Antano Smetonos[4] pasisakymus apie senosios Lietuvos valstybės valstybingumo pobūdį. Jie juo labiau įdomūs dėl to, kad Antanas Smetona pats rengė savo kalbas, tuo tarpu kai šiuolaikinėje Lietuvoje pirmųjų valstybės asmenų indėlis į tokio tipo dokumentų parengimą apsiriboja patarėjų ir padėjėjų parengtų tekstų aprobavimu.

Straipsnio antraštėje suformuluotas pagrindinis jo teiginys: ne kas kitas, o Antanas Smetona yra idėjos, kad LDK buvo imperija, pagrindinis eksponentas. Mėginsime atsakyti ir į klausimą, ar jis kartais nebuvo ir tos idėjos autorius. Ši idėja šiuolaikinės Lietuvos platesnės skaitančios publikos sąmonėje asocijuojasi su žymaus lietuvių religijotyrininko ir kultūrologo Gintaro Beresnevičiaus (1961-2006) vardu. Ji išdėstyta autoriaus studijoje „Imperijos darymas“[5] bei plačiai skaitytose ir komentuotose publikacijose internetinėje žiniasklaidoje. Po to ji netruko susilaukti atgarsių kitų autoriaus darbuose, nors ir ne visas publikacijas LDK imperiškumo klausimu galima laikyti G. Beresnevičiaus recepcija.

Atrodo, kad netgi ne visiems LDK istorijos specialistams žinoma, kad LDK kaip imperijos diskursas jau egzistavo tarpukario Lietuvoje. Priežastis – darbo pasidalijimas istorikų ceche: 1918-1940 m. laikotarpio istorijos specialistai giliau nesidomi XIII-XVI a. LDK istorija, o jos specialistai savo ruožtu neturi laiko „smetoninės Lietuvos“ istorijos šaltinių studijoms. Todėl didžiausias yra pirmasis straipsnio skirsnis, kuriame tie šaltiniai pristatomi. Todėl daug cituojama, citatų „nemodernizuojant“ pagal dabartinę lietuvių kalbos rašybą. Antrame skirsnyje keliami du klausimai: ar tikrai Antanas Smetona išrado arba atrado LDK kaip imperiją? Kodėl autoritetingi valstybės prezidento pasisakymai sulaukė palyginti silpno atgarsio jaunoje profesionalioje tarpukario Lietuvos istoriografijoje? Paskutiniame trečiame skirsnyje glaustai pristatoma šiuolaikinė LDK imperiologija. Ten pat ją mėginama palyginti G. Beresnevičiaus ir tarpukario imperiologų požiūrius.

ANTANAS SMETONA APIE IMPERIJAS IR IMPERIALIZMĄ

1930 m. Lietuva šventė Vytauto jubiliejų. Jau 1928 m. spalio 27 d. buvo išrinktas laikinasis Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvių paminėjimui organizuoti komitetas, kurį 1928 m. lapkričio 11 d. pakeitė Vyriausias Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto Didžiojo mirties 500 metų paminėjimo šventei ruošti komitetas[6].

[4] G. Beresnevičius, Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys. Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje, Vilnius, 2003.

[5] G. Beresnevičius, *Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys. Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2003.

[6] Žr. D. Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius, 2005, p. 203. Čia ir toliau Vytauto jubiliejinių metų iškilmės nušviečiamos pagal šioje knygoje pateikiamą informaciją.

Pačioje 1929 m. pabaigoje buvo paskelbtas Vytautui Didžiajam minėti įstatymas, kuriame be kitų dalykų buvo numatyta įsteigti Vytauto Didžiojo fondą. Pagrindiniu jo rūpesčiu tapo lėšų rinkimas Vytauto Didžiojo Karo muziejui. Birželio 18-22 d. surengtoje Žemės ūkio ir pramonės parodoje buvo pastatytas Vytauto Didžiojo paviljonas ir surengta dainų diena jubiliato garbei. Bene įspūdingiausias šventinis renginys buvo Vytauto Didžiojo paveikslo nešimas per Lietuvą. Į kelionę paveikslas iš Kauno iškeliavo 1930 m. liepos 15 d., o lėktuvu sugrįžo rugsėjo 7d. Tai buvo prieš pat pagrindines jubiliejaus iškilmes, surengtas neįvykusios Vytauto karūnacijos dieną. Rugsėjo 8-oji tapo Vytauto jubiliejaus iškilmių politiniu palikimu – Tautos diena, kuri kaip valstybinė šventė paskutinį kartą buvo atšvęsta 1939 m.

Jubiliejaus iškilmes tautininkų režimas panaudojo konsoliduoti visuomenę ir stiprinti A. Smetonos autoritetą ir valdžią. Vytauto Didžiojo metai buvo švenčiami ir kaip Antano Smetonos metai. Pačioje 1930 m. pabaigoje išėjo pirmasis Antano Smetonos raštų tomas „Vienybės keliu“. Į jį jau nebespėjo patekti visos per jubiliejinių metų šventinius renginius pasakytos kalbos, kurios būdavo tų renginių kulminacinis akcentas. Mažiausiai keturiose Vytauto jubiliejinių metų A. Smetonos kalbose tarp Vytauto Didžiojo nuopelnų minima ir Lietuvos imperija. Pirmą kartą tokią terminiją aptinkame 1930 m. vasario 16 d. paskelbtame įsakyme kariuomenei: „Dar labiau lenkiamės žilajai Lietuvos senovei, kad jos vadai, didieji kunigaikščiai, yra palikę mums didingos valstybės tradicijų. Tųjų vadų tarpe visų pranašiausias Vytautas Didysis, didžia išmintimi ir drąsiu pasiryžimu kūręs, ugdęs ir valdęs Lietuvos imperiją nuo Baltijos ligi Juodųjų jūrių, žvaliai budėdamas pavojų sūkuryje, iš visų pusių saugodamas nuo smalsiųjų priešų. Kad jis buvo ir uoliausias krikščionijos globėjas, tai liudija ir daugybė jo inkurtų bažnyčių Lietuvoje. Vytauto imperija buvo tvirta siena, už kurios galėjo vakarų šalys ramiau gyventi ir ūgdyti paveldėtą iš romėnų civilizaciją. Taigi Lietuvos senovė turi kultūros nuopelnų ir kitoms tautoms. Mūsų senovės paveikslas sunkiausiu metu drąsino Daukantą, Basanavičių, Kudirką ir kitus tautos žadintojus gaivinti viltį, kad Lietuva atgis. Ji tikrai atgijo, bet jau ne plati imperija, o tik mažutė, nors ir pati garbingoji jos dalis“[7].

Kaip matome, žodis „imperija“ Lietuvos prezidento kalboje nėra atsitiktinis. Kalbėtojas siekia klausytoją įtikinti, kad LDK buvo imperija. Tam pats žodis pakartojamas tris kartus ir pateikiami trys argumentai: (1) LDK buvo didelė, plati šalis (nuo jūrų iki jūrų); (2) ji atliko istorinę misiją – kaip tvirta siena saugojo Vakarų Europą nuo grėsmių iš rytų; (3) jos sudėtyje buvo branduolys ar metropolija, kuri buvo „mažutė, nors ir pati garbingoji jos dalis“. Šioje jos dalyje Vytauto Lietuva atgijo kaip

[7] A. Smetona, Vasario 16 d. minint. Įsakymas kariuomenei 1930.02.16, rr.11, A. Smetona, *Pasakyta parašyta,* Kaunas, 1935, p.158–159.

nepriklausoma Lietuvos Respublika su savo vadu Antanu Smetona, kurio pirmtakas anoje imperinėje Lietuvoje buvo kitas vadas – Vytautas Didysis. Kitose dviejose jubiliejinių metų kalbose 1930.02.16 įsakyme kariuomenei suformuluotą LDK kaip imperijos tezę A. Smetona glaustai pakartoja. Per kulminacinį jubiliejinių metų renginį jis sako: „Jaučiame, kad lietuviams šiandien brangiausia šventė: ji atamena jiems, kada Vytautas Didysis, sukūręs didžiulę imperiją, prieš penkis šimtus metų ryžosi Vilniuje vainikuotis Lietuvos karaliumi"[8]. Vytauto mirties dieną (spalio 27 d.) atidengiant paminklą žuvusiems kariams Kauno karių kapinėse jis sako: "Nepaprasta valstybe, didžiule imperija Europos rytuose tapo Lietuva Vytauto Didžiojo tvirtose rankose"[9].

Vytauto Didžiojo jubiliejaus šventimas nepasibaigė 1930.12.31. Įprasta praktika yra pažymėti jubiliejus paminklais, kurie yra ir paties prisimintino įvykio, ir jo prisiminimo įvykio atminties ženklas. Vyriausias Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto Didžiojo mirties 500 metų paminėjimo šventei ruošti komitetas nusprendė, kad tokiu paminklu bus Vytauto Didžiojo Karo muziejus, kurio kertinis akmuo buvo pašventintas 1930.11.23. Muziejaus statyba baigėsi tik 1936 m. Jubiliejinių metų paminkliniais ženklais tapo ir Lietuvos miestus ir miestelius papuošę Vytauto paminklai. Beveik visi jie buvo nugriauti sovietmečio laikais ir atstatyti atkūrus nepriklausomybę. Didžiausia išliekamoji vertė plačiai pripažįstama Vinco Grybo (1890-1941) sukurtam Vytauto Didžiojo paminklui, kurio 1990.07.15 atidengta rekonstrukcija stovi Kaune, Laisvės alėjoje. V. Grybo kūrinys stovėjo Aukštojoje Panemunėje prie pagrindinės tarpukario Lietuvos kariuomenės bazės, kur buvo įsikūrę ir Aukštieji karininkų kursai, 1932 m. tapę Lietuvos Aukštąja karo mokykla. Vytauto Didžiojo paminkas buvo pastatytas jos dėstytojų ir kursantų surinktomis lėšomis. Per paminklo atidengimo iškilmes 1932.09.07 A. Smetona sakė: „ir mes šiandien, jau pabudę iš miego, permanome Vytauto didybę, suprantame, kad per jį išliko gyva mūsų tauta. Kai mūsų žmonės ir draugijos grožisi jo vardu, kai mūsų poetai jį garbina, kai mokslininkai stebisi jo galybe ir jo sukurta imperija, negi gali atsilikti mūsų kariai: augštoji karinio mokslo instaiga stato paminklą jo garbei"[10].

[8] A. Smetona, Rugsėjo 8 diena – tautos šventė. Kalba, pasakyta kariuomenės parade 1930 m. rugsėjo 8 d., A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, p. 161.

[9] A. Smetona, Vytautiškai. Kalba, pasakyta 1930.10.27 Kauno kapinėse prie paminklo žuvusiems kariams, A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, Kaunas, 1935, p. 163.

[10] A. Smetona, Prie Vytauto Didžiojo paminklo. Kalba, pasakyta prie Vytauto Didžiojo paminklo 1932.09.07, A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, p. 167. A. Smetonos kalbų rinkinyje *Pasakyta parašyta* nurodoma kalbos pasakymo data (1932.09.07) yra klaidinga. Paminklas Vytautui Didžiajam Aukštojoje Panemunėje buvo atidengtas 1932.09.27. Žr. pvz.: J. Aničas, Paminklai Vytautui Didžiajam, *Statyba ir achitektūra*, 1990, nr. 6, p. 18; N. Tumėnienė, *Vincas Grybas. Gyvenimo ir kūrybos drama*, Vilnius, 2004, p. 43.

Antrame straipsnio skirsnyje pamėginsime atsakyti į klausimą, ką konkrečiai A. Smetona turėjo omenyje, kalbėdamas apie mokslininkus, kurie stebisi Vytauto galybe ir jo sukurta imperija. Tuo tarpu atkreipkime dėmesį, kad LDK kaip imperijos apibūdinimas A. Smetonos kalbose nebuvo atsitiktinumas, kurį būtų galima paaiškinti ne vien valdžios žmones tais metais apėmusia patriotiškai pakylėta nuotaika, kuri galėjo nuteikti didžiąsias kunigaikštijas vadinti imperijomis. Lietuvių tautininkų suvažiavime 1933.12.15 pasakytoje kalboje LDK vėl vadinama imperija. „Esame augščiau pasakę, kad lietuviai skiriasi savo kilme ir praeitim. Jų, kaipo arijų, kalba prilygsta sanskrito kalbai; jų senovė didinga. Lietuvos imperija viduramžyje siekė nuo jūros ligi jūros. Tuomet lietuviai stengė sukurti plačią valstybę, o šiandien siekia parodyti savo tautiškas savybes bendrame žmonijos dvasinių gėrybių lobyne. Tai lietuvių pareiga. Ji reikia gražiai atlikti. Bet jiems pridera ir kaimynų tarpe turėti teisingas ribas: Vilniaus kraštas su Gedimino sostine. Už savo ribų lietuviai nesiveržia niekur ekspansijon"[11].

Į teisingas Lietuvos ribas įėjo ir Klaipėdos kraštas. Vokietijoje į valdžią atėjus Adolfui Hitleriui, čia suaktyvėjo vietiniai nacistai. Kai Lietuvos valdžia ėmėsi slopinti jų aktyvumą, labai pablogėjo santykiai su Vokietija. Toks buvo politinis kontekstas, kuriame 1934.08.11-12 Klaipėdoje buvo pirmą kartą švenčiama kita tarpukario Lietuvos šventė: jūros diena. Šioje šventėje A. Smetona 1934.08.12 pasakė kalbą, kurioje įdomiai interpretuojamas tas imperinio valstybingumo atributas, kuris dažniausiai minimas jo imperiologiniuose pasisakymuose: išsiplėtimas nuo jūrų iki jūrų. Lietuvos prezidentas samprotauja, kad taip išsiplėtusi ir todėl imperija tapusi valstybė gali tokia išlikti, tik jeigu ji ne tik išeina prie jūros, bet ir tampa jūrine valstybe. „Nuo Baltijos jūros ligi Juodųjų marių ėjo senovėje Lietuvos Imperija. Kad ji tokia buvo, mes didžiuojamės. Lietuviai gynė pajūrius, bet neinveikė išsaugoti savo teisės jūroje, neinstengė sukurti nei savo laivyno nei sudaryti savos laisvos prekybos. Kad tatai jiems nepavyko, tai gal dėl to dingo jų didžiulė Imperija ir vos išliko tauta, suskaldyta ir nukamuota. Šiandien suprantame savo praeities klaidas (o gal ir nuodėmes!) ir norime jas taisyti, norime atgailėti. Lietuviai dabar nesigailės jokių aukų saugoti ir ginti savo jūros teisei"[12].

Imperija siejama su jūra ir 1937.01.05 eiliniame Lietuvių tautininkų sąjungos suvažiavime pasakytoje kalboje, kai tarptautinė situacija toliau komplikavo Lietuvos situaciją. „Jei lietuviai senovėje buvę, palyginti su kitais, negausingi, įstengė atsispirti

[11] A. Smetona, Politinės gairės (gruodžio 15 d.). Kalba pasakyta 1933.12.15 Lietuvių tautininkų sąjungos suvažiavime, A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, p. 329.

[12] A. Smetona, Jūros diena. Kalba, pasakyta 1934.08.12 Klaipėdoje per jūros dieną, A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, p. 297–298.

savo priešams, ne tik įstengė atsispirti, bet dar buvo sukūrę didžią imperiją, tai kokia būtų mums, jų palikuonims, negarbė, jei nesugebėtume išlaikyti laisvėje mažą tos imperijos sklypelį, kuriame esame atstatę savo valstybę? Įsistiprinę laisvosios Lietuvos ribose, turėkime viltį, kad atgausime ir prarastą Vilniaus kraštą, iš kur seniau sklido valdžios galybė į tolimą pietų pajūrį, kur prieš didįjį karą žėrėjo atgimstančios Lietuvos kultūros židiniai"[13].

Tai pats vėliausias, kokį pavyko aptikti, senosios Lietuvos valstybės paminėjimas A.Smetonos tekstuose. Nenuostabu, nes kuo toliau, tuo labiau Lietuvai grėsė kaimyninių valstybių imperializmas pačiu pirmykščiu ir brutaliausiu jos pavidalu. Tai teritorinė ekspansija karine jėga, kaimyninius politinius darinius paverčiant imperialistinės valstybės vasalais ar satelitais, o toliau ir tiesiog aneksuojant. Imperijos yra teritorinės ekspansijos politikos ir subjektai, ir jos padariniai. Taip pat ir senoji Lietuvos valstybė tapo imperija būtent tokios politikos dėka. Kaip galima tuo pačiu metu ir didžiuotis senovine Lietuvos imperija, ir skųstis dėl didžiųjų kaimynų (Lenkijos, Rusijos, Vokietijos) imperializmo? Argi Lietuva praeityje savo kaimynams nedarė to paties, ko susilaukia iš jų dabar?

A.Smetona suvokė šią problemą. Jis nepamiršta pridurti, kad didžiuodamasi savo imperine praeitimi, šiuolaikinė Lietuva tais prisiminimais negrindžia savo dabartinės užsienio politikos siekių. Prisiminimus apie Lietuvą „nuo jūrų iki jūrų" jau cituotoje kalboje Lietuvių tautininkų suvažiavime 1933.12.15 jis užbaigia patikinimu, kad „už savo ribų lietuviai nesiveržia niekur ekspansijon"[14]. Tą patį jis pakartoja, 1935.05.11 m. kalbėdamas jaunalietuviams: „mes didžiuojamės Algirdo ir Vytauto politika, tačiau nebestengiame pasireikšti nei algirdiškai, nei vytautiškai. Kitoks laikas, ir mes kitokie"[15]. Kalboje, 1937.06.20 pasakytoje Dauguose, nuskamba gailesčio dėl prarastos imperijos gaida: „Laisvoji Lietuva tai tik mažas sklypas mūsų buvusios senovėje didžiulės valstybės. Mums graudu, kad taip maži belikome. Džiaugiamės tačiau, kad esame vėl laisvi ir mokame būti pažangūs"[16].

Pats paprasčiausias būdas suderinti pasididžiavimą savo valstybės imperine praeitimi su dabartinių jos kaimynų imperializmo kritika yra istorinis reliatyvizmas,

[13] A. Smetona, Pastovi ir tvirta valdžia. Kalba Tautininkų Sąjungos suvažiavime, 1937.01.05, A. Smetona, *Pasakyta parašyta II*. 1935–1940. Boston, 1974, p. 70.

[14] A. Smetona, Politinės gairės (gruodžio 15 d.). Kalba pasakyta 1933.12.15 Lietuvių tautininkų sąjungos suvažiavime, A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, p. 329.

[15] A. Smetona, Jaunieji vyresniųjų viltis. Kalba jaunalietuviams, 1935.05.11, A. Smetona, *Pasakyta parašyta II*, p. 240.

[16] A. Smetona, Protėvių kultūra dabarčiai reikšminga. Kalba Senovės Dieną Dauguose, 1937.06.20, A. Smetona, *Pasakyta parašyta II,* p. 350.

nepripažįstantis transistoriškai galiojančių tarptautinės teisės ar net moralės normų. Vienas iš šiuolaikinės tarptautinės teisės stulpų – 1918 m. sausio mėn. JAV prezidento Woodrow Wilsono 1918.01.08 garsiuosiuose „14-je punktų" deklaruota tautų apsisprendimo teisė. Ją JAV vadovas paskelbė, atsakydamas į analogišką rusų bolševikų lyderio Vladimiro Lenino deklaraciją 1917 m. lapkričio mėn. 8 d. paskelbtame „Dekrete dėl taikos". Tikėdamiesi paskatinti pasaulinę revoliuciją, bolševikai demagogiškai skelbė visų tautų teisę į valstybinį savarankiškumą[17]. Tokia teisė (tiesa, tik „civilizuotoms", taigi subrendusioms valstybingumui tautoms[18]) buvo pripažįstama ir W. Wilsono skelbiamose deklaracijose, kurios legitimavo valstybių nugalėtojų veiksmus, nustatant naują tarptautinę tvarką po Vokietijos ir jos sąjungininkių pralaimėjimo[19].

Revoliucines tarptautinės teisės permainas sėkmingai išnaudojo 1917.12.11 ir 1918.02.16 Lietuvos nepriklausomybės aktų signatarai. Pasinaudojant tautų apsisprendimo teise valstybingumo precedentas buvo stiprus papildomas koziris. Kur kas kebliau abejoti dėl tautos, kuri jau buvo sukūrusi valstybę, teisės bei apsisprendimo gyventi nepriklausomoje valstybėje, negu dėl tautos, kuri savo valstybingumo istorijos dar neturėjo. Taip LDK valstybingumo tradicija kartu su tautų apsisprendimo principu tapo dviem svarbiausiais argumentais, kuriais tarpukario Lietuvos politikai ir diplomatai grindė siekį į moderniosios Lietuvos valstybės tarptautinį pripažinimą. Jeigu tarptautinės teisės šaltiniu laikyti valstybių sutartis ar kitokius didžiųjų valstybių ar tarptautinių organizacijų aprobuotus tarptautinės teisės dokumentus, tai nėra jokio prieštaravimo sau laikyti imperijas bei imperializmą normaliais ir teisėtais reiškiniais tais laikais, kai tautų apsisprendimo principas nebuvo užfiksuotas tarptautinės teisės dokumentuose, tačiau smerkti juos, kai jie reiškiasi šiuolaikinės tarptautinės teisės aplinkoje.

Tačiau A. Smetona nesinaudoja šiuo būdu suderinti šiuolaikinės Lietuvos kaimynų imperializmo kritiką su pasididžiavimu viduramžių Lietuvos imperija. Pats įdomiausias iš visų A. Smetonos imperiologinių pasisakymų yra 1936.03.24 perskaityta paskaita Vytauto Didžiojo universiteto Politinių ir Socialinių Mokslų Institute. Nors politikai netgi kalbėdami akademinėms auditorijoms dažniausiai apsiriboja grynai politiniais pareiškimais, šio teksto atveju yra kitaip. Be didelių pritempimų galime teigti, kad šioje paskaitoje A. Smetona pasireiškia ne tik kaip

[17] Žr. R. Mark, National Self-Determination, as Understood by Lenin and the Bolsheviks, *Lithuanian Historical Studies*, 2008, Vol.13, p. 21–39.

[18] Tuo pačiu nebuvo kvestionuojamas JAV sąjungininkių kolonijinių imperijų teisėtumas.

[19] Žr. V. Sirutavičius, A Few Observations Regarding Woodrow Wilson's Principle of National Self-Determination and its Application, *Lithuanian Historical Studies*, 2008, Vol.13, p. 9–20.

politikas, bet ir kaip originaliai mąstantis politinis teoretikas, pateikiantis įdomių įžvalgų teorinei imperializmo fenomeno analizei.

A. Smetona skiria du imperializmo tipus: valstybinį imperializmą ir nacionalistinį imperializmą, kurį jis alternatyviai dar vadina imperialistiniu nacionalizmu. Kritikuodamas Lenkijos politiką vietinių Vilnijos gyventojų atžvilgiu, jis kartu pateikia dalinį implicitinį nacionalistinio imperializmo apibrėžimą: „Lenkija skelbia jiems lenkiškumą, kaip misijonieriai skelbia šiokią ar tokią religiją. Vadinasi, lenkų nacionalizmas imperialistiškas, kurs naudoja svetimą etnografinę medžiagą dauginti savo tautai, siekdamas nustelbti ir susipratusį lietuvių elementą"[20]. Imperialistinis nacionalizmas nesuderinamas su W. Wilsono paskelbtais principais, kuriais pasirėmę ir patys lenkai, kai kovojo už savo valstybės atkūrimą: „Lenkai šaukėsi Vilsono dėsnio, kada kūrė ir statė savo valstybę. <...> Jei taip, tai lenkai turi suprasti lietuvius ir pripažinti jiems tą pačią apsisprendimo teisę, kaip ją yra sau pripažinę, vadinasi, turi atsisakyti imperialistiško nacionalizmo Lietuvos linkui"[21].

Viduramžių lietuvių imperializmo charakteristiką Lietuvos prezidentas pateikia, pasisakydamas apie žinomą Stasio Šalkauskio idėją, kad Lietuvos istorinė misija yra Rytų ir Vakarų kultūrų sintezė: „Kiek ji (kultūrų sintezės idėja. – Z.N.) liečia mūsų praeitį, reikia sutikti su jo (S. Šalkauskio. – Z.N.) pažiūra, o kiek liečia ateitį, tai ne. Jei ir norėtume imtis tokios misijos, tai nebejstengtume: per mažos mūsų pajėgos, o antra, vargu ar galima kalbėti apie ypatingas mažųjų tautų misijas. Kai Lietuva senovėje, gindamos nuo ordinų, turėjo ieškoti stipresnės atramos slavų žemėse, kai dėl to savo valstybės organizman įsileido svetimų elementų, tai jai būtinai prireikė juos suderinti, pripažįstant jų skirtingų kultūrų pradus. Daugiausia Vytautui Didžiajam, išplėtus savo imperijos ribas labai toli į rytus ir pietus, teko susirūpinti jos sinteze. Žinome, kaip jis stengėsi savo valdinius pravoslavus atskirti nuo Maskvos įtakos, davus jiems atskirą metropoliją. Iš antros pusės, jis skuba versti pagoniškąją Lietuvą katalikais. Jo simpatija Romos bažnyčiai aiški, kadangi suprato, kad Lietuvai naudingesnė civilizacijos šviesa iš vakarų, o ne iš rytų. Tačiau abiejų kultūrų santykis Vytauto buvo derinamas teisingumo dėsniu. Vadinasi, jis mokėjo daryti tikrą sintezę ir dėlto jo politikos vaisiais Lietuvos Didžioji Kunigaikštija mito šimtmečiais. Kad toji ekspansyvi sintezės politika ilgainiui nustelbė lietuvišką elementą, tai kalti tie, kurie po Vytauto Didžiojo gyvos galvos buvo atsakingi už Lietuvos likimą. Galiausiai lietuvių ekspansija išėjo jiems patiems nenaudai, o Lenkija jąja mokėjo pasinaudoti. Šiandienine terminologija tai pavadintume lietuvių imperializmu, tik ne nacionalistišku, o valstybišku"[22].

[20] A. Smetona, Lietuvių tauta ir jos paskirtis, paskaita Politinių ir Socialinių Mokslų Institute, 1936.03.24, A. Smetona, *Pasakyta parašyta II*, p. 56.

[21] Ibid., p. 57.

[22] Ibid., p. 60.

Deja, detalesnės „valstybiško imperializmo“ charakteristikos A. Smetona nepateikia. Kai ką galima nuspėti iš kitoje vietoje pateiktų paaiškinimų, kodėl lietuviai niekieno neturi atsiprašinėti už savo protėvių imperializmą. „Lietuvos imperija, lietuvių genijaus sukurta, buvo didelis taikos veiksnys viduramžių Europoje, taigi ir jie turi didelių civilizacijos nuopelnų, atmušę plėšriuosius grobuonis. Rusai yra paskum gavę iš lietuvių daugiau, nei šie buvo pirma pasiėmę iš Maskvos ir iš Kijevo. Bekurdami galingą valstybę, didieji Lietuvos vadai sutirpdė plačioje erdvėje geriausias jos pajėgas, prarado slavams aristokratiją ir bajoriją. Lietuvių tauta dabar kaip tas medis, kuriam vėjų nudraskyti lapai ir vėtrų nulaužytos šakos“[23]. Taigi, jeigu nacionalistinis imperializmas panaudoja pajungtas tautas kaip „etnografinę medžiagą“ imperinei tautai gausinti, valstybinis imperializmas nekelia grėsmės politiškai pajungtų tautų etnokultūriniam tapatumui. Tokio imperializmo sukurtoje imperijoje metropolinė tauta veikiau atlieka donoro vaidmenį, būdama aukščiausios kokybės „etnografinės medžiagos“ tiekėjas gausinti ir stiprinti kitas imperijos tautas. Todėl A. Smetonai nesvetimos ir abejonės, ar imperinis tarpsnis Lietuvos istorijoje apskritai kartais neturėjo daugiau negatyvių, negu pozityvių pasekmių: „Kas žino, ar ne ekspansija yra pražudžiusi senovės Lietuvą. Ir dabarties patyrimas patvirtina to pavojaus baimę. Dauguma mūsų inteligentų, išsisklaistę tarp svetimųjų ir sudarę mišrias šeimynas, patys nutautę ir nutautėlius vaikus išauklėjo“[24].

Tiesa, tokias abejones reiškia tik „jaunasis“ A. Smetona, gyvenęs ir dirbęs carinės Rusijos valdomame Vilniuje, kuriame viskas bylojo apie senosios Lietuvos didybę, bet etniniai lietuviai buvo likę negausia mažuma. A. Smetonos tekstuose, dokumentuojančiuose jo politinį mąstymą antrojo prezidentavimo laikais, tokių abejonių nėra. Kaip rodo kiek aukščiau pacituotas didelis jo 1936 m. paskaitos fragmentas, nauju jo įsitikinimu pavojų pačiam lietuvių tautos išlikimui lėmė ne pati ekspansija kaip tokia, bet tas daugiau ar mažiau atsitiktinis faktas, kad po Vytauto lietuvių tauta neturėjo lygių jam (arba, kaip leidžiama klausytojams suprasti, bent jau Antanui Smetonai) vadų: „kad toji ekspansyvi sintezės politika ilgainiui nustelbė lietuvišką elementą, tai kalti tie, kurie po Vytauto Didžiojo gyvos galvos buvo atsakingi už Lietuvos likimą“[25]. Tačiau kokia galėjo būti senovinio lietuviško „valstybiško imperializmo“ alternatyva, A. Smetona nepaaiškina.

[23] A. Smetona, Nebaigtoji byla. Įvadas A. Smetonos Raštų 4- am tomui. 1930.12.17, A. Smetona, *Raštai*, t. 4, Lietuvių santykiai su lenkais, Kaunas, 1931, p. V.

[24] A. Smetona, Lietuvio žymės, *Viltis*, 1912, nr. 136, A. Smetona, *Raštai*, t. 3, Atgimstant, Kaunas, 1930, p. 107.

[25] Žr. A. Smetona, Lietuvių tauta ir jos paskirtis, paskaita Politinių ir Socialinių Mokslų Institute, 1936.03.24, A. Smetona, *Pasakyta parašyta II,* išeinamieji duomenys jau buvo nurodyti 13 išnašoje p. 60.

A. Smetona mato imperializmo apraiškas jo laikų pasaulyje. „Jis (imperializmas. – Z.N.) dabar, didžiųjų valstybių reiškiamas kolonijose, yra dviveidis: nacionalistiškas ir kosmopolitiškas. Europoje jam per siauru, todėl jis čia nebegalimas. Ir jei viena kita valstybė, neturinti kolonijų, muistosi aplinkui, stengdamos išsiplėsti silpnųjų kaimynų sąskaita, tai be nebus paskutinė pastanga. Ateis laikas, kada ir kolonijos pareikalaus iš metropolijų savo brandos atestato. Tuomet bus imperializmo krizė. Bet laikas dar taip toli, kad neverta skleisti ateities paveikslų, nes daugumas kolonijų tebėra žemame civilizacijos laipsnyje“[26]. A. Smetona imperializmo perspektyvas vertina įžvalgiai, nors teigdamas imperializmo nebegalimumą savo laikų Europoje, jis žiauriai klydo.

A. SMETONOS TEZĖS ŠALTINIAI IR (NE)RECEPCIJA LIETUVOS AKADEMINĖJE ISTORIOGRAFIJOJE

Konstatavus, kad LDK kaip imperija yra pakankamai ryški tema A. Smetonos, kuris kartu buvo ir valdančios tautininkų partijos vyriausias ideologas, kalbose, iškyla klausimas, kaip ji ten atsirado? Ar pirmasis ir paskutinis tarpukario Lieuvos prezidentas pats atrado ar išrado LDK kaip imperiją? Kitas klausimas yra apie jos palyginti nežymios recepcijos tuometinės Lietuvos akademinėje istoriografijoje priežastis. Nesunku numatyti, kas atsitiktų, jeigu mūsų laikais aukščiausias valstybės pareigūnas taip dažnai ir nuosekliai kalbėtų apie LDK imperiją, kaip tai darė Antanas Smetona. Mažų mažiausiai turėtume daugiatomę Lietuvos imperijos istoriją, laviną disertacijų, knygų ir straipsnių, kuriuose traktuoti LDK kaip imperiją būtų savaime suprantamas dalykas. Gintaras Beresnevičius nebuvo Lietuvos Respublikos prezidentas, bet jo idėjos sulaukė gana plataus atgarsio bei rėmėjų. Užtat reikia paaiškinti, kodėl A. Smetonos tezė nepadarė didesnės įtakos jaunai tarpukario Lietuvos istoriografijai ir ilgainiui buvo pamiršta. Tik dėl to G. Beresnevičiaus LDK imperiologija galėjo tapti savotiška sensacija. Ligi šiol yra autorių, kurie ją laiko viso labo intelektualine provokacija, į kurią vargu ar rimtai žiūrėjo pats jos autorius.[27] Įtarti tarpukario Lietuvos Respublikos prezidentą intelektualinėmis provokacijomis kur kas sunkiau. Kodėl gi LDK imperinis pobūdis netapo savaime suprantama banalybe dar tarpukario laikais?

Nėra taip, „smetoniniai“ LDK istorikai A. Smetonos pamėgto termino visai nenaudotų. „Vytautinė imperija nuėjo praeitin lyg šviesus meteoras“, – rašė Zenonas Ivinskis nebaigtos „Lietuvos istorijos“ pratarmėje[28]. Tačiau pagrindiniame šio jau

[26] Ibid.

[27] Žr., pvz.: V. Savukynas, LDK idėja XXI a. globalizacijos fone (Gintaras Beresnevičius, Ant laiko ašmenų, 2002; Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys, 2003), *Kultūros barai*, 2009, nr. 6.

[28] Z. Ivinskis, *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma, 1978, p. 6.

emigracijoje parašyto veikalo tekste imperijos sąvoka nenaudojama. „Vytauto Didžiojo imperija“ – tokį parašą aptinkame po Lietuvos sienas Vytauto valdymo pabaigoje vaizduojančiu žemėlapiu žinomo istoriko Simo Sužiedėlio knygoje[29]. Tačiau tai tik istorijos populiarinimo knyga, skirta vyresniesiems pradžios ir vidurinių mokyklų mokiniams. Bent du kartus pagonišką XIV a. Lietuvos valstybę imperija pavadino Ignas Jonynas. „Lietuva Gedimino valdymo laikais jau toli buvo išėjusi už etnografinių ribų. Lietuvos valstybė virto gana plačia imperija, kuri turėjo didelių uždavinių tarptautinėje politikoje“[30]. Tačiau tai vargu ar išreiškia apgalvotą koncepciją, nes kitame šio autoriaus pasisakyme LDK imperijos atsiradimas nukeliamas į vėlesnius Algirdo laikus. „Trumpai sakant, Algirdas norėjo Rytų Europos lygumoje sukurti Lietuvos imperiją, kurioje vyrautų lietuviai. Algirdo taip aiškiai suformuluota politinė programa pasidarė kelrodis visiems jo įpėdiniams ligi XVII a.“[31]. Abi citatos yra iš publikacijų, skirtų platesnei skaitančiai publikai. Gediminas Lietuvos imperijos įkūrėju vadinamas I. Jonyno straipsnyje „Kęstutis ir jo laikai“, 1932 m. paskelbtame Lietuvos šaulių sąjungos leistame žurnale „Trimitas“, o Algirdas – straipsnyje apie šį kunigaikštį, paskelbtame 1933 m. išleistame pirmajame „Lietuviškosios enciklopedijos“ tome.

„Vytauto imperiją“ sutinkame Povilo Štuopio straipsnyje, nagrinėjančiame bajorijos iškilimą Vytauto laikais. „Kai Vytautui, tikram valstybininkui genijui, bajorija buvo puiki jo politikos bazė ir klusnus įrankis valdyti milžiniškai sudėtinei imperijai, tai vėliau pati bajorija pasidarė absoliuti valdovė, valdovė ne kraštui valdyti, tvarkyti, o griauti, denacionalizuoti. Tai buvo ne Vytauto laikų bajorų kilimo tąsa, išdava, bet išdava Lenkijos tvarkos imitacijos, kurios Vytauto įpėdiniai neįstengė nugalėti, kaip kad ir pats Vytautas neįstengė ir nesuspėjo galutinai nusikratyti Lenkija. Tai buvo tarsi aklas istorijos fatalizmas, suardęs Vytauto imperiją, neturėjusią pastovaus kultūrinio ir tautinio fundamento“[32]. Tačiau tai tik studento, apgynusio diplominį darbą tik 1937 m.[33], straipsnis , paskelbtas plačiajai skaitančiai visuomenei skirtame žurnale.

Tiesa, reikia pažymėti, kad kalbant apie tarpukario Lietuvos istoriografiją nėra patikima spręsti apie publikacijos pobūdį ir lygį pagal jos publikacijos vietą. Profesionalių istorikų bendrija buvo labai maža. Ji nesudarė kritinės masės, būtinos

[29] Žr. S. Sužiedėlis, *Vytautas Didysis ir jo žygiai*, Kaunas, 1935, p. 147.

[30] I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, spaudai parengė V. Merkys, Vilnius, 1996, p. 67.

[31] Ibid., p. 32.

[32] P. Štuopis, Bajorų pakilimas Vytauto gadynėje, *Židinys*, 1930, nr. 12 (72), p. 442.

[33] Žr. V. Selenis, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*, Vilnius, 2007, p. 41.

akademinių istorijos žurnalų leidybai. Daugelis vėliau Lietuvos istoriografiją garsinusių istorikų tuo metu tik rašė disertacijas (daugelis jų – užsienyje). Taip pat ir tais atvejais, kai jos buvo apie viduramžių Lietuvą, jose būdavo nagrinėjami specialūs ir siauri klausimai, kuriems nušviesti imperijos sąvoka vargu ar galėjo būti naudingai įdarbinta. Tačiau faktas yra tas, kad nei apie LDK kaip imperiją, nei senosios Lietuvos imperializmą nerašoma tuose tarpukario Lietuvos istorikų kolektyviniuose veikaluose, kurie buvo plačiausiai skaitomi ne vien amžininkų ir ryškiausiai reprezentuoja šią Lietuvos istoriografijos epochą. Tai visų pirma legendinė Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija" (1936 m.) ir Pauliaus Šležo redaguotas straipsnių rinkinys[34], kuris turėjo tapti (ir tapo) jaunosios Lietuvos istorikų kartos indėliu į Vytauto jubiliejinių metų šventimą. Nei viename iš straipsnių apie „Vytauto imperiją" nekalbama. Tai tuo labiau keista, kad daugelis abiejų leidinių bendraautorių savo politinėmis pažiūromis buvo tautininkai.

Pradėsiu nuo pirmo klausimo. Peržiūrėjus A. Smetonos Raštus (4 tomai) ir abi vėlesnes jo tekstų rinktines (du „Pasakyta parašyta" tomus), nepavyko aptikti, kad imperijos terminas būtų naudojamas iki jubiliejinių 1930 m. Tiesa, į Raštus pateko tik iki 1918 m. paskelbti A. Smetonos tekstai. Pirmame rinktinės „Pasakyta parašyta" tome skelbiami 1927-1935 m., o antrame – 1935-1940 m. tekstai. Taigi, liko neperžiūrėti 1918-1926 m. laikotarpo tekstai. Jeigu juose pasitaikytų rasti „imperijos" terminą (iki 1928-1929 m.), tai paneigtų hipotezę, kurią norime pasiūlyti skaitytojo dėmesiui. Būtent, labiausiai tikėtina, kad A. Smetona savo imperiologines idėjas perėmė iš Lietuvos geografijos „tėvo" Kazio Pakšto (1893-1960), kuris 1929 m. išleido knygą „Baltijos respublikų politinė geografija"[35]. Dalimis ji buvo skelbiama ir plačiai skaitomame „Židinio" žurnale. 1929 m. 12-me numeryje paskelbtas knygos penkto skyriaus penktasis skirsnis „Lietuvių genijaus dispersija ir ateities perspektyva"[36].

Vargu ar galima sugalvoti išraiškingesnį pavadinimą, siekiant patraukti skaitytojų, ieškančių „medžiagos" priartėjusių jubiliejinių metų kalboms, dėmesį. Tokiam skaitytojui daug vargti nereikia, nes jau pačioje pirmoje straipsnio pastraipoje K. Pakštas pateikia LDK kaip imperinės valstybės charakteristiką, kartu atskleisdamas

[34] *Vytautas Didysis 1350–1430*, red. P. Šležas, Kaunas, 1930.

[35] K. Pakštas, *Baltijos respublikų politinė geografija*, Kaunas, 1929. Kartu su kitais tarpukario Lietuvos geopolitinės minties paminklais knyga buvo pakartotinai paskelbta rinktinėje *Lietuvos geopolitika*, pagal kurią čia ji toliau ir cituojama. Žr. K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, *Lietuvos geopolitika,* sud. S. Vaitiekūnas, Vilnius, 1991, p. 35–238. Apie K. Pakšto gyvenimą ir veiklą žr. J. Eretas, *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*. Roma, 1970; V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės*, Vilnius, 2003.

[36] Žr. K. Pakštas, Lietuvių genijaus dispersija ir ateities perspektyvos, *Židinys*, 1929, nr. 12 (60), p.434–440.

ir šioje charakteristikoje naudojamos imperijos sampratos bruožus: „Iš visų keturių Baltijos Respublikų garsią istorinę praeitį turėjo tik viena Lietuva. Tik ji viena tepajėgė sukurti nepriklausomą valstybę. Vytauto Didžiojo laikų Lietuva tik per nesusipratimą vadinama „Didžiąja Kunigaikštyste". Jos plotai ir garbė visai atitiko didžios imperijos vardą ir turinį, nes Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo lygi šių laikų Vokietijai ir Prancūzijai kartu paimtom, o Vytauto militarinis ir politinis genijus statomas arti Aleksandro Didžiojo, Julijaus Cezario ir Napoleono. Tokio didumo valstybes sukuria tik didžiosios tautos. Šiandien Europoje nuo marių iki marių tėra tik dvi valstybės: Rusija ir Prancūzija. Maža, t.y. negausinga lietuvių tauta XIV-XV amžiuose buvo sukūrusi imperiją „a mare usque ad marem ir tai plačiausioje kontinento vietoje. Šitokio didingo istorijos žygio nepakartojo nė viena maža ar vidutinė tauta", o ir iš didžiųjų retai kuriai pavyko realizuoti panašų užsimojimą. Lietuva šiuo atžvilgiu keistas unikatas"[37].

Nenuostabu, kad geopolitikas K. Pakštas savo „imperijos vardo ir turinio" sampratoje visų pirma sureikšmina geografinius ir geopolitinius „imperiškumo" kriterijus: dydį ir geopolitinę padėtį: imperija turi išsiplėsti nuo „jūrų iki jūrų". Aišku, tai negalioja imperiologų taip vadinamoms „jūrinėms imperijoms". Tokios imperijos ryškiausias pavyzdys – Didžioji Britanija, kurios ir metropolija buvo saloje. Išsiplėtimas „nuo jūrų iki jūrų" – tai kontinentinės imperijos atributas. Apie LDK kaip imperiją K. Pakštas rašo ir kitur. 1936 m. paskelbtame straipsnyje „Lietuva Eikumenos erdvėje"[38] K. Pakštas praneša, kad jo skaičiavimais 1410-1492 m. Lietuva valdė apie 850 000 km^2, o su vasalinėmis arba į LDK gravituojančiomis rusų žemėmis – 1 mln. km^2. Toliau jis daro išvadą: „tokias valstybes, jeigu jos vidutiniškai gyvenamos ir organizuotos, geografai dažnai vadina imperijomis, nors jas ir prezidentai valdytų. Taigi XV a. lietuviai valdė visą imperiją, du kartus erdvesnę už dabartinę Vokietiją"[39].

Čia pat K. Pakštas nurodo ir daugiau imperijų požymių, kuriuos turėjusi ir LDK. „Vytauto imperija yra nuostabiausias ir vienintelis kūrinys pasaulyje bent tuo atžvilgiu, kad joje stabmeldiška negausi tauta valdė dideles krikščioniškas kolonijas, nors šiaip visoje pasaulinėje istorijoje mes matome tik priešingos prasmės reiškinius"[40]. Ši imperija, kaip ir kitos imperijos, turėjo savo metropoliją. Tai apie 100 000 km^2 ploto LDK metropolija – etnografinė Lietuva. „Vilnius, etnografinė Lietuva, buvo embrionas didžiulės Lietuvos imperijos, kurios periferija tapo daugelis slaviškų

[37] K. Pakštas, Lietuva Eikumenos erdvėje, K. Pakštas, Kultūra, civilizacija, geopolitika, Vilnius, 2003, p. 223–237.

[38] K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 181–182.

[39] K. Pakštas, Lietuva Eikumenos erdvėje, K. Pakštas, *Kultūra, civilizacija, geopolitika*, Vilnius, 2003, p. 223–237.

[40] Ibid., p. 227.

valstybių rytuose ir pietuos. Rusijai tokiu embrionu tarnavo Maskvos kunigaikštija, Vokietijai – Brandenburgas, Prancūzijai – I'lle de France, Ispanijai – Kastilija"[41]. Nors K. Pakštas vartoja „embriono", o ne „metropolijos" terminą, jis teigia būtent metropolinį *Lituania propria* statusą: „kai 100 000 kv. kilometrų šalis valdo ir kontroliuoja milijoną kv. km ir kelis kartus už save didesnes tautas, tai apie tokios šalies gyventojų gabumus netenka abejoti"[42]. „Vytauto imperija" vadinasi skyrius išeivijoje išleistos „Lietuvių enciklopedijos" 15-ame tome paskelbtame Kazio Pakšto straipsnyje „Lietuvos valstybės plotai ir sienos"[43].

K. Pakštas buvo vienas iš ateitininkų vadų, taigi priklausė krikščionių demokratų stovyklai, kuri netrukus po bendromis jėgomis įvykdyto 1926.12.17 perversmo perėjo į opoziciją tautininkų režimui. Tačiau neįtikėtina, kad tautininkų ir krikščionių demokratų politiniai nesutarimai nedidelėje Lietuvos intelektualų bendruomenėje galėjo visiškai sustabdyti idėjų cirkuliaciją. Vargu ar A. Smetona galėjo nepastebėti vieną iš ryškesnių Lietuvos intelektualinio gyvenimo įvykių, kokiu tapo K. Pakšto knygos pasirodymas Vytauto jubiliejaus išvakarėse. Ryškiausiai pakštišką A. Smetonos imperiologinių idėjų kilmę atskleidžia jo pasisakymuose dažniausiai kartojamas LDK kaip valstybės „nuo jūrų iki jūrų" motyvas, kurį sureikšmino lietuvių geografas. K. Pakšto įtaka galima aiškinti ir LDK kaip imperijos nestabilumo priežasčių aiškinimą nepakankamu dėmesiu įsitvirtinimui prie Baltijos jūros krantų 1934 m. A. Smetonos Klaipėdoje pasakytoje kalboje. Lietuvių geografas buvo bene karščiausias Lietuvos tapimo jūrų valstybe entuziastas, ir tai buvo bene vienintelė iš jo su pranašo užsidegimu skelbtų politinių idėjų, kuri susilaukė šiokio tokio veiksmingo atgarsio valdžios sferose.

Žinoma, kai A. Smetona kalba apie mokslininkus, kurie stebisi Vytauto „galybe ir jo sukurta imperija"[44], tai turimas omenyje ne vien savas lietuvis K. Pakštas. Veikiausiai Lietuvos prezidentas galvojo ir apie Čekijos vokietį Josefą Pfitznerį, kurio 1929 m. išleista knyga jau kitais metais buvo išversta į lietuvių kalbą (pakartotinai išleista 1989 m.). Nors J. Pfitzneris nenaudojo paties termino „imperija", jis vaizduoja Vytauto politiką kaip imperialistinę, net pripažįsta patikima XVI a. Nikono metraščio pateikiamą informaciją apie pasaulio užvaldymo planus, kuriuos Vytautas neva puoselėjęs Vorsklos mūšio išvakarėse. „Čia aiškiai iškilo universalios valdžios planai (*universale Weltherrschaftspläne*), nes jis tarėsi esąs Dievo paskirtas visų kraštų

[41] Ibid.

[42] K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 197.

[43] Ibid, p. 182.

[44] K. Pakštas, Lietuvos valstybės plotai ir sienos, *Lietuvių enciklopedija*, t. XV, Boston, 1968, p. 452–454.

valdovas, kurio ir Ordos chanas turįs klausyti“[45].

Išsiaiškinus LDK kaip imperijos idėjos kilmę, lengviau atsakyti ir į antrąjį klausimą: kodėl Lietuvos akademinė istoriografija liko jai indiferentiška netgi po to, kai buvo „retransliuota“ iš pačių aukščiausių sferų. Ji į Lietuvos viešąjį diskursą atėjo iš geopolitikos, kuri yra natūralistinės pakraipos socialinių mokslų disciplina[46]. Geopolitika gali konstruoti savo sąvokas, neatsižvelgdama į tuos suvaržymus, kuriuos istorikų mąstymui uždeda klasikinė istorijos mokslo paradigma, vokiškai kalbančiose šalyse vadinama istorizmu, o prancūziškai – pozityvizmu. Juos filosofiškai pagrindžia socialinio-istorinio pažinimo filosofija, žinoma hermeneutikos pavadinimu. Ji įpareigoja tyrėjus savo tyrimo objektą suprasti, o tik po to aiškinti. Tiriant negyvąją ir gyvąją gamtą suprasti nėra ko (nebent būtume animistai, ir laikytume kad ne tik gyvūnuose, bet ir medžiuose, akmenyse, upeliuose ir ežeruose slypi dvasios), tad lieka tik aiškinti. Žmonės yra sąmoningos būtybės su kolektyviniais vaizdiniais apie tą pasaulį, kuriame jie veikia. Tie vaizdiniai yra istoriški ir tuo labiau skiriasi nuo tos visuomenės, kuriai priklauso pats tyrėjas, vaizdinių, kuo toliau vienas nuo kito yra tų vaizdinių subjektai laike ir erdvėje.

Hermeneutinės istorinio pažinimo filosofijos požiūriu, svarstyti klausimą, ar LDK buvo imperija, nėra jokio pagrindo, nes pats senosios Lietuvos valstybės pavadinimas byloja, kad ji nebuvo netgi karalystė. Taigi, ji buvo tik trečio rango (po krikšto 1387 m.) valstybė jos laikų krikščioniškoje tarptautinėje visuomenėje, kur imperija pagal tų laikų supratimą galėjo būti tik viena, nors faktiškai dėl tokio statuso varžėsi du – Konstantinopolio ir Romos – valdovai. Iki krikšto katalikišku krikščioniškų požiūriu ji apskritai nebuvo valstybė, o tik (Aurelijaus Augustino žodžiais) *magnum latrocinium*: didelė plėšikų gauja. Žinoma, Gediminaičiai savęs tokiais nelaikė, kaip nepaisė tokio „idėjiško“ požiūrio ir tie jų kaimynai valdovai krikščionys, kurie mezgė su senovės Lietuvos valdovais giminystės ryšius. Tačiau nėra tikrų duomenų, kad patys Lietuvos valdovai būtų pretendavę į imperatorių titulą[47].

Jaunos lietuviškos akademinės istoriografijos atsparumas iš aukščiausių valdžios sferų sklindantiems imperiologiniams „kliedesiams“[48] byloja apie jos ankstyvą brandą, pasiektą greitai ir sėkmingai įsisavinus istoristinės istoriografijos metodologinius pagrindus.

---

[45] A. Smetona, Prie Vytauto Didžiojo paminklo. Kalba, pasakyta prie Vytauto Didžiojo paminklo 1932.09.07, p.167

[46] J. Pficneris, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, Kaunas, 1930, p. 205.

[47] Šiame straipsnyje nėra galimybės gilintis į klausimą, kiek pagrįstos geopolitikos pretenzijos į moksliškumą.

[48] Jeigu neskaityti Algirdo laiško Konstantinopolio patriarchui, kuriame jis save tituluoja imperatoriumi. Žr. Z. Norkus, *Nepasiskelbusioji imperija*, p. 31–33.

NUO KAZIO PAKŠTO IKI GINTARO BERESNEVIČIAUS: IMPERIOLOGINIS DISKURSAS VILNIAUS LIETUVOJE

Akademinė Lietuvos istoriografija metodologinį imunitetą imperiologinėms LDK istorijos interpretacijoms išsaugojo ligi šiol. Tik su didelėmis išlygomis LDK nuo Gedimino laikų imperija vadina Alfredas Bumblauskas[49]. Aptardamas Lietuvos užsienio politiką nuo XIV a. vidurio iki XVI a. pradžios ją „imperine" vadina Alvydas Nikžentaitis[50]. LDK imperija vadinama Stepheno C. Rowello knygos jau pačiame pavadinime, kuris knygos lietuviškame vertime skamba taip: „Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345"[51]. Tačiau knygos tekste nėra net ir elementarios (tokios, kokią galima aptikti pas K. Pakštą ar net A. Smetoną) imperijos ir imperializmo fenomeno analizės, tad šio žodžio naudojimą pavadinime galime aiškinti grynai rinkodaros sumetimais. Be to, autorius į Lietuvos istoriografiją atėjo iš kitos (anglosaksų) akademinės kultūros, kur į istorizmo metodologines konvencijas žiūrima kur kas laisviau.

Kaip buvo pabrėžta pačioje šio straipsnio pradžioje, akademinė istoriografija – tai ne visa istorijos kultūra. Gerai, kad LDK kaip imperijos idėjai nebuvo vietos sovietinės Lietuvos oficialiojoje istorijos kultūroje, kuri dėl totalitarinio komunistinio režimo pobūdžio vienintelė galėjo reikštis viešai. Komunistų partijos organams priėmus rezoliucijas, kuriose būtų konstatuotas imperinis LDK pobūdis, dar daugiau senosios Lietuvos paminklų būtų išlikęs toks pat likimas, koks ištiko V. Grybo sukurtą Vytauto Didžiojo paminklą[52]. Nei nuošali vieta, nei V. Grybo kaip fašistinio teroro aukos reputacija neišgelbėjo paminklo nuo sunaikinimo. Idėja, kad LDK buvo imperija, šiame paminkle skelbiama taip garsiai, kad ir šiais laikais, pasikeitus politinio korektiškumo masteliams, jį ir vėl patogu rodyti ne visiems užsienio svečiams (ypač lenkams)[53]. Paskelbus Gediminą, Algirdą, Jogailą ir Vytautą imperialistais, dori komunistai būtų turėję keisti savo pačių ir savo vaikų vardus[54].

---

[49] Kliedesiai yra diskurso, kurio prielaidos yra nepriimtinos klausytojui, teiginiai.

[50] A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 106.

[51] A. Nikžentaitis, The ‚Imperial' Diplomacy of Lithuania, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2005, nr. 1–2, p. 41–47. Straipsnio antraštėje šis epitetas vartojamas kabutėse, tačiau pačiame tekste jų jau nebėra.

[52] S. C. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, Vilnius, 2001. Pirmasis (angliškas) knygos leidimas išėjo 1994 m.

[53] Žr. G. Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008, p. 11–18.

[54] Viena iš 4 nugalėtų karių figūrų vaizduoja lenką. G. Mickūnaite klysta (ten pat, p.15), kai teigia, kad Vytautas su lenkais nekariavo. Vytautas su lenkais kariavo 1389–1392 m. LDK pilietinio karo metu. Tiesa, tik kaip kryžiuočių talkininkas (nors galiausiai pasirodė, kad Vytautas labiau pasinaudojo

Dėl šios priežasties per ilgus 50 sovietinės okupacijos metų tarpukario diskursas apie LDK kaip imperiją buvo užmirštas pačioje Lietuvoje. Tačiau jis liko gyvuoti lietuviškoje išeivijoje, kur pasitraukė ir svarbiausias jo skleidėjas K. Pakštas. Algirdo Juliaus Greimo knygoje „Tautos atminties beieškant" minima „Lietuvos valstybės ekspansija – net, tam tikra prasme, XIII ir XIV a. pasireiškęs lietuviškasis imperializmas"[55]. 1981 m. išleistoje išeivijos istoriko Algirdo Budreckio knygoje apie LDK didįjį kunigaikštį Algirdą, aptinkame skyrių „Algirdo imperija", kur gana išsamiai aptarti imperiniai LDK bruožai[56]. Gerai neįsisąmoninę to fakto, kad išeivijos intelektualinėse sferose senosios Lietuvos kaip imperijos idėja buvo savaime suprantama, nesuprasime, kaip ten galėjo atsirasti ir susilaukti nemenko atgarsio Česlovo Gedgaudo koncepcija, kurioje ši idėja paraistoriškai hiperbolizuojama, paverčiant ją dar Romos imperijos laikais egzistavusios baltų imperijos idėja[57]. Jos tąsa laikoma ir Kijevo Rusia, o vienas pagrindinių Č. Gedgaudo argumentų yra tas, kad LDK kaip imperijos atsiradimo ir egzistavimo apskritai neįmanoma paaiškinti, jeigu nepripažinsime, kad XII pab.-XIII a. pirmoje pusėje, kur dauguma istorikų ieško senovinės Lietuvos valstybės ištakų, ta (imperinė) valstybė jau turėjo tūkstantmetinę istoriją. Č. Gedgaudas aiškina, kad XIII amžius – tai laikmetis, kai buvo įveikta nuo gilios senovės gyvuojančią baltų ar lietuvių imperiją ištikusi politinė krizė. Algirdas ir Vytautas šią imperiją (tik kiek siauresnėse sienose) tik atkūrę.

Tikėtina, kad šios ir panašios lietuvių išeivijoje cirkuliavusios idėjos buvo vienas

kryžiuočiais, negu kryžiuočiai Vytautu). 1390 m. rudenį jungtinė kryžiuočių, Vytautui lojalių žemaičių ir bajorų kariuomenė mėgino paimti Vilnių, kurio gynyboje dalyvavo Jogailos atsiųstas Klemenso Moskoržovskio (Klemens Moskorzowski) vadovaujamas lenkų garnizonas. Jį atsiųsdamas į Lietuvą, Jogaila padarė politinę klaidą, nes tuo pastūmėjo dalį diduomenės pereiti į Vytauto pusę (nors kita vertus, tikriausiai dėl to ir atsiuntė, kad nesijautė Lietuvoje turįs pakankamą politinę paramą). Moskoržovskio lenkus Lietuvoje ne tik Vytauto šalininkai vargu ar galėjo laikyti kuo nors kitu, nei svetimšaliais okupantais. Vytautas su sąjungininkais paėmė medinę Kreivąją pilį (stovėjo ant Kreivojo ar Plikojo kalno, kur dabar stovi Trijų Kryžių paminklas), bet Aukštutinė ir Žemutinė pilys, kurių gynybai vadovavo Moskoržovskis, liko nepaimtos. Tad nors Vytautas ir kariavo su lenkais, jokių įsidėmėtinų karinių pergalių (juolab, kaip karvedys) nepasiekė. Taigi, paminkle iš tikrųjų nusižengiama istorinei tiesai, bet ne ta prasme, kaip teigia G. Mickūnaitė. Prisiminti nebūtas Vytauto karines pergales prieš lenkus skatino ne vien tarpukario Lietuvos ideologiniai užsakymai (kai stovėjo Aukštojoje Panemunėje, Vytautas žvelgė į Vilniaus pusę; kaip ir 1390 m., jį reikėjo atvaduoti nuo lenkų), bet ir meninės formos reikalavimai (paminklo postamentas turi 4 kampus, vadinasi, Vytautas turėjo nugalėti 4 priešus).

[55] Būtų likęs gal vien Kęstutis, kuris „politiškai teisingai" (pagal tuometinį politinio teisingumo supratimą) kariavo daugiausiai su vokiečiais, ir Mindaugas, Traidenis bei Vytenis, kurių laikais Lietuvos imperijos kūrimasis tik prasidėjo.

[56] A. J. Greimas. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago, 1990, p.17.

[57] Žr. A. M. Budreckis, *Algirdas. Senovės Lietuvos valstybininkas, jo veikla ir laikai*, New York, 1981, p. 288–297.

iš Gintaro Beresnevičiaus inspiracijos šaltinių. Nors religijotyrininkas ir netikėjo senovine baltų imperija, lietuviškojo imperializmo ištakų jis ieškojo jau Tautų kraustymosi laikais. Aiškindamas garsiosios Palemono legendos kilmę[58], jis pateikia savo interpretaciją: dalis baltų genčių ne tik dalyvavo tautų kraustymesi, bet ir grįžo į gimtąsias vietas[59]. Tų tolimų įvykių legendinis atgarsis esanti ir Palemono legenda, ir Petro Dusburgiečio minima Romuva (*Roma Nova*). Tačiau visa tai – tik tikrojo lietuviško imperializmo, koks jis pasireiškė XIV-XV a., sukurdamas LDK, prologas. Iki LDK Lietuvos imperija neegzistavusi. Tai esminis G. Beresnevičiaus ir Č. Gedgaudo koncepcijų skirtumas.

Išdėstyti faktai rodo, kad G. Beresnevičius ne „išrado" LDK kaip imperiją, bet tik prikėlė ją iš užmaršties. Kita vertus, tik po jo pasisakymų ta idėja susilaukė platesnio viešojo diskurso dalyvių dėmesio. LDK imperija pripažino Antanas Andrijauskas, kuriam apskritai daugiau rūpi pagrįsti kiek kitokią ir kur kas ambicingesnę tezę: egzistavo ne tik pagoniška senovės lietuvių imperija, bet ir civilizacija (Andrijauskas 2006)[60]. Labai panašiai samprotauja ir Tomas Kačerauskas[61]. Įdomią „baltofilinę" LDK kaip imperijos interpretaciją pateikia filosofas Jonas Balčius. Jis rašo: „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė savo galybės ir klestėjimo laikais, t. y. maždaug nuo XV a. antrosios pusės, darėsi vis labiau panaši į imperiją, o jos sostinė Vilnius – į metropoliją" (Balčius 2005: 89–90). Kaip matome, filosofas kalba tik apie LDK panašumą į imperiją. Taip tikriausiai yra dėl to, kad lietuvių filosofas lietuvių ekspansiją į senovės rusų žemes laiko ne tikru imperializmu, bet išvaduojamuoju dekolonizacijos žygiu, kurio tikslas buvęs iš rusų valdžios išvaduoti senovines baltų žemes bei jose dar išlikusius baltų genčių likučius „Iš lietuvių pusės jų karo žygiai į ‚istorines slavų žemes' anaiptol nebuvo vien tik karinė, imperialistinė ekspansija – svetimų žemių grobimas; baltiškoji lietuvių etnoso praeitis šiuo atveju, matyt, kaip tik ir buvo tasai instinktas, turint galvoje baltų tūkstantmečiais gyventąsias teritorijas, kuris, vaizdžiai tariant, net ir kvailiausią arklį neklystamai parveda prie jo gimtųjų ėdžių"[62].

[58] Č. Gedgaudas, *Mūsų praeities beieškant*. Mexico, 1972.

[59] Žr. G. Beresnevičius, *Palemono mazgas : Palemono legendos periferinis turinys: religinė istorinė studija*, Vilnius, 2003.

[60] Žr. A. Andrijauskas, LDK europėjimo tendencijos ir kultūrinio tapatumo paieškos tarp Rytų ir Vakarų, A.Andrijauskas (ats. red.), *Lietuviškojo europietiškumo raida: dabarties ir ateities iššūkiai*, Vilnius, 2006, p. 18–48. Žr. taip pat kultūrologo straipsnį, skirtą G. Beresnevičiaus kūrybai aptarti: A. Andrijauskas, Beresnevičius ir euristinės LDK kultūros istorijos recepcijos galimybės, *Kultūrologija*, 2006, nr. 14, p. 28–66.

[61] Žr. T. Kačerauskas, Biografija kaip civilizacijos kontrolinis principas: LDK politikos atvejis, *Filosofija. Sociologija*, 2008, t. 19 (3), p.72–82.

[62] Ibid., p. 72.

Istorijos kultūroje už akademinės istoriografijos ribų prisiminimai apie tuos ar kitus praeities įvykius tarnauja pagrįsti dabarties diagnozes ir ateities vizijas, galinčias inspiruoti politinio veiksmo programas. Ryškiausiai šis futuristinis istorinės atminties aspektas atsiskleidžia G. Beresnevičiaus kūryboje. Jo rašinių tikslas – pateikti didingą šiuolaikinės Lietuvos misijos Europoje viziją – mitą, kuris turėtų padėti orientuoti Lietuvos vidaus ir užsienio politiką po įstojimo į Europos Sąjungą. Jis kviečia pasinaudoti Lietuvos įsijungimu į Vakarų pasaulio politines struktūras „daryti imperiją" buvusiose LDK žemėse, Gruzijoje ir netgi Centrinėje Azijoje: tapti ES ir NATO plėtros į Rytus placdarmu ir kondotjeriniu avangardu. „Turime progą pasinaudoti susiklosčiusiomis aplinkybėmis ir kloti pamatą savo geopolitiniam blokui, savo tektoniniam blokui, atkurti LDK"[63]. Jis taip pat ragina pakeisti požiūrį į ne tik nesiliaujančią, bet ir didėjančią emigraciją iš Lietuvos: laikyti ją tiesiog senovinės lietuvių ekspansijos tąsa; sukurti lietuvišką NATO legioną, kuris taptų šios organizacijos tolimose šalyse vykdomų karinių operacijų smogiamąja jėga. Lietuviai Europos šalyse – tai ne emigrantai, bet kolonistai, prisidedantys prie „Lietuvos imperijos" darymo[64]. Netgi nežinant, kad G. Beresnevičiaus studiją, kuriose dėstomas šis „imperijos mitas", užsakė Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas (jam tuo metu vadovavo Raimundas Lopata), yra aišku, kad joje LDK kaip imperija prisimenama pagrįsti aktyvią Lietuvos užsienio politiką buvusiose LDK žemėse – Baltarusijoje ir Ukrainoje, kurios galutinis tikslas yra padėti šioms šalims išsivaduoti iš Rusijos įtakos ir tapti NATO bei ES narėmis[65].

Nenuostabu, kad euroskeptikas Romualdas Ozolas akcentus sudėlioja visai kitaip. Viena vertus, jam „pagonių imperija militarinio krikščionybės siautėjimo eroje – didelė istorinė mūsų pergalė, džiaugsmas, įkvėpimas ir šiandien"[66]. Kita vertus, „LDK yra tolydžio degraduojanti didi pagonių imperija, kuri turi mums atsakyti į klausimus, ko mes neturėtume daryti, kaip mes neturėtumėme gyventi, jeigu nenorime žlugti dar kartą, šįsyk – visiems laikams. LDK ir Dviejų Tautų Respublika yra tiesioginis Europos Sąjungos prototipas. Jau žinome, kuo anoji Europos Sąjunga baigėsi, tad

[63] G. Beresnevičius, *Imperijos darymas*, p. 40.

[64] Ibid., p. 72.

[65] Žr. ibid., p. 17.

[66] Šios politikos entuziastai ignoruoja, kad atsidūrę valdžioje baltarusių nacionalistai, šiuo metu tramdomi diktatoriaus Aleksandro Lukašenkos, kovą už „baltarusių teises" Vilnijoje ir Vilniaus atgavimą gali padaryti tokia pat efektyvia baltarusių tautinio tapatumo ugdymo priemone, kokia ji buvo lietuviams tarpukario Lietuvoje. Būdama pati silpniausia iš Baltarusijos kaimynų, Lietuva pati patogiausia „istorinio priešo" vaidmeniui. Lietuvių ir lenkų santykių drama 1918–1940 m. gali pasikartoti Lietuvos santykiuose su demokratine, tačiau kartu ir nacionalistine Baltarusija.

studijuokime, ko būta, bet nemėgdžiokime“[67].

Literatūrologinės krypties, vadinamos „socialine kritika“, atstovas Algimantas Bučys knygoje, kurios pats pavadinimas išraiškingai afišuoja imperiologines inspiracijas, „imperinį Lietuvos elitą“, „imperinę mąstyseną“, „imperinę savimonę“ įžvelgia ne tik senovinėje Lietuvoje“[68]. Su šiais reiškiniais jis sieja „grobuoniškas stipriųjų teisingumo ir silpnųjų beteisiškumo nuostatas“[69], iš kurių kildina senojoje Lietuvos valstybėje suvešėjusią socialinę neteisybę, lėmusią jos vidinį silpnumą. „Kaip kažkada lietuvių ir lenkų kariūnai žiūrėjo į jų paveldimose žemėse dirbančius karo belaisvius iš įvairių nukariautų kraštų, iš esmės pilietinius vergus – lenkus, lietuvius, baltarusius, ukrainiečius, latvius ir kitus. Imperinis požiūris pasireiškė, be abejo, ir valstybės įstatymuose“[70]. Kritikas sugestijuoja, kad ši negatyvi „imperinė patirtis“ aktuali ir šiuolaikinėje Lietuvoje.

Futuristiniai aspektai buvo nesvetimi ir LDK kaip imperijos prisiminimams tarpukaryje. K. Pakštas ir G. Beresnevičius Lietuvos imperinės praeities prisiminimuose ieškojo atsakymo į panašius klausimus, tačiau atsakė į juos kitaip. Todėl K. Pakšto idėjas verta prisiminti vertinant G. Beresnevičiaus vizijas. Lietuvių geografas skyrė du tautos socialinio-kultūrinio augimo kelius – į plotį (horizontalų) ir į aukštį (vertikalų). Senovės imperinė Lietuva ėjo horizontalios raidos keliu. Jo pasekmė – „lietuvių kūrybos, energijos ir genijaus dispersija į didžiausias erdves“[71], iš kurios daugiau laimėjo tų erdvių vietiniai gyventojai, negu lietuviai. „Iš Lietuvos importuotas genijus sukūrė Lenkijai tokias kultūrines vertybes, kuriomis ji labiausiai didžiuojasi. Lietuviai lenkų tautą padarė nacija, o ir kitus kaimynus apdovanojo didžiais dvasiniais turtais. Nuolatinės dovanos išsėmė labdario kultūrinius sandėlius. Nekoncentruojamas, tiksliai nebeugdomas, nuo gimtosios aplinkumos atplėštas lietuvių genijus pradėjo skursti ir nykti“[72]. Tai nereiškia, kad imperinė ekspansija buvo klaida. Panašiai kaip A. Smetona jau cituotoje kalboje paskaitoje VDU Politinių ir Socialinių Mokslų Institute 1936.03.24, galutinę senovinės Lietuvos imperijos nesėkmę lėmęs „subjektyvus veiksnys“ – tinkamų lyderių stoka. „Jeigu kultūrinę kūrybą būtų pavykę apvilkti tautiniu lietuvišku rūbu dar Vytauto laikais, jei tuo metu

[67] R. Ozolas, *Supratimai. Parinktos 1956-2006 metų metafizinio dienoraščio mintys*, Vilnius, 2007, p. 518.

[68] Ibid., p. 516.

[69] Žr. A. Bučys, *Barbarai vice versa klasikai: centras ir periferija rašytojo strategijose*, Vilnius, 2008, p. 166–171.

[70] Ibid., p.168.

[71] Ibid., p. 169.

[72] K. Pakštas, *Baltijos respublikų politinė geografija*, p. 185.

lietuviai būtų pasiėmę veiklią iniciatyvą net katalikybės idėjų skleidime, pritaikydami joms lietuviškas formas, tai lietuvių genijaus dispersija būtų atnešusi Lietuvai pačių gražiausių vaisių“[73].

Atsižvelgdamas į šias „horizontalinio augimo“ nesėkmės pamokas, K. Pakštas agituoja už „vertikalinį“ augimą. „Horizontalinis mūsų tautos augimas neteko Europoje savo didžiųjų galimybių kartu su Vytauto Didžiojo imperijos smukimu. Visos aplinkybės verčia mus galvoti apie augimą vertikaline kryptimi, kuri vienintelė pasiliko mums prieinama, tačiau labai nepilnai ir netiksliai mūsų sunaudojama. Kalbant ne apie valstybę, bet apie tautą, tai jos tikroji apsaugos ministerija yra Švietimo ministerija. Jos pareiga yra apginkluoti tautą pačiu tikriausiu ginklu: protu, technika ir dorybėmis“[74]. Tai kelias, kurio vaisius sėkmingai vystosi mažosios Europos šalys. Nuėjusi šiuo keliu, Lietuva vėl taptų imperija, bet tik perkeltine prasme. Pasirinkti vertikaliąją raidos kryptį – tai „mažoje Lietuvos erdvėje sukurti naująją kultūros imperiją, naujųjų laikų Eladą, kuri laisvojo žmogaus savaiminga energija padarytų jį savo likimo viešpačiu“[75].

Vertikalus augimas leistų išspręsti ir emigracijos problemą, kuri buvo aktuali ir tarpukario Lietuvoje. Kaip ir G. Beresnevičius bei tie šiuolaikiniai autoriai, kurie su optimizmu kalba apie perspektyvą, kad lietuviai taps „diasporos tauta“, K. Pakštas nevertina emigracijos pasekmių lietuvių tautos išlikimui vienareikšmiškai neigiamai. Tačiau jis diferencijuotai analizuoja emigracijos fenomeną, skirdamas dvi jos formas – koncentracinę ir dispersinę emigraciją. Koncentracinės emigracijos atveju emigrantai telkiasi tame pačiame krašte, sudarydami jo gyventojų santykinę ar net absoliučią daugumą. Tik tokiu atveju išeivijoje gali atsirasti naujas gyvybingas tos pačios kultūros žmonių židinys. To negalima tikėtis dispersinės emigracijos atveju, kai imigrantai išsisklaidę gyvena kitokios kultūros aplinkoje, kuri asimiliuoja jų jeigu ne jau antros, tai trečios kartos palikuonis. G. Beresnevičius, siūlydamas tiesiog pakeisti požiūrį į emigrantus – žiūrėti į juos ne kaip į emigrantus, bet kaip kolonistus ir taip „išspręsti“ emigracijos problemą, nepastebi skirtumo tarp dispersinės ir koncentracinės emigracijos. Todėl tai, ką jis skelbia „Imperijos daryme“ – tai iš esmės raginimas eiti vieną kartą jau vos nepražudžiusiu Lietuvos „horizontalinio augimo“ keliu.

[73] Ibid. Citatoje atstatytas sakinys, kurį iš 1989 m. leidimo iškupiūravo S. Vaitekūnas „Iš Lietuvos importuotas genijus sukūrė Lenkijai tokias kultūrines vertybes, kuriomis ji labiausiai didžiuojasi. Lietuviai lenkų tautą padarė nacija, o ir kitus kaimynus apdovanojo didžiais dvasiniais turtais. Nuolatinės dovanos išsėmė labdario kultūrinius sandėlius“.

[74] Ibid.

[75] K. Pakštas, Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį, K. Pakštas, *Kultūra, civilizacija, geopolitika*. Vilnius, 2003, p. 40. Pirmoji straipsnio publikacija – 1928 m.

K. Pakštas ragino Lietuvos valdžią vykdyti kryptingą emigracijos politiką, kad užjūryje susikurtų „naujoji Lietuva“, kurią jis laikė politiškai būtina ir dėl pavojingos geopolitinės Lietuvos padėties. Jau emigracijoje jis mėgino inicijuoti tokios „antrosios Lietuvos“ (Dausuvos) sukūrimą tuometinio Britų Hondūro (dabar nepriklausoma Belizo valstybė) teritorijoje. K. Pakšto planai buvo nerealistiški, bet nebūtų realistiška tikėtis, kad dabartinė dispersinė emigracija iš Lietuvos, kurią G. Beresnevičius laiko lietuviško imperializmo apraiška, savo padariniais skirsis nuo „horizontalaus augimo“ LDK laikais pasekmių „tikrojoje Lietuvoje“.

IŠVADOS

1. Tarpukario Lietuvoje Vytauto jubiliejinių metų (1930 m.) išvakarėse susiformavo LDK kaip imperijos diskursas, kurio autoritetingiausias transliatorius buvo tuometinis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona.

2. Įsipareigojimas klasikinės istoriografijos paradigmos – istorizmo – hermeneutinės metodologijos principams lėmė jaunos akademinės Lietuvos istoriografijos imunitetą LDK kaip imperijos idėjai.

3. Tikėtina, kad LDK kaip imperijos atradėjas ar išradėjas yra Kazys Pakštas, o jo darbai buvo pagrindinis A. Smetonos imperiologinių įžvalgų inspiracijos šaltinis.

4. Tarpukarinis LDK kaip imperijos diskursas išliko gyvuoti emigracijoje, inspiruodamas paraistorinę Česlovo Gedgaudo LDK pirmtakės Baltų imperijos koncepciją.

5. Gintaras Beresnevičius nėra tezės, kad LDK buvo imperija, autorius. Jis išpopuliarino išeivijoje gyvuojantį LDK imperiologinį diskursą Lietuvoje ir jį panaudojo pagrįsti Lietuvos Rytų užsienio politikos programą bei mitologizuoti narystės Europos Sąjungoje iššūkius.

6. K. Pakštas imperinės Lietuvos istoriją laikė nesėkmingu „horizontalaus augimo“ kelio bandymu ir pasisakė už Lietuvos raidą „vertikalaus augimo“ keliu bei emigracijos politiką, nukreipiančią emigracijos procesus koncentruotos emigracijos (kolonizacijos) linkme. G.Beresnevičių prisiminimai apie imperinę Lietuvos praeitį skatino džiaugtis dispersine emigracija, svajoti apie grįžimą prie „horizontalaus augimo“ Rytų linkme, ignoruojant naujas grėsmes, susijusias su baltarusiškojo nacionalizmo, taip pat pretenduojančio į imperinį LDK paveldą, iškilimu.

Zenonas Norkus
Vilnius University

Is This Thesis of Gintaras Beresnevičius or of Antanas Smetona? Grand Duchy of Lithuania as the Empire in the Historical Culture of the Interwar and Contemporary Lithuania

Summary

The paper investigates in the roots of the present discussion of the imperial features of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) launched by Gintaras Beresnevičius and compares the presentation of GDL as empire in the interwar (1918-1940) and contemporary Lithuanian historical culture. 6 points are argued: (1) on the eve of celebration of the 500th death anniversary of Vytautas Magnus (1350-1430) the discourse on the GDL as empire has emerged. The main exponent of this discourse was the first (1919-1920) and the last (1926-1940) President of the interwar Republic of Lithuania, i.e. Antanas Smetona (1874-1944). (2) The commitment to hermeneutic methodology of the classical paradigm in scientific historiography (historism) immunized young Lithuanian academic historiography against the idea of GDL as the empire. (3) The most probably that the inventor or discoverer of the GDL as the empire was Lithuanian geographer and geopolitician Kazys Pakštas (1893-1960), whose work was the main source of inspiration for imperiological insights of Antanas Smetona. (4) The discourse of GDL as the empire survived in the Lithuanian diaspora, inspiring the parahistorical idea of the Baltic empire (allegedly preceding GDL) by Česlovas Gedgaudas (1909-1986). (5) Gintaras Beresenevičius (1961-2006) was not the author of the thesis that GDL was the empire. He just popularized the imperiological discourse of GDL as the empire, and used it to legitimize the program of Lithuania's Eastern foreign policy and to mythologize the challenges of the membership of Lithuania in the European Union. (6) According to K. Pakštas, the imperial history of Lithuania was a case of the failed „horizontal growth". K. Pakštas pleaded for the „vertical growth" of Lithuania and for „concentrated emigration" (colonization) policy aiming at the creation of the second or „reserve" Lithuania abroad. G. Beresnevičius uses the discourse on the imperial past of Lithuania to endorse and celebrate the dispersed emigration and to revive the idea of the horizontal eastward growth, neglecting the challenge of the emerging Belorussian nationalism which claims the imperial legacy of GDL too.

APIE AUTORIUS

Zigmantas Kiaupa,

humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, Lietuvos istorijos instituto LDK istorijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas. Pagrindinės tyrimų temos: LDK politinė istorija, miestų ir miestiečių istorija, šaltinotyra, Lietuvos kultūros paveldas užsienyje.
El. paštas: *kiaupa@istorija.lt*

Jūratė Kiaupienė,

humanitarinių mokslų habilituota daktarė, atlikusi habilitacijos procedūrą, Lietuvos istorijos instituto LDK istorijos skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros profesorė. Pagrindinės tyrimų temos: LDK bajorijos istorija, Europos istorinių regionų modeliavimas ir LDK vieta Europoje, LDK tarptautinių sutarčių tyrimai.
El. paštas: *kiaupiene@istorija.lt*

Lidia Korczak,

habilituota daktarė, Jogailaičių universiteto Istorijos instituto profesorė. Pagrindinės tyrimų temos: Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija vėlyvaisiais viduramžiais.
El. paštas: *likorster@gmail.com*

Maria Molenda,

habilituota daktarė, *Nomina Rosae* fundacijos, populiarinančios istorinį pažinimą, įkūrėja ir vadovė. Drabužių istorikė, dizainerė. Pagrindinės tyrimų temos: viduramžių ir renesanso kostiumo tyrimai.
El. paštas: *fundacja@nomina.pl*

Zenonas Norkus,

humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros tyrimų temos: lyginamoji istorinė sociologinė senovės imperijų ir socialinės kaitos XX a. Vidurio Europos ir Baltijos šalyse analizė, socialinių mokslų ir istoriografijos istorija ir filosofija.
El. paštas: *zenonas.norkus@fsf.vu.lt*

Krzysztof Ożóg,

habilituotas daktaras, Jogailaičių universiteto Istorijos instituto profesorius. Pagrindinės tyrimų temos: viduramžių Europos intelektualinė kultūra, Lenkijos istorija viduramžiais, Bažnyčios istorija.
El. paštas: *krzysztof.ozog@uj.edu.pl*

Rimvydas Petrauskas,

humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorius, Senovės ir viduramžių istorijos katedros vedėjas. Pagrindinės tyrimų temos: XIII–XVI a. LDK politinė ir socialinė istorija.
El. paštas: *rimvydas.petrauskas@if.vu.lt*

Piotr Rabiej,

habilituotas daktaras, Jogailaičių universiteto Istorijos instituto lektorius. Pagrin-dinės tyrimų temos: viduramžiai, pagalbiniai istorijos mokslai, diplomatija, heraldika, paleografija, epigrafika, istorijos didaktika.
El. paštas: *piotr.rabiej@uj.edu.pl*

Andrzej Radzimiński,

habilituotas daktaras, Mikalojaus Koperniko universiteto Torunėje Istorijos ir archyvistikos instituto Bažnyčios istorijos katedros profesorius. Pagrindinės tyrimų temos: viduramžių istorija, Bažnyčios istorija Lenkijoje ir Europoje. Paskutiniaisiais metais daugiausia tiria Kryžiuočių valstybės Prūsijoje istoriją. Publikavo virš 170 mokslo darbų (tarp jų 11 knygų) lenkų, vokiečių, anglų ir ispanų kalbomis.
El. paštas: *ar@umk.pl*

Edmundas Rimša,

humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės tyrimų temos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės heraldika ir sfragistika.
El. paštas: *rimsa@istorija.lt*

Marcin Starzyński,

habilituotas daktaras, Jogailaičių universiteto Istorijos instituto lektorius. Pagrindinės tyrimų temos: viduramžių Lenkijos miestų ir miestiečių tyrimai, cistersų ordino istorija viduramžių Lenkijoje, heraldika ir sfragistika, šaltinių leidyba.
El. paštas: *marcinst@op.pl*

Jan Tęgowski,

habilituotas daktaras, Bialystoko universiteto profesorius, Viduramžių istorijos ir pagalbinių istorijos mokslų katedros vedėjas. Pagrindinės tyrimų temos: Piastų ir Gediminaičių dinastijų genealoginių tyrimų problematika, šaltinotyra, šaltinių leidyba, su Lenkijos – Lietuvos unija susijusi politinė istorija, teisinės – struktūrinės problemos.
El. paštas: *jan.tegowski@poczta.onet.pl*

Андрей Федорук,

istorijos mokslų kandidatas, Jurijaus Fedkovičiaus vardo Černovcų nacionalinio universiteto Istorijos katedros docentas. Pagrindinės tyrimų temos: viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų karinė bei politinė istorija.
El. paštas: *andrii.fedoruk@yandex.ru*

Віталій Михайловський,

istorijos mokslų kandidatas, Boriso Grinčenko vardo Kijevo universiteto Ukrainos istorijos katedros docentas. Pagrindinės tyrimų temos: Podolės visuomenės istorija XIV a. antrojoje pusėje – XVII a.
El. paštas: *witmicha@yahoo.com*

Мирослав Волощук,

istorijos mokslų kandidatas, Vasilijaus Stefanyko vardo Užkarpatės nacionalinio universiteto Istorijos instituto Visuotinės istorijos katedros docentas. Pagrindinės tyrimų temos: rusų – vengrų santykiai viduramžiais (IX–XIV a.).
El. paštas: *myrko79@rambler.ru*

Jo-81 Jogailos ir Vytauto laikai : mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms / [red. kolegija: Zigmantas Kiaupa ... [et al.]. – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. - 226 p. : iliustr. – Bibliogr. str. gale.

ISBN 978-9955-12-748-2

Šis mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio kautynių 100-osioms metinėms, pristato Vytauto Didžiojo universiteto Kaune ir Jogailaičių universiteto Krokuvoje organizuotos tarptautinės mokslinės konferencijos rezultatus. Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos mokslininkų straipsniuose dėmesys sutelktas ne į pačias Žalgirio kautynes ir jų epochos karinius reikalus, o į didžiojo karo su Vokiečių ordinu laikais Jogailos ir Vytauto valdymo Lietuvoje ir Lenkijoje vykusius politinius, visuomeninius, kultūrinius procesus Vidurio Rytų Europos politiniame kontekste.

UDK 947.45.03

JOGAILOS IR VYTAUTO LAIKAI
Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms

Lietuvių kalbos redagavimas: *Svajūnė Sabaliauskaitė*
Anglų k. - lietuvių k. vertimas: *Svajūnė Sabaliauskaitė*
Dizainas ir maketas: *Jurgita Briunienė*
Išleido Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas